

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

RIZA ÇOLAKOĞLU'NUN TELAHER'DEN DERLEDİĞİ
METİNLERDE GEÇEN HALK BİLİMİ ÜRÜNLERİNİN ŞEKİL
BİLGİSİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

MOHAMMED ABDULGHANI ELIAS AL ABBAS

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. MEHMET YASTI

KONYA-2021

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mohammed Abdulghani Ehas AL ABBAS		
	Numarası	18810701021		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı/ Türk Dili ve Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mehmet YASTI		
Tezin Adı	Rıza Çolakoğlu'nun Telaar'den Derlediği Metinlerde Geçen Halk Bilimi Ürünlerinin Şekil Bilgisi Açısından İncelenmesi			

Bu çalışmada; Irak Türkmenlerinden araştırmacı yazar Rıza Çolakoğlu'nun Telaar'den derlediği metinlerde geçen halk bilimi ürünleri dört bölümde incelemiştir.

Giriş bölümünde Irak Türkmenlerinin tarihi, nüfusları, yerleşim yerleri, Telaar sözcüğünün anlamı, Telaar tarihçesi, coğrafi konum ve sosyoekonomik durumu, Telaar'in eski mahalle adları ve bazı ana aşiret adları hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Türkmen sözcüğünün anlamı, Irak Türkmen Türkçesinin tarihi, Çolakoğlu'nun hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında da kısaca bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde, Çolakoğlu'nun Telaar'den derlediği metinler şekil bilgisi açısından incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Telaar Türkmen Türkçesiyle yazılmış olan "Telaar Folkloru ve Hoyrat ve Manilerim" adlı olan eserlerden yola çıkılarak 843 atasözü, 177 kafileli atasözü, 251 deyim, 75 dua, 187 beddua ve 479 mani çevri yazıya aktarılmıştır.

Dördüncü bölümde ise Telaar'den derlenen metinlerde geçen sözcüklerin standart Türkiye Türkçesindeki farklı anlamları ve yabancı sözcüklerin Türkçe anlamları alfabetik olarak verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Oğuzca, Türkmenler, Irak Türkmen Türkçesi, Şekil Bilgisi, Telaar

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Mohammed Abdulghani Elias AL ABBAS		
	Student Number	18810701021		
		Turkish Language And Literature		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Mehmet YASTI		
Title of the Thesis/Dissertation	Analysis The Shape and information of Talafar Folklore Transmitted Text Compiled by Rıza Çolakoğlu			

This study examines the folklore works in the texts compiled by Rıza Çolakoğlu, who is a famous researcher, writer and poet from Iraqi Turkmens, from Tal Afar, under four chapters.

In the introduction and in the first chapter, a detailed history of Iraqi Turkmens, the etymology of the Turkmen word, the Turkmen population and settlements were explained. Then, the history of Iraqi Turkmen Turkish and the social and economic situation of Turkmen Tal Afar were explained, later, old neighborhood names and some main tribal names in Tal Afar were emphasized. Besides, in the first chapter, the life, literary personality, writings and works of Çolakoğlu were tried to be included.

In the second chapter, the texts compiled by Çolakoğlu from Tal Afar were examined in terms of morphology. In addition, non-text examples in terms of morphology were given in the examination section.

The third chapter examines the works which were written in Tal Afar Turkmen Turkish that cover 843 proverbs, 177 rhyme proverbs, 251 idioms, 75 prayers, 187 curses, and 479 manis.

In the fourth part, on the other hand, the meaning differences of the words in the texts compiled from Tal Afar from standard Turkey Turkish, and the Turkish meanings of foreign words were included alphabetically.

Key Words: Oghuz Turkish, Turkmens, Iraqi Turkmen Turkish, Morphology, Tal Afar

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT.....	xix
İÇİNDEKİLER	xx
ÖN SÖZ.....	xix
KISALTMALAR.....	xxi
KULLANILAN ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ.....	xix
1.GİRİŞ	1
1.1.IRAK TÜRKMENLERİ	1
1.1.1.Tarihleri	1
1.1.2.Nüfusları	5
1.1.3. Yerleşim Yerleri	7
1.1.4.“Telafer Sözcüğünün Anlamı”.....	9
1.1.5.Telafer Tarihçesi	10
1.1.6. Coğrafi Konum ve Sosyo-Ekonomik Durumu	12
1.1.7. Mahalleler	16
1.1.8. Aşiret ve Aile Adları.....	18
1.1.9. Türkmen Sözcüğünün Anlamı.....	21
1.1.10. Irak Türkmen Türkçesi	23
1.1.11. Rıza Çolakoğlu	28
1.1.11.1.Hayatı.....	28
1.1.11.2. Edebî Kişiliği.....	30
1.1.11.3. Eserleri	33
İKİNCİ BÖLÜM.....	37

ŞEKİL BİLGİSİ.....	37
2.1. YAPIM EKLERİ	37
2.1.1. Addan Ad Yapım Ekleri	37
2.1.1.1.+An	37
2.1.1.2.+aç.....	38
2.1.1.3.+ağ, +eg, +ah, +ek	39
2.1.1.4.+alağ.....	41
2.1.1.5.+ay	41
2.1.1.6.+cuğ, +cığ	42
2.1.1.7.+cin, çin	43
2.1.1.8. +Cağ.....	44
2.1.1.9.+CA.....	44
2.1.1.10.+CI,+CU	48
2.1.1.11.+da	51
2.1.1.12.+daş.....	51
2.1.1.13.+dız, +dUz	52
2.1.1.14. +el	53
2.1.1.15.+gil.....	53
2.1.1.16.+(i)l	54
2.1.1.17.+ndi	55
2.1.1.18.+keK.....	55
2.1.1.19. +ken	55
2.1.1.20.+kI.....	55
2.1.1.21.+lan	56

2.1.1.22.+II,+IU	57
2.1.1.23.+IIğ, +IUğ, +lik, +IUk, +nuh, +IIh, +luh, +rığ.....	59
2.1.1.24.+(u)ğ, +k	64
2.1.1.25.+mAn (+ban)	65
2.1.1.26.+(I/u)n	65
2.1.1.28.+sağ.....	68
2.1.1.29.+sul.....	68
2.1.1.30.+sIz, +sUz	69
2.1.1.31. +t.....	71
2.1.1.32. +tış+tuğ.....	71
2.1.1.33. +ti.....	71
2.1.1.34.+üncü	72
2.1.1.35+z (< s).....	72
2.1.1.36.+z	73
2.1.2. Addan Eylem Yapım Ekleri.....	74
2.1.2.1.+A-	74
2.1.2.2.+al-	76
2.1.2.3.+Ar-.....	77
2.1.2.4.+dA-	78
2.1.2.5.+(i)r-.....	79
2.1.2.7.+IA-	80
2.1.2.8.+I-	84
2.1.2.9.+IAş-	84
2.1.2.10.+IAn-, +nen-	85

2.1.2.11.+ğ-, +k-	86
2.1.3. Eylemden Ad Yapım Ekleri.....	87
2.1.3.1.-A	87
2.1.3.2. -ağ, -eg (<gak).....	88
2.1.3.3.-acağ.....	91
2.1.3.4.-am	91
2.1.3.4.-(A)z.....	91
2.1.3.5.-ce	92
2.1.3.6.-C	92
2.1.3.7. -enek.....	93
2.1.3.8.-egen, -can.....	93
2.1.3.9.-GI, -GU (< ğı, -hı) -ki	94
2.1.3.10.-ge, -ğa, ka	95
2.1.3.11.-g, -ğ, -(I)k /-(ü)k, -k, -ıh, -uh.....	96
2.1.3.12.-cağ, -cek.....	99
2.1.3.13.-ğan	99
2.1.3.14.-I(-U).....	100
2.1.3.15.-IcI, -ücü.....	103
2.1.3.16.-kün, -gün, -ğun, -ğın	103
2.1.3.17.-mA	104
2.1.3.18.-mağ, -meğ, -mağ, -meğ, -meg, -mek	105
2.1.3.19.-mAn	107
2.1.3.20.-m	108
2.1.3.21.-mur	109

2.1.3.22.-mAç.....	109
2.1.3.23.-miş	109
2.1.3.24.-(I/U)n	110
2.1.3.25.-(I)ş, -(U)ş	111
1.3.26.-ut, -ud.....	112
2.1.4. Eylemden Eylem Yapım Ekleri	113
2.1.4.1.-ar-.....	113
2.1.4.2.-AIA-	114
2.1.4.3. -der-	114
2.1.4.4. -Dİr-, -DUR-	114
2.1.4.5. -D-	116
2.1.4.6.-kle-	117
2.1.4.7.-(I-U)l-	117
2.1.4.8. -mA- (-mI, -mU).....	119
2.1.4.9. -n, -(I/ü)n-.....	120
2.1.4.10.-p-.....	122
2.1.4.11. -(I)r/ -(U)r-	122
2.1.4.12.-se-	124
2.1.4.13. -(I/U)ş-	124
2.1.4.14.-y-.....	126
2.1.4.15.-z-.....	127
2.2. İSİM ÇEKİM EKLERİ.....	128
2.3. ÇOKLUK EKİ	128
2.4. HÂL EKLERİ.....	133

2.4.1. Yalın Hâl	134
2.4.2. Yükleme Hâli	137
2.4.3. Bulunma Hâli	144
2.4.4. Ayrılma Hâli	147
2.4.5. İlgi Hâli	150
2.4.6. Eşitlik Hâli	157
2.4.7. Vasıta Hâli	160
2.4.8. Yönelme Hâli	165
2.4.9. Yön Gösterme Hâli	169
2.5. AİTLİK EKİ	171
2.6. SORU EKİ	172
2.7. İYELİK EKLERİ	173
2.8. EYLEM ÇEKİMİ (FİİL)	189
2.8.1. Kişi Ekleri	189
2.8.1.1. Zamir Menşeli Kişi Ekleri	189
2.8.1.2. İyelik Menşeli Kişi Ekleri	194
2.8.1.3. Emir Kipinde Kullanılan Kişi Ekleri	198
2.9. EYLEMLERİN BASİT ÇEKİMİ	203
2.9.1. BİLDİRME KİPLERİ	203
2.9.1.1. Geniş Zaman	203
2.9.1.2. Gelecek Zaman	219
2.9.1.3. Şimdiki Zaman	221
2.9.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman	229
2.9.1.5. Görülen Geçmiş Zaman	241

2.9.2.TASARLAMA KİPLERİ	253
2.9.2.1. Emir Kipi	253
2.9.2.2. Şart Kipi.....	271
2.9.2.3. İstek Kipi.....	275
2.9.2.4.Gereklilik Kipi	285
2.10.EK Fiil.....	287
2.10.1.Ek fiili şimdiki (geniş) zamanı.....	287
2.10.2.Ek fiilin görülen geçmiş zamanı	296
2.10.3.Ek fiilin öğrenilen geçmiş zamanı	298
2.10.4.Ek fiilin şartı	301
2.9.3.BİRLEŞİK FİİL ÇEKİMİ.....	304
2.9.3.1.HİKÂYE	304
2.9.3.1.1.Geniş Zaman Hikâyesi.....	304
2.9.3.1.2.Şimdiki Zaman Hikâyesi	306
2.9.3.1.3.Öğrenilen Geçmiş Zaman Hikâyesi	307
2.9.3.1.4.Şart Kipinin Hikâyesi.....	308
2.9.3.1.5.İstek Kipinin Hikâyesi	308
2.9.3.2.ŞART	311
2.9.3.2.1.Geniş Zaman Şartı:	311
2.9.3.2.2.Görülen Geçmiş Zaman Şartı	314
2.9.3.2.3.Öğrenilen Geçmiş Zaman Şartı.....	316
2.9.3.2.4.Şimdiki Zaman Şartı	317
2.9.3.3.RİVAYET	317
2.9.3.3.1.Geniş Zaman Rivayeti:	317

2.9.4.Yapı Bakımından Fiiller	318
2.9.4.1.Basit Fiiller	318
2.9.4.2.Türemiş Fiiller	320
2.9.4.3.Birleşik Eylemler	324
2.9.4.3.1.Bir Ad + Bir Yardımcı Eylemden Yapılan Birleşik Eylemler	324
2.9.4.3.2.Bir Sıfat-eylem + Bir Yardımcı Eylemden Yapılan Birleşik Eylemler	328
2.9.4.3.3.Eylem+ Eylemden Oluşan Birleşik Eylemler (Tasfir Eylemler)	328
2.9.4.3.3.1.Yeterlilik Eylemi.....	328
2.9.4.3.3.2.Süreklilik Eylemi	331
2.9.4.3.3.3.Anlamca Kaynaşmış Birleşik Eylemler	331
2.9.5. İsim-Fiil Ekleri.....	334
2.9.5.1.-(i/U)ş.....	334
2.9.5.2.-mA	335
2.9.5-3.-mAğ, -mAğ	337
2.9.6.Sıfat-Fiil Ekleri	340
2.9.6.1.-(y)An.....	340
2.9.6.2. -Ar	342
2.9.6.3.-AcAğ.....	343
2.9.6.4.-DIğ, -DUğ.....	343
2.9.6.5.-mİş, -mUş.....	345
2.9.6.6.-mAz	346
2.9.7.Zarf-Fiil Ekleri	347
2.9.7.1.-(y)A	347

2.9.7.2.-AII.....	349
2.9.7.3.–AndA.....	350
2.9.7.4.-duhça, -dUğça.....	352
2.9.7.5.–ennen.....	353
2.9.7.6.–(I/U)p.....	353
2.9.7.7.–IncA.....	355
2.9.7.8.–ken.....	356
2.9.7.9.-mağıynan.....	357
2.9.7.10.–meden.....	357
SONUÇ.....	358
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	390
SÖZLÜK.....	390
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	424
DİZİN.....	424
KAYNAKÇA.....	538
EKLER.....	548
ÖZGEÇMİŞ.....	562

ÖN SÖZ

Irak'taki Türkmen varlığı çok eski tarihlere dayanmaktadır. Irak'ta Türkmenler, kuzeyde Telafer'den başlayarak başkent Bağdat'ın güneybatısında Mendeli bucağına kadar uzanan hat üzerinde yaşamaktadırlar. 1959 tarihinden sonra "Türkmen" olarak tanınan Irak Türkleri, nüfus bakımından, Arap ve Kürtlerden sonra Irak'ın üçüncü aslî ana unsuru oluşturmaktadırlar.

Irak Türkmenlerinin zengin bir edebiyata ve dil hazinesine sahip olduğu günümüze ulaşan atasözlerinden, deyimlerden, dualardan, beddualardan ve manilerden anlaşılmaktadır. Bunun yansımalarını Rıza Çolakoğlu'nun eserlerinde de görmek mümkündür.

Çalışmada 2 farklı eserden yararlanmıştır. Eserlerin ikisi de Latin harfleriyle yazılmıştır. Eserlerde k ve h seslerini Azerbaycan Türkçesine göre q ve x ile gösterilmiştir. Ayrıca eserde v sesi, uzun ā, ayın ünsüzü ve kapalı é yer yer w, â ve é ile gösterilmiştir. Ancak çalışmanın metin kısmında transkripsiyona uygun olarak ق-q > k, خ-x > h, â > ʿ ve é > è şeklinde verilmiştir.

Çalışmada incelenen eser ile ilgili daha önce yapılmış hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmada, Çolakgolu'nun eserlerinde geçen Telafer Türkçesiyle yazılmış olan halk bilimi ürünleri, şekil bilgisi açısından incelenmiştir.

Çalışma dört bölümden meydana gelmektedir. Çalışmanın giriş ve *birinci bölümünde* Irak Türkmenlerinin tarihçesinden, nüfuslarından, yerleşim yerlerinden, Telafer tarihçesinden, Telafer sözcüğünün anlamından, Telafer'in sosyo-ekonomik durumundan, Irak Türkmen Türkçesinden, eserin yazarı Rıza Çolakoğlu'nun hayatından, edebî şahsiyetinden ve eserlerinden bahsedilmiştir. *İkinci bölümde* ise derlenen metinler şekil bilgisi açısından incelenmiştir. *Üçüncü bölümde* ise transkripsiyonu yapılan metindeki 843 atasözü, 177 kafiyeli atasözü, 251 deyim, 75 dua, 187 beddua ve 479 dörtlükten oluşan maniyeye yer verilmiştir. *Dördüncü bölümde* ise metinde geçen bazı sözcüklerin standart Tür-

kiye Türkçesinde anlamları farklı olduğundan ve fonetik bakımdan değişiklik gösterdiğinden dolayı, tezin sonunda sözlük kısmı oluşturularak bu sözcüklerin Türkçe karşılıkları yazılmıştır.

Tezimizi hazırlarken bana yardımını ve desteğini esirgemeyen, kütüphanesini açan ve her anlaşılmayan sözcükte kendisine başvurduğum kıymetli hocam araştırmacı, yazar ve şair Rıza Çolakoğlu'na teşekkürlerimi sunuyorum. Bugünlere gelmemde maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen canım anneme, babama, kardeşlerime ve özellikle gecesini gündüzünü benimle paylaşan yol arkadaşım sevgili nişanlıma çok teşekkür ederim.

Ayrıca çalışma süresince bana rehberlik yaparak yol gösteren ve hiçbir zaman desteğini esirgemeyen kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Mehmet YASTI'ya ne kadar teşekkür etsem azdır.

Son olarak yüksek lisans eğitimimiz boyunca bizi sevgi ve hoşgörüyü karşılayan Necmettin Erbakan Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün değerli hocalarına da ayrı ayrı teşekkür ederim.

Mohammed Abdulghani Elias AL ABBAS

Konya 2021

KISALTMALAR

Ar.	Arapça
B.	Basımevi
doğ	Doğum
ET	Eski Türkçe
Far.	Farsça
H	Hicrî
İng.	İngilizce
M	Milâdî
Rum.	Rumca
S	Sayı
s.	Sayfa
TDK	Türk Dili Kurumu
TİKV	Türkmeneli Kültür Vakfı
vs.	Vasire
Yay.	Yayını, yayınları
yy.	yüz yıl

KULLANILAN ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

ā	Uzun /a/
è	Kapalı /e/
ē	Uzun /e/
ğ	Gayın “ġ” art damak /g/ ünsüzü
ħ	Gırtlak ünsüzü “ħa- ħ” sesi
ħ	“ħa- ħ” sesi hırıltılı he /h/
ķ	Art damak /k/ ünsüzü “ķa-ķ” sesi
ō	Uzun /ö/ ünlüsü
w	Çift dudak /v/si”
‘	“‘” ayın ünsüzü

1.GİRİŞ

1.1.IRAK TÜRKMENLERİ

1.1.1.Tarihleri

Irak, eski zamanlarda Mezopotamya'nın en verimli ve bereketli ovaları üzerinde kurulmuş olup ticaretin ve medeniyetin merkezi bir ülke olarak bilinmektedir. Ülke, Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalır. Irak'ın kuzeyinde Türkiye, güneyinde Kuveyt ve Suudi Arabistan doğusunda İran, batısında ise Ürdün ve Suriye bulunmaktadır. Ülkenin resmî adı (El-Cumhuriyetü'l-Irakıyye) diye bilinmektedir. 438.317 km² yüzölçümüne sahiptir (Şakir, 1992:6). 2017 yılında Irak Merkezi Sayım Kurumu tarafından yapılan nüfus sayımına göre ülke nüfusu 37 milyon 139 bin 519'dur¹. Bilindiği gibi Irak farklı etnik, dinî ve mezhepsel bileşenlerden meydana gelen oldukça zengin ve renkli bir toplumsal yapıya sahiptir. Nüfusun yüzde 95'i Müslüman, kalan yüzde 5'i ise Hristiyan, Yezidi, Sabiz ve Mendaşilerden oluşmaktadır. Irak'ta Arap ve Kürtlerin ardından en büyük ana unsurdan biri olarak Türkmenler göze çarpmaktadır (Zınelabdin, 2007: 15-18). Devletin Anayasasına göre ülke Arapça ve Kürtçe resmî dil olarak kabul edilmiş ve devlet erklerinin (yasama, yürütme ve yargı) işleyişinde de hukuken bu iki dilin kullanılması kabul edilmiştir (Kevseroğlu, 2012: 9-10).

Irak, 1926 yılından önceye kadar birçok imparatorluğun merkezi olmuştur. Sümer, Akad, Babil, Asur, Türk ve Persler gibi tarihte önemli yer etmiş devletlerin hâkimiyetinde kalmıştır. Irak sınırları içerisinde kurulan en eski uygarlık Sümerlere aittir.

Türkmenlerin bugünkü Irak topraklarına ilk kez 7. yüzyılda Emevîler döneminde geldikleri tarihçiler tarafından kaydedilmiştir.

¹ <https://mawdoo3.com> 15.01.2021.

Fotoğraf 1: Irak Haritası ve Türkmenler

Kerkük kökenli Türkmen bilim adamı tarihçi, folklorcu ve edebiyatçı “Suphi Sa-atçı”, 1996 yılında İstanbul’da basılan “Tarihi Gelişim İçinde Irak’ta Türk Varlığı” adlı kitabının 39. Ve 40. sayfalarında “Irak’ta İlk Türkler” başlığı altında şunları açıklamaktadır;

“Irak Türkmenlerinin kökeni ve gelişi İslam Ansiklopedisi’ne göre Orta Asya’daki Türklere uzanmaktadır. Tüm tarihi kaynaklarda Türkmenler Irak’a ilk gelişleri Hicrî 54 (674) yılına kadar dayandırmaktadır. Ancak bazı tarihçiler tezlerinde Türkmenlerin tarihini Irak’ta ilk medeniyet kuran Sümerlere kadar dayandırmıştır. Hatta bazı tarihçiler hâlihazırda Türkmen bölgelerinde kullanılan Türkçe için Sümercenin bir parçası olduğunu da ileri sürmüşler.”

“Gerçekte Türkmenler Emevî Halifesi Muaviye bin Ebu Süfyan tarafından Ubeydullah bin Ziyad 20.000 kişilik ordusuyla Ceyhun Irmağı’nı geçerek, Buhara’ya teveccüh etmişler. Daha sonra Beykent’i de ele geçiren Ubeydullah Buhara’ya yaptığı hücumlar

karşısında, Buhara prensesi Hatun emrindeki Türk kuvvetleri ile şiddetli çarpışmalardan sonra sulh yapmak zorunda kalmıştılar. Böylece Ubeydullah barıştan sonra, yanına aldığı Türk askerlerini Irak'a götürerek, Irak'ın güneyi Basra'ya yerleştirmiştir.”

Saatçi'nin konuyla ilgili diğer görüşleri şu şekilde devam etmektedir:

“Tarihi kaynaklar, Basra'ya yerleştirilen Türk askerlerinin 2000 kişi kadar olduklarını ve bunların ok atmakta pek mahir bulduklarını, bu semte de Buhariyye denildiğini kaydeder. Bu Türk okçularından, Yemâme'de âsî Arap bedevîlerinin bastırılmasında yararlanıldığı biliniyor. Basra'da Ubeydullah bin Ziyad'ın gözde adamlarından biri olan Reşidü't-Türkî adındaki mevlâsının da, Basra'ya yerleştirilen Türkler arasından yükseldiği şüphesizdir”.

Kubra Saadun Jaaffar da “Irak'ta Türkmenlerin Oluşumu”nu yedi döneme ayırarak ele almıştır. Bu dönemlerle ilgili bilgi vermek gerekirse;

Birinci dönem: Bu dönem, Emevîlerin hilafeti döneminde 2000 okçu (savaşçı) Türkmenin Irak'ın güneyinde bulunan Basra'ya yerleştiği dönemdir. Bahsi edilen Türkmen okçular, Basra'da yaşanan savaşta büyük rol oynamışlardır.

İkinci dönem: Bu dönem (950-1050), Abbasîlerin hilafetine denk gelmektedir. Bu dönemde Türkmenler giderek bölgede hâkim olmaya, Abbasîler ise zayıflamaya başlamıştır. Fakat yine de Abbasîlerin mevcudiyetlerini sürdürmeye çalıştıkları görülmektedir.

Üçüncü dönem: Irak'ın 1092-1194 yılları arasında Selçukluların eline geçtiği dönemdir. Bu dönemde Türkmenlerin 4-5 beylik kurduğu bilinmektedir. Musul'da Atabeyler, Kerkük'te Kıpçaklar, Erbil'de ise Zeyneddin Küçük gibi beyliklerle varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Dördüncü dönem: 24 Türk boyundan biri olan “Bayat” Türkleri 1220-1250 yılları arasında Moğol hükümdarı Cengiz Han'ın zulmünden kaçarak Musul ve Kerkük'e yerleşmişlerdir.

Beşinci dönem: Bu dönem, 1258 yılında başkent Bağdat'ın Moğollar tarafından ele geçirildiği dönemdir. İşgal yıllarında Bağdat'ta Moğol ve Türk unsurları mevcuttu. Türkmenlerin bu dönemde de bölgeye yerleşimi sürmüştür.

Altıncı dönem: 1370-1500 yılları arasında Irak'ın Akkoyunlular ile Karakoyunluların hâkimiyeti altında kaldığı dönemdir. Bu dönemde Türkmenler, Musul bölgesine yerleşmişlerdir. Hatta hâlihazırda Musul'a bağlı Karakoyunlu isimli bir kasabanın da olduğu belirtilmektedir.

Yedinci dönem: Bu dönemde 1514 yılından itibaren Osmanlı hâkimiyeti zamanında ticaret amacıyla Musul, Kerkük, Telafer, Tuzhurmatu, Altunköprü vs. yerlere Türkmenlerin yerleştiği belirtilmektedir (Jaafeer, 2017: 2-3).

Bu bağlamda Türkmenlerin Orta Asya'dan daha doğrusu Kuzey Çin'den göç ederek gelen Oğuz soyunun bir parçası oldukları söylenebilir. Kendilerine Irak'ın kuzey ve ortasını yurt seçmişlerdir. Türkmenler Abbasî döneminden beri devlet ve beylikler kurarak varlıklarını günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Kuzey Irak'taki Türkmenlerin varlığı, Abbasî döneminde zirveye çıkmış ve bu tarihten itibaren daha yoğun ve güçlü biçimde devam etmiştir. “Türkmenler Irak'ta Osmanlı İmparatorluğu'ndan evvel birçok Türkmen Devleti ve Emirliği kurmuşlardır. Bununla ilgili olarak, birçok tarihçi ve araştırmacı tarafından verilen dönemselsel bilgilere bakıldığında, şöyle bir kronolojik sıralama yapmak mümkündür. Tuğrul Bey'in Bağdat'ı ele geçirmesinden sonra ortaya çıkan Irak Selçuk Devleti (1055-1157), Musul Atabeyliği (1127-1233), Erbil Atabeyliği (1144-1232), Celayirli Devleti (1339-1410), Karakoyun Devleti (1411-1468) ve Akkoyunlar Devleti (1468-1508)”.

Daha sonra 1508 senesinde Şah İsmail Safevî tarafından Akkoyunluların yenilgiye uğratılmasıyla Irak'ta Şîî nitelikli İran Safevî Devleti dönemi başlamıştır. Ancak Irak topraklarında Safevîlerin hükmü çok uzun sürmemiştir. 1535'te Kanunî Sultan Süley-

man'ın (1520–1560) Safevîler üzerine yaptığı sefer sonucunda Irak, Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılmıştır. Aynı zamanda 1638 yılında dördüncü Murat zamanında da Irak, altı sancak altında bir eyalet merkezi hâline gelmiştir (Hürmüzlü, 2003: 14).

1.1.2.Nüfusları

1921 yılında yapılan nüfus sayımına göre Irak nüfusu 2-3 milyon civarındaydı. 1932'de bağımsızlığını ilan ettikten 15 yıl sonra 19.10.1947 tarihinde yapılan sayıma göre ise ülke nüfusunun 5 milyon civarında olduğu belirtilmiştir. 1921 yılında Musul Vilayetindeki Türkmen nüfusunun 150-200 bin civarında olduğu belirtilmektedir. Hatta İsmet Paşa Lozan Antlaşması'nda 146.960 Türkmen'in bu vilayette yaşadığını dile getirmiştir. Fakat Kerkük ve diğer vilayetlerdeki Türkmenlerden Konferansta bahsedilmemiştir (Hürmüzlü, 2005:147-148).

1957 yılında Irak Merkezi Sayım Kurulu tarafından Irak nüfusunun 6-7 milyon civarına ulaştığı belirtilmiştir. Aynı yıl Irak nüfusu içerisindeki Türkmen nüfusunun ise 500 bin olduğu tahmin edilmektedir (Hürmüzlü, 2005:146-147).

Diğer taraftan 2002 yılına gelindiğinde Merkezi Sayım Kurulu ile Irak Planlama Müdürlüğünün çalışmalarına göre ülke nüfusu 23-25 milyon civarına yükselmiştir. Bu durumda Türkmen nüfusunun da 3-4 milyon arasında olduğu kaydedilmiştir. Bu sayı Musul başta olmak üzere Kerkük ve Erbil'deki Türkmenler göz önünde bulundurularak hesaplanmıştır (Bayati, 2017:9). Bunun yanında Bağdat'ta ve Irak'ın güneyinde anadillerini unutmuş binlerce Türkmen'in olduğunu da unutmamak gerekir.

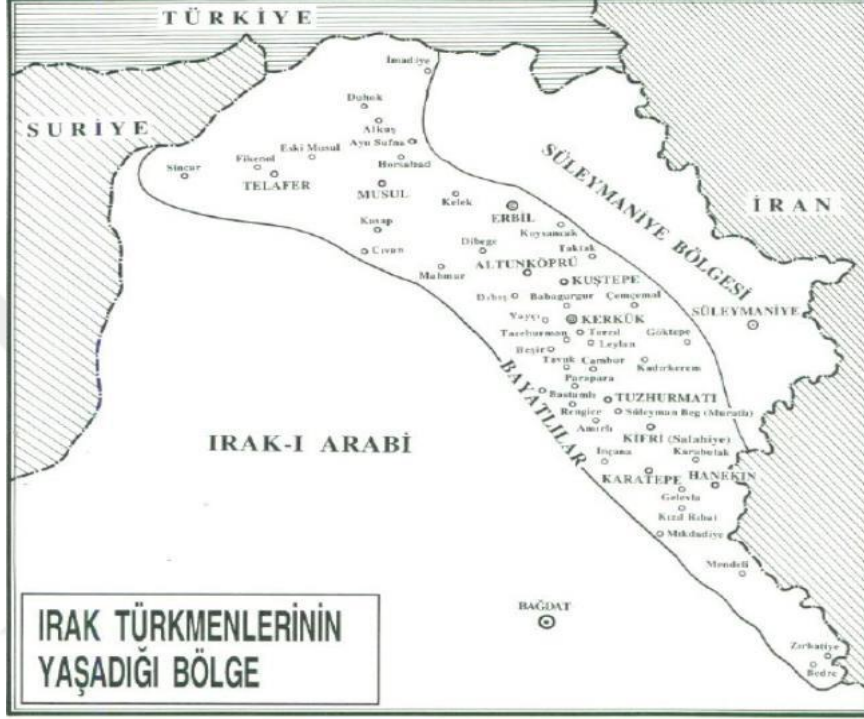
Irak devlet politikasına göre bugüne dek Irak Türkmenlerinin nüfus dağılımıyla ilgili herhangi bir resmî araştırma yayımlanmamıştır. Irak'ta nüfus sayımı ve istatistik veri tabanları oluşturmakla yükümlü olan "Irak Merkezi Sayım Kurumu" çeşitli alanlarda istatistikî veriler paylaşırken, Irak'ın etnik yapısı ile ilgili çalışmaları erişime kapalı tutmaktadır. Bu siyaset sebebiyle Irak'ta yaşayan Türkmenler ve diğer etnik gruplar hakkında uluslararası kuruluşlar ve stratejik merkezler çeşitli tahminler ileri sürmüşlerdir (Hürmüzlü, 2005:146).

Irak Türkmenlerinin ünlü yazarlarından Dr. Nefi Demirci “Dünden Bugüne Kerkük” adlı eserinde, Irak Türkmenlerinin nüfusuyla ilgili şu değerlendirmede bulunmuştur: “2003’ten sonra Irak’ta her gün ölüm, harp ve saldırı olsa da aradan 15 yıl geçmesine rağmen ülke nüfusunun 2017 yılında Merkezi Sayım Kurulu’na dayanarak 37 milyon 139 bin 519 olduğu söylenebilir. Bu durumda Türkmen nüfusunun 4-5 milyon arasında olduğu düşünülmektedir.” (Demirci, 2018: 21-22).

Yani anlaşılan odur ki Irak’ta nüfus sayımı büyük bir problem hâline gelmiş ve bu konuda hiçbir güvenilir kaynak bulunmamaktadır. Dolayısıyla tam ve güvenilir bir nüfus sayımı olmadığından dolayı etnik dağılım ile ilgili net bir bilgi vermek de oldukça güçtür. Bunun en önemli sebebi ise Irak’taki bölgesel hâkimiyet mücadeleleri ve farklı dönemlerde hayata geçirilen Araplaştırma ve Kürtleştirme politikalarıdır. Etnik ve mezhepsel ayrımcılığa dayanan siyasî uygulamalarla Türkmenler hemen hemen her dönem asimile edilmeye çalışılmıştır. Bundan dolayı Türkmen nüfusu ile ilgili ortada birbirinden farklı veriler bulunmaktadır (Demirci, 2018: 21).

1.1.3. Yerleşim Yerleri

Fotoğraf 2: Irak Türkmenlerinin Yerleşim Yerleri

Irak Türklerinin Yaşadığı Bölgeler- Kaynak: Bayatlı, H. K., (1996), Irak Türkmen Türkçesi, Ankara:TDK Yay.

Irak'ta Türkmenlerin ülkenin kuzeybatısından güneydoğusuna kadar uzanan bir hat üzerinde yaşadıkları söylenebilir. Ancak zikredilen hat üzerindeki coğrafyada Kürt ve Araplar da bulunmaktadır. Bizim bölge hakkında yaptığımız çalışmalar neticesinde tespit edebildiğimiz Türkmen yerleşim bölgeleri şunlardır:

1. Musul Vilayeti

Ortadoğu'da önemli bir yere sahip olan Musul Irak'ın kuzeyinde yer almaktadır. Eskiden bütün şehirlere Musul'dan ulaşılmaktaydı. Söz konusu vilayet, Irak'ın kapısı ve Horasan'ın anahtarı konumundaydı ve Azerbaycan'a ulaşım Musul'dan sağlanırdı. Cezire ve Irak topraklarını birbirine bağladığı için "ulaşılın yer" manasında gelen 'el-Mevsilü',

denilmiştir². Ayrıca el-Mevsîlu, “yolların birleştiği yer”, “kavşak”, “geçiş yeri”, “kavuşma yeri”, “ulaşma yeri” gibi anlamlara da gelmektedir³.

Musul Türk tarihi bakımından önemli bir yere sahiptir. Şehir merkezindeki Türkmenler en eski ve önemli mahallelerde yaşamaktadır. Yunus Peygamber, Mansur, Topkapı ve Faysaliyye gibi önemli mahalleler nüfus bakımından Türkmenlerden oluşmaktadır.

Bunun dışında Musul’un dört bir köşesinde Türkmenlere ait 150’den fazla köy bulunmaktadır. Kazıya, Yukarı Şirihan, Aşağı Şirihan, Reşidiye, Hamdaniye, Başika, Karakoyun, Karayatak, Yarımca, Tezharap, Selamiyye, Arpacı, Göğceli, Kibritli, Karatepe, Ortaharap, Babıniyet, Baştutmaz, Deraviş, Eskişehir, Harabasultan, Karakuş, Topzava, Yarımca, Zahrahaturun, Toprakziyaret, Keberli, Kelek, Kepresor Fazıllıya, Gazekan, Bedene, Bektaş, Besan, Busualtı, Abbasiye, Abzah, Akkoyun ve Albek gibi köylerde önemli miktarda Türkmenin yaşadığı bilinmektedir (Saatçi,1996: 34).

Ayrıca Ortadoğu’nun en büyük ilçesi olarak bilinen Telafer, Musul’a 60 km uzaklıkta düşer. Telafer Türkmenlerin en yoğun yaşadığı yerleşim yerlerinin başında gelmektedir. Merkezi 300.000 nüfusludur. 3 kasaba ve 300’e yakın köyü mevcuttur. İlçede Çardağtepe, Kızılkuyu, Kızıl Tar, Sanbar, Şih İbrahim, Turmu, Üçtepeler, Sualtı, Harna, Cegen Harabı, Cubara, Azzotepesi, Buhur, Ağbuğa, Ağbulağ, Antallavi, Cedduu, Faka, Cilheşler Tosnoğu, Damlamaca, Kubbuk, Mahlebiyye, Körkkuyu, Tar, Malviren, Miççe, Sopen, Çetiler, Meydankulu, Sino ve Tallavi gibi Türkçe isim taşıyan köyler bulunmaktadır (Demirci, 2018: 19). İzzettin Kerküklü’nün “Haşim Nahit Erbil ve Irak Türkleri” isimli eserinde belirttiğine göre Musul’un 60 km uzaklığında yer alan Türk kenti Telafer’de konuşulan lehçeler, Kafkas ve Azerbaycan Türklerinin lehçesine çok benzemektedir.

²<https://www.sporx.com/irak-musulun-kelime-anlami-nedir-irakin-baskenti-musul-ne-demek-SXHBQ657566SXQ> 17.01.2021.

³ <https://www.baytalmosul.com> 17.01.2021.

2. Telafer İlçesi

1.1.4.“Telafer Sözcüğünün Anlamı”

Fotoğraf 3: Türkmen kenti Telafer

Telafer kenti, tarihi belgelere ve arkeolojik bulgulara göre Musul'un en köklü geçmişe sahip ilçelerinden biri olarak kabul edilir. Telafer kenti, Irak'ın kuzeyinde olup Musul iline bağlıdır ve Musul'un 60 kilometre güneybatısında yer almaktadır. Musul ile Sincar arasında bulunan ilçenin kuzeyinde dağ, güneyinde ise bağlar bulunmaktadır. Osmanlı arşivinde ve senetlerinde Telafer, Sincar ilçesine ait nahiye olarak geçmektedir (Telaferli, 2012: 9).

Telafer adıyla ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür. Bunlardan; Nail Hannun'un Asurlar dönemine ait kaynaklardan yola çıkarak yaptığı açıklamaya göre “Telafer” adı Asurlar döneminde “Nemît Aştar” ile bilinmekteydi. “Nemît Aştar” sözcüğü ise güzellik, bolluk, hayat ve Aştar'ın tapınağı manasına gelmektedir. Diğer yandan Şahabettin Yakut ise, Asurlar döneminde Musul, Asur Devleti'nin merkezi olup Tel+ Afar ve Tel+Yafer” in Musul'un güneyinde küçük bir köy olduğunu zikretmiştir (El-Seyyid Vahap,1967: 7).

İngiliz bilim adamı arkeolog Austen Henry Lyard ise Telafer adını “Telsar ve Tilser” biçiminde kullanmıştır (El-Reşid, 2017: 18). Yamama El-Ubeydi’nin “Telafer Fi’ül Ahdi’l Meleki” eserinde “Tali Faru” isimli müellifin ifade ettiğine göre, “Telafer” kelimesi Ermenice kökenli olduğunu zikretmiştir (El-Ubeydi, 2012:1). Telaferli’ye göre ise Telafer adı “Tel-gazlan” yani geyiklerin yaşadığı yer anlamına gelmektedir (Telaferli, 2012: 13). Kentin tarihiyle ilgili araştırmalar yapan Ahmet Kadoş ise Telafer kelimesinin Sümerce “yaşam yeri” manasına geldiğini ileri sürmüştür⁴. Hatta bölgede araştırma yaptığımız sırada Türkmenistan Türkçesinde “Telafer ya da Tılāfar” adının “Dağlık ortası” manasına geldiğini iddia edenler olmuştur.

Tarihin farklı dönemlerinde Telafer isminin değişik şekillerde telaffuz edildiği görülmüştür. “Tel-Yefer, Tel-Yafur, Tel-Afar ve Telafer” en sık karşılaşılanıdır. Hâlihazırda halkın telaffuzuna bakıldığında “Tılāfar” diye ifade edildiği görülmektedir. Telafer şehrinin ismi iki kelimededen mürekkeptir. “Tel” Arapça kökenli bir kelime olup “tepe” manasına gelmektedir. “Ağber” ise “boz toprak” manasına gelmektedir (Aboş, 1969: 7).

Türkmen ilçesi Telafer’in ismi 1982 yılında Saddam Hüseyin tarafından Arapça “El-Cezire” ismiyle değiştirilmiştir. İlçenin isminde değişiklik yapılmasına rağmen ilçenin eski adı “Telafer” kullanılmaya devam etmiştir (Telaferli, 2012: 48).

1.1.5.Telafer Tarihçesi

İddialara göre Türkmenler Telafer’e 8. yy.’dan itibaren tedricî bir şekilde yerleşmeye başlamışlardır. Iraklı tarihçi müellif Rezzak İsa da Telafer’in bir Türkmen şehri olduğunu belirterek şunları söylemektedir; “8. yy.dan beri Türkmenler burada yaşamaktadır. Telafer halkı Türkmen’dir ve Doğu Türk Dili olan Azerbaycan Türkçesine benzeyen bir ağızla konuşur.” (Rezzak İsa, Irak Coğrafyası özeti, Bağdat, 1992: 258) (Hürmüzlü, H. 2005: 46-47).

⁴ Kadoş, Ahmet (Telafer Merkezi’nde) özel görüşme, 24.01.2020

Türkmenlerin Telafer'e yerleştikleri dönem ile ilgili muhtelif kaynaklarda değişik bilgilere rastlamak mümkündür. Bazı kaynaklarda Oğuz Türklerinin Telafer ve civarındaki köylere 8. yy.da, bazılarında ise 9. yy.dan sonra yerleştikleri belirtilmektedir.

Sadettin Buluç'a göre eski bir Türk bölgesi olan Telafer, Musul ile birlikte 11. yüzyılın sonlarına doğru Selçukluların hâkimiyetine geçmiş, sonradan bu yerlerde 11. yy.da Atabeyler, 13. yy.da İlhanlılar, 14. yy.da Celayirli hükmetmiş, 1534'te Kanunî'nin Bağdat seferi sonrası ise bölge Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir (Buluç, 2007: 284). Dolayısıyla bu dönemlerde Türkmenlerin yaşadığı yerleşim merkezleri bir Oğuzeli bölgesine dönüşmüştür.

Ayrıca Buluç'un Türkmenlerle ilgili ifade ettiği şu sözler de oldukça dikkat çekicidir. "11. yy'dan bu yana bir Türkmen kenti olan Telafer nüfusunun tamamı Türkmenlerden oluşmaktadır. Telafer'e ilk yerleşen Kıpçak Türkleridir. Abbasî Devleti döneminde ilk Türk boylarının Telafer'e yerleştiği ileri sürülmektedir"(Buluç, 2007: 49).

Bilindiği gibi Telafer, Türkmen nüfusunun yoğunluğundan dolayı Irak Türkmenlerinin Kerkük'ten sonra ikinci merkezi sayılmaktadır. Kerküklü Nilüfer Bayatlı'ya göre Telafer köyünde H 932 (M 1526) yılında 112 hane ve 29 mücerret vardı⁵ ve varidatı 38763 akçe idi. 2. Murat devrinde ise 300 hane ve 14 mücerret olmuştur.

Hatırlanacağı üzere, Telafer Osmanlı döneminde Sincar ilçesine bağlı bir kasabaydı (Erkem, 2009: 7). Telafer, H. 1325 / M. 1909 tarihli Osmanlı salnamesinde şöyle anlatılmıştır: "9 mahalleye ayrılmış olan nahiyenin, kasabaya adını veren yüksek bir tepelik üzerinde kurulmuş bir kalesi ve kale içerisinde güzel, muntazam bir hükümet dairesi, iki büyük hanı, bir hamamı, 8-10 cami ve mescidi, bir sübyan mektebi ile diğer bazı düzgün binaları mevcuttu." (Eroğlu, Babuçoğlu, Özdi, 2008:162).

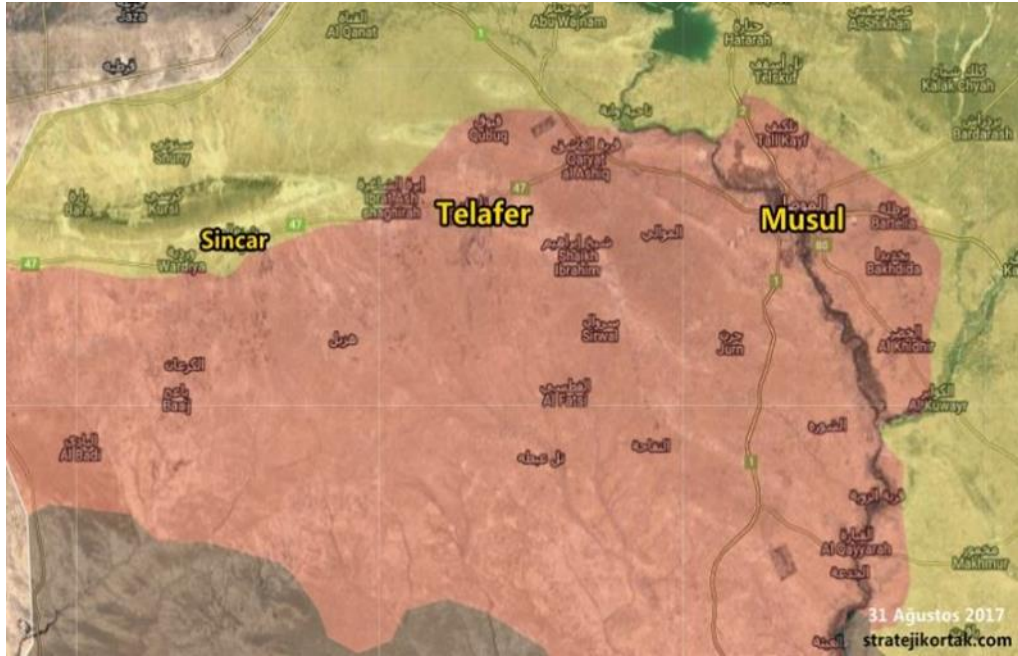
Telafer 1918 yılının Ocak ayı başlarında ilçe olmuştur. Telafer Irak'ta tamamını Türkmenlerin oluşturduğu, Türkmen nüfusunun en yoğun olduğu yerleşim yerlerindedir.

⁵ Tahrir defterlerinde "hâne" deyimini ile evli olanlar, "mücerred" deyimini ile de bekâr olanlar kastedilmektedir.

Telafer Anadolu, Suriye ve Irak'ın birleştiği geçiş yolu üzerindedir. Uzun yıllar bu önemini koruyan ilçe, İstanbul- Bağdat demiryolu hattının Nusaybin- Tel Köçek- Musul üzerinden geçirilmesi ve Telafer'in geçiş hattı dışında bırakılması ile bu önemini yitirmiştir. Ayrıca daima Irak yönetiminin baskısı altında kalmıştır (Aboş, 1969: 6).

Yukarıda verilen bilgiler dışında Telafer 1920'de, Osmanlı'nın bölgeyi terk etmek zorunda kalması sonucu, İngiliz işgaline uğramıştır. İngilizlerin desteklediği Bedevî Şamar aşireti diye bilinen El-Ahd örgütü, Türkmenlerin yaşadığı Telafer'e saldırı düzenlemişlerdir. Türkmenler de İngiliz karakolunda görevli askerleri öldürerek İngilizlere karşı ayaklanmışlardır. Ayaklanmaya katılan kişiler de bölgeden ayrılarak anavatan Türkiye sınırında bulunan Karaçuk dağına sığınmışlardır. Üç ay kadar kaçak yaşayan halk bu dönemi "Kaçakaç Yılı" olarak adlandırmıştır. Daha sonra ileri gelen ailelerden ayaklanmaya katılanların evleri İngilizler tarafından topa tutulmuştur. İngilizlerin yaptığı bu uygulama, esasen bölgedeki Türkmen mevcudiyetinin yok edilmesine yönelik ilk girişim olarak kabul edilebilir (Aboş, 1969:185).

1.1.6. Coğrafi Konum ve Sosyo-Ekonomik Durumu

Telafer kenti, Irak'ın en büyük ilçesi olup ülkenin kuzeybatısında bulunan Cebel-i Sincar'ın kuzeyinde ağaçlarla kapalı bir kale şeklinde kurulmuştur. "Süsen Kıracıları" ismi ile bilinen alanın doğu ve kuzey tarafına düşer. Güney tarafı bağlık, batısı ise düzlük olan bir coğrafyadadır (Özdağ, 2008: 21). 85 kilometre kuzeyinde Türkiye, 70 kilometre batısında ise Suriye'ye komşudur. Kent toprakları 3206 kilometre kare yüzölçümü ile Irak topraklarının %5'ini oluşturur. Telafer yüzölçümü bakımından Irak'ın 1. büyük ilçesidir.

Stratejik bir konuma sahip olan Telafer, Cebel-i Sincar'ın kuzeyinde ve Sincar ilçesinin 55 kilometre uzaklığındadır (Kevseroğlu, 2012: 22).

Diğer yandan Telafer, Türkiye ve Suriye'ye yakınlığı sebebiyle de oldukça önemli bir yerleşim yeridir. Osmanlı kaynaklarına bakıldığında el-Cezire (ada) olarak isimlendirilen bu bölge tarih boyunca önemini korumuştur. El-Cezire'nin verimli topraklarından bir parçası olan Telafer, önemli bir kavşak niteliğini de taşımıştır (Erendor, 2018:180).

Ayrıca önemli tarihi kaynaklara bakıldığında Telafer'in Şam, Halep, Musul ve Diyarbakır gibi önemli ticaret ve kervan yolu üzerinde bulunması da ne kadar önemli bir yerleşim yeri olduğunu kanıtlamaktadır (Özkan, 2010: 6).

Telafer, Kanunî Sultan Süleyman dönemine ait 1530 tarihli tapu defterinde nahiye olarak geçmektedir. Nahiyeye bağlı 10 köy ve 9 mezra mevcuttu. Başlıca mezzaları Ali-kara, Buhur, Ağbulağ, Cubara, Kazak, Mesud, Şeyh, Haruniye ve Cerayıdkendi'dir. 3. Murat döneminde Telafer nüfusunun 1550'nin üzerinde olduğu kaydedilmiştir (Hürmüzlü, Pamukçu, 2005: 46).

Telafer tamamen Şîi ve Sünnî Türkmenlerin yaşadığı bir bölgedir⁶. Eski yerleşme yeri olan Telafer ya da yerli halkın telaffuz ettiği şekilde Tılāfar nüfusu 1848 yılında Dohuk, Sincar ve Telafer nahiyeleriyle birlikte 31.453 olarak kaydedilmiştir. Ancak verilen rakam sadece yetişkin erkekleri ihtiva etmektedir. Diğer bir yandan ulaştığımız kaynaklara göre Telafer'in nüfusu, 1997 yılında yapılan nüfus sayımında 280 bin kişiye yükselmiştir. 7 yıl sonra 2004 yılında yapılan nüfus sayımında ise şehir merkezinin 350 bin ve

⁶ <https://www.isalna.com> 2.9.2021

etrafının 100 bin olmak üzere toplam nüfusunun 450 bin civarında olduğu belirlenmiştir (Erendor,2018:183).

2008 Kasım ayı itibarıyla Telafer’de Nüfus Dairesi Müdürlüğünün yaptığı sayım neticesinde nüfusun 495.120 olduğu belirtilmiştir. Merkeze bağlı olan köylerle birlikte yukardaki sayıya ulaşılmaktadır (Telaferli, 2012: 55). 2014 yılında IŞİD terör örgütü tarafından Musul’a bağlı Telafer kentinin işgal edilmesi neticesinde halk göç etmek zorunda kalmış, kimi Irak’ın güneyine kimi de Anavatan Türkiye’ye sığınmıştır. 2017 yılında Telafer’in terör örgütünden temizlenmesinden sonra bazı ailelerin yeniden kente dönmesiyle Telafer’in merkezinde nüfusun 130.000 civarında olduğu belirtilmektedir.

Telafer, 1918 yılının Ocak ayının başlarında nahiyeden ilçeye dönüştürülmüştür. Günümüzde Musul il Meclisi’nin idarî salahiyetinde bulunan Telafer biri merkez olmak üzere üç bucak (çoğunluğu Arap ve Kürtlerden oluşan Zammar, çoğunluğu Şammar Araplarından oluşan Rabia ve tamamen Türkmenlerden oluşan İyaziya) ve 300’den fazla köyden teşekkül etmektedir (Aboş, 1969: 8). Ayrıca Telafer’in kuzeyinde yer alan Zammar bucağına bağlı Ayn-u zala bölgesinin de petrol yatağı açısından Irak’ın en zengin bölgelerinden birisi olduğu belirtilmelidir (Bayati, 2017: 11).

Bilindiği gibi yer adları, bir bölgenin sosyal ve kültürel hayatı konusunda önemli bilgiler vermektedir. Musul Sancağının geneliyle, Telafer ve çevresindeki Türkçe adı taşıyan mahalle, köy ve diğer yer adları, Osmanlı Arşiv ve İngiliz kaynaklarında harita ve raporlarda zikredilmiştir. Türkmenlerin yaşadığı bu kentin en tanınmış eski mahalleleri “Hasanköy, Saray, Kanberdere, Kale, Su, Çolak, Çelebi, Eski Hasanköy, Kurtali, Sincar, Hamam, Parçabağ ve Kırmızdere” görüleceği üzere Türkçe isimler taşımaktadır (El-Reşid, 2017: 81). Hâlihazırda Türkmenlerin yaşadığı köyler ise; Çardağtepe, Kızılkuyu, Kızıl Tar, Sanbar, Şih İbrahim, Turmu, Üçtepeler, Sualtı, Harna, Cegen Harabı, Cubara, Az-zotepesi, Buhur, Ağbuğa, Ağbulağ, Antallavi, Cedduu, Cilheşler Tosnoğu, Damlamaca, Kubbuk, Mahlebiyye, Körkkuyu, Tar, Malviren, Miççe, Sopan, Çetiler ve Viranşehir’dir (Barem, 2018:9-10-11).

Irak Türkmenleri hakkında pek çok kitap ve makale telif edilmiştir. Bu bağlamda Telaferli bir Türkmen olan Fuat Efendioğlu'nun bölgenin tarihi üzerine düştüğü notlardan Türkmenlerin 8. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar olan dönemde sosyal ve ekonomik yapısı ile ilgili önemli bilgiler elde etmekteyiz. Fuat Efendioğlu'nun verdiği bilgilere göre, Telafer ve Musul çevresinde yaşayan Türkmenlerin lehçesi, Anadolu'dan ziyade Azerbaycan Türkçesine çok yakındır. Telafer ve çevresinde yaşayan Türkmenler bütünüyle çiftçi olmakla birlikte hayvancılıkla da uğraşanlar mevcuttur. Telafer ahalsinin ana dili Türkçedir. Ancak Telafer'in etrafı Araplarla meskûn olduğu için, diller arasında kelime geçişleri olmuştur. Ayrıca Efendioğlu, Telaferlilerin çevredeki Araplarla evlilik yapılarından dolayı Arapça konuşup anlayabildiklerini ve genellikle Arap kıyafeti giydiklerini belirtmiştir⁷.

Musul'un en verimli tarım topraklarının bulunduğu Telaferde halk geçimini genellikle ziraat ve hayvancılıkla sağlamaktadır. Türkmen Telafer şehrinde %90 oranında arpa ve buğday olmak üzere incir, nar ve sebze yetiştiriciliği yapılmaktadır. Burada üretilen buğday ve arpalar, Irak'ın ticaretine büyük katkı sağlamaktadır. Telafer, %10 oranında ticaret ile geçinen bir şehirdir. Ayrıca, bağcılık ve bahçecilik de yapılmaktadır (Özdağ, 2008: 24).

Bölgenin tarihi ve iktisadî durumu ile ilgili araştırmalar yapan Adnan Beyatlı'dan aldığımız bilgilere göre ise Telafer'de 250 bin nar, 100 bin incir, 30.750 dut ağacı bulunmaktadır. İncir yetiştiriciliğinin geliştirilmesi için ağaç sayısı her geçen gün artırılmakta ve incirden kurutulmuş ve sofralık olmak üzere gelir sağlanmaktadır. Ayrıca Irak'ta yeşil patlıcan üretim ve tarımının yapıldığı tek yer Telafer'dir. Telafer ekonomisi genellikle tarıma dayanırken sanayi yeteri kadar gelişmemiştir. Küçük 5-10 işyeri dışında fabrika yoktur⁸.

⁷ Efendioğlu, Fuat (Ankara Merkezi'nde) özel görüşme, 22.09.2020

⁸ Beyatlı, Adnan (Telafer Merkezi'nde) özel görüşme, 22.09.2019

Telafer’de son yıllarda özellikle 2014’ten sonra bağcılıkta bir gerileme olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise, savaş ve bağ hastalıklarıdır. Bunun için de gereken müdahaleler yetkililer tarafından dile getirilmektedir. Son yıllarda imalat sektöründe Telafer İlçesi’nin çevresindeki köylerde kireç ve kum ocağı fabrikalarının açılması ise ilçe ekonomisi açısından ümit verici gelişmelerdir.

Telaferlilerin genel olarak âdet, gelenek ve göreneklerine bakıldığında aşiret sistem kurallarının, evlilik, toy, düğün gibi içtimaî olguların, bayramlarda yapılan kutlamaların, milli ve dinî törenleri algılayış biçimlerinin aynı olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Telafer ve etrafında bulunan aşiretlerin kökeni hakkında fikir ayrılıkları vardır. Telafer halkı, cesaret ve yiğitlikte hiçbir kavim ile mukayese edilemez. Civardaki Arap ve Kürt halkı tarafından bir saygı ifadesi olarak “Paşaoğulları” diye anılırlar. Telafer’de aşiretçilik ile ilgili hususiyetler muhafaza edilmektedir (Erkem, 2009: 9).

1.1.7. Mahalleler

İlçe Tapu Sicil Müdürlüğü’nün kayıtlarına geçmiş olan eski ana mahalle adları aşağıda verilmeye çalışılmıştır.

1.1.8. Aşiret ve Aile Adları

Telafer’de aşiret, kol ve ailelere verilen isimlere sıfat eki (lü- lu- li- lı) eklenmiş, bazılarında da “ev” sözcüğüne 3. tekil kişi iyelik eki (-i) konmasıyla oluşan “evi” eklenmiştir. Aşağıda Telafer’e yerleşen bazı ana aşiret, kol ve ailelerin isimlerine ve açıklamalara yer verilmiştir:

- **Pirnazarlı aşireti:** 1700’lü yılların sonunda Diyarbakır’ın Piren bölgesinden gelerek Hasanköy mahallesine yerleşen tanınmış ve önde gelen bir Türkmen aşiretidir. Aşiret, Efendievi, Halifevi, Ahmetevi, Cemmolar, Seferevi, Vavılar, Lelililer, Kazılar, Hacıevi, Göçerevi, Nazarılar, Dudakevi ve Hayderevi olmak üzere kollara ayrılmıştır (El-‘ubidi 2012:170).
- **Himmetli:** Telafer’in önde gelen aşiretlerden biri sayılmaktadır. Türkiye’nin Kayseri iline bağlı Dede Himmet köyünden Hasan Himmet Dede adında birisi Telafer’e gelerek Arapköyü köyüne yerleşmiş, daha sonra ise Telafer’in merkezine taşınmıştır. Hatta Telafer’in en büyük merkez mahallelerinden birisi olan Hasanköy mahallesinin ismi de bu şahıstan gelmektedir. (El-‘ubidi 2012:169).
- **Cebeler:** Telafer’in merkezinde bulunan büyük aşiretlerden biri sayılmaktadır.
- **Ilhanbeg aşireti:** Türkiye’nin Diyarbakır ilinden gelerek Telafer’in merkezinde bulunan Keleşewi mahallesine yerleşmişlerdir. Aşiretin kolları Halitevi, Sadunevi, Hüseyinevi, Zeynel Abddinevi ve İslam Kaddoevine ayrılmaktadır.
- **Kaplanlı**
- **Kassaplı**
- **Çepişli**
- **Ayvazlı**
- **Ferhatlı**
- **Aşurevi**
- **Çolaklı**
- **Seyyidevi**
- **Sincarlılar**
- **Davudevi**
- **Mıraçlıhevi**
- **Çelepliler**

Telafer Türkmenleri arasında, günümüzde de tanınmış önemli aileler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Kenne, Hayderli, Kurdevi, Hayyo, Sultanalı, Harbolu, Begli, Aboşlu, İstanbullu, Şabanevi, Azamlı, Oruçlu, Kasımlı, Çirikli, Rızalı, Mecitli, Âşikevi, Demircievi, Karacalı, Habişli, Abaltunlu, Suluevi, Ankutlu, Ankutlu, Sincolu, Sıttoevi, Hussoevi, Ali Abdalevi, Carrahlı, Zalolu, Gergeri, Sumu, Marufevi, Kelevi, Musullu, Tarevi ve Ömerevi'dir¹⁰.

3. Kerkük Vilayeti

Irak'ın kuzeydoğusunda yer alan kadim bir Türkmen kentidir. Kerkük başkent Bağdat'a 248 km, Musul'a ise 140 km uzaklıktadır. Tarihi çok eskilere dayanır. Kerkük adı ile ilgili tarihçiler farklı görüşler belirtmişlerdir. Şehrin kuruluş tarihi kesin olarak tespit edilememişse de Asur Hükümdarı Sarnabal tarafından milattan önce 800'lerde Medyalılar'a karşı koyacak bir kale olarak kurulduğu ifade edilmektedir (Kevseroğlu, 2012:283). Şehrin merkezi başta olmak üzere köy ve kasabalarında Türkmenlerin yaşadığı ve çoğunlukta olduğu bilinmektedir. Bunlardan; Altınköprü, Tazehurmatu, Beşir, Kümbetler, Yayçı, Tavuk, Leylan, Çardağlı, Türkan ve daha birçok kasaba ve köylerde Türkmenler yaşamaktadır. Türkçe isimli kasaba ve köylerin dışında Kerkük'teki mahalle isimleri de dikkat çekmektedir. Örneğin Kale, Korya, Hamam, Çay, Bulak, Avcı, Piryâdi gibi mahallelerin isimleri Türkçedir¹¹.

4. Erbil Vilayeti

Erbil de, Musul ve Kerkük gibi bir Türkmen şehridir. Türkmenlerin yoğun şekilde bulunduğu yerleşim merkezlerinden biri sayılır. Tarihi geçmişi çok eski çağlara dayanır. 6 bin yıllık tarihi ile geçmişe meydan okuyan bir kenttir. Irak Türkmenleri arasında mezhep bakımından farklılık göze çarpmakla birlikte tamamı Sünnî'dir. Şehrin içinde çok eski bir kalesi de bulunmaktadır. (Saatçi, 2003: 56- 58).

¹⁰ ÖZDAĞ, Ümit (2008). "Telafer Bir Türkmen Kentinin ABD Ordusu ve Peşmergelere Karşı Direnişi". Fark Yayınları, Ankara. s.43-65 özetlenmiştir.

¹¹<https://www.internethaber.com/kerkuk-kimin-turkmen-kurt-arap-nufusu-ne-kadar-1802334h.htm>
17.01.2021.

5. Salahattin Vilayeti

Musul'un güney doğusunda yer alan Salahattin Vilayeti Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları önemli illerden birisidir. Arap Baas Partisi başkanı Saddam Hüseyini'nin 1976 yılında resmî kararıyla vilayet olmuştur. Merkezi Tikrit'tir. Kerkük'e 75 km uzaklıktadır. Vilayetin en büyük ilçesinin Tuzhurmatu olduğu bilinmektedir (Bayatlı, 2017:29).

6. Diyale Vilayeti

Diyale vilayeti, başkent Bağdat'ın güneydoğusunda yer almaktadır. Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı önemli illerden birisidir. Tarihi geçmişi çok eskilere dayanır. İdarî taksimata göre 5 ilçesi bulunmaktadır. Bunlar: Hanekin başta olmak üzere Bakuba, Halis, Mendeli ve Mikdadiye'dir. Bahsi geçen kasabaların hemen hemen hepsinde Türkmenlerin yaşadığı bilinmektedir. Kentte bulunan Türkmen köyleri ise; Abdulhalıkbeg, Ağa, Hacıkara, Hamidiye, İmamabbas, Mecidbeg, Paşaköprü, Sadullah Efendi ve Salihbeg'dir (Bayatlı, 2007: 29).

1.1.9. Türkmen Sözcüğünün Anlamı

Bugünkü Türkmenistan topraklarındaki, Anadolu'daki ve Irak'taki yerleşmiş, Oğuz soyunun bir parçası olan Müslüman Türk topluluklarına topluca "Türkmen" denilmesi dikkat çekmektedir. Tarihçiler, Irak Türkmenlerine "Türkmen" denilmesi üzerine pek çok görüş ortaya koymuşlardır. Bunlardan en önemlisi ve pek çok ilim adamının üzerinde hemfikir olduğu görüş, Türkmenlerin Türk boylarından birisi olmasından dolayı bu şekilde isimlendirilmiş olmasıdır. Ayrıca üzerinde anlaşılan diğer görüş ise 11. yüzyıldan sonra Oğuz boylarına verilen bir isim olduğu yönündedir. Bu ismin Selçuklular döneminde itibaren kullanılmaya başlandığı da belirtilir. Konuyla ilgili pek çok farklı görüş belirtildiğinden dolayı aşağıda Türkmen sözcüğünün anlamı ile birlikte önemli görülen bazı görüşlere yer verilmiştir.

Bu konuda Faruk Sümer 'Türkmen' kelimesiyle ilgili olarak "Oğuzlar" isimli eserinin birinci ve ikinci baskılarının önsözünde şu açıklamalarda bulunmuştur:

"XI. yüzyıldan itibaren kendilerine Türkmen de denilen Oğuzların, Türkiye Türkleri ile İran, Azerbaycan, Irak ve Türkmenistan Türklerinin ataları olduklarını biliyoruz. Selçuklu ve Osmanlı hanedanlarının da onlardan çıktığını hatırlarsak Oğuzların dünya tarihinde ne kadar mühim roller oynamış bir Türk kavmi olduğu anlaşılabilir bulunur."

"Bilhassa ticarî münasebetler sebebi ile X. yüzyıldan itibaren aralarında yayılmaya başladığını bildiğimiz İslamlığın, XI. yüzyılda Oğuzların ezici çoğunluğunun dini hâline geldiği görülür. Bunun sonucunda Oğuzlara, XI. yüzyılda Türkmen adı verilmiştir ki, bu ad aşağı yukarı iki asır sonra her yerde Oğuz'un yerini almış ve Oğuz sözü, destanlar ile hatıraları yaşatılan ataların adı olarak Türkmenler arasında uzun müddet yaşamıştır"(Sümer, 1975:1-2).

Fars ilim adamları "Türkmen" sözcüğünün etimolojisiyle ilgili olarak bu kelimenin esasında "Türkmāned" şeklinde geçtiğini ve "Türk'e benzer" anlamına geldiğini belirtmişlerdir (Paşayev,1989: 19).

Türkmen tarihiyle yakından ilgilenen Erşat Hürmüzlü "Türkmen" sözcüğü ile ilgili şu şekilde söylemiştir:

"Irak Türklerine 'Türkmen' denilmesi Selçuklular döneminde başlamıştır. Türkmenlerin Türk'ten ayrı bir ırk olmadığı yalnızca Oğuzların Müslüman olan kısmına Türkmen denildiği konusundan tüm tarihçiler ortak bir görüşe varmışlar." Veriliş sebebine gelince; Müslüman olmayan Türkler ve Arapçayı bilmeyenler arasında tercümanlık yapan kişilere "Tercüman" adı verilmiş, zamanla tercüman kelimesi Türkmen şekline dönüşmüştür (Hürmüzlü, 1991:9-10).

İbrahim Kafesoğlu da "Türkmen" kelimesi hususunda şunları izah etmektedir;

"Türkmen kelimesi Müslümanlar tarafından 'İslamiyet'i kabul eden Türkler' manasında Oğuzlar için kullanılmıştır. Hatta 'Türkmen' sözcüğünün ilk izahı 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un "Dîvânu Lugâti't Türk" eserinde rastlandığı gözden kaçmamaktadır." Ayrıca Türkçedeki -man/-men ekinin kocaman, karaman, şişman gibi sözcüklerde görüldüğü gibi birleştiği kelimeye mübalağa, fazlalık, büyüklük, üstünlük manası kattığını, bu vesileyle de "Türk" kelimesine -man/-men ekinin eklenmesiyle oluşan "Türkmen" kelimesinin "koyu Türk, halis kan Türk" anlamına geldiğini ileri sürmüştür (Kafesoğlu, 1971).

Aziz Kadir Samancı da "Türkmen" adıyla ilgili 1999 yılında Londra'da basılan "El-Tarih'ul Siyasî li Türkmen'ül Irak" isimli eserinde şunları kaydetmiştir: "*Herth, Bavarya İlimler Akademisi Kongresi'nde Türkmen kelimesinin ilk olarak 8. yüzyılda Tongtin Ansiklopedisi'nde Çince yazılışı ile "Tokumenk" şeklinde geçtiğini zikretmiştir*" (Samancı, 1999: 20).

Osmanlı Devleti'nin yazarlarından Abide Hüseyin Hüsameddin Yaşar da "Amasra Tarihi" adlı eserindeki 'Türkmen Tarihinden Yapraklar' başlığı altında Türkmen kelimesiyle ilgili şunları söylemiştir:

"-men eki Türkçede büyük anlamına gelmektedir. Türkmen de "Büyük Türk" demektir".

İbn-i Kesir ve Mehmet Neşir gibi yazarlar ise “Türkmen” kelimesinin “Türk” ve “İman” kelimelerinden gelerek deyim hâline dönüştüğünü ileri sürmüşlerdir (Hürmüzlü,1994: 9).

Günümüz Türkmen müelliflerinden İzzettin Kerkük, Bağdat’ta yayınlanan “Kardeşlik Dergisi’nde” “Türkmenlerin Atasözleri” başlığı altında yayınlanan yazısında Türkmen kelimesinin “Türk insanı” ya da “Türk savaşı” (Türk+man) kelimelerinden türetildiğini iddia etmiştir (Kerkük, 1998).

1.1.10. Irak Türkmen Türkçesi

Bilindiği gibi dünyanın pek çok yerinde özellikle Orta Asya, Anadolu ve Arap coğrafyasında Türkler yoğun olarak yaşamaktadır. Türklerin bin yılı aşkın bir süredir Arap coğrafyasında buldukları ülke Irak’tır. Bugün Irak Türkmenlerinin konuştukları dil Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde değerlendirilmektedir. Ayrıca Irak Türkmen ağızlarının, yapılan çalışmaların hemen hemen tamamında Oğuz grubunun batı kolunda yer alan Azerbaycan Türkçesi ağızlarına dâhil edildiği görülür. Dolayısıyla Irak’ta konuşulan Türk ağızları genel olarak aynı olsa da aralarında bazı farklılıkların olduğu gözden kaçmamaktadır (Bayatlı,1996: 329).

Irak Türkmen Türkçesinin, yaklaşık 2.5 milyon kişi tarafından konuşulduğu iddia edilmektedir (Korkmaz, 2013:187). İran’ın Güney Azerbaycan, Tahran, Sava bölgesi ağızları ile Türkiye’nin Urfa, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep ağızlarının büyük benzerlikler gösterdiği vurgulanmaktadır. Ayrıca Kıpçak lehçesinin Irak Türkmen Türkçesi ve ağızları üzerine etkisi olduğu da dile getirilmektedir. Bunların yanında Batı Karadeniz kıyısındaki Bartın ve yöresi ağızları ile Irak Türkmen ağızlarının benzerlik taşıdığı belirtilmektedir (Ercilasun, 1987: 48).

Diğer taraftan Kıpçakçanın, İlhanlılardan kalan Moğol unsurlarının Arapça ve Farsçanın etkisinde değişen lehçelerinin yapısına sahip olduğu da söylenebilir (Shabaz, 1979:6).

“İrak’taki Türkmenlerin Türkçe yönünden iki ana kaynaktan beslendiğini söyleyebiliriz. Birinci ve en mühim olan ana kaynak konuşma dili, yani günümüze kadar varlık gösteren bölge ağızdır. Kerkük’te, Erbil’de, Telafer’de vd. Türkmen yerleşim merkezlerinde konuşulan bölge ağızlarını, genel olarak Azerbaycan Türkçesine dâhil etmek mümkündür” (Bayati, 2017:1). Pek çok Türkün anadili olan bu dilin öğrenilip yaygınlaşması, kendiliğinden gerçekleşmektedir. Hatta denilebilir ki, Türkmenlerin kültürünü, halk edebiyatını, dünya görüşünü, kimliğini ve etnik bilincini günümüze kadar ayakta tutan, canlılığını hâlâ koruyan, bu ana dildir.

İrak Türkmenleri ile ilgili çeşitli kitap ve makaleler kaleme alan Habib Hürmüzlü “İrak Türkmen Türkçesi Sözlüğü” adlı eserinde şunları zikretmiştir:

“İrak Türkleri ağızı genel olarak bir bütünlük arz eder. Buna rağmen, şehir, kasaba, köy, hatta mahalleler arasında bazı ağız farklılıklarının da olduğu bilinen bir hakikattir. Bu farklılık, ayrı ayrı dönemlerde bölgeye göç edip yerleşen çeşitli boyların arasında olan ağız farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bir bölge ağzının, Irak’taki Türk bölgelerinde konuşulan ağızların hepsini ifade ettiğini kabul etmek doğru değildir.” (Hürmüzlü, 2013: 17).

Hidayet Kemal Beyatlı ise “İrak Türkmen Türkçesi” eserinde Irak Türkmen ağızlarının belli başlı özelliklerinden şu şekilde bahsetmektedir: “İrak Türkmen ağızları damak n ‘ng’ sesinin “v” ve “y” ye dönüşmesi bakımından başlıca iki gruba ayrılmaktadır:

Y grubu: Teklik 2. kişi iyelik eki (-y) ve çokluk 2. kişi iyelik eki (-yız) ile konuşan şehir, kasaba ve köyler: Telafer başta olmaz üzere, Kifri, Altunköprü, Tazehurmatu, Tuzhurmatu, Beşir, Musul’un etrafındaki köy ve kasabalar Karakoyun, Reşidiye, İyaziya, Muhallebiye, Şirihan, Selahattin iline bağlı olan Amirli ve Türkalın ağızlarının da bu gruba girdiğini söyleyebiliriz.

Seni babay çağırır “Seni baban çağırır”

Siziy babayız geldi “Sizin babanız geldi”

V grubu: Teklik 2. kişi iyelik eki (-v) ve çokluk 2. kişi iyelik eki (-vuz) ile konuşan şehir, kasaba ve köyler: Kerkük başta olmak üzere Erbil, Dakûk, Hanekin, Karahan, Kızlarbat, Mendeli, Şahraban ve Bedre'dir (Bayatlı, 1996:329). Bunun yanında başkent Bağdat'taki Türkmenlerin de konuştuğu (-v) grubu ağızına geçtiğini de hatırlatmakta fayda vardır.

Seni babav çağırır > Seni baban çağırır

Sizüv babavuz geldi > Sizin babanız geldi

Eski Türkçede mevcut olduğu bilinen ve hâlâ muhafaza edilen bazı fonetik ve morfolojik biçimlerin Irak Türkmen Türkçesinde görüldüğü göze çarpmaktadır.

Noor Bayati, Bilgehan Atsız Gökdağ ve Karwan Shukur Irak Türkmen Türkçesinin fonetik ve morfolojik özelliğiyle ilgili şunları not etmektedir:

“K ve ğ” sesleri Irak Türkmen Türkçesinde korunmuştur. “karpuz, sakız, yığ, ğerbıl” (Bayati, 2017: 30-82). Ayrıca sözcük başlarında “t ve k” ünsüzlerin korunması da göze çarpmaktadır. “Tök, tik, tokunmak, kösük, kölge, köynek” gibi. (Gökdağ, 2019: 104). Bunun yanında Irak Türkmen Türkçesinde sık sık görülen ikiz ünsüz biçimleri de görülmektedir. Sekkiz > sekkiz, yèddi > yeddi, ellig > elli. Ayrıca t > d değişimi de birçok sözcükte görülmektedir. Tüş > düş, tırnağ > dırnağ, taş > daş, > tuz > duz, tat > dad gibi (Shukur, 2019: 61-45).

Eski Türkçede küçültme eki olarak kullanılan -kInA eki Irak Türkmen Türkçesinde de görülmektedir “içinde bir kıcıkına kâpı varıydı” (Gökdağ, 2019:121).

Ayrıca Bayati, Irak Türkmen Türkçesinde dönüşlülük zamirinin “öz” olarak kullanıldığını zikretmiştir (Bayati, 2017: 85). Bunun yanı sıra Irak Türkmen Türkçesinde bazı sözcüklerin Eski Türkçedeki düz biçimlerinin korunduğu da gözden kaçmamaktadır. ET boyun > böynümüz “boynumuz”, ET kiçig > küçik “küçük” gibi (Sukur, 2019: 30).

Irak Türkmen Türkçesinin sözlü dilinde bulunan birkaç değişik ses Türkiye Türkçesinde bulunmamaktadır. Uzun ā, bulanık a- (ع), uzun -ē, kapalı -é, art damak -h'si, -h

hırıltılı h (ح) ve -v çift dudak w'si gibi (Hürmüzlü, 2013:25). Irak Türkmen Türkçesinde /j/ sesi bulunmamaktadır. Ayrıca iç ve son seslerdeki k ve damak n'si bazı sözcüklerde ħ, ğ, g ve y'ye dönüşmüştür. Örneğin ayak > ayaħ, akmak > aħmah, uşak > uşah, öñ > ög, yañı > yengi ve tañrı > tayrı vb. (Korkmaz, 2013:190).

Esas konumuz itibariyle 'Y' grubunun bir parçası olan Telafer Türkmen Türkçesinin, Telafer'in tarihi üzerine yazılmış Arapça bir eserde, Çağataycaya benzediği öne sürülmüştür. Ayrıca Türkmen Telafer ağızı genellikle Azerbaycan Türkçesi, Anadolu'nun Urfa, Diyarbakır, Kars ve Van ağızlarına yakın bir ağız olduğunu söyleyebiliriz (Eroğlu vd. 2008: 224).

Irak Türkmen Türkçesi hakkında ciddi bir donanıma sahip, önemli folklor araştırmaları olan, Türkmenelinin tanınmış şair, yazar, araştırmacısı Rıza Çolakoğlu'nun "*Telafer Folkloru*" isimli eserinde Telafer ağızının özelliklerinden şu şekilde bahsedilmektedir: "*Irak Türkmen araştırmacıları, Irak Türkmen ağızını başta Kerkük olmak üzere birkaç ağza ayırmışlardır, hele kimi araştırmacılar 'v' grubuna Kerkük ağızını 'y' grubuna ise Tuzhurmatu ağızını örnek vererek Irak Türkmenleri ağızlarını sadece iki ağız çerçevesinde ele almışlardır. Hâlbuki durum öyle değil, fonetik ve deyiş tarzı yönünden Mendeli'den Telafer'e kadar Türkmen bölgelerinde bir sürü ağız farklılıkları bulunmaktadır. Birbirinden uzak olan Mendeli ile Karakoyun ağızlarında farklar belli iken çok tuhaf ki öz bizim Telafer'de Aşağı Kale ile Yukarı Kale arasında ufaklık değişiklikler vardır. Bizim Aşağı Kaleliler eyere 'palan' derken yukarı Kaleliler 'kevend' derler*" (Çolakoğlu, 2017: 14).

Telafer Türkmen Türkçesinin özellikleriyle ilgili şunlar söylenebilir: Irak Türkmen Türkçesi ağızlarında şimdiki zaman eki olarak -r, -Ur, -IrI, -UrU gibi ekler görülür (Hürmüzlü, 2013:41). Fakat Telafer Türkmen Türkçesinde pek çok -(x)y, -Iy ekleri ile karşılaşılır. Nadiren +Ar şekli de görülür. Bunun yanında genel olarak Irak Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki olarak (-mIş, -mUş) eki kullanılırken, Telafer Türkmen Türkçesinde hem (-Ib, -Ub, -Ipt(I/U) hem de (-mIş, -mUş) ekleri kullanılmaktadır. Ayrıca gereklilik kipi işlevi genellikle fiilin önüne "gerek, -lazım ve ille" sözcükleri getirilerek yapılır Fakat nadiren (-malı, -meli) eklerinin de kullanıldığı görülmektedir. Bunun

yanında standart Türkiye Türkçesi ve Irak'ın diğer Türkmen Türkçesi ağızlarında görül-meyen (+mağıynan) zarf- fiil eki de göze çarpmaktadır.

Ayrıca Telafer Türkmen Türkçesinde soru sıfatı olan “niçe” Türkiye Türkçesin-deki “kaç”ın yerine kullanılmaktadır (Bayati, 2017:69). Azerbaycan Türkçesinde de aynı soru sıfatıyla karşılaşılmaktadır ve miktar belirtmektedir. Bunun yanında çekim edatı sarı Telafer Türkmen Türkçesinde “e doğru” anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Telafer Türkmen Türkçesinin morfolojik açıdan olduğu gibi fonetik açıdan da Tür-kiye Türkçesinden farklı olduğu görülmektedir. Kalınlık- incelik uyumu, ünlü incilmesi, ünlü kalınlaşması, ünsüz düşmesi, ünsüz türemesi, yer değiştirme ve ikizleşme gibi dil bilgisi özelliklerinin farklı olduğu söylenebilir.

Alma > elma, kardeş > kardeş, dünya > dünya, cüm'e > cuma, hette > hatta, bayaz > beyaz halwa > helva, oğlı > oğlu, oldı > oldu, gördi > gördü, ilan > yılan, ürek > yürek, üz > yüz, imşag > yumşak, igit > yiğit, mırta > yumurta, üzük > yüzük, soyna > sonra, kızambığ > kızamak, arwat > avrat, eskük > eksük, torpağ > toprak, sebbeh > sabah, ikki > iki, sekkiz > sekiz ve bamıyya > bamya gibi (Bayati, 2017: 36-44)

Irak topraklarında 1400 yıldır varlık gösteren Türkmenler eskiden beri, Arap alfa-besi ve Osmanlı Türkçesi imlasına göre Türk dilini kullanmaktadırlar. Fakat Türkmenler Irak'ta üçüncü millet olmalarına rağmen dilleri resmî olarak kabul edilmemiştir. 2003 yı-lından itibaren ise yazı dilleri günümüz İstanbul Türkçesine dönüşmüştür (Hürmüzlü, 2013: 25).

1.1.11. Rıza Çolakoğlu (Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri)

1.1.11.1.Hayatı

Rıza Çolakoğlu, son dönem Çağdaş Irak Türkmen edebiyatının önde gelen, önemli şairlerinden birisidir. Telafer’de şiir ve edebiyat tahtını kuran Mustafa Nar, Derviş Hüseyin ve Felekoğlu’ndan sonra ilgi çeken isimlerden birisi sayılmaktadır. Krallık döneminde, 1 Temmuz 1952 yılında, Telafer’in en eski mahallelerinden biri olan Kürtâli Mahallesi’nde dedesinin evinde dünyaya gözlerini açmıştır (Sarıkehiye, 1999: 45). Tam ismi ise Rıza Muhsin Rıza Çolak’tır. Telafer’in meşhur Çolaklı aşiretine mensuptur (Çolakoğlu, 2011: 9). Büyük bir aşiret olan Çolaklılar, aslında Bektaşî meşrepli Mavıllılardan’dır. Babası Molla Muhsin Rıza Çolak, annesi Emine Hanım’dır. Babası eğitim ve okul görmemesine rağmen kendini yetiştirmiş bir molla, annesi Emine de bir Mevelavî kızıdır (Yanar, Bayatlı, 2019:132). Molla Muhsin Bey’in gerek Çolakoğlu’nun gerekse de kardeşlerinin başarılı olmalarındaki rolü büyük olmuş, mektep tahsili ve okuryazarlığı olmamasına rağmen, kardeşleri ve çocuklarının eğitimini teşvik etmiştir (Karabaş, 2020:48). Molla Muhsin Bey geçim sıkıntısı yaşamasına rağmen çocuklarının okul ihtiyaçlarını karşılamaya özen göstermiştir. Çocuklarını millî ruhla, iyi bir Türkçü ve Turancı olarak yetiştirmiştir (Oğuz, 2003: 8).

Çolakoğlu 5 çocuklu bir ailenin ikinci çocuğudur. Edebiyat ve şiir seven bir aileye mensuptur. Ağabeyi Molla Bakır Çolakoğlu da şiir ustası olarak bilinen önemli bir Türkmen şairidir. Çolakoğlu’nun küçük kardeşi ise Türkçülük çalışmalarından ve siyasî bazı nedenlerden dolayı Baas rejimi tarafından idam edilerek şehit olmuştur (Çolakoğlu, 2018:5).

Çolakoğlu, 1960’da ailesiyle birlikte maddî imkânsızlıklar sebebiyle Musul’un 20 km kuzeybatısında bulunan Türkmen Karakoyunlu köyüne taşınmıştır. Bu yüzden Çolakoğlu, İlkokul öğrenimini Karakoyun köyünde tamamlamıştır. Seneler sonra ailesiyle birlikte tekrar doğduğu memleketi Telafer’e dönmüş, ortaokul ve liseyi burada bitirmiştir.

Lisenin ardından üniversite öğrenimi için başladığı Musul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Tarih Bölümünden başarıyla mezun olmuştur. Daha sonra iki yıl zorunlu olan askerlik görevini yapmıştır. Çolakoğlu askerden gelince memleketinde öğretmen olarak göreve başlamıştır.

Çolakoğlu'yla gerçekleştirdiğimiz mülakat sırasında öğrenim hayatıyla ilgili kendisi şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Üniversite sınavlarına hazırlanırken hayallerimiz vardı. Fakat ortalamayla ilgili nedenlerden dolayı istememe rağmen sadece hikâyeler ve yalanlar anlatmak olarak gördüğüm için hiç sevmediğim Tarih bölümüne kabul edildim. Hatta bir hocam bana “Nasıl tarih diploması alacaksın” dedi. Fakat bu hoca zekâmı fark edince, mezuniyetten sonra yüksek lisansı onun yanında yapmamı istedi. Ancak ben eğitimimi (Yüksek tahsilimi) Türkiye’de tamamlamak istediğim için bu teklifi reddettim. Daha sonra Türkmen Kültür Müdürü Abdullatif Benderoğlu da eğitimimi Türkiye’de tamamlamam için Türk Dil Kurumu başkanı olan ünlü şair Cahit Külebi ve Sadettin Buluç’un vasıtasıyla İstanbul Üniversitesi- Edebiyat Fakültesinin Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne kabul edildim. Fakat İran-İrak Savaşı’nın ilan edilmesi nedeniyle yedek askere alındım.”¹²

Çolakoğlu, askerlikten döndükten bir süre sonra Türkçülük, Turancılık ve Hizb’ul Dava grubuna üye olmak suçlamasıyla tutuklanmış ve yedi yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Mahpushanede, Çolakoğlu’na ve Türkmenlere yapılan işkenceler, zulümler ve acıları içinde hissederek, duygularını şiirlere dökmüştür. Çolakoğlu, serbest bırakılınca görevden alınmıştır. Bundan sonra ise ekonomik açıda sıkıntılı bir sürece girmiştir. Çolakoğlu daha sonra ailesinin geçimini temin edebilmek amacıyla esnafılık yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Açtığı kumaş dükkânı, âdete bir kültür merkezi gibi yeni yetişen nesillere hizmet vermiştir. Genç şairleri çevresinde toplayarak onlara Türkçülük ve milliyetçilik ruhunu aşılamıştır (Karabaş: 2020:54-55).

¹² Çolakoğlu ile mülakatımızdan.

Çolakoğlu, Saddam Hüseyin yönetiminin sona ermesinden sonra emekliye ayrılmış, fakat esnaflık mesleğine de devam etmiştir. Ailesiyle birlikte Telafer’de yaşamını sürdüren Çolakoğlu evli ve dört erkek, dört de kız çocuğuna sahiptir. Erkek çocukları sırasıyla Ali (D.1997), Aytaç (D. 1999), Muhammed (D. 2005) ve Semerkant (D. 2007)’tir. Kız çocukları ise Gülay (D. 1995), Gülnaz (D. 2001), Gülcan (D. 2003) ve Özlem (D.2010)’dir.¹³

Şairin yakın arkadaşı ve şiir dostu olan Mikdet Havdi ise hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur:

*“Çolakoğlu içine kapanık bir şahsiyete sahip değildir, Bilakis insanlarla karşılıklı konuşma kurmayı seven, onlarla kolayca kaynaşabilen, lüzumlu ise onların sorunlarını dinleyip sorunlarına çözüm bulmaya çalışan bir kişidir.”*¹⁴

Çolakoğlu 2003 Amerikan işgali sonrası ise Telafer’de Türkmen Edebiyatçılar Birliği’ne başkanlık yapmaya başlamıştır. Bu süreçte “Subaşı” ve “Telafer” isimli iki dergi çıkararak Arapça ve Türkçe olarak yayınlanmasını sağlamış, ayrıca söz konusu dergilerde başyazarlık da yapmıştır. Çolakoğlu bir süre sonra Irak Türkmen Cephesi Telafer Kolu Başkanlığında bulunmuştur. Günümüzde ise Telafer Kültür Kalesi Derneği’nin medya sorumlusu olarak çalışmaktadır (Çolakoğlu, 2017: 9).

1.1.11.2.Edebî Kişiliği

Eski dönemlerden beri Irak Türkmen edebiyatında pek çok önemli şairin yetiştiği bilinmektedir. Çolakoğlu da bu şairlerin başında gelmektedir. Çolakoğlu’nun edebiyat alanına merakı çok erken yaşta başlamış, şiirle tanışması ise 1960’lı yıllarda Karakoyunlu köyünde abisi sayesinde olmuştur. Bu dönemde abisi Bakır Çolakoğlu’nun sazıyla Âşık Kerem’den okuduğu duygusal şiirlerden oldukça etkilenmiş ve Âşık Kerem’in sevgilisine

¹³ Çolakoğlu’nun bilgileri 19 Ocak 2020 tarihinde mail adresi tarafından şahmıza gönderilmiştir.

¹⁴ Çolakoğlu’nun en samimi dostu Mikdet Havdioğlu ile yaptığımız görüşme.

yazdığı şiirleri okumaya başlamıştır. Daha sonra ise kendi şiirlerini yazmaya çalışmıştır (Karabaş, 2020:48-50).

Yukarda zikrolun konu ile ilgili yaptığımız mülakat sırasında Çolakoğlu şiir yolculuğundan şu şekilde bahsetmiştir:

“Altmışlı yılların başlarında Musul’un 20 km kuzeybatısında bulunan Karakoyunlu köyünde oturuyorduk. Ağabeyim Bakır Çolakoğlu tesadüfen Âşık Kerem’in kitabını almış, oradaki duygusal şiirleri bozuk sazıyla çalarak okuyordu. Divân şiirlerini zayıf okuyuşuna rağmen şöhreti köyde yayılmıştı ve evimiz sanat ve edebiyat âşıklarının uğrak mekânı olmuştu. Ben o zamanlar daha ilkokul talebesiydim. Ağabeyim önünde kitabın sayfalarına dokunmaya bile cesaret edemezdim. Fakat onun evde olmadığı zamanları fırsat biliyor ve şairin, Âşık Kerem’in sevgilisi Aslıhan’ı ararken ki seyahatinden bahseden şiirlerini okuyordum. Şiirle tanışmam erken yaşta bu şekilde oldu. Şiire Âşık Kerem’in penceresinden girdim. Karakoyunlu köyünde de ilk şiirimi yazdım.”¹⁵

Rıza Çolakoğlu’nun şiir ve edebiyat sevgisini artıran ikinci önemli gelişme ise ünlü şair Felekoğlu ile tanışmasıdır. Felekoğlu ile gençlik yıllarında tanışan Çolakoğlu millî şiir yazmayı da ondan öğrenmiştir. Felekoğlu ile tanışmasından sonra edebî kültür alanında şöhret kazanmış, şiirleri dergi ve gazetelerde yayınlanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Felekoğlu ile ilgili Çolakoğlu şu açıklamada bulunmuştur.

“Türkmen Telafer’in tartışmasız büyük ünlü şairi Felekoğlu ile tanışmam Diş Hekimi İlyas Addo yoluyla olmuştur. Arkadaşım Muhammed Hürri karaciğer rahatsızlığı nedeniyle refakatçi olarak hastaneye yolum düşmüştür. Arkadaşım Muhammed de hasta hâlini anlatan bir şiir yazmamı istedi. Şair Felekoğlu da hastanede kâtip ve aşçı olarak çalışmaktaydı. Ben de onun hâlini güzelce tasvir ettim. Tesadüfen bu şiirimi hastanedeki Diş Hekimi olarak çalışan İlyas Addo gördü. Hemen şiiri Felekoğlu’na götürdü. Orda kendisinden başka şiir yazar birinin daha olduğunu söylemiş. Şiiri gördüğünde beğenmiş,

¹⁵ Çolakoğlu ile mülakatımızdan

hatta mısraların birine küçük bir düzeltme yapmıştır. Daha sonra benden başka şiiirler de istedi. Milli şiiirler yazmaya teşvik eden Felekoğlu'yla tanışıklığım böyle başladı. Onunla tanıştıktan sonra dünya edebiyatı ve özellikle Türk edebiyatına kol kanat açtım.”¹⁶

Çolakoğlu, Felekoğlu ile tanıştıktan sonra edebiyat âlemini tanımaya başlamış, birçok şair ve yazarın kitaplarını edebiyat çevrelerinden satın almış, Türk edebiyatının ünlü isimleri Namık Kemal, Nazım Hikmet, Hüseyin Nihal Atsız, Ziya Gökalp, Necip Fazıl Kısakürek ve Faruk Nafiz Çamlıbel gibi millî mefkûre sahibi şairlerin şiiirlerinden oldukça etkilenmiştir. Arap şairlerinden ise Halil Cibran, Necip Mahfuz, Maruf Rusafî, Cevahirî, Şeybanî ve Al- Fayturî gibi (Karabaş, 2020:50).

Altın saçlı Çolakoğlu, kuvvetli kalemiyle şiiir alanında pek çok eser vermiş, bazıları ise bestelenmiştir. Meşhurbestelenen şiiirlerinden “Şirin Telafer ve Oy Anam” adlı şiiirleri meşhur sanatkârlar tarafından seslendirilmiştir. Şiiirleri kafiye ve vezin ölçüsünün uyumuyla dikkat çekmektedir. Şiiirlerinde ise genellikle toplumu ilgilendiren olay ve gelişmeleri konu almıştır.

Halk edebiyatı türünde ustaca şiiirler ortaya koyan şair, Türkçeye olan hâkimiyeti ile diğer Türkmen şairler arasında güçlü bir yer edinmiştir. Çolakoğlu şiiirlerinde vezin kurallarını başarılı bir şekilde uygulamıştır. 1976'da basılan “Yaşamak İçin” isimli şiiir kitabında ve yakın dönemde yayınlanan “Memleketim Telafer İçin Şiiirler” isimli kitabında yer verdiği şiiirlerdeki uyum ve ahenk açıkça görülmektedir.

Geniş bir hayal gücüne sahip Çolakoğlu şiiirlerinde özgürlüğü, sevgiyi, ümidi, özlemi, gurbeti ve mutluluğu işlemiş ve şiiirlerine toplumsal görüşlerini ve millî duygularını yansıtmıştır.

Çolakoğlu'nun şiiirlerinde öz ve arı bir dil kullandığı ve buna karşın şiiirlerinin sözcük bakımından oldukça zengin olduğu görülmektedir. Şiiirlerini çoğunlukla hece türünde yazmıştır. Serbest ölçüyle yazdıkları ise asla okuyucu ile buluşmamıştır. Diğer taraftan

¹⁶ Çolakoğlu ile mülakatımızdan.

Çolakoğlu'nun şiirleri, Irak Türkmen ağzlarının uyumu, yakınlaşması ve ayrışmasıyla ilgili önemli bir dilsel kaynaktır.

Çolakoğlu, edebî ve siyasi konulardan dolayı hapis cezasına çarptırılmış, hayatının belli bir döneminde çeşitli zorluklar ve sıkıntılarla mücadele etmek mecburiyetinde kalsa da herkesin beğenisini toplayan, önemli edebî çalışmalar ortaya koymaya devam etmiştir. Çolakoğlu şiir dışında hikâye, fıkra ve bilmece türünde de eserler vermiş, edebiyat ve halk bilimi alanında inceleme yazıları kaleme almıştır.

Diğer taraftan Çolakoğlu'nun toplumsal konulara ilgili edebiyat, kültür ve başka alanlarda Türkçe ve Arapça olarak kaleme aldığı birçok makalesi bulunmaktadır. Bunların bir kısmı farklı dergilerde ve gazetelerde yayınlanmıştır.

Çolakoğlu, 2014 yılından itibaren 4 yıl boyunca Necef'te sürgün olarak yaşamıştır. Sürgün yıllarının Çolakoğlu'nun hayatı, şiirleri ve edebî kişiliği üzerinde derin tesirleri olmuştur. Sürgün döneminde ayrı düştüğü memleketine, akrabalarına, dostlarına, kocaman kütüphanesine, şiir ortamlarına duyduğu öznel şiirlerinde işlemiştir. Başından geçen bu hazin olay şairin yaşamında mühim bir yer işgal etmiş ve şiirlerine de yansımıştır.¹⁷

1.1.11.3. Eserleri

Çolakoğlu'nun şu ana kadar yayınlanmış 9 kitabı bulunmaktadır. Bunlardan beşi şiir kitabıdır. Eserleri genellikle şiir, folklor ve edebiyat ile ilgilidir. Uzun aralıklarla yayınlanan kitaplarının ilki 1976, sonuncusu ise 2020 yılında yayınlanmıştır (Karabaş, 2020:48). Eserlerinden bahsetmek gerekirse;

1. Yaşamak İçin: 1976 yılında Rıza Çolakoğlu tarafından kaleme alınan eser, Kültür Bakanlığına bağlı Türkmen Kültür Müdürlüğü tarafından basılmıştır. Kitap, Telafer ağzını yansıtan Arap harfiyle yazılmış ve 56 sayfadan oluşmaktadır. Kitap hece ölçüsüyle yazılmış 22 şiir içermektedir. Telafer ağzıyla yazılan şiirler vatan, aşk, hasret, doğa,

¹⁷ Çolakoğlu ile mülakatımızdan

mutluluk gini duygusal ve millî konular içermektedir. Eserde atasözleri ve deyimlerden yoğun olarak yararlandığı ve eserin sözcük bakımından oldukça zengin olduğu göze çarpmaktadır.

2. Ben Ölecek İnsan Değilim: 1986 yılında Rıza Çolakoğlu tarafından kaleme alınan eser aynı yıl, Kültür Bakanlığına bağlı Türkmen Kültür Müdürlüğü tarafından basılmıştır. Kitap, hem Telafer ağzını yansıtan şiirler hem de Osmanlı Türkçesiyle yazılmış şiirlerden oluşmaktadır. Bu kitapta 56 şiir bulunmaktadır ve kitap 153 sayfadan meydana gelmektedir. Şiirlerinde pek çok dua, atasözü ve deyime de yer verdiği görülmektedir.

3. Herkes İçin Şiirler: 1989 yılında Rıza Çolakoğlu tarafından yazılan eser, Arap harfleriyle kaleme alınmış olup 59 sayfadan müteşekkildir. Birinci baskısı Kültür Bakanlığına bağlı Türkmen Kültür Müdürlüğü tarafından basılmıştır. İkinci baskısı ise 1993'te aynı bakanlık tarafından bir önsözle birlikte basılmıştır. Eserin üçüncü baskısı ise Çolakoğlu'nun çok yakın arkadaşı Suphi Saatçi'nin eseri transkript yapması üzerine hayatı ve edebî kişiliğine de yer verilerek İstanbul'da Kerkük Vakfı tarafından basılmıştır. Eserde 30 tane atasözlerini de kapsayan mani bulunmaktadır. 40 tane de sitem, doğa, yoksulluk, hayat, özlem, vatan gibi konularda şiir bulunmaktadır.

4. Barış Marşı: Bu eser 1993 yılında, Amerika, Irak'ı bazı bahanelerle bombaladıktan bir hafta sonra yayınlanmıştır. Kültür Bakanlığına bağlı Türkmen Kültür Müdürlüğü tarafından basılmıştır. Eserde 30 şiir bulunmakta ve 2 sayfa uzunluğundaki sözlük kısmı göze çarpmaktadır.

5. Mutlu Bir Yarına Doğru: 2010 yılında Bağdat'ta basılan eser, 76 sayfadan oluşmakta ve 39 şiir içermektedir. Eser Latince kaleme alınmış ve kapak tasarımı Mehmet Ömer Kazancı tarafından yapılmıştır. Ayrıca şiirlerde Telafer ağzında kullanılan atasözü ve deyimlere de yer verilmiştir.

6. Hıdır İlyas Destanı: Eser Latin harfleriyle yazılmış olup 56 sayfadan oluşmaktadır. İstanbul'da 2012 yılında Kerkük Vakfı tarafından basılmıştır. Kitabın içinde 22

sayfa uzunluğundaki şiir dikkat çekmektedir. Bu uzun şiirde atasözü, deyim ve manilere yer verilmesi gözden kaçmamaktır.

7. Telafer Folkloru: Çolakoğlu bu kitaba kırk yılını harcamıştır. 2012 yılında İstanbul'da Kerkük Vakfı tarafından basılmıştır. Kitap 224 sayfadan müteşekkildir. Kitap Telafer ağzının özellikleri, *Tapmacalar, Nazlamalar, Nenniler, Tekerlemeler, Yayılıcılar, Sazlamak, İnanışlar, Atasözleri, Deyimler, Dualar, Beddualar, Maniler, Huryatlar* gibi konu başlıklarından oluşmaktadır ve eserde Telafer ağzı sözlüğüne de yer verilmiştir. Kitabın sunuş metni ise araştırmacı yazar Suphi Saatçi tarafından yazılmıştır. Kitapta 968 atasözü, 251 deyim, 36 dua, 60 beddua ve 309 mani bulunmaktadır. Ayrıca Çolakoğlu 2019 yılında kendi imkânlarıyla eseri daha genişletilerek 2. baskısını bastırmıştır. Kitapta 1000 atasözü, 251 deyim, 75 dua, 187 beddua ve 349 mani bulunmaktadır. Çalışmamızın inceleme bölümünde, bu eser üzerinde yapılmıştır.

8. Değişik Yazılar: Çolakoğlu'nun son dan bir önce basılan kitabıdır ve yüz 166 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın adından da anlaşılacağı üzere içinde 52 muhtelif konuya yer verilmiştir. 2019 Kerkük Fuzulî Basımevi tarafından basılmıştır. Sayfa tasarımı Mehmet Ömer Kazancı tarafından yapılmıştır.

9. Hoyrat ve Manilerim: Çolakoğlu'nun en son basılan kitabıdır ve yüz 134 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın adından da anlaşılacağı üzere içinde horyat ve manilere yer verilmiştir. Eser, Musul'da 2020 yılında Irak Türkmen Cephesi tarafından basılmıştır. Kitapta 178 hoyrat ve 165 maniye yer verilmiştir. Çalışmamızın inceleme bölümünde bu esere de yer verilmiştir.

Basılmayan eserleri:

1. Hülyam Dilberi
2. Sınırsız Ses Destanı

3. Şiir Defteri
4. Ben ve Âlem
5. Geçi Kuyruğu
6. Şiirle Piyes (Hikâye)
7. Hayatımdan Yapraklar
8. Sürgünden Şiirler
9. Öykülerim
10. Hak Yolunda Ölenler
11. Telafer Şairleri
12. Hazin Senfoni
13. Dağların Ötesindeki Şehir

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

2.1. YAPIM EKLERİ

Ad ve eylem olmak üzere iki çeşit kök vardır, bunlardan da dört yapılıdır. Bu gövdeler addan yapılmış ad, addan yapılmış eylem, eylemden yapılmış ad, eylemden yapılmış eylem gövdeleridir (Ergin, 2019:165). Kelime gövdeleri köklere yapım ekleri getirmek suretiyle yapıldığına göre dört çeşit yapım eki var demektir.

2.1.1. Addan Ad Yapım Ekleri

Addan ad yapım ekleri ad kök ve gövdelerinden ad yapmak için kullanılan yapım ekleridir. Bu ekler ad köklerine, addan yapılmış ad gövdelerine ve eylemden yapılmış ad gövdelerine eklenirler (Ergin, 2019:165).

2.1.1.1.+An

Eski Türkçede bağıllık, güçlendirme ve çokluk görevindeki bu ek, Türkiye Türkçesine uzanmış ve çokluk yapma işlevini yitirmiş olarak sınırlı sayıda sözcükte kullanıldığı görülmektedir (Korkmaz, 2009:35).

Telafer Türkmen Türkçesinde işlek olmayan eklerden biridir. Çokluk bildirme işlevini kaybederek metnimizde bir iki sözcükte kalıplaşmış olarak görülmektedir.

Oğul oğul ara ız

Zülfüy batıp tere ız

Oğlan siye ‘aşıtı

Kösküdeki nara ız (1/506)

ızlarını oğutmayan millet **oğlannarının** safalatına yığlasın (1/444)

Oğlan oğlan **oğlancuğ**

Arđasında dağarcuğ

On ikki kıız sėwipti

Hele diyer azacuğ (1/505)

Bağların bėđürtleni

Oğlağların **kėkeni**

İğidi derde salır

Kıızların ağiykeni (1/492 “kazık”)

Oğlanam adım Zeynel

Gör Hıdam size neyer?

Kimine yar wėripti

Kimini yardan ėyler (1/506)

2.1.1.2.+aç

İşlek olmayan, benzetme ve ilgi işlevi olan bir ektir (Karaağaç, 2019:277).

Telafer Türkmen Türkçesinde bu ek, adlardan benzer özellikleri taşıma anlamında sıfat görevinde kullanılan sözcük türetir. Metnimizde iki kelimedede görölmüştür.

Seni ne **kıraç** kölgesi ne de tepe sağlasın (1/483)

Dereçi **dokkaç** gemirir (1/434)

2.1.1.3.+ağ, +eg, +ah, +ek

Genellikle tek heceli kelimelere gelir. Çoğunlukla, benzeme ve küçültme işlevi yapar (Vural-Böler, 2015: 156). Söz konusu ek, yavru hayvan adları da türetmiştir.

Eski Türkçe döneminde bu ek, +/kağ/ +/käk/; +/gag/ /gäk/ şekillerinde görülür (Gabain, 2007:45). Telafer Türkmen Türkçesinde bu ekin işlevi Türkiye Türkçesindekiyle aynıdır. Bu ek, kalın ve ince sıradan ünlülerin durumuna göre ağ, +eg, +ah, +ek şekillerinde görülmektedir.

Ülen oğlan lağ oğlan

Yağası *ipek* oğlan

Men seni istemiyem

Çığ siktir köppek oğlan (>yip+ek 1/514)

Yanağınnan kan ahıyı (1/475)

Su köppüğün *kırağa* atar (1/450)

Gel bu *işegi* bu çamırdan çıhart (1/438)

Keğir *köynegiy* dardı

Çıhma yazıya ‘ardı

Bu mor ebriler hardan?

Diyersey bacım hürdü (1/506)

Bağların böğürtleni

Oğlağların kökeni

İgidi derde salır

Kızların ağıykeni (1/492)

Giyipseş göğ kepenek

Etegi **benek** benek

Dost diyer siye heyıf

Düşman diyer ne gerek (1/500)

Hıdırraz altı çiçek

Yarama kundu **miçek**

Ağla gözlerim ağla

Ayrılığ oldu gerçek (1/514)

Ketten **köynek** mil mili

Hardan aldıy bu dili?

Bu dil buranın degül

Bu dil Hurasanca dili (1/503)

O çarç

Bu *çanağ* (1/463)

Çonşumun *daşşığı* şıştı

Çaygusu miye düştü (1/463)

Bir kuş uçtu kelekten

Çanatları *yèlekten*

Mende bir cüt yara

Bir yardan bir felekten (2/537)

2.1.1.4.+alağ

Küçülme anlamı taşıyan bu ek bitki ve somut adlar türetir. Bu ek aslında +lğ eki- nin değişik bir varyantıdır. Fakat +lğ eki kadar işlek bir ek olmayıp genellikle çok az kullanılır ve anlam açısından +lğ ekinden ayrılaşmaktadır.

Başı ağırana *şapalağ*

Çarnı ağırana *toppalağ* (1/457)

2.1.1.5.+ay

İşlek olmayan eklerden biridir. Metnimizde şu kelimedede tespit edilmiştir.

Derd üsne derd eklerem

Çemi çeme yüklerem

Onay diydi küçüktü

Diydim hele beklerem (2/531 “kişi adı”)

2.1.1.6.+cuğ, +cığ

Küçültme sevgi ve acıma ifadesi veren küçültme anlamı katan bir ektir (Vural-Böler, 2015:158). Eski Türkçede bu ek, +sİğ/ +çİğ şeklinde bulunmaktadır (Gabain, 2007:48).

Telafer Türkmen Türkçesinde bu ek, düz ve yuvarlak şeklinde görülür. Adlara gelerek sadece küçültme ve sevgi anlamı taşıyan adlar türeten değil nesne adı da türetir. Çalıştığımız metinde aşağıdaki örneklere rastlanmıştır.

Oğlan oğlan **oğlancuğ**

Arhasında **dağarcuğ**

On ikki kız sèwipti

Hele diyer **azacuğ** (1/505)

Çolbağa cığ cığ èler

Yaram **ilancığ** èler

Bu beyinsiz kifletim

Günde bir acığ èler (1/509)

Alçacuğ duwar (1/467)

Keþpe *kancıĝ* tospaga

Malla nelesin yaga

Damazlıĝını çoĝ koy

Keuwwet wer çalhamaga (1/509)

Keoz sayılı

Daĝarcuĝ aĝzı baĝlı (1/462)

2.1.1.7.+cin, çin

İşlek bir ektir. Kuş türlerinin isminde görülür (Karaaĝaç, 2019: 277). Bu ekin örnekleri oldukça kısıtlıdır. Metnimizde aşıĝıdaki örneklere rastlanmıştır.

Bildircinin keyfi ekin biçiline kimdir (1/430)

Gügerçin gölden gitti

Mor ebir belden gitti

Malla miye bir 'alac

Sewer yar elden gitti (1/501)

Gügerçinin bayazı

Hanım etme bu nazı

aldır baş aa yarwar

aqtan iste mırazı (1/501)

2.1.1.8. +Cağ

Bu ekin +a+ok yapısından geliştiği belirtilmektedir. Genellikle kcltme, sevimlilik ifadeleri, eşya, alet ve hayvan adları treten bir ektir (Yalın, 2018: 176).

Duwar alağ dam *alağ*

assap elinde pağ

şemmer'e sz wrenner

Oldı kppekten *alağ* (1/497)

Ey sawacağ sawacağ

Su gelir sawuğ *sıcağ*

ız yırtıy bilmiyse

Ağzıya iti pağ (1/498)

2.1.1.9.+CA

Aslında ada işletme eki olan bu ek, kalıplaşma yoluyla bir yapım ekine de dnşmştr. Sıfatlara gelerek "olduka" anlamı veren, benzerlik ve azlık işlevinde kcltme sıfatları yapar (Vural-Bler,2015: 156). Muharrem Ergin ise +CA ekini ekim eki olarak başlıca fonksiyonları adlara gibi, gre ile kadar, birlikte manaları katmaktadır diye aıklamada bulunmaktadır (Ergin, 2019: 177). Grer Glsevin bu ek, aslında eşitlik ekidir. Yapım iin de kullanılır. Adlara ve sıfatlara gelerek zarf ve dil adları bildiren de yapabilir (Glsevin, 2017: 123-124).

Bir çuwaldızdan **niçe** igne olır? (1/430 “ne kader”)

Ketten köynek mil mili

Hardan aldıy bu dili?

Bu dil buranın degül

Bu dil **Hurasanca** dili (1/503)

Mēnim bu **filce** giwlim

Qalıp bir **qılca** giwlim

‘Umrü kıssadı yaşar

Ancaq bir **gölce** giwlim (2/521)

Dostnan **ögce** utanmağ soynı utanmağtan yègdi (1/535)

Ögce düşün soynı sëleş (1/448)

Uşığı yolla **ardınca** git (1/452)

Qaraca qappo (2/472)

Qaşlarıy qarıştı

Gün aywana düşüptü

Çoğça güzel degüldiy

Giwil siye düşüptü (1/508)

Ağaç attım ağaca

Bir kuş tuttum **alaca**

Bu gèce gelin geldi

Mehmid ile Ferec'e (1/487)

Qurban ollam oqlana

Oqlan qubça baqlana

Qırh kıızı qurban olsun

Bir **keçelce** oqlana (1/510 “kelce”)

Giderem yolum dağıdı

Gör ne meyweli bağıdı

İşlerem **uğruyuzca**

Nağada canım sağıdı? (1/500)

‘Abbas ‘Ăkriş nıg nıgı

Ne saqqalı ne buğu

Bir köme **akçası** war

Humusu dêwe kıyyıǵı (1\486)

Çaǵırırdım **munca** men

Qaldım kıldan ince men

Tökerem acı yaşlar

Babası gelince men (1/495)

Başındaki püşüdü

Püşüsü Şam işidi

Babayı tanımanam

Babay **nice** gışidi? (2/492)

Bizim gelin bellidi

Bellidi hünêrlidi

Altı ayda bir **dükçe**

Örtün gelin terlidi (1/493)

2.1.1.10.+CI,+CU

Kullanış sahası çok geniş, işleklik derecesi çok yüksek bir ektir. Eklendiği kelimeye kelimelerin kök ya da gövdelerinin işaret ettiği görevi yapan ya da bu görevi belirten anlamı katmaktadır (Vural-Böler,2015: 158).

Ahmet Bican Ercilasun da bu eki, herhangi bir meslek gurubunda yer alan şahıslara ve bir işi kendine uğraş alanı edinmiş şahısları bildirir (Ercilasun, 2007:183).

Zeynep Korkmaz bu eki ad kök ve gövdelerine eklenerek şahısların bir şeye olan alışkanlığı ve huy edinmeyi bildirir diye söylemektedir (Korkmaz, 2009: 41). Metinimizdeki +CA eki aşağıda gösterilmiştir.

Çütçü çoban kalmadı, hımsu sagban yazıldı (1/433)

Allah doğru adamın **yardımcısıdı** (1/426)

Awcı yanar giyik otlar (1/428)

Ekmeği **ekmekçiye** wèr eger yarsın yise (1/436)

Karşıda şahra bağlar

Keşkölün halka bağlar

‘Emmisi kızın salmış

Yabancıya bël bağlar (1/508)

Yolcu yolunda gerek

Erken elinde gerek

Dilden ikrar ettiğın

Olsun giwlinde gerek (2/536)

Gün batsa ay görünü

Bir kaşı yay görünü

Gèçinin götü açuğ

Ƙuyuncu day görünü (2/532)

Uzağ mehellenin **dögmeci** holamasıynan sürülür (1/452)

Bir kıza bin **elçi** gelir biri alır (1/430)

Tonlu ünsüzlerden sonra gelen tonsuz +çI, +çU ekleri, ünsüz uyumunu bozulmasına yol açmaktadır.

Dereçi dokkaç gemirir (1/434 “dereçi, banyo yapan”)

Yalançının ewi yandı kimse inanmadı (1/452)

Deweçinen konuşan kapısını gey èler (1/434)

Kızın kèfine salsay ya **dümbükçü** alır ya **zurnaçı** (1/444)

Baħa baħa **gözçü** olır

Wıra wıra oħçu olır (1/457)

Awçının awı kaçıp

Çahmağın awı kaçıp

Yer yerden salışıptı

Dünyenin tawı kaçıp (2/527)

Çayçıyam müşterim yoħ

Çayım war şekerim yoħ

oruda su aynıyı

Daşıyı abarım yoħ (2/534)

Yārın özüne urban

Tehne sözüne urban

Boyağçıda boyadıp

Mawı zubnuna urban (1/516)

Gittim bağa girmeğe

Bağın gülün dermeğe

Bağwānçısı yādıymıř

oymaz mēni girmeğe (1/499)

2.1.1.11.+da

Bu ek, zaman bildiren isimlere gelerek zaman zarfı yapar. Aslında bulunma hâli ekidir. Yapım eki için de kullanılır (Gülsevin, 2017:125).

Görsem **günde** giwlimi

Toy düğünde giwlimi

Koymazlar düzenlensin

Baht öğünde giwlimi (2/523)

Gel gideğ köri kende

Bir gül taptım tikende

Men seni **onda** sêwdim

Damda yorğan bükende (1/499)

2.1.1.12.+daş

Ad soylu kelimlerin kök anlamında “ortaklık, eşit, mensubiyet ve bağlılık” bildiren ad ve sıfat türeten bir ektir (Ergin, 2019:177).

Eski Türkçede bu ek +dAş şeklindedir (Gabain, 2007:46). EAT’de yine +dAş şeklinde görülmektedir (Gülsevin, 2017: 125). Metinde aşağıdaki örneklerde geçmiştir:

Gidennen **yoldaş**

Gelennen **kardeş** (1/459)

Kağanın **arhadaşı** çoğ olur kaçanın olmaz (1/444)

Can canın *yoldaşdı* (1/432)

Çarın *ğardaştan* ferzdi (1/444)

Bağdad'a posta gider

Yoldaşa dosta gider

Wirān qalmış dünyeye

Sağ gelen ğasta gider (2/532)

Bulağın başındayım

Gözümün yaşıdayım

Hem ğulum hem ğurbanım

Anam *ğardaşım* dayım (1/494)

2.1.1.13.+dız, +dÜz

+dız ek işlek olmayn eklerden biridir. Metnimizde tespit ettiğimiz “Ay yıldız, g gündüzler ve ulduzuynan” sözcüğünde görölmektedir.

Ay *yıldız* battı güzel

Ël ‘ëlem yattı güzel

Üzüy sap sarı geçip

Kim siye battı güzel (2/530)

Mënim bu şah giwlime

Yağışır cah giwlime

Gündüzler güneş doğar

Géceler mah giwlime (2/525)

Ay cıhtı **ulduzuynan**

Yaram kayar duzuynan

Başım balada aldı

Bir dil bilmez kıızıynan (1/489)

2.1.1.14. +el

İsimelele gelerek sıfat türeten bir ektir. Metnimizde tespit ettiğimiz “gözel” sözcüğünde rastlanmıştır.

Gözellerin bahtı ara olır (1/439)

Gözelden yar eskük olmaz irkinen dert eskük ment olmaz (1/439)

Yaz gelir **gözeller** esmer olır irkinler aşāmir olır (1/453)

2.1.1.15.+gil

Bu ekin +gil şekli bugün bilhassa ağızlarda çok işlek durumdadır. Her türlü şahıs, akrabalık, unvan adından aile ve ev adı yapmak için geniş ölçüde kullanılır (Ergin, 2019: 187). Azerbaycan ve Anadolu Türkçesinde olduğu gibi bu ek, Irak Türkmen Türkçesinde de canlılığını muhafaza etmektedir (Bayatlı, 1996: 357). Metnimizde sadece birkaç yerde görülmüştür.

Dam başında nergüle

Doldur wër güle güle

Üregim taķat wérmez

Ķaħım gidim *yargile* (1/496)

2.1.1.16.+ (ı)l

Benzerlik bildiren ve işlek olmayan bir ektir. Eski Türkçedeki “+sıl” ekinden çıkmıştır (Karaağaç, 2019:277). Metnimizde aşağıdaki örneklere rastlanmıştır.

Giderem éliyizden

Ķurtullam diliyizden

Yaşıl başlı gög suna

Uçaram gölüyüzde (1/500)

Musul’da Ķassaphana

Sebep cigeriy yana

Bizi yardan édeni

Boyansın *ķızıl* kana (1/504)

Ağullanmış nar (1/467 “değmiş nar”)

2.1.1.17.+ndi

“İki” sayı adının üzerine gelerek, vakit bildiren yeni bir ad yapar (Gülsevin, 2017:128). İkinci sözcüğündeki +n ise vasıta durumu ekidir. Clauson +nti ekinin Eski Türkçede +nç ekinden daha eski bir form olduğunu savunur (Karakış, 2019:77).

Tülkü diydi *ikindi* sığağınnan olmasaydı bir şikerte ekerdim (1/451)

2.1.1.18.+keK

+keg eki kalıplaşmış olarak aşağıdaki sözcüklerde görülmüştür.

Erkegi olmayanın ewine şığ geçmez (1/438)

Çoban istese *erkek* dawardan pênir éler (1/433)

2.1.1.19.+ken

+ken eki kalıplaşmış olarak metnimizde tek bir kelimedede görülmüştür.

Yolcu yolunda gerek

Erken elinde gerek

Dilden ikrar ettiğın

Olsun giwlinde gerek (2/536)

2.1.1.20.+kI

Yalın olarak ancak mekân ve zaman bildiren sözlerden sonra kullanılır ve bu mekân zamana ait olanı bildirir (Karaağaç, 2019: 263). Telafer Türkmen Türkçesinde; bu ek köken itibarıyla +kI ekiyle ilgi ve bulunma hâl eklerinin birleşmesiyle ortaya gelmiştir. +kI eki metnimizde bazı örneklerde ses uyumuna girerek +k1 şeklinde tespit edilmiştir.

Altaki cırramamış *üstteki* cırradı (1/427)

Dağdaki geldi **bağdakın** kavaladı (1/433)

Esnek esnegi bastı heyif **samandakına** (1/437)

Küçük deli büyük deli **bêşikteki** başın bular (1/446)

Gözündeki diregi görmüyü mēnim **gözümdeki** çöpü kımayı (1/439)

Ey subaşı subaşı

İçinde üzük kaşı

Sizinki ağarısa

Bizimki bölükbaşı (1/498)

Başındaki püşüdü

Püşüsü Şam işidi

Babayı tanımanam

Babay nice gişidi? (1/492)

2.1.1.21.+lan

Bu ek, eylem türeten + +IA- eki ile eylemden ad türeten -n ekinin kaynaşmasıyla oluşmuştur. Metnimizde bitki adı türeten bir örnekte görülmüştür.

Gidiydim **dombalana**

Çaldım dolana dolana

Yeddi kız kurban olsun

Bir keçelce oğlana (1/500)

Ya sunar bël eken ya çıhar **dombalan** (1/452)

2.1.1.22.+II,+IU

“Her ada gelebilen ve addan ad ve sıfat yapan çok işlek bir ektir. Eklendiği kök ya da gövdeye “sahip olma, söz konusu özelliği taşıma, ilgili olma, üzerinde bulundurma” anlamı katarak sıfat yapar (Korkmaz, 2013:162). Telafer Türkmen Türkçesinde bu ek, bazı yuvarlak ünlülü kelimelere +lu şeklinde görülür ve sonu /n/ ve /r/ ünsüzleriyle biten bir isme geldiği zaman ilerleyici benzeşme sonucunda (+nI, +ri, +rı +ru) şekillerinde karşımıza çıkar.

Borçlı ölmez benzi sararır (1/431)

Seni pirri **budağlı** olasay (1/477)

Dertli Kamber (1/469)

Delüklü muncuğ yerinde kalmaz (1/434)

Éwli éwine **köyli** köyine (1/438)

Pissik **ruğlı** (1/473)

Gözüy **yaşlı** ayağıy **daşlı** ola (1/481)

Hoylu huyunnan wazgêçmez (1/442)

Analı kız belli kız

Anasız kız **küllü** kız (1/455)

Allıdıĥ ölür *řallıdıĥ*  l r

Yüz bin timen *mallıdıĥ*  l r (1/455)

Ėara  oyun saĥarlar

Ėız doĥduĥça boĥarlar

Gel gitme * effiyeli*

Siye oĥlan doĥarlar (1/507 “süngerli”)

Hey atlıya atlıya

Ėar salın *Baĥdatlı*’ya

Canım  urban  lerem

 Ezzim kimi *atlıya* (1/502)

Dul k cisi aĥaĥtı

 Ali Elyes yol aĥtı

Tit k *sak kallı*  Abbas

Bizden ne gördi  aĥtı? (1/497)

Miye  or baĥan felek

Men köle sen han felek

Püsküllü balarları

Boymuma taħan felek (2/530)

+II eki, Telaar Türkmän Türkçesinde kelime /n/ ve /r/ sesleriyle biterse ilerleyici bezeşme sonucunda +nI, +ri, +rı +ru şekillerinde karşımıza çıkar.

Yoluy **tikenni** olsun (1/485)

Hirri dü'e **hirri** habar getirir (1/441)

Kebriy **nurru** olsun (1/477)

Hinnu ħarab (1/485 "kanlı")

Nur **imanni** olasay (1/477)

Poħlıdıħ **çamırriya** 'esk eliyyi (1/449)

Ķalanķuçam uçaram

Dar 'āwcadan geçerem

Eski **nişannım** görsem

Yengiden wazgeçerem (1/506)

2.1.1.23.+IIğ, +IUğ, +lik, +IUk, +nuħ, +IIħ, +luħ, +rığ

Türkçenin eskiden beri kullanılan en işlek addan ad yapma eklerinden biridir. Genellikle soyut adlar, sınırlama, ayırma, tahsis işlevine sahip olup bir şey için anlamlı kelimeler yapar (Vural- Böler, 2015: 163).

Telafer Türkmen Türkçesinde sonda bulunan tonsuz /k/ sesi genellikle /ğ/ ve /h/ şeklinde tespit edilmiştir. Bunun yanında tespit ettiğimiz (Karannuh, gelinnig, darrig) sözcüklerinde ilerleyici benzeşme sonucunda /l/ sesi (+nl> +nn+ ve (+rl > +rığ) seslerine döşmüştür.

Yohsulluğ dem odudu (1/453)

Helefo kissesinnen **cümertliğ** eli (1/440)

Azliğ uzluğ, çoğliğ pohliğ (1/428)

Çırağ dibi **karannuh** olur (1/432)

Size hiçbir **darrig** göstertmesin (1/478)

Boş **buğazliğ** adamı toğ elemez (1/431)

Mart **kuruluğ** Nisan **yağmurluğ** (1/447)

Fekirliğ ‘ēyyip degül, **tembelliğ** ‘ēyyipti (1/438)

Gençliğ geldi tutamadım, **ehiliğ** geldi kaçamadım (1/438 “yaşlılık”)

Çurt **dumanliğı** sēwer (1/446)

Sultan **sultanliğini** wērir kız **kızliğini** wērmez (1/450)

Niyet ēledim Hece

Oğundım ucdan uca

Dēydim gelin ol gelin

Dēydi **gelinnig** nice (1/505)

Oğlan *küllük*

Ƙız *zibillik* (1/463 “gübrelik”)

Mışaralar *suluğtu*

İçi dolu balığtı

‘Ezzim nişannıy gördüm

Ƙoltuđunda tuluğtu (1/504)

Ketten köynek düzden yar

Üz çiwardı bizden yar

Kötülüğ bizden oldı

Üz **Ƙaralıđ** sizden yar (1/503)

şafağı gözler giwlim

Aydınlığ özler giwlim

Derdin Ƙapalı Ƙoyar

Sırrımı gizler giwlim (2/523)

Ƙıdırraz altı çiçek

Yarama Ƙondu miçek

Ağla gözlerim ağla

Ayrılığ oldı gerçek (2/514)

Tandürlük serçesi (1/574)

Yüz **ķuruşluđ** felleķ elli **ķuruşluđ** felleķ (1/453)

Yalđuzluđ Allah'a gelipti (1/452)

Sidikliği bağlana (1/484)

Gençliğiye doymıyasay (1/481)

Allah **warlığıy** rewa gōrsün (1/476)

Keçel başına ikki **yağlığ** bağlar sarı keķkültü toyun içinde başını açar (1/444)

Arnawud'a diydiler: Cehenneme gidisey? Dıyđı: **aylığ** nağdadı? (1/427)

Mēnim bu ulu giwlim

Sēwdalar yolu giwlim

ķula **kulluğ** ēlemez

Allah'ın ķulu giwlim (2/522)

Gelsey **ķuşluk** çağı gel

Ĥalwatla sol sağı gel

Gelsey giwlim açılır

Gel ömrüm ortağı gel (2/527)

Suyu saldım banığtan

Bir nar derdim narlığtan

Qızlar dü'e dileyin

Çıhağın bu **darlığtan** (1/512)

Qeşpe qancıq tospağa

Malla nelesin yağa

Damazlığını çoq koy

Qıwwet wér çalğamağa (1/509)

Hıdırraz altı şattı

Mağramay yèddi qattı

Seniy orda **sağlıyı**

Burda miye qıwweti (1/514)

Parçalıq çiçeklendi

Gelmedi yar eglendi

Ağrıyı yalan oldı

Ölümüy geciklendi (1/506)

+lıq eki metnimizde +lağ şeklinde görüldüğü de tespit edilmiştir.

Qoyun gelir **qumlağtan**

Yar gelir don yumağtan

Ayağıma qan endi

arşıy alıp durmağtan (1/509 “kumluk, kumsallık”)

2.1.1.24.+(u)đ, +k

Ekin metnimizde tespit edilen rnekler Şunlardır:

Ağ dwe gözü anlı

Toppuğu düzü anlı

Gçeruğ meğleyizden

deruğ sizi anlı (1/486)

İçen yiyen urtuldu

abuğun yiyen tutuldu (1/461)

urttan köppek ***ortag*** olsa oban bir Şey edemmez (1/446)

Toy ikkisinin ***gecik*** on ikkisinin (1/451)

aladan endim sayag

Elimde altun darağ

‘zzim siye muştuluğ

Yriy gördüm ***bayag*** (1/507)

2.1.1.25.+mAn (+ban)

İşlek olmayan eklerden biridir. Zeynep Korkmaz'a göre +mAn eki sıfatlar türeten bir ektir. Eklendiği sığata “abartma, aşırılık ve benzerlik” işlevi katar diye ifade etmiştir (Korkmaz, 2009:55).

Bu ek, Telafer Türkmen Türkçesinde belirli kelimelerde kullanılır.

Dağ nağda **ıocaman** ossa? Yol üstünnen geçer (1/433)

Balaban aş bişirmiş, uşağlarını başına üşürmüş (1/468 “şışman, kilolu”)

Esti seher yelleri

Titrer zülfü telleri

Bizim Tılafar eli

ıumsu **Türkmen** dilleri (1/498)

2.1.1.26.+(I/u)n

Bu ek, Telafer Türkmen Türkçesinde belirli kelimelerde görülür.

Dişlerin mercan güzel

Dudağın fincan güzel

Saralım kol **boyına**

Olalım bir can güzel (2/531)

Doyuza diydiler: niş boynızıy **yogundu**? diydi şurum elimdedi (1/435 “kalın”)

Dört gişinin **çigininde** gidese (1/480)

Burun boğaz (1/468)

Odunun irisini deli adara saḫlayın (1/448)

Sürmedenin milin çek

Odun yandır külün çek

Ġıybet èliyenlerin

Tut dibinnen dilin çek (1/512)

2.1.1.27.+ra, +iri (<arı)

Yön anlamı veren eski bir hâl ekidir. Bugün sadece kalıplaşmış olarak kelimelerde görölmektedir (Vural-Böler, 2015:165). Metnimizde görölen örnekler:

Dağların başındayam

On ikki yaşındayam

On ikki yaştan **soyra**

Ƙızların pèşindeyem (1/496)

Dişiriy bağladılar

Cigerim dağladılar

İstemediğim yarı

Boynıma bağladılar (1/496 “dışarı”)

Mēnim **buralı** giwlim

Baḫtı Ƙaralı giwlim

Yād awçı wırdı mēni

Ƙoydu yaralı giwlim (2/523)

Ƙırıǵlıǵ tora gider

Harda su *ora* gider

Bu temeh adamoǵlı

Bir arşun gora gider (2/532 “oraya”)

Ƙiçenin *harasına* wırsay Ƙanı çıǵmaz (1/445)

Men ölenen *soyra* doyuz eti Ƙalal olsun (1/447)

Aranın Turanın adamı yıǵıştı *buraya* Allah boyınnarını Ƙırsın (1/479 “toplanmış”)

Allah *yuǵarıdan* bir bala wērsin (1/479)

Arwat kimsesiysey gir *içeri*, gişi kimsesiysey çıǵ yazıya (1/427)

Ƙarayı *içeri* Ƙoy aǵı yazıya çıǵart (1/443)

2.1.1.28.+sağ

Eski Türkçede mevcut fakat belirli bir işlevi olmayan bir ektir (Korkmaz, 2013:139). +sağ” eki aşağıdaki “kursağ ve samırsağ” sözcüğünde görülmektedir. Ancak Telafer Türkmen Türkçesinde harflerde göçüşme olduğu da görülmektedir.

Bu ʿalemde farkım war

Ayrı ʿaşkıım zewkim war

Ḳursağım her şey sığmaz

Ḥaḳ diymeğe ḥaḳkıım war (2/529)

Sarımsağın dibine siydi (1/474)

2.1.1.29.+sul

Benzerlik ve ilgi kavramları ifade eden eklerden biridir. İşlek değildir (Ergin, 2019:187). Bu ekin addan eylem türeten +sI/+sU ekinin eylemden ad türeten –l ekiyle birleşmesi sonucunda ortaya çıktığı görüşte mevcuttur (Korkmaz, 2009:63). Metnimizde +sul eki sadece “Yoḥsul” sözcüğünde geçmiştir.

Yoḥsulun ḥastası sorulmaz (1/466)

Zenginin keḥpesi sorulmaz

Zengine toḥan gèç

Yoḥsuldān ırāğ gèç (1/466)

2.1.1.30.+sIz, +sUz

Bu ek olumsuz sıfat yapma ekidir. +Iı,+IU ekinin olumsuzudur (Bayatlı, 1996: 373). +Iı,+IU eki esas itibarıyla bir nesnede bir şeyin bulunduğunu +sIz, +sUz eki ise bir nesnede bir şeyin bulunmadığını ifade eder (Ergin, 2019:171). Metnimizde tespit ettiğimiz +sIz, +sUz ekli örnekler aşağıda gösterilmiştir.

Adam oğlu **kanatsız** kuştı ya dışinnen artırır ya işinnen (1/425)

Bugün bir gemim yohtı bu gündih konuşumun işegi **kuyruğsuz** doğdu (1/431)

Anasız abbasız kalasay seni (1/479)

Ac aparram **sussuz** getirrem (1/467)

Üzsüz, üzün partal kiriyen yuyuptu (1/452)

Yer **yurtsız** kalasay (1/485)

Sümügsüz uddu (1/474)

Köppeksiz köye gelen degeneksiz gezer (1/445)

Boynsuz geçinin, boynızlı geçide hakkı yohtı (1/431)

Camî' **mallasız** olmaz (1/432)

Ay altında ulduzam

Gelin degülem kızam

Gel hey **üreksiz** oğlan

Seher bağda yalguzam (e/489)

Ağaç başında kuşam

Ƙorhuyam yere dűsem

Ƙum kuşlar iwalıdı

Men bir *ıwasız* kuşam (1/487)

Mėnim bu sert giwlimi

Eridip dert giwlimi

Bir cıdar yaraladı

Ƙorhusuz mert giwlimi (2/520)

Dinsizin hağkınan *ımansız* gelir (1/435)

Sahıpsız  w  araptı (1/449)

Ƙanatsız kuş olmaz (1/443)

Seherden kuş ciwilder

Dertli olan iyilder

Dertlinin derdi  oğtı

Dertsiz neden iyilder? (e/511)

2.1.1.31. +t

Adların üzerine gelerek yeni adlar türeten bir ektir (Yalçın, 2017:186).

Başında yazma yārım

İkrarın buzma yārım

Siye *ōgūdüm* budu

Her yèrde gezme yārım (1/492)

2.1.1.32. +tīh+tuğ

Bu ek çeşitli nesne adlarının yapımında kullanılır (Yalçın, 2017:186).

‘Ēzzim oyunnan gelir

Çol salır damnan gelir

Çur’ānı *çoltuğunda*

Mallası yannan gelir (1/490)

Bir *çoltıhta* ikki çarpız tutulmaz (1/430)

2.1.1.33. +ti

+ti eki metnimizde “elti” kelimesinde geçmektedir.

Elti eltiye baçar zülfün darar (1/437)

Elti eltiye inanmaz (1/437)

2.1.1.34.+üncü

Sayı adlarından sıra sayı sıfatları yapan işlek bir ektir (Bayatlı, 1996: 375). Metinimizde bir yerde görülmüştür.

Bir *h*atır ikki *h*atır

Üçüncüyü po*h*a batır (1/457)

2.1.1.35+z (< s)

Addan adlar türeten bir ektir. İşlek değildir. Ek, eklendiği kökle kaynaşıp kalıplaşmıştır (Korkmaz, 2013:121). Ayrıca bu ek, küçük görme, aşağılama anlamı taşıyan adlarda türetir. Metinde tespit ettiğimiz örnekler aşağıda gösterilmiştir.

Ayazda *h*aldı (1/467)

Alçağ işege minmeğ *geyes* olur (1/426 “kolay”)

Geline bağ boya bağ

Halaya bağ toya bağ

Sewme *yelloz* çılğını

Sen asıla soya bağ (2/429)

Ay çıktı *ayaz* oldu

Su gitti deyez oldu

Humsu yarın derdinnen

Saçlarıy bayaz oldu (2/536)

2.1.1.36.+z

İşlek olmayan eklerden biridir. İlgi ve benzerlik ifade eder (Ergin, 2019:186). Eski Türkçede bu ek +z şeklindedir (Gabain, 2007:46). Eski Anadolu Türkçesinde bu ek +ez şeklinde olduğu görülmektedir (Gülsevin, 2013:102). Metnimizde tespit ettiğimiz örnekler aşağıda görülmektedir.

Ucuz et kazan dibi delir (1/551)

Doyuz *boynuzın* göreydi kapıdan geçemezdi (1/435)

Seni anay *ekkiz* doğaydı (1/450)

Kızını dögmeyen *düzünü* döger (1/444)

Yalguzluğ Allah'a gelipti (1/452)

Acı yere saḡkızım

Ḳuru yere *toppuzum* (1/455)

Ay altında ulduzam

Gelin degülem kızam

Gel hey üreksiz oğlan

Seḡer bağda *yalğuzam* (e/489)

2.1.2. Addan Eylem Yapım Ekleri

Addan ad yapım ekleri ad kök ve gövdelerinden eylem yapmak için kullanılan eklerdir. Fakat bu ekler gövdelerden eylem yapmakta çok az kullanılır, daha çok köklerden eylem yaparlar (Ergin, 2019:188).

2.1.2.1.+A-

Bu ek de fazla işlek olmayan eklerden bir sayılır. Adlardan olma veya yapım ifade eden eylemler yapar (Ergin, 2019:190). Telafer Türkmen Türkçesinde bu eke sıkça rastlanır.

Ḥamır ‘ārı turşamış

Bêlin kemer kırşamış

Ha dèydi gellem gellem

Gelmedi *yaşamamış* (1/514)

Èl ağzına baḥan arwadın tēz *boşar* (1/436)

Õlüm gören sitmeye *kanar* (1/448)

Ḷışhanç konşu çoḥ *yaşamaz* (1/473)

Ḷarğa yüz *yaşasa* kāmīl olmaz (1/444)

Ac ayı *oynamaz* (1/426)

‘Èlemin diline düşen *dilenir* (1/439)

Dayı *dayar*

‘Emmi sayar (1/459)

Mēnim bu güler giwlim

Arzular **diler** giwlim

Muradı wēren Allah

Wērmesse niler giwlim? (2/520)

Degirmen saza **benzer**

Ƙız degmiş nara benzer

Azap Ƙızın memmesi

Erimiş bala **benzer** (1/496)

Musul'da Ƙassaphana

Sebep cigeriy yana

Bizi yardan ēdeni

Boyansın Ƙızıl Ƙana (e/504)

Sarı babıç Ƙıçında

ƘalƘal **oynar** içinde

Yara yoldaş olaydım

Serin bağlar içinde (1/510)

2.1.2.2.+al-

“Bu ekin işleklik sahası pek geniş değildir. Umumiyetle sıfatlardan eylem yapar. Yaptığı eylemler yalnız olma ifade ederler” (Ergin, 2019: 189). +al- eki ile ilgili aşağıdaki örnekler tespit edilmiştir.

Tawuğ mırtladuğça götü **daralır** (1/451)

Altun torpağa düşse kıymeti **azalmaz** (1/427)

Sarı ebrinen eniy

Sensey **saraldan** mēni

Gün olır diwrān döner

Meger saraldam seni (1/510)

Çarayam çaraldıram

Gül benzim **saraldıram**

Ölsem kēfin isterem

Çalsam yer **daraldıram** (2/538)

Ağac başı al olır

Şumallanır dal olır

İgit çahraman olsa

Sēwdigine çul olır (1/487 “tomurcuklaşır”)

2.1.2.3.+Ar-

Addan eylem yapma ekiyle –r eylemden eylem yapma ekinin kalıplaşmasından oluşan bir ektir (Vural-Böler, 2015:168). Renk adlarından eylem yapmakta da kullanılır Eski Türkçedeki +er- eyleminin kendisinden önce gelen kelimelere eklenerek kaynaşmasından meydana gelmiştir (Ergin, 2019:191). Gabain bu eki, Eski Türkçede +/ğar-; /+gär-; +k̄ar-/ +k̄är-; +ar-/ +er- şeklinde olduğunu söylemektedir (Gabain, 2007:49).

Eski Anadolu Türkçesinde ise ekin +Ar- şeklinde olduğu görülmektedir (Gülsevin, 2013:105). Metnimizde aşağıdaki örnekler verilebilir.

K̄ara k̄oduḡ şata k̄oyduḡ

Sabunlandıḡ *ağarmadı* (1/462)

Ot öz kökü üstünde *gögerir* (1/448)

Borçlı ölmez benzi *sararır* (1/431)

saral- “sarar-” sözcüğünde ekin ünsüzü aykırılışma ile değişmiştir.

Sarı ebrinen eniy

Sensey *saraldan* mēni

Gün olır diwrān döner

Meger saraldam seni (1/510)

2.1.2.4.+dA-

Çoğunlukla ses yansımali kelimelerden geçışsiz eylemler yapan bir ektir. Ayrıca bu ek adlardan geçışli eylemler de yapar (Vural-Böler, 2015:168). Metimizde tespit edilen aşağıdaki örneklere görölmektedir.

Seherden kuş *ciwilder*

Dertli olan *iyilder*

Dertlinin derdi çohtı

Dertsiz neden iyilder? (1/511)

Gögdeki bulut menem

Gürülderem gitmenem

Sewmişem ‘emmim kızın

Almıyınca gitmenem (1/501)

Çarnı acdan kuruldar

Üstü gün kimi *parıldar* (1/462)

Çadın çabırğa sümügü kimidi düzeltmeğ *istese*y kırılır (1/443)

Ne deliyi *aldat* ne de deliye aldan (1/447)

Çoban *istese* erkek dawardan pênir èler (1/433) (< ET. İz+de-)

Ağaçta nar sallanır

Yere değer ballanır

Bu ‘asırın kıızları

El degmeden **aldanır** (1/487)

‘Akıł bir tapıur **aldanır** (1/428)

Sezüklı sezer

Gümanlı **gürpıldar** (1/464)

2.1.2.5.+ı)r-

Bu ek işlek değildir. Ses taklidi adlardan eylem yapmakta oldukça işlektir (Ergin, 2019:192). Metinde tespit ettiğimiz aşığıdaki örnekte görülmüştür.

Dağda giyik **bağırır**

ıuzusunu **ıağırır**

ıüççük kıızın memmesi

El degmeden **ağırır** (1/495)

2.1.2.6.+kür-

+kür- eki Türkçede eskiden beri kullanılan ses taklidlerinden eylem yapan bir ektir. Olma veya yapma ifade eden ses taklidi yapar (Ergin, 2019:191). Metnimizde tespit edilen “tükürdüler” sözcüğünde görülmektedir.

‘Arsızın üzüne **tükürdüler** diydi hēy çisse yağıyı (1/428)

2.1.2.7.+IA-

Bu ek Türkçenin en işlek addan eylem yapan ekidir. Addan eylem yapan sahasına hâkim olan başlıca ek durumundadır. Hem olma, hem yapım ifade eden eylemler yapar (Ergin, 2019:189). Telafer Türkmen Türkçesinde bu eke sıkça rastlanır.

Bazı +la- ekleri kendilerinden sonra gelmiş olan eylemden eylem yapma ekiyle adeta kaynaşarak tek başlarına kullanılmaz hâle gelmişlerdir. Bazen de koyrucu ünsüz /y/'nin ek ünlüsü üzerinde inceltici (a > ı) etkisinde bulunduğu görülmektedir.

Telafer Türkmen Türkçesinde bazen +la- eki, ilerleyici bezeştirme sonucunda +rA- şeklinde görülmüştür.

Ĥawuşun orta daşı

Anam bişirir aş

Ĥoy *çatlıyan* çatlasın

Yārımdı köme başı (1/508)

Adam war kırıĤ küreknen ikki köppegı *araçlıyamaz* (1/425)

Atı at yanında *bağlasay* ya Ĥuyudu ya ĤulĤu (1/428)

Zornan *zorlanasan* tornan *torlanasan* (1/485 “avlanasın”)

Heme seni *ķessiflenesey* oĤlan (1/481 “bombalanasın”)

AĤlaķ şüşe kimdir kırıldıysa *doĤrulanmaz* (1/426 “düzenlenmez”)

Perem *parçalanasay* (1/482)

Awçı yanar giyik **otlar** (1/428)

ardaş ardaşı **pıçağlamış**, dönmiş gene kucağlaşmış (1/443)

Dağlar **dağladı** mēni

Gören ağladı mēni

Felek tuttu olumdan

arpaz **dağladı** mēni (e/495)

Gün ıhtı güneş oldu

oşumuz haneş oldu

Elin işeg **dişledi**

Eli bir yanaş oldu (1/501 “ısırdı”)

Tut derdim barmağ kimin

ınnalı dırnağ kimin

‘Ēzime tut **yolladım**

Her biri barmağ kimin (1/514)

Bu yollar **işlemesin**

Bezirgān *hışlamasın*

Biz sêwdüg èller aldı

Ĥudam *bağışlamasın* (1/494)

Giyik *yaralandı*

Yarası *paralandı*

Bizden yārın arası

Gün begün *aralandı* (1/505)

Parçalıg *çiçeklendi*

Gelmedi yar eglendi

Ağrıgıy yalan oldı

Ölümüy geciklendi (1/506)

Bir aslan çıhtı çamnan

Boynı bükülmüş gemnen

Ėem mēni miskin *awlar*

Salmaz yaħamı elden (1/492)

Qara qoduq Şata qoyduq

Sabunlanduq aqarmadı (1/462)

Damda ŐımqŐat qaŐŐuqlar

Dam dama yappuŐuqlar

‘Emmi mēnim ne Őuqum?’

Oqlıy mēni *aŐŐaqlar* (e/496)

Derd ũsne derd eklerem

Ėemi ğeme *yũklerem*

Onay diydi qũqũktũ

Diydim hele beklerem (2/531)

Telafer Tũrkmen Tũrkqesinde ‘yırramıy, cırradı, terror ve firransın’ Őũzcũklerinde +IA- eki, ilerleyici bezeştirme sonucunda +rA- Şeklinde gŕrũlmũŐtũr.

‘Erep kŕqũ kŕqũyũ

Baĝ altınnan ğeçiyi

Aĝız kıızlar *yırramıy*

Yārim burdan ğeçiyi (1/488 ‘yırlamıy, tũrkũ Őŕylemiy’)

Nennilerem çoğ yatsın

Yastuğu güle batsın

Dedesi olan yère

Ay *fırransın* gün batsın (2/537)

Altakı *cırramamış* üstteki *cırradı* (1/427)

Hamama giren *terrer* (1/440)

2.1.2.8.+1-

Bu ek işleklilik sahası ve fonksiyonu bakımından –al, -el ekine benzemektedir. Genellikle bu ekler gibi sıfatlara eklenerek eylemler yapar (Ergin, 2019: 190).

Ağ gün ağardır

Karara gün *karaldır* (1/455)

2.1.2.9.+1Aş-

Bu ek bir işin ya da hareketin birliğini, beraberliğini bildiren eylemler türetir.

+1Aş- birleşik eki için söz konusudur. Bu ekle türetilen eylemlerin bir kısmında +1A, eki yine ayrılarak –ş- dönüşlülük veya işteşlik ekiyle kaynaşıp addan eylem türeten bir +1Aş- eki oluşturmuştur (Korkmaz, 2013:178).

Kötü adamlar *birleşse*, iyiler de el ele wermeg lazım (1/446)

Deli deliden *hoşlaşır* (1/434)

Karadaş karadaşı pıçağlamış, dönmiş gene **kucahlaşmış** (1/443)

Kız adıy Henifedi

Giyduğıy kadifedi

Get eliy **bayramlaşağ**

Sürtündüğüy lifedi (e/509 “bayramlaşalım”)

Bulağa saldım awran

Kimdi bu odun yaran?

Gel ikkimiz **çütleşeğ**

Kör olsun bizi gören (1/494 “çifitleşelim”)

Dama çığmış el èyler

Al fistanın dal èyler

Dili yoğ **dilleşmeğe**

Èleyennen gel gel èyler (1/517)

2.1.2.10.+lAn-, +nen-

+la- ekiyle kurulmuş geçişli ve geçişsiz eylemlerin bazılarına –n- dönüşlülük ekiyle genişletilerek +len- biçiminde kaynaşmış ve bir birleşik ek oluşturmuştur. Metnimizde “èwlenipsey ve şirinnenmez” sözcüklerinde görölmektedir.

Şat içinde gezerem

Kuş kanadın yazaram

İşitsem *ewlenipsey*?

Deli deli gezerem (e/512)

Bal demehnen ağız *şirinnenmez* (1/429)

2.1.2.11.+ğ-, +k-

Bu ekin Eski Türkçede kullanım alanı çok geniştir (Ergin, 2019:182). Eski Türkçede bu ek +k-/ +k- şeklindedir (Gabain, 2007:49). Eski Anadolu Türkçesinde ise ek +Ik- / +Uk şeklinde bulunmaktasdır (Gülsevin, 2013:105).

Parçalığ çiçeklendi

Gelmedi yar eglendi

Ağrıyı yalan oldu

Ölümü *gəciklendi* (1/506)

Kolbağa cığ cığ èler

Yaram ilancığ èler

Bu beyinsiz kifletim

Günde bir *acığ èler* (1/509)

2.1.2.12.+rAn-

İşlek ek değildir. Metnimizde bu ek birkaç örnekte görülmüştür.

Lokma lokma *doğranasay* (1/481)

Öğren az bilen adam

Söz ‘ākıl dilen adam

Güle güle gidersey

Ağlıya gelen adam (2/530)

2.1.3. Eylemden Ad Yapım Ekleri

Eylemden ad tabanları gibi çoğu asıl üretim ekleriyle kurulmuş, bir takımını da üretim değeri kazanmış çekim ekleriyle yapılmışlardır. Türkçede eylem kökleri ad köklerinden kesin olarak ayrılmış ve sayıca çok olmaları sebebiyle aldıkları eklerle pek çok kelimenin oluşmasını sağlamışlardır (Banguoğlu, 1974: 224).

2.1.3.1.-A

Aslında zarf fiil eki olan -a, kalıplaşarak, bazı kelimelerde yapım eki durumuna gelmiştir (Vural-Böler, 2015:171). Metnimizde aşağıda verilen örnekler tespit edilmiştir.

Ay cıhtı ulduzuynan

Yaram kayar duzuynan

Başım balada ıaldı

Bir dil bilmez kıızıynan (1/489)

Hıdırraz altı çiçek

Yarama ıondu miçek

Ağla gözlerim ağla

Ayrılığ oldu gerçek (1/514)

Köylidi *yabası* yoḥ

Kürkü war ‘ābası yoḥ

Serhoş toba ēledi

Tülkünün tobası yoḥ (2/533) (<yā- +-be+a Gülensoy, 2007:1021)

Serçe ne?

Şorbası ne? (1/464)

Ay çıhtı *erte* gēce

Miḥibbet *arta* gēce

Bir yanım açuḡ ḵaldı

Yar gele örte gēce (1/490)

2.1.3.2. –aḡ, -eg (<ḡak)

Tek veya çok heceli eylem kök ve gövdekilerinden sıfat ve ad türeten işlek bir ektir. Birbirinden farklı türetmeler yapmıştır. Bu ek genellikle bir alışkanlığı, bir duyguyu ve eylemin bildirdiği işi çokça yapmanı gösteren sıfatlar türetir (Korkmaz, 2013:145). Eski Türkçede ek -ḵ/ -k/ -uḵ/ -uk şeklinde görülmektedir (Gabain, 2007:54). Eski Anadolu Türkçesinde ise –Aḵ şeklinde olduğu görülmektedir.

Sözkonusu ek, Telaar Türkmen Türkçesinde –aḡ şeklinde görülmektedir

Suyun *duraḡınnan* ḵorḥ (1/450)

Ḳonaġ umduġun yèmedi (1/445)

Her saḳḳalın bir **daragı** war (1/441)

Pıçaġ sümüğe dayandı (1/449)

Ḳazan tingirlenir **ḳapaġın** tapar (1/444)

Seni pirri **budahlı** olasay (1/477)

Saġ **ḳulaġınnan** alır sol ḳulaġına salır (1/449)

Musul'un bucaġında

Od yanar ocaġında

Ḳoy mēni öldürsünler

Nazlı yar **ḳucaġında** (e/505)

Ardınca ḳoşaram men

Daġları aşaram men

Bir gün seni görmessem

Yataġa düşerem men (2/526)

Men bir awuc boyaçam

Yatmıybam **uyaçam**

Eger sora gelirsey

Babay yanna **ķonaĝam** (1/504)

Musul'un ķıraĝıynan

Gül biķtim **oraĝıynan**

Yārımı itirmişem

Gezerem ķıraĝıynan (1/505)

Sürgü ķalaĝda ķaldı

Sırĝa **ķulaĝda** ķaldı

Yardan bir öpüş aldım

Yeri **dudaĝda** ķaldı (2/534)

Zengine toĝan ĝeķ

Yoĝsuldan **ıraĝ** ĝeķ (1/466)

Ĝeceler **ıyaĝ** giwlim

Seĝerler **sayaĝ** giwlim

Miskinin yardımķısı

Düşküne **dayağ** giwlim (2/525)

Tazının aw waqtında **sıçağı** gelir (1/451)

2.1.3.3.-acağ

Eylemlerden geçici adlar teşkil eden bir ektir. Bazı durumlarda kalıplaşıp kalıcı adlar oluşturur (Vural-Böler, 2015:171).

Ey **sawacağ** sawacağ

Su gelir sawuğ sıcağ

Qız yırıy bilmiysey

Ağzıya iti pıçağ (1/498)

2.1.3.4.-am

İşlek olmayan eklerden biridir. Bu eke metnimizde tespit edilen ikilemede rastlanmaktadır.

Zülflerin **burum burum**

Men darıyım men hörüm

Allah yoluna qurban

Günde bir seni gürüm (2/532)

2.1.3.5.-(A)z

İşleliğini kaybetmiş çok eski bir yapım ekidir (Korkmaz, 2014:171). Bu ek eylemin gösterdiği işi yapan veya eylemin gösterdiği işten etkilenen ad ve sıfat yapar.

Burun **boğaz** (1/468)

Duvar alçağ dam alçağ
Kassap elinde pıçag
Şemmer'e *söz* wèrenner
Oldı köppekten alçağ (1/497)

Ögren az bilen adam
Söz 'âkıl dilen adam
Güle güle gidersey
Ağlıya gelen adam (2/530)

2.1.3.6.–ce

Bu ek işlek olmayan eklerden biridir. Örnekleri çok fazla değildir (Ergin, 2019:206). Metnimizde “eglence” sözcüğünde görülmektedir.

Yatmadım gèce gèçti

Gèce *eglence* gèçti

O yārın tasasında

Bilmedim nice gèçti (2/529)

2.1.3.7.-C

Bu ek de eskiden beri görülen ve bugün birçok örnekleri bulunan bir ektir. Bunun da fonksiyonunda bir aşırılık ifadesi vardır. Eklenmesiyle ortaya çıkan adlar yapanı veya yapılanı veya hareket hâlini gösterir (Ergin, 2019:199). Metnimizde görülen örnekler aşağıda verilmiştir.

Ƙazanç Ƙudurdu anasın yedi (1/444)

Ƙışhanç Ƙonşu çoğ yaşamaz (1/473)

İgidi **Ƙılınç** kesmez bir acı teğne söz öldürür (1/442)

Ƙazancıy çoğ olsun (1/477)

Ƙılınç Ƙınını kesmez (1/444)

2.1.3.8. -enek

İşlek olmayan eklerden biridir. Eylem kök ve gövdelerinden nitelik, yer ve araç gereç adları yapar (Karaağaç, 2019: 296). Metnimizde tespit edilen örnek aşağıda verilmektedir.

Değenek cenetten çıtıptı (1/433)

Henek

Ardı **değenek** (1/460)

2.1.3.9.-egen, -can

Türkçede eskiden beri olan bu ek de işlek olmayan eklerden biridir. Fonksiyon bakımından -ğan, -gen, -қан, -ken'e benzer. Eklenerек oluşаn adlar aşırı ve devamlı yapanı veya olanı karşılar. (Ergin, 2019: 199). -ağan" eki Telafer Türkmen Türkçesinde bazen "-can" şekline dönüşmüştür. Metnimizde tespit edilen örnekler aşağıda verilmiştir.

Gezegen gezebilmez

Gezmesse dözebilmez (1/459)

Soyğun **gülegen** olır (1/450)

Bir tek **korhucan** bir ordıyı buzır (1/430)

2.1.3.10.-GI, -GU (< ğı, -hı) -ki

Türkçede eskiden beri kullanılan bu ek, hareketi yapanı, olanı veya yapılan nesneleri karşılayan adlar yapar. Görülen misalleri fazla değil (Ergin, 2019:197). Metnimizde tespit edilen örnekler aşağıda verilmiştir.

El **wërgisi** giwil **sëwgisi** (1/437)

Yuğu **yuhyu** çeker (1/453)

Ağır başlı gişiye hum hah **sayğı** gösterir, ağır başlı olmayana kimse sayğı göstermez (1/426)

Tayrı size **bilgi** güç wëre (1/479)

Qız anasının **çıyrığında** egirir (1/445)

Mënim bu naçâr giwlim

Bin derde duçar giwlim

Ne **çalğı** gemim alır

Ne türkü açar giwlim (2/420)

Sürgü kulağda kaldı

Sırğa kulağda kaldı

Yardan bir öpüş aldım

Yeri dudağda aldı (2/534)

O yol turama gider

Toya bayrama gider

İçki umara giden

Para arama gider (2/431)

onşumun daşşığı şıştı

aygusu miye düştü (1/463)

2.1.3.11.-ge, -ğa, a

Bu ek eskiden beri Türkçede görülür. İşleklğini kaybeden eklerden biridir. Az ürünü bulunan bir ektir (Ergin, 2019: 197).

Sıçan delüğe geçemmez uyruğuna **süpürge** bağlar (1/451)

Yetim elinde **awurğa** görüptü (1/453)

Seni ne ıraç **ölgesi** ne de tepe saqlasın (1/483)

Göçen **dalğa** sayılmaz (1/438)

Çewirge çoğ olsa tawuğlar pine geçer (1/433)

Ağır **yonayı** yel aldırmaz (1/426)

Bu dere derin dere

Kölgesi serin dere

Bu dereyi beklerem

Yar gele gülün dere (e/494)

Sürgü kulağda kaldı

Sırğa kulağda kaldı

Yardan bir öpüş aldım

Yeri dudağda kaldı (e/534)

2.1.3.12.-g, -ğ, -(I)k /-(ü)k, -k, -ıh, -uh

Türkçede eskiden beri kullanılan bu ek çok işlek olan eylemden ad yapan eklerden biridir (Ergin, 2019:196). Metnimizde tespit edilen örnekler aşağıda görülmektedir.

Allah siye **ağrığ incik** wermesin (1/476)

Allah'ın **büyük** adı sabırdı (1/426)

‘Āşığa Bağdad **uzağ** degül (1/428)

Kırıl degirmen talansa bir awıç unum gitmez (1/444)

Erkegi olmayanın ewine **şığ** geçmez (1/438)

Ağzı **buzuğ** (1/468)

Yırtuğıy çoğ olsun tikenı az olsun (1/479)

Suyuy *sawuğ* çüregiy sıcağ olsun (1/478)

Ƙazuđa diydiler: nağada enersey? diydi toğmağ bilir (1/444)

Acınnan *köppüğ* Ƙusıy (1/468)

İpi sapı *kesük* (1/473)

Allah köppeğin dü'esini Ƙabul eyliyeydi dünyeye *sümük* yağardı (1/426)

Yatuğ işeğ yem yiymez (1/452)

Géçinin Ƙoturu içmez meğer *bulağ* başından (1/394)

Esnek esnegi bastı heyıf samandakına (1/438)

Gelin geldi üz *açuğ*

Fıstan Ƙıssa düz *açuğ*

Bu 'āsırın Ƙızları

Üz *açuğtu* göz *açuğ* (2/529)

Mēnim bu *anığ* giwlim

Her Ƙađđa *tanığ* giwlim

Ne suç edip ne günah

Boş yere *sanığ* giwlim (2/523)

Yārın õzüne qurban

Tehne sõzüne qurban

Boyağçıda boyadıp

Mawı zubnuna qurban (1/516)

Bölüğe kuş geleydi

Toruma tuş geleydi

Yara mektüp yolladım

Keşkeydi hoş geleydi (2/532)

Wardmannardan eniyi

Quş dennedi deniyi

Hisiyin Elyes kıızı

Saro **artuğ** perrüşleniyi (1/514)

Bu yol çimene gider

Hind'e Yemen'e gider

Çoğ **yazuğ** çürük işiye

Ağır simene gider (2/535)

Hastağana **arhları**

Al yaşıl kırahları

Duhtor zalım oluptu

Qawuyu qonahları (1/514)

Çirkin kız kardadıh *bezegin* soymaz (1/433)

Bulanuñ suda balıh tutulmaz (1/431)

Bir elden *çeppek* olmaz (1/430)

Baş *yaruğu* börk içinde

Qol kırığı yink içinde (1/457)

2.1.3.13.-cağ, -cek

Bu ek çok işlek değildir. Eylemlerden ad ve sıfatlar yapar. Yapan, olan veya yapılan çeşitli varlıkların adlarını yapar (Karaağaç, 2019:291). Metnimizde “utancağın ve emcekten” örneğinde görülmektedir.

Utancağın oğlı olmaz (1/452)

Bir *emcekten* emdüğün irin obir *emcekten* emdüğün qan olsun (1/479)

Uşaq yiglamıyınca ağızına *emcek* qoymazlar (1/452)

2.1.3.14.-ğan

Gel gideğ köri kende

Bir gül taptım tikende

Men seni onda sêwdim

Damda *yorġan* bükende (1/499) (<ET. yabur-gan)

2.1.3.15.-I(-U)

Eski Türkçe döneminde –(x) g ekinden gelişir. İşlek bir ektir (Bayatlı, 1996:380). Zeynep Korkmaz’a göre ise tek heceli geçişli ve geçişsiz eylemlere gelen +I, +U eki çok işlek verimli bir ektir (Korkmaz, 2014,153). Tahsin Banguoġlu ise Eski Türkçedeki –ıg eylemden ad yapan bir ek olduğunu ve daimen tek heceli tabanlara geldiğini zikretmiştir (Banguoġlu, 2015:244). Metnimizde tespit edilen örnekler aşağıda görölmektedir.

Arwattan ġorġanı *öü* say (1/427)

Alın *yazısı* deġişmez (1/426)

Sürüden ayrılan ġoyunu ġurt yiyer (1/450)

ġoz *sayılı* daġarcuġ aġzı baġlı (1/445)

Öüm ölümdi hırıldamaġtıġ nedi? (1/448)

Egri aġaç düz olmaz rende wırsay yüz yerinnen (1/436)

Keçel başına ikki yaġlıġ baġlar *sarı* keġkültü toyun içinde başını açar (1/444)

Boynının *ölçisini* alıbam (1/468)

Sürüye ġurt tapıldı way birim (1/450)

Degirmenin dolu ġoş

Olsa buġda dolu ġoş

Bahar günü ekine

Ne kar hoş ne **dolu** hoş (2/525)

Çerenfil tasta gider

Çohusu dosta gider

Özünü sêwen igit

Èwine hasta gider (1/508)

‘Erep **köçü** köçüyü

Bağ altınnan geçiyi

Ağız kızlar yırramıy

Yārım burdan geçiyi (1/488)

Bu ‘ālemden farkım war

Ayrı ‘aşkıım zewkim war

Çursağım her şey sıgmaz

Hağ diymeğte hağkıım war (2/529)

Diri pağkuzu yeyin

Gidin anama dèyin

Zalım hükmet elinden

Gidin Bağdad’a dèyin (1/496 “bir çeşit incir adı”)

Ƙorhu başa baladı (1/445)

Ey sawacağ sawacağ

Su gelir sawuğ sıcağ

Ƙız yıriy bilmiysey

Ağziya **iti** pıçağ (1/498 “keskin”)

Mēnim çınar giwlime

Ƙuşlar ƙonar giwlime

Degmeyin bulanmasın

Duru pınar giwlime (2/524)

Bize **örtülü** geleniy açuğ gelsin (1/430)

Ƙapı bacayı ört ƙonşuyu hirsiz étme (1/443)

Mart **ƙuruluğ** Nisan yağmurluğ (1/447)

Ƙēdir köynegiy dardı

Çıhma **yazıya** ‘ardı

Bu mor ebriler hardan?

Diyersey bacım hürdü (1/506)

Gel gideğ boş aywana

Yapısı hoş aywana

Sen sile men ağlıyım

Tökülsün yaş aywana (1/499)

2.1.3.16.-İcI, -ücü

Bu ek Türkçede eskiden beri kullanılan çok işlek eklerden biridir. Fonksiyonu çokluk, aşırılık, devamlılık yapar (Ergin, 2019:199). Ayrıca meslek olarak yapını da bildirir (Karaağaç, 2019:286).

Kör **atıcı** yaş pambuğ (1/446)

Puç pağlanın kör **alcısı** olur (1/449)

Dilenci yüz yıl kıssa **dilencidi** (1/434)

Gözüynen **görücü** (1/471)

2.1.3.17.-kün, -gün, -ğun, -ğın

Eylemin ifade ettiği anlamda olanı, yapılanı ve yapını bildiren bir ektir (Vural-Böler, 2015:173). Eski Türkçede bu ek -ğın/ -gin; -kın/ -kin/ -ğan şekillerinde görülür (Gabain, 2007: 52). Eski Anadolu Türkçesinde ise -Gun şeklinde olduğu görülmektedir (Gülesein-Boz, 2013:107). Metnimizde tespit edilen örnekler:

‘Umrüy uzun olsun işiy **düzgün** olsun (1/476)

İhtiyarın **düşkünü**, bayaz giyer kış günü (1/442)

Küskün horoz (1/473)

Eliyle **buzgun** düzgün (1/437)

Soygun gülezen olır (1/450)

Salgın da‘waçi şahıdı sawuğ saqqal èler (1/449)

2.1.3.18.-mA

Eylem kök ve gövdelerine gelerek eylemin gösterdiği iş, oluş, kılış ve durumları yalın birer iş olarak belirten adlar yapar (Vural-Böler, 2015:175). Metnimizde tespit edilen örnekler aşağıda görülmüştür.

Dağda bulut *yarması*

Çüççük kız *bağırması*

On bësh lireye deger

Bir gèce *sarılmısı* (1/495)

Ölüm gören *sitmeye* kınar (1/448)

Uzağ meħellenin *dögmeci* holamasıynan sürülür (1/452)

-mA eki bazen de kalıcı nesne adı için kullanılmaktadır.

Yarma aşı (1/475 “ırmik aşı”)

Dam başında *çürütme*

Şalıy başına örtme

Kimse gemiyde degül

Çoħ öz özüy büyütme (1/496 “çürütme, bir tür yemek”)

Ƙazma boşa gelipti

Su yoĥ daşa gelipti

Ölüm Allah'ın emri

Acal başa gelipti (2/533)

2.1.3.19.–maĝ, -meĝ, -maĥ, -meĥ, -meg, -mek

“İstisnasız bütün eylem kök ve gövdelerine getirilen bu ek eskiden beri Türkçenin eylemden ad yapım eklerinin başında gelir. Fonksiyonu eylemlerin hareket adlarını yapmaktır. Eylem kök ve gövdeleri hareketleri karşılayan; fakat tek başlarına kullanılamayan; ancak şahıs, zaman, şekil vs.'ye bağlanmak suretiyle kullanış sahasına çıkan dil birlikleridir. İşte bu kök ve gövdelerin karşıladıkları mücerret hareketleri hiçbir şeye bağlamadan ifade etmek için sonlarına -maĝ, -mek eki getirmek suretiyle eylem adları yapılır” (Ergin, 2019:194).

Telafer Türkmen Türkçesinde ek sonundaki /k/ ünsüzü hem kalın hem de ince sıradan kelimelerde sızlaŝarak /ĥ/ olmuştur. Ayrıca /ĥ/ ünsüzü ekleŝme durumunda iki sesli arasında kaldığı zaman /ĝ/ ünsüzüne deĝiŝmektedir.

Telafer Türkmen Türkçesinde hâl ekleri alan mastar eklerinin sondaki ünsüzün düşürmediği görülür.

Çüregi yoĥtı **yemeĝe** atnan gidiyi **sıçmaĝa** (1/433)

Seni küreken **durmaĝa** yitirmiyesey (1/483)

Ƙadın Ƙabırĝa sümügü kimidi **düzeltmeĝ** istesey Ƙırılır (1/443)

‘Aĝlı başına **gelmeĝ** (1/468)

Kendala **wërmeĝ** (1/472)

Doğar **ķundađlamađ** bilmez (1/435)

Sakķalı sakķala **bağlamağ** asanttı aķmađ zeķmetti (1/449)

Biz giderüğ ĥasta **sormağa**, ĥasta gidip gelin **đormeđe** (1/430)

Diydiler: Abdal ķış geldi? Diydi durubam **titremeğe** (1/435)

Emegsiz **yemeķ** olmaz (1/437)

Āalıřmaķ ĥibadattı (1/432)

Bal **demeķnen** ağız şirinnenmez (1/429)

Dostnan ögce **utanmaķ** soynı **utanmaķtan** yeğdi (1/435)

Ölüm ölümdi **ķırıldamaķtıķ** nedi? (1/448)

Arwadın silaķı **yıđlamaķtı** (1/427)

Şebi **ķaynatmaķnan** şeker olmaz (1/451)

Ekmeği ekmekĥiye wër eger yarsın yise (1/436)

Er **ekmeđi** yiyeseý (1/477)

Barmağa baķ barmağa

Meferim yoķ **durmağa**

Dağlardan uca giwlim

Ne döndü **yarwarmağa** (1/492)

Sèlemeğe lüzüm yoĥ

Çirkin kıızda gözüm yoĥ

Sözüm ‘âkıll olana

‘Âkılsıza sözüm yoĥ (2/530)

Gittim baĥa *girmeğe*

Baĥın gülün *dermeğe*

Baĥwānçısı yādıymış

Çoymaz mēni *girmeğe* (1/499)

-maĥ eki bazen de nesne ad yapmak için kullanılmaktadır.

Çazuĥa diydiler: naĥada enersey? diydi *toĥmaĥ* bilir (1/444)

2.1.3.20.-mAn

-mAn eki Muharram Ergin’e göre işlek olmayan eklerden biridir. Genellikle abartma ve süreklilik işlevi taşır (Ergin, 2019, 205). Zeynep Korkmaz’a göre ise, -mAn eki, geçişli, geçişsiz fiil kök ve görevdelerden türetmeler yapan ve işlek olmayan bir ektir. Çatı eki almış eylemlere gelmemektedir. Üzerinde az çok “abartma ve süreklilik” işlevi taşıyan ektir (Korkmaz, 2014,163).

Öğretmenin wırduĥu yerde gül biter (1/448)

Daĥbaşınnan *duman* eskük olmaz (1/433)

Çurt *dumanlıĥı* sēwer (1/446)

Sakçalın *degirmen* ēwinde aĥartmıyıp (1/449)

Degirmenin dolu hoş

Olsa buğda dolu hoş

Bahar günü ekine

Ne kar hoş ne dolu hoş (2/525)

2.1.3.21.-m

Eylemden ad yapma eklerinin çok işlek olanların biridir. –mA hareket adına denk olarak eylemin bildirdiği işin adı gösterdiği kelimeler yapar. Bu ek ile ilgili Zeynep Korkmaz şöyle açıklama yapmaktadır: “Geçişli ve geçişsiz tek bazen de çift heceli eylemlerden ad türeten işlek bir ektir. Bu ek ünlü ile biten eylemlere yalnız –m olarak, ünsüz ile bitenlere, araya –I-, -U- bağlantı ünlüsü alarak eklenir” (Korkmaz, 2014: 157). Telafer Türkmen Türkçesinde tek heceli eylemlere gelmiş örnekleri karşımıza çıkmaktadır.

Kurda kuşa ***yem*** olasan (1/481)

Az ağığ asant ***ölüm*** (1/428)

Oğruy ***adımıy*** ħir olsun (1/477)

Ucum uçum uçmuş (1/484)

Sürüm sürüm sürünesey (1/484)

Bağdad’a kelek lazım

Siye bir mektüp ***yazım***

Téz yazım téz gönderim

Siye lazımdı lazım (1/491)

Bulamac aş degül ama **acam** (1/431)

Yatuğ işeg **yem** yiymez (1/452)

Gişi gidiy asılmağa arwat diyyi bir **çiyнем** saqqız getir (1/439)

2.1.3.22.-mur

Türkiye Türkçesinde yalnız geçişsiz tek heceli eylemlere gelen bir ektir. Az sayıda kelimde yaşayan ölü bir ektir (Korkmaz, 2014: 166). –mur eki aşağıdaki atasözünde olduğu gibi:

Mart kuruluş nisan **yağmurluğ** (1/447)

2.1.3.23.-mAç

İşlek olmayan eklerden biridir (Karaağaç, 2019: 296). Bu ek, Telafer Türkmen Türkçesinde yemek adları türetir ve fonetik açıdan –ç > c değişikliği olan bir ektir.

Bulamac deliye kaldı (1/431)

Qurban ollam men siye

Sen hardan geldiy miye?

Bir ‘ûkkede yağım war

Dögmec èylerem siye (1/510 “Bir çeşit yemek”)

2.1.3.24.-miş

Bu ek aslında bir sıfat-ad eki olarak geçmiş zaman bildirerek kalıcı adlar da yapar (Korkmaz, 2014:165). Metnimizde “yemişler” kelimesinde görülmüştür.

Bulağ başında sèwdim

Kızlar karşında sêwdim

Yemişler degen çağda

On dört yaşında sêwdim (2/533)

2.1.3.25.–(I/U)n

Bu ek oldukça işlek bir ektir. Eylemin tesirinde kalan çeşitli nesnelere adlarını yapar. (Ergin, 2019:197). Metnimizde tespit edilen –(ı/u)n eki aşağıdaki kelimelerde görülmektedir.

Biz giderüg hasta sormağa, hasta gidip *gelin* görmeğe (1/430)

Derede *ekin* ekme sêlindi, tepede harman sawurma yêlindi (1/434)

Seni *talan* alaydı (1/484)

Çüregi *bütün* olsun (1/476)

‘Umrüy *uzun* olsun işiy düzgün olsun (1/476)

Büyük daş *yaḥunnan* gelir (1/432)

Ey mēnim *sayın* giwlim

Çekemem yayın giwlim

Bilmem mēnim neyim war

İstersey payın giwlim (2/525)

Hay hay *biçin* gelipti

Bizim için gelipti

Çoğ adam war dünyeye

Bilmez niçin gelipti? (2/535)

Görsem günde giwlimi

Toy *dügünde* giwlimi

Koymazlar düzlenlensin

Baht õgünde giwlimi (2/523)

2.1.3.26.-(I)ş, -(U)ş

Ad-eylem eklerinden biridir. Bu ek, yapılan işin tarzını bildiren geçici kılış adları yapar (Vural-Böler, 2015:177). Metnimizde görülen örnekler aşağıda verilmiştir.

Dostnan *altş weriş* eyleme (1/535)

Yayltş hısep Bağdat'tan döner (1/452)

Gidişiyiz olsun *gelişiyiz* olmasın (1/480)

Çutlu gün *doğuşunnen* bellidi (1/446)

Yağışın yeli geldi

Çara tut seli geldi (1/465)

Mēnim bu sona giwlim

Göl bulmaz kona giwlim

Seniy yaman *başıy*

Boyadı kana giwlim (2/524)

Sürgü kalağda kaldı

Sırğa kulağda kaldı

Yardan bir *öpüş* aldım

Yeri dudağda kaldı (2/534)

Yerişi budu bunun

Boyu sérwidi bunun

Ağ giymiş kuğu kimi

Meskeni sudu bunun (1/516)

1.3.27.-ut, -ud

Eskiden çok görülen bu ek, bugün çok işlek olmayan bir ektir. Metnimizde aşağıdaki “umut” sözcüğünde geçmektedir.

Umut tuttuğum dağa qar yağdı (1/452)

Sınanmış ayran sınanmamış *yoğurttan* yègdi (1/450)

Umudum Allah’a heble qaradan giyersiz (1/484)

Ahşamın arasın gör

Aç bağrım yarasın gör

Umuduyu kes mennen

Git başıy çarasın gör (1/489)

2.1.4. Eylemden Eylem Yapım Ekleri

Eylemden eylem yapma ekleri, eylem kök ve gövdelerinden getirilerek eylem türetmek için kullanılan eklerdir. Bu ekler; eylem köklerine, eylem köklerine, eylemden yapılan eylem gövdelerine ve addan meydana gelen eylem gövdelerine eklenmektedir gövdelerine ve addan yapılmış eylem gövdelerine eklenmektedir. Telafer Türkmen Türkçesinde tespit edilen eylemden eylem yapma ekleri şunlardır:

2.1.4.1.-ar-

Ünsüzle biten geçişsiz belirli bazı eylemlerden geçişli eylemler yapan bir ettirgenlik ekidir (Vural-Böler, 2015: 179). Metnimizde tespit edilen kelimeler aşağıda görülmektedir.

Karayı içeri koy ağı yazıya *çihart* (1/443)

Görmemişin bir oğlı oldı çekti sikinen *kuparttı* (1/439)

Seni can *kurtarmıyasay* (1/483)

Ziftin *çiharttı* (1/475)

Kız adıy Rehme sara

Üregim septi yara

Rehme sara elinnen

Çıharttum sarı yara (1/509)

2.1.4.2.-AIA-

İş veya hareketin sık sık yahut aralıklarla yapmayı bildirir (Vural-Böler, 2015:178). Telafer Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman çekiminde /y/'nin ek ünlüsü üzerinde (e > i) şekline dönüşür.

Yahasını **silkeliyi** (1/475)

Dağdaki geldi bağdaki **kawaladı** (1/433)

2.1.4.3. –der-

Bu ek de işlek olmayan bir ettirgenlik ekidir. (Karaağaç, 2019: 322). Örnek vermek gerekirse

Bağdad'a kelek lazım

Siye bir mektüp yazım

Téz yazım téz **gönderim**

Siye lazımdı lazım (1/491)

2.1.4.4. –Dİr-, -DUr–

İşlek eklerden biridir. Ünsüz ile biten geçişli ve geçişsiz eylemlere gelerek olurma ve yaptırma bildiren geçişli eylemler yapar (Vural-Böler, 2015:179). Metnimizde tespit edilen kelimeler aşağıda gösterilmiştir.

Daşı wır sahibi **kaldır** (1/433)

Çibin bir şey degül ama mē'de **bulandırır** (1/432)

Allah çırağıy **söndürmesin** (1/476)

Öldürürüm diyennen qorqma ölürüm diyennen qorq (1/448)

İstedüğü sile, istemedüğü **işittir** (1/442)

Wêr bacıy

Sewindir ağacıy (1/465)

Qaladan **endirdiler**

Qara don **giydirdiler**

Men bu donu giymiydim

Zoruynan **giydirdiler** (1/507)

Damda çıraq **yandırır**

Mêni görer **söndürür**

Özi yorğan altında

Mêni sawuğ **öldürür** (1/496)

Ağ koyun ebreş koyun

Dağ başınnan aş koyun

Çobanı **küstürüpsey**

Wêr südüy barış koyun (1/486)

2.1.4.5. -D-

Çok işlek bir eylemden eylem yapma ekidir. Bu ek de bir ettirgenlik ekidir . EAT’de –t- eki iki ünlü arasında bazen sedalılaşıarak –d- olmuştur (Ergin, 2019:218). Bu durum Telaar Türkmen Türkçesinde de böyledir. Metnimizdeki örnekler aşağıda verilmiştir.

Açma kutuyu

Siyetme kötüyü (1/455)

Dam başında çürütme

Şalıy başına örtme

Kimse gemiyde degül

Çoğ öz özüy *büyütme* (1/496)

Yıgladanın ardınca git güldürenin ardınca gitme (1/453 “ağlatanın”)

Gündüz babıç *fırladır*, gece çırağ tükedir (1/440)

Seni dar kaba el *uzatmıyasay* (1/477)

Ne deliyi *aldat* ne de deliye aldan (1/447)

El yanında kızını *yatırt* oğlını yatırtma (1/437)

Yaz günü beynini *kaynatmıyan* kış günü kazanını kaynatmaz (1/453)

Ayağı yorganıya göre *uzat* (1/428)

Halalını kimseye *aylatmaz* (1/440)

Kızlarını *ohutmıyan* millet oğlarının safalatına yığılasın (1/444)

Görmemişin bir oğlu oldu çekti sikinen *kuparttı* (1/439)

Allah siye uşağlarının hırini *göstertmesin* (1/479)

2.1.4.6.-kle-

Eylemlerden, eylemin yinelenmesi anlamını taşıyan eylemler yapar (Karaağaç, 2019:322). Metnimizde “sürükledirler” sözcüğünde görülür.

Köppegi öldürene *sürükledirler* (1/445)

2.1.4.7.-(I-U)I-

Çok işlek bir eylemden eylem yapma ekidir. Fonksiyonu edilgen ve meçhullük ifade eden eylemler yapmaktır. Bu yüzden edilgen ve meçhullük eki adını alır (Ergin, 2019:211).

Sürüye kırt *tapıldı* way birim (1/450 “bulundu”)

Siye el uzadan düşmanın eli *kırsın* (1/478)

Derdiye dermen *tapılmıya* (1/480)

Géçi géçi kıçınnen *asılır* koyun koyun kıçınnan (1/438)

Sora sora hecce *gidilir* (1/450)

Çürük ipte koyuyuya *enilmez* (1/433)

Doğru siliyenin başı *kesilmez* (1/435)

Bir kıltıhta ikki kırpız *tutulmaz* (1/430)

Lukımıy çinememiş *udulmaz* (1/446)

İlan *egilir bükülür* delüğüne düz geçer (1/442)

Düz duwar *egilir* ama *yıhlmaz* (1/436)

Kazan üç daşın üstünde *kurulur* (1/444)

Allah alsın o altun tēşti ki içine an **usulur** (1/426)

Rawan at tēz **yorulur** (1/449)

Uzağ meħellenin dōgmeci holamasıynan **sürülür** (1/452)

Bir ağızdan ıħar, bin ağıza **yayılır** (1/430)

Yoğun incelince ince **ırılır** (1/453)

ütçü çoban almadı, ħumsu sagban **yazıldı** (1/433)

Yazılan başına

Gelir arşına (1/465)

Zengin olsay öğerler

Yoħsul olsay sōđerler

Ağa ızı **apılsa**

Fekir ızın dōđerler (2/533)

Hey tırpıldı tırpıldı

aladan top **atıldı**

Küle batasay Reħme

Tirimpilde **apıldı** (1/502)

Tut ağacı **burulur**

Altında su **durulur**

‘Ezzim burdan geçende

Düşman boynı **burulur** (1/513)

Gelsey kuşluk çağı gel

Halwatla sol sağı gel

Gelsey giwlim **açılır**

Gel ömrüm ortağı gel (2/527)

2.1.4.8. -mA- (-mI, -mU)

Türkçede eskiden beri kullanılan ve işleklik derecesi en geniş olan eylemden eylem yapma ekidir. Eylem kök ve gövdelerinden olumsuz eylemler yapar. Bazı dil bilgisi yazarları bu eki, eylemde sadece biçim ve durum değişikliği yapan çatı olarak değerlendirmişlerdir (Banguoğlu, 2007: 412).

Bazı zaman kiplerde, söz konusu ekin ünlüsü değişerek farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

Telafer Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman olumsuz çekiminde, orta hecenin vurgusuz olması ve y ünsüzünün darıltıcı tesirinden dolayı olumsuzluk ekinin ünlüsü daralır. Metnimizde tespit edilen örnekler aşağıda verilmiştir.

Dul **alma** gül al (1/436)

Serhoşa **degme** kendisi düşer (1/450)

Alçağ yerde **yatma** sël alır, üskek yerde yatma yël alır (1/426)

Birinnen sordular haralısay? Diydi hele arwat **almıybam** (1/430 “almamışım, evlenmemişim”)

Hele sağlar **yemiypi** ölülere noldı? (1/440 “yememiş”)

Borç sidipti *ölmüyüptü* (1/431)

2.1.4.9. -n, -(I/ü)n-

Çok işlek bir eylemden eylem yapma ekidir. Kendi kendine yapma veya olma bildiren dönüşlü eylemler türetir (Ergin, 2019: 210). Sonu ünlü ile biten eylem kök ve gövdelerine doğrudan gelen bu ek -n, ünsüzle biten eylemlere bir bağlantı ünsüzü vastasıyla gelmektedir (Doğan, 2010:142).

Telafer Türkmen Türkçesinde dönüşlülük ekinin addan eylem yapan (+IA-) ekin-den sonra geldiği örneklere sıkça görülmektedir. Ayrıca

Dêwe bir pengedi peng *bulunmassa* (1/434)

Çırt diydim kulağı *görüdü* (1/446)

Çırıh degirmen *talansa* bir awıç unum gitmez (1/444)

Hediyenen kız *alınmaz* (1/440)

Bugazına *yolunmamış* tawıg geçer (1/431)

Lokma lokma *doğranasay* (1/481)

Üstüye *bezensin* (1/485)

Et dırnağtan *araçlanmaz* (1/437)

Zornan *zorlanasan* tornan *torlanasan* (1/485 “avlanasın”)

Heme seni *ķessiflenesey* oğlan (1/481 “bombalanasın”)

Ahlak şüşe kimdir kırıldıysa *doğrulanmaz* (1/426 “düzenlenmez”)

Perem *parçalanasay* (1/482)

azan *tingirlerir* apagın tapar (1/444 ‘‘yuvarlanır’’)

Yalan *asamlandırca* etlendirmez (1/452)

W r bacıy

S windir aacıy (1/465)

arılan y re *erinme*

arılmıyan y re *görünme* (1/458)

Aata nar *sallanır*

Y re deger ballanır

Bu ‘asırın ızları

El degmeden aldanır (1/487)

Gün batsa ay *görünür*

Bir aı yay *görünür*

G cinin götü au

uyuncu day *görünür* (2/532)

Parçalığı çiçeklendi

Gelmedi yar eğlendi

Ağrıyı yalan oldu

Ölümüyü *géciklendi* (1/506)

Giyik *yaralandı*

Yarası *paralandı*

Bizden yārın arası

Gün begün *aralandı* (1/505)

2.1.4.10.-p-

Türkçede bu ek sadece birkaç örnekte görülen ve pekiştirme eki olarak kabul edilen bir eylemden eylem türetme ekidir (Korkmaz, 2014:186). -p- eki Telafer Türkmen Türkçesinde “göz kırpmayı” deyiminde tespit edilmiştir.

Göz *kırpmayı* (1/571)

2.1.4.11. -(I)r/ -(U)r-

Ettirgenlik eklerinden biridir. Ünlü ile biten eylemlere eklenmez. Ünsüzle biten geçişli ve geçişsiz eylem köklerinden ettirgen eylemler yapar (Vural-Böler, 2015: 181).

Allah’ın emrini *bitirdi* (1/567)

Etiy yere sepilsin *düşüren* bulmasın (1/480)

Adam oğlu kanatsız kuştı ya dişinnen *artırır* ya işinnen (1/425)

Torpağıy *sawurulaydı* (1/584)

El yanında kızını *yatırt* oğlını *yatırtma* (1/537)

Balaban aş bişirmiş, uşağlarını başına *üşürmüş* (1/468)

Seni kuş rāfi *gêçirmiyen* İmam ‘Abbas’a saldım (1/484)

Bir *hatır* ikki *hatır*

Üçüncüyü poğa *batır* (1/457)

Musul’un kırağıynan

Gül biçtim orağıynan

Yārımı *itirmişem*

Gezerem çırağıynan (1/505)

Teşt altında deleme

Kaşy benzer keleme

Men seni gizli sêwdim

Sen *duyurduy* ‘äleme (1/513)

Hoş geldiy hoş oturduy

Hoş menzile *yitirdiy*

Çöl bizim yer Allah'ın

Gözüm üsne oturduy (e/515 “ulaştın, vardın”)

‘Ānka kafı düşünür

Suçlu ‘āfi düşünür

‘Ākıl sözün *bişirir*

Cahlı lafi düşünür (2/535)

2.1.4.12.-se-

Bu ek metnimizde “görset” sözcüğünde görülmektedir.

Ölümü *görset* sitmeye razı olsun (1/448)

2.1.4.13. -(I/U)ş-

Çok işlek bir eylemden eylem yapma ekidir. İki fonksiyonu vardır. Ortaklaşma (karşılık yapma) ve oluş ifade eder (Ergin, 2019: 214). Metnimizde aşağıdaki örneklere rastlanmıştır.

Alın yazısı *değişmez* (1/426)

Aranın Turanın adamı *yığıştı* buraya Allah boyınlarını kırsın (1/479 “toplanmış”)

Pissigin burnu ete *yirişmez* diyer öf ne pis koşuyu (1/449 “ulaşmaz”)

Kardaş kardaşı pıçağlamış, dönmiş gene *kucahlaşmış* (1/443)

Bizim köyde deli war

Hırkası yoh şalı war

İkki balıh **dögüşse**

Amrika'nın eli war (2/534)

Awçının awı kaçıp

Çahmağın kawı kaçıp

Yer yerden **salıptı**

Dünyenin tawı kaçıp (2/527)

Qız adıy Henifedi

Giyduğıy kadifedi

Get eliy **bayramlaşağ**

Sürtündüğüy lifedi (1/509 “bayramlaşalım”)

Mēnim bu şah giwlime

Yakışır cah giwlime

Gündüzler güneş doğar

Géceler mah giwlime (2/525)

Seyyidim zada seyyit

Gelmişsen dada seyyit

Kapıy merhemet kapsı

Yêtîş imdada seyyit (1/511 “ulaş”)

Az **konuş**

Öz **konuş** (1/456)

Dama çılmış dam titrer

Ketten köynek yan titrer

Yarı hâl watta görsem

Dil **sileşir** can titrer (1/517 “söyleşir”)

2.1.4.14.-y-

Canlılığını kaybeden eklerden biridir. İşlek değildir ve kuvvetlendirme ekidir. Eski Türkçede /l/ ekinin d > y değişmesine uğamış şeklidir (Ergin, 2019:221).

Sarıdan **giy** sarıdan

Ürek yağı eriden

Duydum **hatırıy** kalıp

Mēnim kimi deliden (1/510)

Mēnim buralı giwlim

Baḥtı qaralı giwlim

Yād awçı wırdu mēni

Koydu yaralı giwlim (2/523)

2.1.4.15.-z-

Bu ek de işlek olmayan bir faktitif ekidir (Ergin, 2019:221). Ancak –z- eki Telafer Türkmen Türkçesinde sadece “emizdiren” sözcüğünde gözümüze çarpmaktadır.

Seni **emizdiren** anadan uzağ olmıyasan (1/477)

2.2. İSİM ÇEKİM EKLERİ

İsimlerin ve isim soylu kelimelerin sonuna gelerek onları diğer isimlere, edatlara, fiillere bağlayan; cümle içindeki görevlerini belirleyen, ait oldukları kişileri belirten ve isimlerin çeşitli durumlarını bildiren eklerdir.

2.3. ÇOKLUK EKİ

Çokluk eki isimleri çoğul yapar. Bir isim hiçbir ek almadan normal şekliyle tek bir nesneyi karşılar. İsmi tek bir nesneyi karşılayan bu asıl ve normal şekline teklik şekli adı verilir. İşte ismin karşıladığı nesnenin sayısının birden fazla olduğunu ifade etmek için teklik şekline çokluk eki getirilerek ismin çokluk şekli yapılır. Demek ki çokluk eki ismin karşıladığı nesnenin sayısının birden çok olduğunu ifade eden ektir.

Türkçede çokluk eki eskiden beri -lAr'dır. (Ergin, 2019: 226). Çokluk eki Telaar Türkmén Türkçesinde yazı ve konuşma dilinde ünlü uyumuna göre-lar-ler'dir. Ancak kelime /n/ ve /r/ seleriyle biterse -ilerleyici benzeşme sonucunda nAr, -rar şekillerini alır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Irak Türkmén Türkçesinde de aile eki olarak -gil ekinin kullanıldığı görülmüştür (Hürmüzlü, 2013: 30).

-lAr

‘Ākıllı düşünürken *deliler* wırar geçer (1/428)

Gözellerin bahtı kara olur (1/439)

Dolanma *eller* borküne borkün *ellerde* kalır (1/435)

Gök gözlü *Piygamberler* düşmanı (1/439)

Milkiye *bayguşlar* öte (1/482)

Yaz gelir *gözeller* esmer olur *çirkinler* kaşāmir olur (1/453)

Oy dereler dereler

Neler bilirim *neler*

Seniy degüldü mēnim

Gözel gök gözler (2/536)

Ağşam oldı way gene

Egdi çulun tay gene

Ėwliler êwe döndü

Azaplara way gene (1/489)

Gel gideğ bilesince

Ėripler mehlesine

Burda bir gerip ölüp

Kimse gelmez yasına (1/499)

Kızlar kemeri sēwer

Atlar semeri sēwer

Kimi derisi ağı

Kimi esmeri sēwer (1/527)

Aḥşamdı bi wa‘dedi

Yollar cedde cededdi

Telesme deli giwil

Yar gittüğü wa‘dedi (1/489)

Elim dar oldu mēnim

Günüm zar oldu mēnim

Kızlara pay saldılar

Payım ‘ār oldu mēnim (2/526)

Çaldırıp koyma mēni

Dillere yayma mēni

On barmağım mum ettiim

Ha öğdüy saldıy mēni (2/531)

Bağların böğürtleni

Oğlağların kökeni

İgidi derde salır

Kızların ağıykeni (1/492)

Telafer Türkmen Türkçesinde kelimenin son sesi /n/ ve /r/ ile biterse ilerleyici be-
zeşme neticesinde –nAr, -rar şekillerini alır.

Aranın Turanın adamı yığıştı buraya Allah **boyınnarını** kırsın (1/479)

Ĥıdırraz altı torpağ

Gawurrar giydi alpağ

Bu zaman bağda ne war?

Al çiçek yaşıl yarpağ (1/515)

Wardmannardan eniyi

uş dennedi deniyi

Ĥisiyin Elyes ızı

Saro artuğ perrüşleniyi (1/514 “merdivenlerden”)

Duwar alçağ dam alçağ

assap elinde pıçağ

emmer’e söz **wèrenner**

Oldı köppekten alçağ (1/497)

Endim kuyyu dibine

Bahtım suyun rengine

Zenginner kız beslemiş

Wermiyi sêwdigine (1/498)

Mênim bu ağa giwlim

Sapmaz sol sağa giwlim

Görüptü qara **günner**

Dözer her dağa giwlim (2/523)

Bağdad'ın 'âlimleri

Ne güzel tâ'limleri

Kör olsun Hâfız Paşa

Dul koydu **gelinneri** (1/491)

2.4. HÂL EKLERİ

Adın çekim ekleri başlığında yer alan “Hâl Ekleri”, cümle içinde adlar ile eylem arasında geçici olarak bir anlam bağlantısı kurmak için adların üzerlerine almış oldukları durumları karşılayan eklerdir. Bu ekler aynı zamanda “Ad durum ekleri” olarak da adlandırılmaktadır (Böler, Vural, 2015:149).

Telafer Türkmen Türkçesinde tespit ettiğimiz hâl ekleri şunlardır:

Yükleme	+I/+U; +y, +n
Bulunma	+DA
Ayrılma	+DAn/+nAn
İlgi	+In/+Un; +nIn/+nUn; +yIn/+yUn
Eşitlilik	+CA
Vasıta	+nAn/+DAn +ile
Yönelme	+A, +yA

2.4.1. Yalın Hâl

Adın hiçbir çekim eki almamış ve nesne görevi yüklenmemiş olan durumudur (Korkmaz, 2014: 112). Türkçede kelimeler yalın hâlindeyken sadece çokluk ve iyelik eklerini de alabilir. Tarihi lehçelerdeki durumu da standart Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Genel Türkçede olduğu gibi Telafer Türkmen Türkçesinde de yalın hâl eksizdir.

Adam oğlu çig **süid** emipti (1/425)

Adam olana bir **söz** yéter (1/425)

Asıldan **hata** çıhmaz (1/427)

El wergisi **giwil** sêwgisi (1/437)

Seni **çöller** bekçisi Hıdır beklesin (1/477)

Allah rızkıyıza **bereket** salsın (1/476)

Ayağlarıyız **Mekke** torpağlarına basa (1/476)

Gidişiyiz olsun gelişiyiz olmasın (1/480)

El eli yuyar eldiğ döner üzü yuyar (1/436)

Bugün başımdaysa **sebbeh** başıydadı (1/431)

Bugün bir gemim yoğıydı bu gündiğ konuşmun işegi kıyruğsuz doğdu (1/431)

Bir koltıhta **ikki** karpız tutulmaz (1/430)

Seksen doğsan ‘aķibet bir gün yoğsay (1/449)

Ne ekersey omı biçersey (1/447)

Malım seni wërim **kötü** olum yoğsa wërmiyim (1/447)

Ƙızlar kemerî sêwer

Atlar semerî sêwer

Kimi derisi ağı

Kimi esmerî sêwer (2/527)

Yazımız bile yazılmış

Alın yazımız ƙaraymış

Gelmez olaydım dünyeye

Ƙederde ayrılığ warmış (2/535)

Bûlbûlem bele mēni

Ƙondurun dala mēni

Neyim war yar yanında

Yādına sala mēni (1/494)

Dağlar daldadı nēynim

Gözüm yoldadı nēynim

Cülhesi ölmüş çerke

Üze daldadı nēynim (e/496)

Aş yédim dene dene

Ne déydim küstüy gene?

Géçi köynek giyipsey

Umbarek olsun siye (1/488)

Çağırıldım munca *men*

Qaldım kıldan ince men

Tökerem acı yaşlar

Babası gelince men (1/495)

Ay altında ulduzam

Gelin degülem kızam

Gel hey üreksiz *oğlan*

Seher bağda yalğuzam (1/489)

Altuna kablasay *iyyi* olmaz kötü (1/427)

Allah'ın *büyük* adı sabırdı (1/426)

Çoh wèren malınnan, *az* wèrir canınnan (1/433)

2.4.2. Yükleme Hâli

Telafer Türkmen Türkçesinde yükleme hâli “+ı,+i, +u, +ü; +y +;n” ekleri ile yapılır. Bazı örneklerde eksiz kelime tabanlarının da yükleme anlamıyla kullanıldığı görülür. Geçişli fiil cümleleri içinde isimlere “+ı, +i, +u, +ü,+y+n” eklerinin getirilmesi sonucunda yüklem bir varlığı göstermesi durumuna “İsmin Yükleme Hâli” denir.

Telafer Türkmen Türkçesinde yükleme hâli eki +ı, +i, +u,+ü;+n;+y ile yapılır:

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Telafer Türkmen Türkçesinde de ünlüyle biten kelimelerden sonra araya /y/ ünsüzü girer. Ayrıca teklik ikinci şahıs iyelik ekinden sonra, ünsüzle biten kelimelere +ı, +i, +u, +ü ünlüyle biten kelimelerden sonra ise +yı, +yi, +yu, +yü şekilleri gelir.

Ünlü ile biten “su” kelimesi kural dışı davranarak +nu yükleme hâli ekini almaktadır.

1. (-y) +ı, +i , +u, +ü, +y ekleri:

Allah *dağı* görür *karı* wèrir (1/426)

Şaytanın *bilmedüğünü* bilir (1/451)

Para *parayı* kazanır (1/448)

Kapı bacayı ört *konşuyu* hirsiz étme (1/443)

Ağ Şubat

Al ‘*abayı* damda yat (1/455)

Uyattım uyan diydim

Ey bağrım uyan diydim

Mēni yērimde kıoyan

Yād ile uyan diydim (2/525)

Tirimpil toz ēledi

Rehme bir gōz ēledi

Kūle batasay Rehme

Sōzünü sōz ēledi (1/513)

Ķaşlarıy kıarasına

Mil çekiy arasına

Miliyi melhem ēle

Bas bağrım yarasına (1/508)

Başındaki püşüdü

Püşüsü Şam işidi

Babayı tanımanam

Babay nice gişidi? (1/492)

Dêweçinen konuşan **kapısını** gey êler (1/434)

Dilinin **balasını** çekiy (1/470)

Cezeyi Allah wêre (1/480)

Ėerip kuşın **ıwasını** Allah yapar (1/438)

Malla Nasraddin diydi: Arwat hiç sözü tutmamışam **bunu** tutacağım (1/447)

Ne ekersey **onu** biçersey (1/447)

Keçel başına ikki yağlığ bağlar sarı kehkültü toyun içinde **başını** açar (1/444)

Anasına bağ **kızını** al (1/427)

Derziye diydiler: köçüyüğ **ignesini** başına şinkti (1/434)

Seni hemim **suyu** içesey (1/483)

Allah **balayı** wêrsin (1/479)

Ėurt **dumanlığı** sêwer (1/446)

Sultan **sultanlığını** wêrir kız **kızlığını** wêrmez (1/450)

Bileydim eddem ôlüyü **ôzünü** bir kıru çürege satardım (1/430)

Ėızını döğmiyen **düzünü** döğer (1/444)

Sürüden ayrılan **kıyunu** kırt yiyer (1/450)

İt **yesini** tanımıy (1/443)

Odunun **irisini** deli adara sağlayın (1/448)

Hükmetin **ignesini** yiyen çuwaldız sıçar (1/442)

Boynıyın *ölçisini* alıbam (1/468)

Çoyun *ķuzusunu* basmaz (1/445)

Ağır *yonķayı* yel kaldırmaz (1/426)

Dağda giyik bağıır

ķuzusunu çağırır

Çüççük kızın memmesi

El degmeden ağıır (1/495)

Telafer Türkmen Türkçesinde yükleme hâli eki bahsinde dikkate çeken bir diğeri durum, teklik ikinci şahıs iyelik eki olan /+y/'nin tesiriyle yükleme hâli eki /+y/ ile de görülür.

Begenmeduğuy daş *kelley* yarar (1/429 “kafayı”)

Luķmıy çinememiş udulmaz (1/446 “lokmayı”)

Dünyüy sel alsı ‘aklı wız elemez (1/436 “dünyayı”)

Hey ayıra ayıra

Atlar çıhtı çayıra

Çız *yırıy* bilmiyse

Seni ‘ınnab ayıra (1/502 “şarkını, Türkünü, yırını”)

2. Telafer Türkmen Türkçesinde yükleme hâli ekinin /n/ ile karşılaşmasına dair örnekler aşağıda görülür. /n/ yükleme hâli eki aşağıdaki örnekler görüldüğü üzere hep teklik 3. şahıs iyelik ekinden sonra kullanılmıştır. Urfa, Diyarbakır, Van ve Kerkük Ağızlarında da böyledir (Saatçi, 1999:94).

Toy *ewin* tanımaz kaşşuğun eline alır (1/451)

Ağzın açtı *gözün* yumdu (1/467)

Ekmeği ekmekçiye wër eger *yarsın* yise (1/436)

Eger dêwe görmiyipseğ *kıyyığın* görübüg (1/436 “kığını, koyun ve keçi dışkısı”)

Zengin malı hızanın *başın* yorur (1/454)

Çalma eller *kapısın* kapı çalınır bir gün (1/432)

Cem'et yüz silesin malla *bildüğün* oğur (1/432)

Dağdaki geldi *bağdakın* kavaladı (1/433)

Boş buğaza ikki köy wërdiler, boş *buğazlığın* elinden salmadı (1/431)

Üzsüz, *üzün* partal kiriynen yuyuptu (1/452 “yüzünü”)

Çazanç kudurdu *anasın* yëdi (1/444)

Bu giden mayalıdı

Hürüden hayalıdı

Açtım Cennet *kapısın*

Üç melek dayalıdı (1/493)

Suda doḡḡacım aḡtı

Ḳıçındakın ḡıçıma yaḡtı (1/464 “ayaḡındakini)

‘Ānḡa kafi dūşınūr

Suḡlu ‘āfi dūşınūr

‘Āḡıl **sōzün** bişirir

Cahlı lafi dūşınūr (1/435)

Oḡlanam adım Ḥalil

Ḳurḡuşun ürek delir

Ḥükmete bartıl wèrir

Belke **sēwdiḡin** alır (1/506)

Mēnim bu ḡum giwlimi

Yar itti mum giwlimi

Giwliyin bir **ḡayın** wèr

Wèreyim ḡum giwlimi (2/521)

Ḳaşşuḡnan **yēduḡun** çömçenen daḡıttı (1/444)

Hürmegin bilmiyen köppek sehpine sögüş getirir (1/442 “havlamasını”)

Çirkin kız kırdadıh **bezegin** soymaz (1/433)

Gel mēnim hurda giwlim

Gideğın yurda giwlim

Başın al köç buradan

Neyin war burda giwlim (2/524)

‘Irak’tan hısar geçer

Ağusun kısar geçer

Birini Allah yıhısa

Her gelen basar geçer (2/531 “zehirini”)

Gögde ulduz san wērir

Coştı yaram kıan wērir

Yar mēni gemli görse

Üzün burur yan wērir (1/501)

2.4.3. Bulunma Hâli

Fiilin bildirdiği oluş ve kılışın yerini ve içinde bulunduğu durumu gösteren isim hâli ekidir. Bulunma hâli ismin kendisinde bulunma ifade eden fiillerle münasebette olduğunu gösterir (Ergin, 2019: 238-239).

Telafer Türkmen Türkçesinde bulunma hâli eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi. Ünlü ve ünsüz uyumuna girerek +DA şeklinde kullanılır.

Ağaçta nar ferikti

Çız dabany erikti

Oğlan çoğ gelip gitme

Çonşularıy çürüktü (1/487)

Seni bu *boyda* bu *yaşta* ölese (1/482)

Bir *ayda* günüy olmadıysa nesine sayıysay? (1/430)

Her horuz *zibilliginde* baylar (1/441 “Çöplüğünde”)

Bulanuğ *suda* balığ tutulmaz (1/431)

Adamın pākı *işte* bilinir (1/425)

Çirsiz ölür gözü *zibillikte* kalır (1/441)

Yilde ayda bir namaz

O da hağka yaramaz (1/465)

Görsem günde giwlimi

Toy **dügünde** giwlimi

Qoymazlar düzenlensin

Baht **ōgünde** giwlimi (2/523)

Baş yaruğu bōrk **içinde**

Qol kırığı yink **içinde** (1/457)

Tirde gelesey **tēste** yuyulasay (1/484 “çamaşır leğini”)

‘Aqıl baştađı **yašta** degül (1/428)

Allah **ahiratta** utandırmasın (1/476)

Başı **yastuğta** gözü qapıda olasay (1/479)

Hakqın **diwanında** üzüy ağ olsun (1/477)

Seni yüskek **tahtta** oturasay (1/478)

Muhammed’in **ōgünde** el boş üz qara durasay (1/482)

Yayı **duwarda** aslı qalsın (1/485)

Qarnı **burnunda** (1/472)

Ağ ağça qara **günde** yarar (1/425)

Altun **sıyanda** barqar (1/427)

Bir **ağaçta** hem gül hemdiğ tiken biter (1/430)

Bir qoyun bir **derede** yēddi kez qılawlar, yēddi kez zabunlar (1/430)

El *yanında* kızını yatırt oğlını yatırtma (1/437)

Fekirin dişi *piynirde* kırılıptı (1/438)

Burnu *gögde* (1/469)

Çiçeği *burnunda* (1/469)

Piyğamber'in 'ālemi *altında* durasay (1/477)

Dört gişinin *çigininde* gidesey (1/480)

Ocağıda su kaynamıya (1/482)

İkki kuşu bir *daşta* wırdu (1/442)

Adamın pākı *işte* bilinir (1/425)

Altun *ataşta* bilinir

İğit *sawaşta* bilinir (1/455)

Apardı talan mēni

Ġaflette çalan mēni

Üz üsne biriyem

Қandırır yalan mēni (2/526)

2.4.4. Ayrılma Hâli

İsmi fiille bağlayan ve genellikle fiilin kendisinden uzaklaştığını, ayrıldığını belirten bir hâldir. Türkiye Türkçesinde ayrılma hâli eki +DAn ekiyle yapılır (Vural-Böler, 2015: 150).

Telafer Türkmen Türkçesinde ayrılma hâli +dan, +den, +tan, +ten; +nan, +nen şekillerindedir.

Telafer Türkmen Türkçesinde sonu /n/ ünsüzüyle biten ya da zamir n'si almış isimlerden sonra +nAn şekli görülür. Ayrıca bazen sonu /m/ ünsüzü ile biten isimlerden sonra söz konusu benzeştirme (+md >+mn) de ortaya çıkmıştır.

Atın ölümü *arpadan* olsun (1/428)

Bilirüğ hansı *damardan* kan gelir? (1/430)

Temeh olmazsa miflis *acinnan* ölür (1/451)

Adam *adamnan* korhalmaz utanır (1/425)

Sağ *kulağinnan* alır sol kulağına salır (1/449)

Ögden aşlı deri, *enseden* güllü peri (1/448)

Azdan doymıyan *çohtan* dıh doymaz (1/428)

Arwattan korhanı ölü say (1/427)

Yaylış hısep *Bağdat'tan* döner (1/452)

İçerden mēni yandırıpıtı, *yazdan* 'ēlemi (1/442)

Hem *toydan* oldı hem toy *aşinnan* (1/440)

Bayramnan bayrama (1/468)

İşegten cüm'e günün soruyu (1/443)

Gelse **melektendi**, gitse **felektendi** (1/438)

Şirin dil ilanı **delükten** çıhardır (1/451)

Helefo **kissesinnen** cümertliğ eliği (1/440 "torbasından")

Egri ağaç düz olmaz rende wırsay yüz **yèrinnen** (1/436)

Degenek **cenetten** çıdıptı (1/433)

Seni Peyğemberin **şef'atunna** maħrum köçesey (1/483)

Başıy **üstünnen** hiç sıcaħ yel esmesin (1/476)

Acınna köppüg kısuı (1/467)

Öldürürüm **diyennnen** kırhıma ölürüm diyennnen kırhı (1/448)

Sennnen hareket

Mennnen bereket (1/464)

Gel görüm kıazı felek

Nedi bu yazı felek?

O **günden** tasıy itip

Kim **sennnen** razı felek (2/530)

‘Ezzim *oyunnan* gelir

ol salır *damnan* gelir

ur’ānı oltuğunda

Mallası *yannan* gelir (1/490)

Bağā bar dūşende gel

Tut incir bişende gel

Sen *yadımnan* ıhmassay

Men yāda dūşende gel (2/527)

Bir aslan ıhıtı *amnan*

Boynı bükülmüş *ğemnen*

Ğem mēni miskin awlar

Salmaz yağamı elden (1/492)

Yar mēni unuduptu

Sümügüm oruduptu

Gözümnen ağan yaşlar

Yağamı ürüdüptü (1/515)

2.4.5. İlgi Hâli

Bu hâl ismin başka bir isimle münasebeti olduğunu ifade eden hâlidir. İlgi hâli ismin bir isimle ilgisi olduğunu, kendisinden sonra gelen bir isme tabi bulunduğunu gösterir. İsmi bu hâli bazan eksiz, çok defa da ekli olur. Bu ek ise genitif eki'dir. Genitif eki ismi esas itibarıyla isme, bazen da fiile bağlar (Ergin, 2019: 234).

Telafer Türkmen Türkçesinde, ilgi hâli eki, ünsüzle biten isim kök ve gövdelerinden sonra +In/ +Un, ünlüyle bitenlerden sonra +nIn/ +nUn şeklinde kullanılmaktadır. Ayrıca Telafer Türkmen Türkçesinde ilgi hâli ekleri +iy, +yın, +yin, +yun, +yün şekillerinde de görülmektedir. Bu durum ñ > y değişmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

Dilinin balasını çekiy (1/470)

Arwadın boşuyan **toppuğunun** ağına bahmaz (1/427)

İş adam **oğlunun** aynasıdı (1/442)

Allah bizi Abdal **Musa'nın** hışmı gazabinnen hıfz eylesin (1/476)

Günün gözü ğarbılınan tutulmaz (1/440)

Dewenin derisi, **işegin** başına baladı (1/434)

Allah'ın emrini bitirdi (1/467)

Gözelin ikki Tayrısı war (1/439)

Gëçinin 'emeli azar gider **çobanın** çüregin yiyer (1/438)

Odunun irisini deli adara saḡlayın (1/448)

Yaştıḡ **kurunun** sayasına yandı (1/452)

Köppegin döneceği kassapḡanadı (1/445)

Piyğamber'in 'âlemi altında durasay (1/477)

Dönmemişin oğlu (1/480)

Delinin ne õgünce git nede ardınca (1/434)

Toy ewin tanımaz **kaşşuğun** eline alır (1/451)

Cahlıl adam öz **özünü**n düşmanıdı (1/432)

İyyi **günü**n bu ola (1/481)

Leglegin günü laklaknan geçer (1/446)

Bayuşun rızkı ayağına gelir (1/429)

Bugün bir gemim yoħıydı bu gündih **konşumun** işegi kıyruğsuz doğdu (1/431)

Bugünün mırtaşı **sebbehin** tawuğunnan yegdi (1/431)

Hağkın diwanında üzüy ağ olsun (1/477)

Suyun durağınnan qorh (1/450)

Cehennemin dip deresine geçesey (1/480)

Dört **gişinin** çigininde gidese (1/480)

Muradın gözünde qala (1/482)

Seni **öldürenin** eli yaşıl olsun (1/483)

Uşagın hükümü paşanın hükümünden artuğtu (1/452)

Şaytanın bilmedüğünü bilir (1/451)

Paranın üzü sıcahtı (1/449)

Öğretmenin wırduğı yerde gül biter (1/448)

Qudurmuşun õğüne gel yengi **görmüşün** õğüne gelme (1/446)

Hükmetin ignesini yiyen çuwaldız sıçar (1/442)

Çütçünün cüt messası

Odadan gelir sesi

Oturmuş ahwe döger

Üregimin köşesi (1/495)

aladan atıy mēni

Deliyem tutuy mēni

‘**Ēzizimin** atı yohtu

Aparıy satıy mēni (1/506)

O giden geline ba

Selbi boy bēline bo

Aız urma dil badam

Zülfünün tiline bo (2/529)

Köylidi yabası yo

Kürkü war ‘ābası yo

Sero toba ēledi

Tülkünün tobası yo (2/533)

Telafer Türkmen Türkçesinde ilgi hâli ekleri +iy, +yın, +yin, +yun, +yün şekillerinde de görülmektedir. +iy, +yın, +yin, +yun, +yün şekillerine Urfa, Diyarbakır, Bartın, Zonguldak, Antalya/Gündoğmuş aızlarında da rastlanır (Saatçi, 1999:92, Buran,

1989:87). Sözkonu ekler bazı örneklerde, teklik ikinci şahıs iyelik ekinden sonra ilgi hâl eki geldiği zaman bir araya gelen iki damak n'sinden biri, aykırılışma sonucunda /y/'ye çevirilmektedir.

Ne *aşıyın* hawıncıdı (1/473)

Kaçanı tut kalan *seniy* olsun (1/443)

Allah siye *uşağlarıyın* hırini göstertmesin (1/479)

Borç *wêrduğuyun* elin öpersey (1/431)

Boynıyın ölçisini alıbam (1/468)

Boynıyın altına gelesey (1/480)

Ay *seniy* dedeyin elinnen (1/428)

Sirriyi wêrme yârıya *yâriyındıh* yârı war (1/450)

Endim kuyyu dibine

Bahtım *suyun* rengine

Zenginner kız beslemiş

Wêrmiyi séwdiğine (1/498)

Mēnim haqqım sende war

Seniy haqqıy mende war

Adam kellesi kesmeğ

Hansı mezhep dinde war? (2/534)

Eski Musul iwana

Oldum deli diwana

Nice kıyamım geliydi

Seniy kimi cuwana (1/498)

Mēnim bu kum giwlimi

Yar itti mum giwlimi

Giwliyın bir tayın wēr

Wēreyim hum giwlimi (2/521)

Duwar üsne kücü war

Zülfüyün dört ucu war

Bir can bir canı sēwse

Kimin ona gücü war (1/497)

Şamtaqayın etegi

Tël tël olmuş ipegi

Oğlan çoğ gelip gitme

Sallahana köppeği (1/512)

Adıy daldedi *seniy*

İway daldadı seniy

Mēni güneş kaçurmaz

Zülfüy daldadı seniy (2/525)

Teklik ve çokluk birinci şahıs zamirleriyle gelen ilgi hâl eki, +im şeklindedir.

Esti seher yelleri

Titrer zülfüy telleri

Bizim Tılāfar eli

Humusı Türkmen dilleri (1/498)

Yaşıl gözlerine yandım

Mēnim olacağı sandım

Eger wafasızmışsan

Yazuğ siye inandım (2/535)

Mēnim zāde giwlimi

Wermem yāda giwlimi

Alırsay her şeyim al

Alma sade giwlim (2/521)

Telafer Türkmen Türkçesinde bazen ilgi hâli biçimi eksiz de kullanılır. Böylelikle biçimce yalın duruma benzeseler de anlam ve fonksiyon olarak ilgi durumunun ifadesini taşır.

Yar üzüme baħmıyı

Hiç Allah'tan ĸorħmıyı

Yar üstüne yar sêwen

Kemer ağır ĸaħmıyı (1/503)

Ėoş geldi y hoş oturdu y

Ėoş menzile yitirdi y

Çöl bizim yer Allah'ın

Gözüm üsne oturdu y (1/515)

Keklügüm ĸurda daşı

Yandı **üregim** başı

Ne sennen ĸabar gelir

Ne ĸurur gözüm yaşı (1/503)

Gittim **Tayrı** ĸapısına êwimkim görmedim (1/439)

Her çıkı y bir **ħançer** başında ĸala (1/481)

ĸonşu ĸirsizine baĸwân niler (1/445)

Salduĸuy **kiçe** üsne oturursay (1/449)

2.4.6. Eşitlik Hâli

Bu hâl ismin; eşitlik, benzerlik, gibilik ve miktar ifade eden hâlidir. Eşitlik eki de ismi fiile bağlar (Engirmen, 303). Eşlik eki bazı örneklerde kalıplaşarak kelimenin bün-yesine yerleşmiştir.

Telafer Türkmen Türkçesinde eşitlik eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi (+CA) eki ile karşılanır. Fakat Irak Türkmen Türkçesinin farklı ağızlarında teklik ve çokluk 3. şahıs ekinden sonra n'siz olarak da görülmektedir: a:rdı+ca “ardınca” (Haydar 1979:206).

Çağırırdım *munca* men

Qaldım kıldan ince men

Tökerem acı yaşlar

Babası gelince men (1/495)

Mēnim bu *filce* giwlim

Qalıp bir *qılca* giwlim

‘Umrü kıssadı yaşar

Ancağ bir *gölce* giwlim (2/521)

Qaşlarıy qarıştı

Gün aywana düşüptü

Çoqça güzel degüldiy

Giwil siye düşüptü (1/508)

Ardınca giden pişman *öğünce* giden pişman (1/427)

Bir çuwaldızdan *niçe* igne olır? (1/430 “ne kader”)

Qurban ollam oğlana

Oğlan kuba bağlana

Qırh kıızı qurban olsun

Bir *keçelce* oğlana (1/510 “kelce”)

Giderem yolum dağdı

Gör ne meyweli bağdı

İşlerem *uğruyuzca*

Nağada canım sağdı? (1/500)

Başındaki püşüdü

Püşüsü Şam işidi

Babayı tanımanam

Babay *nice* gişidi? (1/492 “nasıl”)

İçeydim mest olaydım

Yara sermest olaydım

Acıglar açığına

Bileyce dost olaydım (1/502)

Sêl gelir kapar mēni

Kandala çırpar mēni

Gidiysey İmāmlar'a

Bileyce apar mēni (2/528)

Yārım Allah bileyce

Gitme gelim bileyce

Aldıraydım ağ sıfat

Gezdireydim **bileyce** (1/515)

Giden gitme işim war

Bileyce usmarrışım war

Wirān qalmış bağlarda

Gözü bağılı kuşum war (1/499)

2.4.7. Vasıta Hâli

Adın belirttiği varlık veya nesnenin fiildeki harekete “aracı” olarak kullanıldığını yahut “birliktelik” bildirdiğini gösteren durumdur. Bu durum için Eski Anadolu Türkçesinde, dilin doğu ve batıdaki kollarında kullanılmış olan +(I)n / + (U)n eki, bugün Türkiye Türkçesinde artık yerini yazın, kışın, güzün, yayan gibi kalıplaşmış bazı zarflarada mevcuttur. Bu ek yerini bugün genel itibarla “ile” edatından eklemiş olan +(y)la eki ile bırakmıştır (Korkmaz, 2014:113).

Telafer Türkmen Türkçesinde vasıta hâli “(-y)+nAn/, (X)+nAn/ +den ve +tan” şekillerinde görülmektedir. Bunun yanında birkaç manide (-IA) biçimi de tespit edilmiştir.

Vasata hâli eki, /n/ ile “ile” edatı birleşmesi sonucunda oluşmuş (< ile+n) edatı, ekleştikten sonra bezeştirmeye ya da aykırılaştırmaya uğrayarak “(-y)+nAn/, (X)+nAn/ +den ve +tan şekilleri ortaya çıkmıştır.

Dikkat çeken bir diğer durum ise sonu /n/ ünsüzüyle biten isimlerden sonra +nen şekli de görülür. Ayrıca teklik ikinci ve üçünü iyelik ekleri almış bazı isimlerden sonra +nAn şeklinde geldiği de görülmüştür. Sözkonusu ek, Diyarbakır, Urfa, Harbut ve Kerkük ağızlarında da sık sık kullanılır (Saatçi, 1999:98).

Yolun *ortasınnan* git (1/453)

Çüreg atlı sen *yayan* olasay (1/480)

Dost mēni bir *koznan* aysın oda puç çihşın (1/435 “ceviz ile”)

Kurttan köppek ortağ olsa çoban bir şey edemmez (1/446)

Dostynan yē iç mu‘āmele étme (1/435)

Yēlpeziynen ēwe en *manqaltynan* dama çih (1/453)

Osrağnan tendür kızmaz (1/448)

Köppek bayram *sümügiyinen* doymaz (1/445 “kemik ile)

‘*Ēlemnēn* gelen toydu bayramdı (1/438)

Boş *torbanan* at tutulmaz (1/431)

Leglegin günü *laqlaḳnan* geçer (1/446)

Eliyle buzḡun düzgün (1/437)

Öz *eliyinen* başıyı ḳaṣa (1/448)

Gidennēn yoldaṣ

Gelennēn ḳardaṣ (1/459)

Cıḳtım dam ḳırnasına

Baḥtım ay parlasına

Bir *gözelden* bir esmer

Girdi aḡ arasına (1/495)

Giyik yaralandı

Yarası paralandı

Bizden yārın arası

Gün begün aralandı (1/505)

Yolcu yolunda gerek

Erken elinde gerek

Dilden ikrar ettiğın

Olsun giwlinde gerek (2/563 “dil ile”)

Körnen yatan çaşa kalkar (1/446)

Çüregi yohtı yemeğe **atnan** gidiyi sıçmağa (1/433)

Hediyenen kız alınmaz (1/440)

Gözüynen görücü (1/471)

Üzsüz, üzün partal **kiriynen** yuyuptu (1/452)

Eger hanfiş eger derwiş **paranan** biter her iş (1/436)

Kaşşuğnan yeduğun **çömçenen** dağıttı (1/444)

Yeddi **yetimnen** bir mağarada kalıp (1/453)

Musul’un **kırağıynan**

Gül biçtim **orağıynan**

Yarımı itirmişem

Gezerem **çırağıynan** (e/505)

Çoyun gelir *kuuynan*

Ayağının *tozuynan*

Çardaş mēni yād ēler

Arwadının *sōzüynen* (1/510)

Od *kōz ile*

Adam *sōz ile* (1/463)

Dosttan bazar

Mu‘āmele bazar (1/458)

Uyattım uyan diydim

Ey bağrım uyan diydim

Mēni yerimde koyan

Yād *ile* uyan diydim (2/525)

Bu denizde dingi war

Dalğalarla cengi war

Bablı babını tapar

Herkesin bir dengi var (2/534)

aladan endirdiler

ara don giydirdiler

Men bu donu giymiydim

Zoruynan giydirdiler (1/507)

Ay citı **ulduzuynan**

Yaram ayar **duzuynan**

Baım balada aldı

Bir dil bilmez **ızıynan** (1/489)

Yanıynan yatannan gtünüdi yırtan bir oldu (1/452)

Da da üsne urulur

Gz **yaıynan** durulur (1/458)

2.4.8. Yönelme Hâli

Yönelme durumu, kelime gruplarında ve cümlelerde fiildeki hareketin yöneldiği adın içinde bulunduğu durumdur. Bir başka anlatımla, ismi yönelme yaklaşma işlevi ile fiile bağlayan durumdur. Dolayısıyla fiildeki hareket yönelme durumundaki isme doğrudur. (Sev, 2007:254).

Telafer Türkmen Türkçesinde ise yönelme hâli eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Ünlü uyumuna göre (-y)+A'dir. Metinlerde tesbit edilen yönelme hâli ekleri aşağıda gösterilmiştir:

Bağa girmemiş kimi

Gülün dermenmiş kimi

Üregine daş bağla

Mēni görmemiş kimi (1/491)

Seni **Piyğamber'e** konuşu olasay (1/477)

Çobana wërme kıızıy, ya koyun getirir ya kuzu (1/433)

Bir ağızdan çıhar, bin **ağıza** yayılır (1/430)

Yalguzluğ **Allah'a** gelipti (1/452)

Allah **rızkıyıza** bereket salsın (1/476)

Allah **siye** ağırığ incik wërmesin (1/476)

Kimseye mühteç olmıyasay (1/477)

Boynıyın **altına** gelesey (1/480)

Gittim Tayrı **kapısına** ewimkim görmedim (1/439)

Ķarnına wırdular diydi aĶ arĶam (1/444)

Canına kıydı (1/469)

Öz **başına** kalıptı (1/473)

Ķızın **kêfine** salsay ya dümbükçü alır ya zurnaçı (1/444)

Cehennemın dip **deresine** geçesey (1/480)

Begenmezdim begleri kepez oldum **Ķullara** (1/429)

Ķenşeriye Ķudurmuş gele (1/482)

ĶulaĶıya ĶurĶuşun tōkulsün (1/482)

Çillede ĶırĶ çüregiy olsa **yazıya** çıĶma (1/432)

Alniya HadisoĶlı ĶurĶuşunu dege (1/479)

SakĶalıya sıçam Ķeşe buĶuydan (1/449)

Bir ayda günüy olmadıysa **nesine** sayıysay? (1/430)

Ne deliyi aldat ne de **deliye** aldan (1/447)

Ķanıy **Ķotura** dermen olsun (1/477)

TorpaĶa el atasay altun olsun (1/478)

Üstüye bambo düşe gülley **kelleme** düşe (1/485)

Hey atlıya atlıya

Ėar salın **Bağdatlı'ya**

Canım Ėurban  lerem

 Ezzim kimi **atlıya** (1/502)

Yar ** z me** bağmıyı

HiÇ Allah'tan ĖorĖmıyı

Yar ** st ne** yar s wen

Kemer ağır ĖaĖmıyı (1/503)

Teklik 1. ve 2. Şahıs zamirlerinin yönelme h li eki almış biÇimlerinde (ben+ge > be e > meşe > meye > miye, siye sen+ge > se e > se e > seye > siye)

Allah **siye** uşağlarıyın Ėirini göstertmesin (1/479)

Ėızım **siye** siliyem gelinim sen işit (1/444)

Yaşıl gözlerine yandım

M nim olacağ sandım

Eger wafasız mıŐsan

Yazuğ **siye** inandım (2/535)

Gügerçin gölden gitti

Mor ebirden belden gitti

Malla *miye* bir ʿalac

Séwer yar elden gitti (1/501)

Yar *miye* şan wéreydi

Benzime kan wéreydi

Mennen bin can alanda

Keşke bir can wéreydi (2/530)

İbrişim wêrdim *siye*

Wéreydim dal fêsiye

Her mehleden geçende

Qulağ wêrrem sesiye (1/502)

Qara dağdan nar gelir

Oğlan zahmay dar gelir

Baş koyum siney üsne

Belke *miye* ter gelir (1/508)

2.4.9.Yön Gösterme Hâli

Adın, eylemin gösterdiği oluş veya kılışın kendi yönünde yapıldığını gösterenektir. Yön gösterme ekleri fiilin cerayan ettiği yönü gösterir. Bunlar aslında adı eyleme bağlayan eklerdir. Hanifi Vural ile Tuncay Böler yön gösterme hâli ekini ET. san + garu «sana doğru», yok + garu «yukarıya doğru», taş + ra «dışarıya, taş + ra «dışarıya, ileri, beri, dışarı, geri» gibi örnekler ile izah etmişlerdir (Vural-Böler, 2015: 152). Gabain ise Eski Türkçede yön eki +garu, +gerü; nadiren de +karu, +kerü biçiminde zikretmiştir (Gabain, 2007:65). Yön gösterme eki, Telafer Türkmen Türkçesinde diğer hâl ekleri gibi bağımsız bir hâl eki sayılmaz. Bu ek, birtakım kelimelerin yapılarında +arı, +eri, +ra, +re biçimlerinde kalıplaşmış olarak görülmektedir.

Allah *yuharıdan* bir bala wërsin (1/479)

Arwat kimsesiysey gir *içeri*, gişi kimsesiysey çih *yazıya* (Yazıya 1/427 “dışarıya”)

Karayı *içeri* koy ağı yazıya çihart (1/443)

Oğlanam adım *Çulu*

Amanat alma dolu

Yarı geçeden *soyra*

Başıya tōker külü (1/505)

Cannan *soyra* cihan ħaraptı (1/432)

İleriye kōpmağ (1/472)

Men ölenen *soyra* doyuz eti ħalal olsun (1/447)

Déwe düşennen *soyra* pıçağ çeken çoğ olır (1/434)

Gördüğü günnen *geri* kaldı (1/439)

Yeri *geriden* yeri

Ürek eriden yeri

Adam adamı yemez

Biraz beriden yeri (1/516)

Sarı zubun kaytanı

Yeri yavaş yol tanı

Gitti *geri* dönmedi

Genç igitler sultanı (1/510)

Dağların başındayam

On ikki yaşındayam

On ikki yaştan *soyra*

Kızların pèşindeyem (1/496)

2.5.AİTLİK EKİ

İyelik veya aitlik bildiren eklerden biri de +ki'dir. Bu ek ad kök ve gövdelere doğrudan doğruya geldiği gibi, adların ilgi ve bulunma durum eki almış biçimlerinden sonra da gelir. Ek, içinde bulunma ve aitlik bildiren bir işleve de sahiptir (Korkmaz, 2014: 280).

Telafer Türkmen Türkçesinde de aitlik eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi +ki'dir. Ancak ekin nadiren de olsa kalınlık- incelik uyumuna uyarak, "+kî" şekli de görülür.

Altakî cırramamış *üstteki* cırradı (1/427)

Êwdeki hisep *yazdakına* uymaz (1/437 "dışardakine")

Esnek esnegi bastı heyiyif *samandakına* (1/369)

Çüççük deli büyük deli *bêşikteki* başın bular (1/446)

Gözündeki diregi görmüyü mēnim *gözümdeki* çöpü kınıyı (1/439)

Ey subaşı subaşı

İçinde üzük kaşı

Sizinki ağarıysa

Bizimki bölükbaşı (1/498)

Başındaki püşüdü

Püşüsü Şam işidi

Babayı tanımanam

Babay nice gişidi? (1/492)

2.6.SORU EKİ

Irak Türkmen Türkçesinde soru eki bulunmamaktadır. Sorular vurguyla yapılmaktadır. Türkiye Türkçesinde soru eki «+mı, +mi, +mu, +mü» ile karşılanır. Ancak Irak Türkmen Türkçesinde ses tonu değişikliği yoluyla ve cümledeki son hecenin üzerine basılmakla beraber soru şekli belirtilmesine gidilir: Babay geldi? “Baban geldi mi”? Bu örnekteki “geldi” sözcüğünün “dı” hecesinin üzerine kuvvetle basarak soru biçimi kullanılır (Hürmüzlü, 2013: 41). Vurgu biçiminin kullanımını Azerbaycan Türkçesinin bazı ağızlarında da geçerlidir (Doğan, 2010: 126). Bunun yanında yazı dilinde tespit ettiğimiz metinde tek bir manide «+mi » şekili de görülmektedir.

Ağşam kıdiri sebhehten **kıdiri**? (1/426 “Akşam kıdiri sabahta mı kıdiri¹⁸?)

Wurandı igit yoħsa wur **diyen**? (1/452 “Vuran mı yiğit, vur diyen mi”?)

Tembele diydiler: Kapıy **ört**? dedi. Yel eser örter (1/451 “Tembel dediler: “Kapıyı kapatır mısın? diye. Rüzgâr kapatır demiş”)

Arnavud’a diydiler: Cehenneme **gidisey**? Diydi: aylıg nağdadı? (1/427 “Arnavut’a sormuşlar: Cehenneme gider misin? diye. Aylık kaç? demiş”)

Kurda diydiler: Çoban **ol**? Kefinnen yığladı (1/446 “Kurda dediler: “Çoban olur musun? diye. Mutluluktan ağlamış.

Şemendefirin demiri

Yar mēnim **degül mi**?

Yar mēnim degülse

Öldürrem özüzümü (e/536)

¹⁸ “kıdiri > “Telafer’de ekmek ve nar ile yapılan bir tür geleneksel yemek”

2.7. İYELİK EKLERİ

İyelik ekleri, adın karşılındığı nesneninin kime veya neye ait olduğunu bildiren, sahiplik gösteren ve adlar ile adlar arasında bağlantı kuran eklerdir (Korkmaz, 1992: 92).

Telafer Türkmen Türkçesinde iyelik ekleri şunlardır:

Teklik	Çokluk
1. Şahıs +(I/U)m	+(I)mIz, +(u)muz
2. Şahıs +(I/U)y,+n	+(I/ü)yIz, +yUz
3. Şahıs (+I/U, +s(I/U))	+lArI, +narı

Teklik 1. Şahıs ((I/U)m): Telafer Türkmen Türkçesinde teklik birinci şahıs iyelik eki +m ve +(I/U)m şekillerinde kullanılır ve ünlü uyumların uygun olarak kullanılır.

Ay cıhtı ulduzuynan

Yaram kayar duzuynan

Başım balada kaldı

Bir dil bilmez kıızıynan (1/489)

Bugün bir **gemim** yohtıydı bu gündih **konşumun** işegi kıyruğısuz doğdu (1/431)

Bugün **başımdayısa** sebbeh başıydadı (1/431)

Gittim Tayrı kıpısına **ewimkim** görmedim (1/439 “evim gibi”)

Kırıh degirmen talansa bir awıç **unum** gitmez (1/444)

Dostum odu **eyyibim** üzümüne çalır (1/435)

Elimin ardını koşlamamıştım (1/470)

Ne *gözüm* yarı görsün

Ne *giwlim* dert bağlasın (1/463)

Suda *doğkacım* ahtı

Qıçındakın *kıçıma* yahtı (1/464)

Alma biş

Ağzıma düş (1/455)

Anam èllere wèrmiş

Babam èllerden almış (1/456)

Yar mēni unuduptu

Sümügüm qoruduptu

Gözümnen ahan yaşlar

Yaşamı çürüdüptü (1/515)

aranfil destesiyem

ara gün hastasıyam

Sözüm kmil sözüdür

nk söz ustasıyam (2/528)

Teklik 2. ahıs (+y, +ıy, +iy, +uy, +y, +n): Teklik ikinci şahıs iyelik eki, Eski Türkçede +(X)n şeklindedir (Ercilasun, 2008:180). Aynı ek, Eski Oğuz Türkçesinde +n, +un, +n olarak grlmştr (Timurtaş, 2005:81). Telafer Türkmen Türkçesinde, teklik ve okluk ikinci şahıs iyelik ekinde önemli bir değişimin yaşadığını görmekteyiz. Telafer Türkmen Türkçesinde teklik ikinci şahıs iyelik eki, n > y değişimesi neticesinde +y, +ıy, +iy, +uy, +y Şekilleri karşımıza çıkmaktadır. Bu da Telafer Türkmen Türkçesine özgü olarak bilinen eklerdir.

Telafer Türkmen Türkçesinde yaygın olan n > y fonetik değişmesi, Türkiye Türkçesi ağızlarında da görülür. Leyla Karahan ve Zeynep Korkmaz n > y değişmesiyle ilgili şu notları vermektedirler:

“n > y değişmesi n>ė>y Şeklinde gelişen bir akıcılaşma olayıdır. Bu olay ünlü-nsz benzeşmesinden kaynaklanmaktadır. n >ė >y değişmesinin ara safhasının örneklerine Türkiye Türkçesi ağızlarında, özellikle kelime içinde çok rastlanır. Zeynep Korkmaz da, n > y değişimini bir Kıpçak etkisi olarak açıklamaktadır” (Karahan, 1999:101).

Nura Bayati de “Telafer Ağzı” çalışmasında +y, +ıy, +iy, +uy, +y ile göstermiştir (Bayati, 2017:50). Ancak bizim yaptığımız çalışmada +n Şeklini de tespit edilmiştir.

Seni **eyyey** stne düşesey (1/483 “enen”)

Boynın bükülsün **babay** yriy boş görsün (1/480)

Seni **anay** ekkiz doğaydı (1/450)

‘Emmim oğlı ermende

‘*Ābay* aldı armanda

Egil ‘abayı aldır

Yilde urbanıy mēnde (1/497)

ara dağdan nar gelir

Oğlan *zahmay* dar gelir

Bař oyum siney ūsne

Belke miye ter gelir (1/508 “kolsuz ekitin”)

ıdırraz altı şattı

Maramay yēddi attı

Seniy orda sağlığıy

Burda miye uwwetı (1/514 “mendilin”)

Camadany ikki at

Birsin sağla birsin at

Dedey anay irine

Gel bu gēce burda yat (1/494)

Emegiy hiç ola *çüregiy* püç ola (1/480 “ekmeğin”)

Çıky tapılmasın (1/480 “parçan”)

Yoluy tikenni olsun (1/485)

Suyuy sawuğ *çüregiy* sıcağ olsun (1/478)

Ayağıy aşşuğ torbası kim kırılısın (1/479)

Haqqın diwanında *üzüy* ağ olsun (1/477)

Derdiye dermen tapılmıya (1/480)

Çalma eller kapısın *kapıy* çalınır bir gün (1/432)

Degirmende *deniy* olsun

Meñlede pak *arıy* olsun (1/458 “tahıl tanesi, hububatın”)

Qız *adıy* Neylo besti

Bezbēndiy qolum kesti

Qızlığıy ele düşmez

Dulluğuy miye beşti (e/509)

Qaşlarıy kara kelem

Malım yoğ seni alam

Babaya felleḥ ollam

Ḥeyyifim sennen alam (1/508)

Gög köynegim oymuyu

Giwlīm sennen doymuyu

Men **yaniya** gelende

Zalīm millet ḳoymuyu (1/500)

Gel ‘emmi gel dayı gel

Getir bizim payı gel

Saḡ **eliyde** güneṣi

Solda getir ayı gel (2/528)

Mēnim bu ḳum giwlimi

Yar itti mum giwlimi

Giwliyin bir tayın wēr

Wēreyim ḥum giwlimi (2/521)

Ḳolun ḳanadın ḳırılısın (1/482)

Sakçalın ele w rme

Emegin y le w rme

Başını w rsey bile

Yurdunu  le w rme (2/532)

Dam başında  r tme

Şalıy **başına**  rtme

Kimse g miyde deg l

 o   z  z y büyütme (1/496)

Ba a girmemiş kimi

G l n dermenmiş kimi

 regine daş ba la

M ni görmemiş kimi (1/491)

Dişlerin mercan g zel

Duda ın fincan g zel

Saralım  ol boyına

Olalım bir can g zel (2/531)

Teklik 3. Şahıs (+I/U, +s(I/U): Telaar Türkmän Türkçesinde teklik üçüncü şahıs iyelik eki +I, +U ve ünlüyle bitenlerden sonra +sI, +sU şekillerinde görülür.

Adamın **pāki** işte bilinir (1/425 “iyisi”)

Ağacın **kurdu** özünnen olur (1/425)

Tayrı'nın **oduna** gelesey (1/484 “ateşine”)

Cehennemın dip **deresine** geçesey (1/480)

Yeddi oğlan **babası** olasay (1/478)

On barmağı war, on **işi** war (1/448)

Mazlumun **ahı** yerde kalmaz (1/447)

Ëwimin yaban **çüregi** haşın pılawınnan yégdi (1/438)

Allah doğru adamın **yardımcısıdı** (1/426)

Ölüsü ölenin **yuşsu** gelir acın yuşsu gelmez (1/448)

Ağanın **gözü**, igidin **sözü** (1/425)

Balığı tutanın **götü** yaş olur (1/429)

Hamze'nin boz **bégiri** (1/471)

Keşpenin **üstünde** çadır kursay sikilir (1/444)

Allah bizi Abdal Musa'nın **hışmı** gāzabinnen hıfz eşesin (1/476)

Cana **geleceğine** mala gelsin (1/476)

Şaytanın **bilmedüğünü** bilir (1/451)

Ėeribin *giwlini* yapmağ istersey ōzŭne bir salam wĕr (1/438)

Sikimin *etini* yiyeceğim Ėassabın *minnetini* Ėekmem (1/450)

İlan sancan ip *sŭrŭntŭsŭnnen* ĖorĖar (1/442)

ĖaĖĖal *ōlŭsŭne* wırdurdu (1/469)

Seni MusĖuf *Yehudŭsŭne* bağ bağa gelesey (1/483)

Delinin *termusunu* bastı (1/434)

Ėoyun *Ėuzusunu* basmaz (1/445)

Her ĖiĖegin bir *ĖoĖsı* war (1/441)

Her Fir‘un‘nın bir *Musası* war (1/441)

Her Ėazanın bir *ĖōmĖesi* war (1/441)

İĞegi yorulanın *ciwdesidiğ* yırtılır (1/443 ‘‘tulumu’’)

Dilinin *balasını* Ėekiy (1/470)

Elimin *ardını* ĖoĖlamamıĖtım (1/470)

Dostun *ĖıdırduĖu* dağ bağı Ėırmaz (1/435)

Bağındaki pŭĖŭdŭ

PŭĖŭsŭ Ŗam iğidi

Babayı tanımanam

Babay nice ĖiĖidi? (1/492)

Dağda giyik bağırr

Ƙuzusunu çağırır

Ƙüççük kızın **memmesi**

El degmeden ağırır (e/495)

Bu hawuş ne hawuştu

Ƙubbaları gümütü

Babam wilayet **ağası**

Oğulları çawuştu (1/493)

‘Abbas ‘Ăkriş nığ nığı

Ne saqqalı ne buğu

Bir köme **ağçası** war

Ƙumsu dêwe kıyyığı (1\486)

Subaşının **ğayası**

Ğişinin ağ **sayası**

İğidi derde salır

Ƙızların çal **ğırnası** (1/512)

Çütçünün cüt *messası*

Odadan gelir *sesi*

Oturmuş kahwe döger

Üregimin *köşesi* (1/495)

Bağımızda bağ olmaz

Qara salhum ağ olmaz

Qonşusunnan kız sêwen

Üreginde yağ olmaz (1/491)

Telafer Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü şahıs iyelik eki bazı kelimlerde düzlük uyumuna uymaz

Utancağın *oğlı* olmaz (1/452)

Telafer Türkmen Türkçesinde bazen iyelik eki üst üste geldiği gelmektedir.

Yarısı kaçtı yabana, yarsı kaldı çobana (1/452)

Telafer Türkmen Türkçesinde bazen iyelik eki düşer.

Yataram yanım *üsne*

Quş konar qanım üsne

Bübüller fiğan èyler

Bu şirin canım üsne (1/516)

Apardı talan mēni

Ġaflette çalan mēni

Üz *üsne* biriyem

Қandırır yalan mēni (2/526)

Ҳош geldiу хош отурдуу

Ҳош мензиле йитирдиу

Çöl bizim yer Allah'ın

Gözüm *üsne* oturduу (1/515)

Çamda çakçal azıydı bıdıh *üsne* geldi (1/432)

Salduğuy kiçe *üsne* oturursay (1/449)

Қара дағдан нар gelir

Oğlan zaһmay dar gelir

Baş koyum siney *üsne*

Belke miye ter gelir (1/508)

Çokluk 1.Şahıs (+(I)mIz, +(u)muz): Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk birinci şahıs iyelik eki (+(I)mIz, +(u)muz şekillerinde görülür.

Bağımızda bağ olmaz

Ƙara salhum ağ olmaz

Ƙonşusunnan Ƙız sèwen

Üreginde yağ olmaz (1/491)

Başından fèsin aldım

Bilmedim nesin aldım?

Mehlemizden geçende

Ƙalhalın sesin aldım (1/492)

Yazımız bile yazılmış

Alın yazımız Ƙaraymış

Gelmez olaydım dünyeye

Ƙederde ayrılığ warmış (2/535)

Gün çıhtı güneş oldı

Ƙonşumuz haneş oldı

Elin işeg dişledi

Eli bir yanaş oldu (1/501)

Tılāfar'dı **kendimiz**

Su tutmuyu **bendimiz**

Tılāfar'dan çihāl

Suluptu gül **benzimiz** (1/513 “setimiz”)

Sinbil **süsenlerimiz**

Toydan **küsenlerimiz**

Orda bağdan geliyi

Nardan **yiyenlerimiz** (1/511)

Dam başında **divanımız**

Yücedi **harmanımız**

Sen ordan baḡ men burdan

Çatlasın **düşmanımız** (1/517)

Çokluk 2. Şahıs (+(I/ü)yIz, +yUz): Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk ikinci şahıs iyelik eki ñ>y değişmesi sonucunda +(I/ü)yIz, +yUz şekillerinde görülür.

Allah *rızkıyıza* bereket salsın (1/476)

Ayağlarımız Mekke torpağlarına basa (1/476)

Gidişiyiz olsun *gelişiyiz* olmasın (1/480)

Kömeimize bereket düşsün (1/477)

Allah *köküüzü* kuruda (1/479)

Giderem *eliyiden*

Çırtullam *diliyiden*

Yaşıl başlı göğ suna

Uçaram *göliüzde* (1/500)

Giderem yolum dağdı

Gör ne meyweli bağdı

İşlerem *uğruyuzca*

Nağada canım sağdı? (1/500)

Çokluk 3. Şahıs (+IArI): Telafer Türkmen Türkçesinde 3. şahıs iyelik eki (+IArI) Türkiye Türkçesinde olduğu gibi (Bayati, 2017:50). Ancak incelediğimiz metinde ilerleyici ses benzeşmesi sonucunda (+ları>narı) şekli de görülür.

Kızlarını oğutmayan millet oğlannarının safalatına yığlasın (1/444)

Allah siye *uşağlarıym* ħirini göstertmesin (1/479)

Aranın Turanın adamı yığıştı buraya Allah *boyunlarını* kırsın (1/479 “toplanmış”)

Kapıları durmuyu

Köpekleri hürmüyü

Kızları kapılıptı

Teresleri görmüyü (1/506)

Ayrıldım özlerinden

O şirin *sözlerinden*

Bileydim ayrılmazdım

Öperdim *gözlerinden* (1/490)

2.8. EYLEM ÇEKİMİ (FİİL)

“Fiiller dilde tek başlarına oluş, kılış ve durumun adı olarak ancak mastar şekilleriyle yer alırlar. Fakat cümle ve söz içinde diğer kelimelerle birlikte farklı kalıplara geldiklerinden dolayı, yalın bir hâlde değil çekimli olarak kullanırlar. Çekime girerken de kip, zaman ve şahıs ekleri alırlar” (Vural-Böler, 2015: 214).

2.8.1. Kişi Ekleri

Eylemin bildirdiği olma veya yapmayı gerçekleştiren kişi veya varlık, cümlenin öznesidir (Karaağaç, 2019: 355).

2.8.1.1. Zamir Menşeli Kişi Ekleri

Telafer Türkmen Türkçesinde zamir menşeli kişi ekleri şu şekildedir:

Şahıslar	Ekler
Teklik 1. Şahıs	-Am
Teklik 2. Şahıs	-sAy-sAn
Teklik 3. Şahıs	-e
Çokluk 1. Şahıs	-Uğ
Çokluk 2. Şahıs	-sİz
Çokluk 3. Şahıs	-IAr

Teklik 1. Şahıs: –Am: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik birinci şahıs eki, -Am şekilindedir.

Ƙızım siye *siliyem* gelinim sen işit (1/444)

Men *diyirem* abbam acınnan öldü, o diyyi halwa külçe yoħıydı yésin (1/447)

Mırtıy dişime *çalbam* (1/447 “vurmuşum”)

Diydiler: Abdal Ƙış geldi? Diydi *durubam* titremeğe (1/435)

Malla Nasraddin diydi: Arwat hiç sözü tutmamışam bunu *tutacağım* (1/447)

Gögdeki bulut menem

Gürülderem gitmenem

Sêwmişem ‘emmim Ƙızın

Almıyınca gitmenem (1/501)

Teklik 2. Şahıs.–sAy-sAn: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik ikinci şahıs eki genellikle ñ > y değışmesi sonucunda –sAy şekilindedir. Ayrıca birkaç örnekte –sAn şekli de tespit edilmiştir.

Ağ şalıy tilkim tilkim

Üz yuyum ‘arı silkim

Hansı yola *gidersey*?

Yola gözüm tikim (1/486)

Baḥsay bir yêrden şey geliyi õzünü poḥta sıwa (1/429)

Borç wêrduguyun elin **õpersey** (1/431)

Olma tuḡyan

Olrsay ‘üryan (1/463)

Mēnim şahane giwlim

Deger cinane giwlim

Sen dilimden **ḳalıpsay**

İtme mahana giwli (2/521)

Seyyidim zada seyyit

Gelmişsen dada seyyit

Ḳapıy merḥemet ḳapsı

Yêtiş imdada seyyit (1/511 “gelmişsen”)

Ḳurda ḳuşa yēm **olasan** (1/481)

On barmaḡın mum **èlesen** razı olmaz (1/448)

Seni emizdiren anadan uzaḡ **olmıyasan** (1/477)

Zornan zorlanasan tornan *torlanasan* (1/485)

Teklik 3. Şahıs. -e: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü şahıs eki eksizdir.

Qızlar kemeri sêwer

Atlar semeri sêwer

Kimi derisi ağı

Kimi esmeri *sêwer* (2/527)

Damnan saqqız ahıyı

Qız nişannıy bahıyı

Eski nişannıy *gelmiş*

Damı daşı yihıyı (1/496)

Ağ günüy bu olsun qaradıh ensede *geliyi* (1/479)

Pohlıdıh çamırriya '*esk eliyi* (1/449 “dalga geçiyor”)

Yaşıl gözlerine yandım

Mēnim *olacağ* sandım

Eger wafasızmışsan

Yazuğ siye inandım (2/535)

Çokluk 1.Şahıs -Uğ: Türkiye Türkçesinde 1. şahıs çoğulda görülen (-Iz, -Uz) ekleri Telafer Türkmen Türkçesinde ses değişimleri sonucunda (-Uğ) şeklinde görülmektedir. Bu durum Azerbaycan Türkçesinde de geçerlidir (Yalçın, 2018:271).

Bilirüg hansı damardan an gelir? (1/430)

Biz **giderüg** hasta sormaa, hasta gidip gelin görmee (1/430)

oyun görmemişüg ama kıyyıını **görüpüg** (1/445 “görmüşüz”)

Derziye diydiler: **köçüyüg** inesini başına şinkti (1/434)

Çokluk 2.Şahıs -sIz: Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk ikinci şahıs ekleri –sIz şeklinde görülür.

Bir ay ıhtı kinarsız

Yārım gezer fenersiz

Bu gün bir āh çekerem

Siz yēr yērden **yanarsız** (1/492)

Umudum Allah’a heble aradan **giyersiz** (1/484)

Çokluk 3.Şahıs -lAr: Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk üçüncü şahıs –lAr’dır.

Görsem günde giwlimi

Toy dügünde giwlimi

oymazlar düzenlensin

Baht ögünde giwlimi (2/523)

Heddini bilmiyene *bildiriller* (1/440)

Gişiyi dostınnan *sorallar* (1/471)

2.8.1.2. İyelik Menşeli Kişi Ekleri

Telafer Türkmen Türkçesinde ikinci tip şahıs ekleri iyelik menşelidir. Görülen geçmiş zaman ve şart kiplerinde kullanılır.

Şahıslar	Ekler
Teklik 1. Şahıs	-m
Teklik 2. Şahıs	-y
Teklik 3. Şahıs	-e
Çokluk 1. Şahıs	-h, -g
Çokluk 2. Şahıs	-yız
Çokluk 3. Şahıs	-IAr

Teklik 1. Şahıs -m: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik birinci şahıs eki, daime –m olmuştur.

Qala qala keyseri

Başım *koydum* yar sarı

Qoy mēni öldürsünler

Qanım ahsın yar sarı (1/507)

Gögde terezi mizan

Bir èwe **düştüm** hızan

Ahıratına kör ensin

Düzülmüş işi buzan (1/500)

Qalanıuçam uçaram

Dar 'āwıadan geçerem

Eski nişannım **görsem**

Yengiden wazgeçerem (1/506)

Şat içinde gezerem

Quş kanadın yazaram

İşitsem ewlenipseý?

Deli deli gezerem (1/512)

Qeşeriye çıhsam yar

Kösküye gül taşsam yar

Deger dünya malına

Gül üzüye **başsam** yar (2/525)

Teklik 2. Şahıs –y: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik ikici şahıs eki daima –y şeklin-
dedir. ñ > y değişmesiyle –y şekli meydana çıkar.

Ûurban ollam men siye

Sen hardan **geldiy** miye?

Bir ‘ûkkede yağım war

Dögmec eylerem siye (1/510)

Osurduy dilmedim men

Yanıyda bilmedim men

Bildim adam degülsey

Çağırdıy gelmedim men (2/535)

Teklik 3. Şahıs -e: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü şahıs eki, şart kipleri ve
görülen geçmiş zamanda da kullanılmamaktadır.

Attan **endi** işege **mindı** (1/428)

Aldı bitti sattı itti (1/426)

Deli **siledi** ‘ākıl inandı (1/434)

Baş bizim **olsa** tıraş asanttı (1/429)

Ûara günü arzula ağ **gelse** bahtıydı (1/443)

Çakķal ölüsüne **wırdurdu** (1/469)

Çokluk 1.Şahıs -h, -ğ: Eski Türkçede çokluk birinci şahıs eki –mız, -miz şekillerindedir. Çokluk birinci şahıs eki, Batı Türkçesinde ise -duğ, duk sıfat-fiil ekinin tesiriyle -k eki meydana çıkmıştır (Ergin, 2019:287-288).

Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk birinci şahıs eki -h, -ğ şekillerinde tespit edilmiştir.

Ƙara Ƙoduğ şata *Ƙoyduğ*

Sabunlanduğ ağarmadı (1/462)

Gittüğ gelini görmeğe

Gelin gidip tezek dermeğe (1/459)

Ne yan *olduğ* ne hişteğ, ne boy olduğ *sallanduğ* (1/447)

Çokluk 2.Şahıs.-yız: Irak Türkmen Türkçesinin (y) grubu ağızlarında görülen geçmiş zamanın 2. çokluk şahıs eki –yız şeklinde kullanılır (Hürmüzlü, 2013:42). Eski Türkçede ŋ/ñ > g/ğ sesleri /yız/ sesine dönüşüme temayülü bilinmektedir. Bu durum Urfa ve Yöresi ağızlarında benzer biçimi (+i, +n, +y) ekiyle kullanıldığı görülmektedir. (Shukur, 2019:103). –yız eki metnimizde tespit edilmemiştir.

Çokluk 3. Şahıs –IAr: Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk üçüncü şahıs eki –IAr'dır.

Dişiriy *bağladılar*

Cigerim *dağladılar*

İstemediğim yarı

Boynıma *bağladılar* (1/496)

Aḡşam gellem odaya

Ḳalḡan ollam ḡadaya

Seni miye *wərseler*

Felleḡ ollam babaya (1/489)

2.8.1.3. Emir Kipinde Kullanılan Kişi Ekleri

Telafer Tőrkmən Tőrḡesinde emir kipinde kullanılan kişi ekleri şu şekildedir:

şahıslar	Ekler
Teklik 1. şahıs	-Im/-Um
Teklik 2. şahıs	-s
Teklik 3. şahıs	-sIn/ -sUn
Çokluk 1. şahıs	-eḡin, -aḡın
Çokluk 2. şahıs	-In/Un, y, -Iy/-Uy
Çokluk 3. şahıs	

Teklik 1.Şahıs.-Im/-Um: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik birinci şahıs emir eki –Im, -Um şekillerinde kullanılır ve ünlüyle biten fillere y ünsüzüyle oluşur.

Ağ şalıy tilkim tilkim

Üz *yuyum* ‘arı silkim

Hansı yola gidersey?

Yola gözüm *tikim* (1/486 “yıkayım, dikeyim”)

Dam başında nergüle

Doldur wër güle güle

Üregim taqat wërmez

Çağım *gidim* yargile (1/496)

Malım seni *wërim* kötü *olum* yoğsa wërmiyim (1/447)

Wër *yyim* ört *yatım* (1/452 “yiyeyim, uyuyayım”)

Teklik 2.Şahıs -ə: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik ikinci şahısta emir sadece fiil köküyle kullanılır.

Çağırılan yere *güt* ‘ar éleme, çağırılmayan yere gidip yerini dar *éleme* (1/432)

Arwat kimsesiysey *gir* içeri gişi kimsesiysey *çih* yazıya (1/427)

Teklik 3.Şahıs-sIn/ -sUn: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü şahıs emir eki –sIn, -sUn şekillerinde görülür ve ünlü uyumlarına uyar. Olumsuz şekli de –ma, -me’dir.

Bu taħçada gög kisse
Mēni wērdile pise
Alanı ħir görmesin
Wēreni **düşsün** hise (1/494)

Bu gelin eşiktedi
Zülfü ilişiktedi
Qoymayın gelin **gitsin**
Balası bēşiktedi (1/493)

Mēnim çınar giwlime
Quşlar qonar giwlime
Degmeyin **bulanmasın**
Duru pınar giwlime (2/524 “kirlenmesin”)

Canıy cehennemde **olsun** (1/480)

Çokluk 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk birinci şahısta emir –eğın, -ağın şekilleri bulunmaktadır. Bir veya birden fazla kişiye hitap ederken –eğın, -ağın şekilleri bir işi gerçekleştirmek amacıyla cümleye “davet ve katılma” anlamı katar.

Gel mēnim ħurda giwlim

Gideğın yurda giwlim

Başın al köç buradan

Neyin var burda giwlim (2/524 “gidelim”)

Suyu saldım banıġtan

Bir nar derdim narlıġtan

Ƙızlar dü'e dileyin

Çıhaġın bu darlıġtan (1/512)

Çokluk 2.Şahıs –In/Un, -y, -Iy/-Uy:

Eski Türkçede görülen –ñ sesi, Telaar Türkmen Türkçesinde emir kipi 2. çokluk şahısta –ñ > -g,ğ > -y şeklinde gelişen bir ses deġişimi olarak deġerlendirilmektedir.

Diri paġkuzu **yeyin**

Gidin anama **deyin**

Zalım hükmet elinden

Gidin Bağdad'a **deyin** (1/496)

'Erep aldı fësimi

Su kesti nefesimi

Gëdiy o yara **siley**

Aġır tutsun yasımı (1/488)

Ƙaladan atıy mëni

Deliyem **tutuy** mëni

‘Ezizimin atı yoħtu

Aparıy satıy mēni (1/506)

Hıdırraz altı life

Kızlar gelirler kēfe

Kızlar burda kēf yoħtu

Yerin gideħ Tilkif’e (1/515 “yürüyün”)

Hey uyudu uyudu

Turşu summaħ suyudu

Teneke apar buğda get

Wirun Nemşi toyudu (1/502)

Çokluk üçüncü şahıs emir eki örnekleri metnimizde ortaya çıkmamıştır.

2.9. EYLEMLERİN BASİT ÇEKİMİ

2.9.1.BİLDİRME KİPLERİ

Muharrem Ergin'e göre bildirme kipleri, olumlu veya olumsuz olarak, yapılan veya yapılacak olan hareketleri haber verdiği göre hareketin zamanını da gösteren kiplerdir (Ergin, 2019:389).

2.9.1.1. Geniş Zaman

Adından da anlaşılacağı gibi, her zamanı içine alan, fiilin her zaman ortaya çıktığını ve çıkacağını ifade eden zamandır. Geniş zaman eklerinin asıl fonksiyonu bu «her zaman»'ı ifade etmektir. Geniş zaman, gelecek zaman ve şimdiki zamanı içine almaktadır (Ergin, 2019: 291).

Telafer Türkmen Türkçesinde geniş zaman eki Türkiye Türkçesindeki gibidir: – (Dr –(U)r –Ar şeklindedir. Fakat Telafer Türkmen Türkçesinde /r/ sesiyle biten fiillerde teklik ve çokluk 1. şahıs çekimlerinde geniş zaman ünlüsünün bazen düştüğü görülmektedir. Ayrıca Telafer Türkmen Türkçesinde sonu /l/ ile biten fiil tabanlarına ek getirildiğinde ekteki /r/ sesi /l/ sesine dönüşür. Çokluk 3. şahıslarda çokluk eklerindeki /l/ sesi ilerleyici benzeştirme sonucu geniş zaman ekindeki /r/'yi /l/'ye dönüştürür (Bayati, 2017:54). Bu durum Güney Doğu İran'ın Kaşkay Türkçesinde de görülmektedir (Ollam “olurum, inçellem < incelerim, itirrem “yitiririm”, verrem “veririm”, görrem “görürüm” gibi (Doğan, 2010:25-37). Ayrıca Telafer Türkmen Türkçesinde olumsuzluk eki -mA, -mAs ve -mAz şekilleriyle de yapıldığı karşımıza çıkmaktadır (Gökdağ, 2019:110).

Telafer Türkmen Türkçesinde geniş zamanın olumsuz çekimi teklik birinci şahısta –mAm ve çokluk ikinci şahısta –menüg şeklinde tespit edilmiştir.

Tek heceli ve ünlü ile biten “de-, di-” fiili geniş zaman eki olarak doğrudan “-r” ekini alması gerekirken, bazen arada bir /y/ ünsüzü türemekte ve bu fiil geniş zaman eki olarak “-er” ekini almaktadır.

Olumlu

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik birinci şahıs geniş zaman eki kalınlık incelik uyumuna uygun olarak –Ar, -I(r), -U(r) ve –r şekillerindedir.

Öldürürüm diyennen qorqma **ölürüm** diyennen qorq (1/448)

Şat içinde **gezerem**

Quş qanadın **yazaram**

İşitsem ewlenipsey?

Deli deli **gezerem** (1/512)

Oy dereler dereler

Neler **bilirim** neler

Seniy degüldü mēnim

Gözel gök gözler (2/536)

Mēnim bu lenk giwlime

Olmasın tenk giwlime

Her kıza giwil wermem

Araram denk giwlim (2/522)

Qalankuçam *uçaram*

Dar ‘āwcadan *gêçerem*

Eski nişannım görsem

Yengiden *wazgêçerem* (1/506)

Men *diyerem* abbam acınnan öldü, o diyyi halwa külçe yohıydı yésin (1/447)

Telafer Türkmen Türkçesinde bazen ekin büyük ünlü uyumuna aykırı olarak gelidiği görülmektedir.

Qoncayam qohla mēni

Qahta bir yohla mēni

Olram bir çüt meme

Qoynuyda sahla mēni (2/528)

Telafer Türkmen Türkçesinde sonu r ve l ünsüzleriyle biten fiillerden sonra geniş zaman eki düşer ve bunun neticesinde fiilin sonunda bulunan r ve l ünsüzleriyle geniş zaman ekinin ünsüzü yan yana kalır.

İbrişim wêrdim siye

Wêreydim dal fêsiye

Her mehleden geçende

Qulağ *wêrrem* sesiye (1/502 “veririm”)

Ac *aparram* sussuz *getirrem* (1/467 “götürürüm”)

Bağlara qar düşüptü

Qar degül bar düşüptü

Başım *allam giderem*

Yādıma yar düşüptü (1/492 “alırım”)

Giderem ëliyizden

Qurtullam diliyizden

Yaşıl başlı gög suna

Uçaram gölüyüzde (1/500 “kurtulurum”)

Tamburam bëşti mēnim

Yaram on bëşti mēnim

Hem *çallam* hem *çağırram*

Emegim hiçti mēnim (1/513 “çalarım”)

Qurban *ollam* oğlana

Oğlan qubça bağlana

Qırq kıızı qurban olsun

Bir keçelce oqlana (1/510 “olurum”)

Hamır ‘arı turşamış

Bélin kemer qurşamış

Ha dèydi *gellem gellem*

Gelmedi yaşamamış (1/514 “gelirim”)

Teklik 2.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik ikinci şahıs eki kalınlık incelik uyumuna uygun olarak –Arsay, -I(r)say, -u(r)say şekillerinde görülür.

Borç wèrduguyun elin *öpersey* (1/431)

Qazuga diydiler: nağada *enersey?* diydi tohmağ bilir (1/444)

Salduguy kiçe üsne *oturursay* (1/449)

Ne *ekersey* onı *biçersey* (1/447)

Allah’ı *sèwersey* (1/467)

Mènim zāde giwlimi

Wèrmem yāda giwlimi

Alırsay her şeyim al

Alma sade giwlim (2/521)

Bulut bulut üsnedi

Bulut haqqın üsnedi

Bulut haqqı **sêwersey**

Yağma yārım üsnedi (1/494)

Qēdir köynegiy dardı

Çıhma yazıya ‘ardı

Bu mor ebriler hardan?

Diyersey bacım hürdü (1/506)

Telafer Türkmen Türkçesinde bazen ekin büyük ünlü uyumuna aykırı olarak geliştiği görülmektedir.

Olma tuğyan

Olursay ‘üryan (1/463)

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü geniş zaman eki, kalınlık incelik uyumuna uygun olarak –Ar, -I(r), -U(r) şekillerinde meydana çıkar.

Enüğü yiyen **qudurur** (1/437)

Borçlı ölmez benzi **sararır** (1/431)

Açma sırrıy dostıya, odıh **siler** dostına (1/425)

Qızlar poğlı pincerdi tēz **büyür** (1/444)

Yuğu yuğu **çeker** (1/453)

Elti eltiye **baħar** zülfün **darar** (1/437)

Başı konduran **keser** (1/429)

Ya ipte **ölür** ya kēndirde (1/452)

Bir kıza bin elçi **gelir** biri **alır** (1/430)

Hüsinim sen alçağ ol su gelir gölde **durur** (1/442)

Büyük balıħ küççük balığı **tutar** (1/431)

Felek kimine kaçun **yedirir** kimine kelek (1/438)

Adam kaçdrini adam **bilir** (1/425)

İt **hürür** karwān **geçer** (1/443)

Acın kaçrını **doyar**, gōzı doymaz (1/425)

Adam her düşmeħte bir ‘ākıl **kaçanır** (1/425)

Aħmaқты o insan dünye üçün **yığlar** (1/426)

Allah alsın o altun tēşti ki içine kaç **kaçulur** (1/426)

Awcı yanar giyik **otlar** (1/428)

Baħtı olmayan ne geldi **eyler** (1/429)

Bu ħamır çoğ su **götürür** (1/431)

‘Ākıl bir taphur **aldanır** (1/428)

Bal satan barmağını **yalar** (1/429)

Begenmeduğuy daş kelley **yarır** (1/429)

Deli utanmaz saħıby **utanır** (1/434)

Bize gelen bize **benzer** (1/430)

Çibin şirin yèrde **konar** (1/432)

Eken biçer konan **köçer** (1/436)

Hağ gelende aħar su **durur** (1/442)

Horuz öz zibillikte **baylar** (1/441)

Bağ alma **bağlar** seni

Çoyun al **yağlar** seni (1/457)

Kim **qazar** derin quyyu

Düşer üzü quyyu (1/461)

Oğlanam adım Halil

Çurğuşun ürek **delir**

Çükmete bartıl **wèrir**

Belke sèwdiğın **alır** (1/506)

Güger bostanım güger

Su gelir bendi **döger**

Düşmişem ğurbet éle

Her gelen mēni **söger** (1/501)

Bu yollar ince yollar

Yar yara incir **yollar**

Yar yārın ğadrin bilse

İnciri **düzer** yollar (1/494)

Keklügüm ğurda daşı

Yandı üregim başı

Ne sennen ğabar gelir

Ne **ķurur** ğözüm yaşı (1/503)

Damda çırağ **yandırır**

Mēni görer **sōndürür**

Özi yorğan altında

Mēni sawuğ **öldürür** (1/496)

Telafer Türkmen Türkçesinde geniş zaman bahsinde tesadüf edilen ilginç özelliklerden birisi de, bazen “vır-” fiilinin geniş zaman eki ünlüsü olarak daryuvarlak /u/ ünlüsünü değil de düz-geniş /ı/ ünlüsünü almasıdır.

‘Ākıllı düşünürken deliler *wırar* geçer (1/428)

Çokluk 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk birinci şahıs geniş zaman eki, bazen kalınlık incelik uyumuna uygun olmayarak -erUğ, -irüğ şekillerinde görülür.

Bahçalarda kerewiz

Biz kerewiz yèmenüğ

Bize Tılāfarlı diyerler

Biz gözeli *sèwerüğ* (2/535)

Ağ dèwe gözü kanlı

Toppuğu düzü kanlı

Gèçeruğ mehleyizden

Èderuğ sizi kanlı (1/486)

Bilirüğ hansı damardan kan gelir? (1/430)

Biz *giderüğ* hasta sormağa, hasta gidip gelin görmeğe (1/430)

Çokluk 2.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk ikinci şahıs geniş zaman eki –Ar-sız şeklinde görülür ve kalınlık incelik uyumuna uyar.

Umudum Allah'a heble qaradan **giyersiz** (1/484)

Bir ay çıhtı kinarsız

Yārım gezer fenersiz

Bu gün bir āh çekerem

Siz yēr yêrden **yanarsız** (1/492)

Çokluk 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk üçüncü şahıs geniş zaman eki – ArlAr, -IrlAr, -AllAr şekillerinde görülür ve ünlü uyumunu uyar.

Köppege çüreg **salırlar** sehibi hatırıçün (1/445)

Qara koyun **sağarlar**

Qız doğduğça **boğarlar**

Gel gitme çeffiyeli

Siye oğlan **doğarlar** (1/507)

Hıdırraz altı life

Qızlar **gelirler** kêfe

Qızlar burda kêf yohtu

Yêrin gideğ Tilki'f'e (1/515)

Serhoş *sayarlar* mēni

Dile *kojarlar* mēni

Qoyup rende altına

Qat qat *oyarlar* mēni (2/526)

Zengin olsay *oğerler*

Yoqsul olsay *söderler*

Ağa kıızı qapılsa

Feqir kıızın *döderler* (2/533)

Bağçalarda kerewiz

Biz kerewiz yemenüg

Bize Tılāfarlı *diyerler*

Biz gözeli seğerüg (2/535)

Damda burğul *serirler*

Çıhma boyuy *görürler*

Keşkölüy ipekteci

Qalhana bağ *höürler* (1/517)

Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk üçüncü geniş zaman eki bazen gerileyici benzeşme sonucu /ɾ/ sesinin /l/ sesine dönüşmesiyle –AllAr ile görülür.

Gözeli *sëweller* êwe geçince ‘âkıllıyı *sögerler* ölüp gidince (1/439 “severler”)

Alma yānı

Ƙızarmış alma yānı

Nice kebire *ƙoyallar*

İstedüğün almıyanı (1/495 “koyarlar”)

Olumsuz

Teklik1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik birinci geniş zamanın olumsuz eki –mAm şeklinde görülür ve ünlü uyumuna uyar.

Mēnim zāde giwlimi

Wèrmem yāda giwlimi

Alırsay her şeyim al

Alma sade giwlim (2/521)

Ey mēnim sayın giwlim

Çekemem yayın giwlim

Bilmem mēnim neyim war

İstersey payın giwlim (2/525)

Ƙızım Ƙızım Ƙız ana

Ƙızım *wèrmem* Һızana

Һızanın işegi war

Alır gider Zozana (1/509)

Teklik 2.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik ikinci şahıs geniş zamanın olumsuz eki, ünsüz benzeştirme sonucunda (-zs>ss) –massay şeklinde görülür.

Bağa bar düşende gel

Tut incir bişende gel

Sen yadımnan *çihmassay*

Men yāda düşende gel (2/527)

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü şahıs geniş zamanın olumsuzu –mAz ile yapılır ve ünlü uyumunu uygun olarak yapılır.

Su saldım bağa nèynim

Degmez yarpağa nèynim

Yārım ceyran oluptu

Girmez yatağa nèynim (1/512)

Ağır yonqayı yel **qaldırmaz** (1/426)

Erkegi olmayanın ewine Őiđ **geçmez** (1/438)

Qırıq degirmen talansa bir awıç unum **gitmez** (1/444)

Qan qanı **yumaz** su qanı yuyacağ (1/443 “yıkamaz”)

Mecel **wermez** (1/473)

Para Őadlıđ **getirmez** (1/449)

Pissigin burnu ete **yirişmez** diyer öf ne pis qoşuyu (1/449 “ulaşmaz”)

Yalan aqşamlandırsa **çöştlendirmez** (1/452)

Altun torpağa düşse qiymeti **azalmaz** (1/427)

Bulanuğ suda balığ **tutulmaz** (1/431)

Gėçen dalđa **sayılmaz** (1/438)

Her geldi suya burđul **tökülmez** (1/471)

İğit arqasınnan **wırılmaz** (1/442)

Doğru siliyenin başı **kesilmez** (1/435)

Başa gelmiyince **bilinmez** (1/429)

EWdeki hisep yazdakına **uymaz** (1/437)

Haşta olmayan sağlığın qederini **bilmez** (1/440)

Her quşun eti **yiylmez** (1/441)

İgnenen quyyu **qazılmaz** (1/442)

Gögde terezi mizan

Hoş geldiý mehle gezen

Mehle gezmeğ *kār étmez*

İgit ol para kazan (1/500)

Çokluk 1.Şahıs: Telaar Türkmen Türkçesinde geniş zamanın çokluk ikinci şahıs eki -menüğ şeklinde görülür.

Bağçalarda kerewiz

Biz kerewiz *yemenüğ*

Bize Tılarfarlı diyerler

Biz gözeli séwerüğ (2/535 “yemeyiz”)

Geniş zamanın çokluk ikinci şahıs olumsuz örnekleri metnimizde bulunmamaktadır.

Çokluk 3.Şahıs: Telaar Türkmen Türkçesinde çokluk üçüncü şahıs geniş zaman eki -mAzlar şekliyle yapılır.

Tawuğu olmayana mırta borç *wérmezler* (1/451)

Uşag yiglamıyınca ağızına emcek *koymazlar* (1/452 “ağlamayanca”)

Görsem günde giwlimi

Toy dügünde giwlimi

koymazlar düzenlensin

Baht ögünde giwlimi (2/523)

2.9.1.2. Gelecek Zaman

“Fiilin bildirdiği iş, oluş ve hareketin gelecekteki bir zaman diliminde gerçekleşeceğini gösteren kiptir. Gelecek zamanda ihtimal değil kesinlik vardır. Hareketin olabileceğini değil, olacağını bildirir” (Ediskun, 2017:179).

Telafer Türkmen Türkçesinde gelecek zaman eki –AcAğ şeklinde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde gelecek zaman eki–AcAk şeklindedir. Bu ek her şekilde zaman anlatan eklerdir. Ayrıca Telafer Türkmen Türkçesinde genelde gelecek zamanı ifade etmek geniş zamanı kullanılır. Fakat tezimizde geniş zaman ekleriyle yapılan çekim geniş zamanı ifade etmektedir. Bu da halk bilimlerinin genellikle geniş zaman kipiyle kurulmasından kaynaklanmaktadır.

Bilgehan A. Gökdağ Telafer Ağzı makalesinde; Telafer Türkmen Türkçesinde gelecek zamanı şu şekilde zikretmiştir: Gelecek zaman –AcAg ekiyle yapılır. Seyrek kullanılır. Ayrıca olumsuz eki de –mI ekiyle karşılanır (Gökdağ, 2019:110).

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk birinci şahıs gelecek zaman eki –AcAğ şeklinde görülür ve ünlü uyumunu uyar.

Malla Nasraddin diydi: Arwat hiç sözü tutmamışam bunu *tutacağım* (1/447)

Sikimin etini *yiyeceğim* kıssabın minnetini çekmem (1/450)

Telafer Türkmen Türkçesinde geniş zamanda olduğu gibi sonu *l* ünsüz ile biten fiillerden sonra gelecek zaman eki düşer ve bunun neticesinde fiilin sonunda bulunan *ll* tekrarlanarak gelecek zaman anlamı katar.

Ağşam *gellem* odaya

Kalhan *ollam* kadaya

Seni miye wërseler

Felleh *ollam* babaya (1/489 “geleceğim, olacağım”)

Kaşları kara kelem

Malım yoħ seni alam

Babaya felleh *ollam*

Heyyifim sennen alam (1/508 “olacağım”)

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü şahıs gelecek zaman eki kalınlık incelik uyumuna uyrarak –AcAğ şekliyle görülür.

Yaşıl gözlerine yandım

Mēnim *olacağ* sandım

Eger wafasızmışsan

Yazuħ siye inandım (2/535)

Ƙan Ƙanı yumaz su Ƙanı *yuyacağ* (1/443 “yıkıyacak”)

Kim siler haƘkı bu gün?

Yiyeceğ şaƘı bu gün

Sada su ħaram olup

Ħalaldı raƘı bu gün (2/534)

2.9.1.3. Şimdiki Zaman

Şimdiki zaman kipi fiilin gösterdiği oluş ve kılışın içinde bulunan zamanda başladığını ve sürmekte olduğunu gösteren kiptir (Korkmaz, 2014: 548).

Kerkük Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman eki –r, -Ir, -Ur, -Irı, -UrU şekiller ile yapılır (Bayatlı, 1986:291). Telafer Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman eki –(X)y, -Iy ekiyle görülür. Ekin sonundaki ünlü ses 3. şahıs çekimi hariç diğer şahıslarda düştüğünü Bilgehan Gökdağ “Telafer Ağzı” makalesinde zikretmiştir (Gökdağ, 2019:109). Fakat bizim incelediğimiz metinde 3. şahıs çekiminde de düştüğü örnekler görülmektedir. Olumsuz şekli de –m(I), -m(U) ekiyle yapılmaktadır. Bunun yanında (-mAktA) eki Telafer Türkmen Türkçesinde kullanılmamaktadır.

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik birinci şahıs şimdiki zaman eki –uyam ve –iyem şeklinde görülür.

Ağaç başında kuşam

Ƙorhuyam yere düşem

Hum kuşlar iwalıdı

Men bir iwasız kuşam (1/487)

Ƙızım siye *siliyem* gelinim sen işit (1/444)

Teklik 2.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik ikinci şahıs şimdiki zaman eki, ñ > y değişmesi sonucunda –IysAy şeklinde görülür.

Bir ayda güntüy olmadıysa nesine *sayıysay* (1/430)

Diysey bir bala diyemessey ikki bala (1/435)

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü şahıs şimdiki zaman eki –Iy,
-Uy şekillerindedir. Genellikle sondaki ünlü düşer.

Helefo kissesinnen cümertliğ **eliyi** (1/440 “yapıyor”)

İşegten cüm'e günün **soruyu** (1/527)

Bileydim eddem **öliyi** özünü bir kuru çürege satardım (1/430)

‘Ārsızın üzüne tükürdüler diydi hēy çisse **yağıy** (1/428)

Pissigin burnu ete yirişmez diyer öf ne pis **koşuy** (1/449)

Sawuğ demir **döğüyü** (1/474)

Ağ günüy bu olsun karadığ ensede **geliyi** (1/479)

Wardmannardan **eniyi**

Kuş dennedi deniyi

Hisiyin Elyes kıızı

Saro artuğ **perrüşleniyi** (1/514 “büyükleşiyor”)

Damnan sakķız **ahıy**

Kız nişannıy **bahıy**

Eski nişannıy gelmiş

Damı daşı **yıhyı** (1/496)

‘Erep köçü **köçüyü**

Bağ altınan **gêçiyi**

Ağız kızlar yırramıy

Yārım burdan **gêçiyi** (1/488)

Gögde ulduz **gidiyi**

Surma kelef **êdiyi**

Yengišten ‘aşka düşen

Yuhsun haram **êdiyi** (1/501)

Naıırcıdı çüregın yığmağa ‘arı **geliyi** (1/447)

Yaıhasını **silkeliyi** (1/475)

Pohlıdıı çamırırıya ‘esk **êliyi** (1/449 “geçiyor”)

Gözündeki diregi görmüyü mēnim gözümdeki çöpü **kınıyi** (1/439)

Hastaıana arıları

Al yaşıł kıraıları

Duıtor zalım oluptu

ıawuyu kōnaıları (1/514)

Çayçiyam müşterim yoĥ

Çayım war Şekerim yoĥ

Őoruda su kaynıyı

Daşıyı ĥabarım yoĥ (2/534)

Subaşı başı Şirin

İçinde daşı Şirin

Orda yārım **geliyi**

Özi yoldaşı Şirin (1/511)

Telafer Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü Şahıs Şimdiki zaman ekinin bazen sondaki ünlü düŐtüĥü görölmektedir.

Aĥzınnan süd қоĥısı **geliy** (1/467)

Acınnan köppüg **kusıy** (1/467)

Paklıĥa qarşı paklıĥ **bekleniy** (1/448)

Őaşlarıy qarasına

Mil **çekiy** arasına

Miliyi melĥem ele

Bas baĥrım yarasına (1/508)

Çokluk 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk birinci şahıs şimdiki zaman eki ünlü uyumunu uygun olarak –üyüg şeklinde kullanılır.

Derziye diydiler: *köçüyüg* ınesini başına şinkti (1/434 “taşınıyoruz”)

Çobansız koyuna *benziyüg* (1/469)

Çokluk 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk üçüncü şimdiki zaman eki –ıylar şeklinde tespit edilmiştir.

Köppegi köppege *salıylar* (1/473 “bırakıyorlar”)

Olumsuz: Telafer Türkmen Türkçesinde şimdiki zamanın olumsuzu, olumsuzluk eki –mA ile şimdiki zaman eki –I’nın kaynaşmasıyla ortaya çıkan –mI, -mU ekleriyle yapılır.

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik birinci şahıs şimdiki zamanın olumsuz eki, ünlü uyumuna uyarak –miyem şeklinde yapılır.

Ülen oğlan lağ oğlan

Yağası ipek oğlan

Men seni *istemiyem*

Çığ siktir köppek oğlan (1/514)

Kelegim kaçtı neynim?

Bağdad’a açtı neynim?

Men Bağdad’a *gitmiyem*

Nesibim kaçtı neynim? (1/503)

İkki kapı yan yana

İstemiyem kaynana

Kaynana istiyenin

Cigeri başı yana (1/503)

Teklik 2.Şahıs: Telaar Türkmen Türkçesinde teklik ikinci şahıs şimdiki zamanın olumsuz eki –miysey şeklinde görülür.

Ey sawacağ sawacağ

Su gelir sawuğ sıcağ

Qız yırıy **bilmiysey**

Ağzıya iti pıçağ (1/498)

Teklik 3.Şahıs: Telaar Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü şahıs şimdiki zamanın olumsuz eki ünlü uyumuna uygun olarak –mıy, -mıy ve -mıy şekillerinde kullanılır.

Mırtadan çılıptı kabuğunu **begenmiyi** (1/447)

Ağzına yolunmamış tawuğ **gêçmiyi** (1/426)

Dêweden düşüptü hop hopunu elden **salmıy** (1/434)

İt yesini **tanımıy** (1/443)

Gıwlıme **gêçmiyi** (1/471)

Gözündeki diregi **görmüyü** mênim gözümdeki çöpü kıınıy (1/439)

Endim kıyyu dibine

Bahtım suyun rengine

Zenginner kız beslemiş

Wermiyi sêwdigine (1/498)

Yar üzüme **baħmiyu**

Hiç Allah'tan **korħmiyu**

Yar üstüne yar sêwen

Kemer ağır **kaħmiyu** (1/503)

Tılāfar'dı kendimiz

Su **tutmuyu** bendimiz

Tılāfar'dan çıħalı

Suluptu gül benzimiz (1/513)

Gög köynegim **oymuyu**

Giwlım sennen **doymuyu**

Men yanıya gelende

Zalım millet **koymuyu** (1/500)

Gidiydim nesibine

Şamama kēsibine

Analar kız beslemiş

Wermiyi nesibine (1/499)

Kapıları **durmuy**

Köpekleri **hürmüyü**

Kızları kapılıptı

Teresleri **görmüyü** (1/506)

2.9.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Öğrenilen geçmiş zaman söz söyleyenin duymak veya sonradan farkına varmak suretiyle bildiğini haber vermesi durumunda kullanılmaktadır (Bilgegil, 2014: 241).

Öğrenilen Geçmiş zaman eki, Eski Oğuz Türkçesinde –mİş bazen de –Up ve dUr(U)r şekilleriyle görülmüştür. Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde –mİş, -mUş ikinci ve üçüncü şahıslarda –Ib, -Ub şekillerinde görülmektedir (Yalçın, 2017:275-278).

Telafer Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki iki şekilde görülür:

1. Telafer Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki 1. kişilerde –Ib, -Ub ve ikinci şahısta -Ip,-Up şekillerinde kullanır. Ayrıca öğrenilen geçmiş zamanın 3. tekil ve çoğul kişilerde –(I/U)p, -Ipt(I/U) ile görülür (Bayati, 2017:55). Telafer Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki –Ib, -Ub –Ip, -Up, -Ipt(I/U) zarf-fiil şekillerine gelen –DIr, -DUr bildirme eklerinin kaynaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Sondaki r ünsüzü de genellikle düşer.

2. Telafer Türkmen Türkçesinde seyrek olarak kullanılan ikinci tip öğrenilen geçmiş zaman eki, ünlü uyumuna uygun olarak –mİş/ -mUş şekillerinde görülür.

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik birinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki –ıbam, -ubam, -mişem, -muşam şekillerinde görülür ve ünlü uyumlarına uyar.

Diydiler: Abdal kış geldi? Diydi *durubam* titremeğe (1/435“durmuşum”)

Mırtıy dişime *çalıbam* (1/447 “çalmışım”)

Boynıyın ölçisini *alıbam* (1/468 “almışım”)

Ağ şalıy men *yumuşam*

Ḥaṇçeriyde gümüšem

Ḳoy siliyen silesin

Men seni **beğenmişem** (1/486 “Yıkamışım”)

Güger bostanım güger

Su gelir bendi döger

Düşmişem gurbet èle

Her gelen mēni söger (1/501)

Gögdeki bulut menem

Gürülderem gitmenem

Sèwmışem ‘emmim kızın

Almıyınca gitmenem (1/501)

Mēnim bu şene giwlim

Wèrmışem siye giwlim

Siye giwil wèrelî

Olmuş diwana giwlim (2/524)

Teklik 2.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik ikinci görülen geçmiş zaman eki, ñ > y değişmesi neticesinde –IpsAy, -üpsey şekilleriyle tespit edilmiştir. Teklik ikinci şahısta –mİş, -mUş şekillerinin kullanıldığı görülmemektedir.

Aş yèdim dene dene

Ne dèydim küstüy gene?

Gèçi köynek **giyipsey**

Umbarek olsun siye (e/488 “giymişsin”)

Mēnim şahane giwlim

Deger cinane giwlim

Sen dilimden **kalipsay**

İtme mahana giwli (2/521 “kalmışsın”)

Ḳurbanam ḥan gōzüye

Miye baḥan gōzüye

Ne sürmeler **çekipsey**

Èwim yıḥan gōzüye (1/510 “çekmişsin”)

Ağ koyun ebreş koyun

Dağ başınnan aş koyun

Çobanı *küstürüpsey*

Wër südüy barış koyun (1/486)

Şat içinde gezerem

Kuş kanadın yazaram

İşitsem *ewlenipsey?*

Deli deli gezerem (1/512)

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki -ıp, -Up, İpt(I/U) ve -mİş, -mUş şekillerinde görülür.

Mënim bu acı giwlim

Çekip çoğ acı giwlim

Ne muşfağ anası war

Ne yanan bacı giwlim (2/523)

Mënim bu özel giwlim

Alıp bir güzel giwlim

Esmesin hızan yeli

Tökmesin gazel giwlim (2/521 “almış”)

Sarıdan giy sarıdan

Ürek yağı eriden

Duydum hatırıy **kalıp**

Mēnim kimi deliden (1/510 “kalmış”)

Şerine bala şaytannan ewwel anasınnan **olup** (1/451)

Adam oğlu çig süd **emipti** (1/425)

Üzsüz, üzün partal kiriynen **yuyuptu** (1/452 “yıkamış”)

‘İsa **tutuptu** Musa **sümürüptü** (1/443)

Yalguzluğ Allah’a **gelipti** (1/452 “gelmiş”)

Degenek cenetten **çıhıpti** (1/433)

Mırtadan **çıhıpti** kabuğunu begenmiyi (1/447)

Dēweden **düşüptü** hop hopunu elden salmıyı (1/434)

Oğlan oğlan oğlancuğ

Arhasında dağarcuğ

On ikki kız **sēwipti**

Hele diyer azacuğ (1/505 “sevmiş”)

Bu gelin acı gelin

Başımın tacı gelin

Değipti yar ağzına

Oluptu hacı gelin (1/493)

Ꞑuyyu Ꞑuyyu başında

Gözüm Ꞑaldı daşında

Giyipti ipek taꞐa

Durup Ꞑırna başında (1/510)

Sêwdalar yohlar giwlim

Her gülü Ꞑohlar giwlim

Oluptu oꞐa nişan

Her gelen oꞐlar giwlim (2/523)

Ꞑıdırraz altı mezar

On barmağ Ꞑelem yazar

Zubnun êwde ***Ꞑoyuptu***

Zahma Ꞑatında gezer (1/514)

Yar mēni **unuduptu**

Sümügüm **koruduptu**

Gözümnen ahan yaşlar

Yaşamı **çürüdüptü** (1/515)

O giden geline baḥ

Dudağı alına boḥ

Leyle yatağa **düşüp**

Mecnun'un ḥalına baḥ (2/526)

Gel gideğ bilesince

Ġeripler meḥlesine

Burda bir Ġerip **ölüp**

Kimse gelmez yasına (1/499)

Telafer Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki – mİş, -mUş şekillerinde de kullanılır.

Karşıda şaḥra bağlar

Keḥkülün ḥalka bağlar

‘Emmisi kızın **salmış**

Yabancıya b l bağlar (1/508)

Ėesen, Ėisiyingilden uzağ *olmuş* (1/481)

Damnan sağkız ağıyı

Ėız nişannıy bağıyı

Eski nişannıy *gelmiş*

Damı daşı yığıyı (1/496)

Endim kuyyu dibine

Bağtım suyun rengine

Zenginner kız *beslemiş*

W rmiyi s wdiğine (1/498)

Ė t n n c t messası

Odadan gelir sesi

Oturmuş kahve d ger

 regimin köşesi (1/495)

Mercimek aşu sarıdı

Gėçen kimin yārıdı

Başın **örtmüş** geçiyi

Ya kördü ya kıarrıdı (1/504)

Dama **çihmiŝ** el  yler

Al fıstanın dal  yler

Dili yoğ dilleşmeğe

 leyennen gel gel  yler (1/517)

Dama **çihmiŝ** dam titrer

Ketten köynek yan titrer

Yarı ħalwatta görsem

Dil sileşir can titrer (1/517)

Bir aslan çıĥtı çamnan

Boynı **bükülmüş** gemnen

Ėem m ni miskin awlar

Salmaz yaĥamı elden (1/492)

Çokluk 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk birinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki –üpüg şeklinde görülür

Çoyun görmemişüg ama kıyyıgını **görüüpüg** (1/445 “görmüşüz”)

Çokluk ikinci şahıs örnekleri metnimizde bulunmamaktadır.

Çokluk 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk üçüncü şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki –mİşlAr şeklinde tespit edilmiştir.

Nal nalçının **diymişler**

Dil elçinin diymişler

Hişsizden arta kalan

Mal falçının diymişler (2/529)

Hawada uçan kuşlar

Çanadı **kırılmışlar**

Oturma o daş üsne

Seni canawar dişler (1/501)

Olumsuz

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik birinci şahıs öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekimi –mıybam, -mamışam şekillerinde görülür.

Telafer Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman fiili, ünlü ve ünsüzle biten fiilerden sonra, öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz ekine çoğunlukla y ünsüz ile bağlanır.

Men bir awuc boyagam

Yatmybam uyağam

Eger sora gelirse

Babay yanna kōnağam (1/504 “yatmamışım”)

Birinnen sordular haralısay? Diydi hele arwat **almybam** (1/430 “almamışım, evlenmemişim”)

Malla Nasraddin diydi: Arwat hiç sözü **tutmamışam** bunu tutacağım (1/447)

Seherden endim bağa

Başım degdi yarpağa

Men o yardan **doymybam**

Nice girim torpağa? (1/511 “doymamışım”)

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü şahıs olumsuz çekimi ünlü uyumuna uygun olarak –miyipti, -müyüptü, -mıyıp, -mAmIş şekillerinde görülür.

Hele sağlar **yemiyipti** ölülere noldı? (1/440 “yememiş”)

Halal süd **emmiyipti** (1/471 “emmemiş”)

Borç sidipti **ölmüyüptü** (1/431)

Sakqalın degirmen éwinde *ağartmıyıp* (1/449)

Ĥamır ‘arı turşamış

Bélin kemer qurşamış

Ha déydi gellem gellem

Gelmedi *yaşamamış* (1/514)

Bağa *girmemiş* kimi

Gülün dermenmiş kimi

Üregine daş bağla

Mēni *görmemiş* kimi (1/491)

Çokluk 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk birinci şahıs olumsuz çekimi – memüşüğ şeklinde görülür.

Qoyun *görmemişüğ* ama kıyyığını görüpüğ (1/445 “görmemişiz”)

2.9.1.5. Görülen Geçmiş Zaman

Konuşanın hem şahit olduğu hem de olaya iştirak ettiği konuşma anında bitmiş olan iş ve hareketi bildirir (Yalçın, 2011:273). Eski Türkçede l, n, r seslerinden sonra ekin t'li, diğer seslerden sonra d'li şekliyle kullanılmıştır. Irak Türkmen Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki hem tonlu hem de tonsuz –D(I/U) ve –t(I/U) şekillerinde kullanılır (Şahpaz,1997:453). Telafer Türkmen Türkçesinde de –D(I/U) ve –t(I/U) ile karşılaşılır. Ayrıca Irak Türkmen Türkçesinde görülen geçmiş zamanın olumsuzunun da –mA eki ile yapıldığı görülür.

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesine teklik birinci görülen geçmiş zaman eki –dIm, -dUm şekillerinde kullanılır.

Çarşıda kuzu **gördüm**

Tükü kırmızı **gördüm**

Çıhtım bulağ başına

Sêwdığım kız **gördüm** (e/495)

At **sattım** pişman **oldum**

Kız **wêrdim** düşman **oldum** (1/456)

Seni o gök astarıya **saldım** (1/483)

Gittim Tayrı kapısına êwimkim görmedim (1/439)

Ey şahraçı sahraçı

Siye yolladım elçi

Yolladım wérmediler

Kasilsin anay saçı (e/498)

Cıhtım dam kırnasına

Bahtım ay parlasına

Bir gözelden bir esmer

Girdi ağ arasına (1/495)

Ağaç attım ağaca

Bir kuş **tuttum** alaca

Bu gece gelin geldi

Meħmid ile Ferec'e (1/487)

Gögde terezi mizan

Bir ewe **düştüm** hızan

Aħratına kör ensin

Düzülmüş işi buzan (1/500)

Osurdıy dilmedim men

Yanıyda bilmedim men

Bildim adam degülsey

Çağırdıy gelmedim men (2/535)

Sarıdan giy sarıdan

Ürek yağı eriden

Duydum hatırıy kalıp

Mēnim kimi deliden (1/510)

Teklik 2. Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik ikinci şahıs görülen geçmiş zaman eki ñ > y değişmesiyle –dıy, -duy şekillerinde kullanılır.

Ne **aldıy** bitti

Ne **sattıy** gitti (1/463)

Ketten köynek mil mili

Hardan **aldıy** bu dili?

Bu dil buranın degül

Bu dil Hurasanca dili (1/503)

Hoş geldiý hoş oturduý

Hoş menzile *yitirdiý*

Çöl bizim yer Allah'ın

Gözüm üsne *oturduý* (1/515 “ulaştın, vardın”)

Kaymağ katın balasız

Kalırsız dert balasız

İwam balasız *koýduý*

İway kıalsın balasız (2/525)

Osurduý dilmedim men

Yanıda bilmedim men

Bildim adam degülsey

Çağırđıý gelmedim men (2/535)

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki –Dı, -Du şekillerinde kullanılır.

Aldı bitti *sattu* itti (1/426)

Deli *siledi* ‘ākıl *inandı* (1/434)

İçen yiyen **kurtuldu**

Çabuğun yiyen **tutuldu** (1/461)

Barmağa baħ barmağa

Meferim yoħ durmağa

Dağlardan uca giwlim

Ne **döndü** yarwarmağa (1/492)

Ay ciħtı ulduzuynan

Yaram kayar duzuynan

Başım balada **kaldu**

Bir dil bilmez kıızıynan (1/489)

Yatmadım gèce **gèçti**

Gèce eglence **gèçti**

O yārın tadasında

Bilmedim nice **gèçti** (2/595)

Apardı sular mēni

Dağ daşa çalar mēni

Altuna denk olamam

Sanmayın dolar mēni (2/526)

Gügerçin gölden *gitti*

Mor ebir bêlden *gitti*

Malla miye bir ‘ālac

Sêwer yar elden *gitti* (1/501)

Ëwler *köçtü* dam *qaldı*

Damda mēnim nem *qaldı*

Yardan ayrı düştüm

Üregimde gem *qaldı* (1/498)

Telafer Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki, bazen ünlü uyumuna uyumaz:

Parçalıg çiçeklendi

Gelmedi yar eglendi

Ağrıgıy yalan *oldı*

Ölümüy geçiclendi (1/506)

Hem toydan **oldu** hem toy aşınan (1/440)

Subaşı yèddi yoldu

Çaldım tuluğum doldu

Men bu yola gitmiydim

Sebebi raķıp **oldu** (1/512)

Çokluk 1.Şahıs: Telaar Türkmén Türķesinde çokluk birinci şahıs görülen geŗmiŗ za-
man eki -duğ, -düg, -tiğ şekillerinde görölür. Bazen düzlük-yuvarlaklık bozulmaktadır.

Ne yan **olduğ** ne hiŗtek, ne boy olduğ **sallanduğ** (1/447)

Çonŗuluğ wèrdüğ ardınnan **gittiğ** (1/445)

Bu yollar iŗlemesin

Bezirgān hıŗlamasın

Biz **sèwdüğ** èller aldı

Hudam bağıŗlamasın (1/494)

Sèçe sèçe

Κalduğ hiŗe (1/464)

Çokluk ikinci şahıs eki metnimizde görölmemiŗtir.

Çokluk 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki –DıAr, -dUAr şekillerinde görülür.

Mēni *wērdiler* lala

Temeh *ēttiler* mala

Alanı ħir görmesin

Wēreni çeksin bala (1/504)

Ɔaranfilem dalım yoĥ

Genç igidem yārim yoĥ

Apardılar satmaĝa

Men cahıl ĥabarım yoĥ (1/507 “götürdüler”)

Ɔaladan *endirdiler*

Ɔara don *giydirdiler*

Men bu donu giymiydim

Zoruynan giydirdiler (1/507)

Birinnen *sordular* haralısay? Diydi hele arwat almıybam (1/430)

‘Ārsızın üzüne *tükürdüler* diydi ĥēy çisse yaĝıyı (1/428)

Çarnına *wirdular* diydi aň arham (1/444)

Egri yola koparlar

Sağa sola saparlar

Ewwel puta *taptılar*

İndi pula taparlar (2/535)

Olumsuz

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik birinci şahıs görülen geçmiş zaman ekinin olumsu –mAdım şeklinde görülür.

Osurdıy *dilmedim* men

Yanıyda *bilmedim* men

Bildim adam degülsey

Çağırdıy *gelmedim* men (2/535)

Yatmadım gèce gèçti

Gèce eglence gèçti

O yārın tāsasında

Bilmedim nice gèçti (2/529)

Mēnim bu mir giwlimi

Yar  dip pir giwlimi

Men diydim yap giwlimi

Diymedim kır giwlimi (2/523)

Çayı süzdüm çaydana

Çay ***içmedim*** fayda ne?

Malla bildüğün oğur

Hoyda ne war hayda ne? (2/528)

Teklik 2.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik ikinci şahıs görülen geçmiş zamanın olumsuzu ñ > y deşimesi soncunda –madiy şeklinde görülür.

Ağ gēce kara gēce

Rehme üzüyde peçe

Rehme küle batasay

Ƙoymadıy bayram gēce (1/486)

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman ekinin olumsu –mAdI şeklinde görülür.

Boş buğaza ikki köy wērdiler, boş buğazlığın elinden ***salmadı*** (1/431)

Yoşsul mal taptı yir ***tapmadı*** (1/453 “bulmadı”)

Yalançının éwi **yandı** kimse **inanmadı** (1/452)

Çonag umduğun **yemedi** (1/445)

Sarı zubun kaytanı

Yeri yavaş yol tanı

Gitti geri **dönmedi**

Genç igitler sultanı (1/510)

Mēnim bu usta giwlim

Sēwer saz beste giwlim

Bekledim yardan mektüp

Gelmedi posta giwlim (2/520)

Yaşıl zubun gök çuħa

Ha bekledim yar çıħa

Ha bekledim **çıħmadı**

Az kaldı canım çıħa (1/516)

Çara koduħ şata koyduħ

Sabunlandıḡ *aḡarmadı* (1/462)

Gėçindi adı *ḡalmadı*

İtti yādı *ḡalmadı*

Çünkü sır saḡlıyan yoḡ

Sırrın dadı *ḡalmadı* (2/528)

Birinci ve ikinci çokluk şahıs görülen geçmiş zaman eki metnimizde bulunmamaktadır.

Çokluk 3.Şahıs: Telaar Türkmen Türkçesinde çokluk üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman ekinin olumsuz –medIIAr şeklinde görülür.

Başım da tacısı war

Ne güzel bacısı war

İstedim *wèrmediler*

Ḳalbimde acısı war (1/492)

Ey şaḡraçı şaḡraçı

Siye yolladım elçi

Yolladım *wèrmediler*

Kasilsin anay saçı (e/498)

2.9.2.TASARLAMA KİPLERİ

2.9.2.1. Emir Kipi

“Emir çekimi, yalnızca şekil bildirir ve tasarlanan hareketin emir şeklinde olduğunu ifade eder. Emir çekiminde zaman ifadesi bulunmaz; buyunların yapma veya olmanın, dil kullancısı tarafından gerçekleşmesini istenen eylemin belirli bir zamanı yoktur” (Karaağaç, 2019:370).

Telafer Türkmen Türkçesinde emir ekleri -(I/U)m, -sIn, -AğIn -(I/U)n, -y, -Isız, -sInnAr şeklinde kullanılır. Ayrıca teklik 1. kişi yerine de emirden ziyade istek eki anlamı bildirilir (Gökdağ, 2019:110). Bunun yanı sıra olumsuzunun hem (-mI) eki hem de (-mA) eki ile yapıldığı görülmektedir.

Teklik 1.Şahıs. Teklik birinci şahıs emir eki, Eski Türkçede -AyIn şeklinde kullanılmıştır (Karaağaç, 2019:370). Bu durum Azerbaycan Türkçesinde de devam etmiştir (Yalçın 20118:287). Telafer Türkmen Türkçesinde teklik birinci şahıs emir eki, -Im, -Um şekillerinde görülür ve ünlüyle biten fillere y ünsüzüyle bağlanır. Sözkonusu ekler, hece kaynaşmasına uğramış, Telafer Türkmen Türkçesinin morfolojik özelliklerinden birisidir.

Hañçerin allı pullu

Bir yar sêwdim Musullu

Utandım adın *diyim*

Çağırdım ince bêlli (1/514 “diyeyim”)

Wêr *yiym* ört *yatum* (1/452 “yiyeyim, uyuyayım”)

Yeri hilalim yeri

‘Aklı balalım yeri

Qızlığıy alamadım

Seni dul **alım** yeri (1/516 “alayım”)

Ağ şalıy tilkim tilkim

Üz **yuyum** ‘arı silkim

Hansı yola gidersey?

Yola gözüm **tikim** (1/486 “yıkayım, dikeyim”)

Qara dağdan nar gelir

Oğlan zağmay dar gelir

Baş **koyum** siney üsne

Belke miye ter gelir (1/508 “koyayım”)

Seherden endim bağa

Başım degdi yarpağa

Men o yardan doymıybam

Nice **girim** torpağa? (1/511 “gireyim”)

Teklik 2.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik ikinci şahıs emir eki fillin kendisyle gerçekleştirilir.

Sahla samanı

Gelir zamanı (1/464)

Egri **otur** düz **konuş** (1/436)

Kapı bacayı **ört** konuşuyu hirsiz étme (1/443)

Bin bilsey bir bilene **danış** (1/430)

Ögce **düşün** soynı **sèleş** (1/448 “konuş”)

Ekmeği ekmekçiye **wêr** eger yarsın yise (1/436)

Seni dedeme degen derdi **yê** (1/483)

Qara maşsap saçağı

Sensey giwlim alçağı

Bir aşşam **gel** bir sebbeh

Bir de günorta çağı (1/507)

Sarı zubun kaytanı

Yêri yavaş yol **tanı**

Gitti geri dönmedi

Genç igitler sultanı (1/510)

Anasına **baĥ** kızını **al** (1/427)

Ķarayı içeri **ĥoy** aĥı yazıya çıĥart (1/443)

İstedüĥü **sile**, istemedüĥü **iĥittir** (1/442)

Arwattan ĥorĥanı ölü **say** (1/427)

Mēnim bu tatar giwlim

At üsne yatar giwlim

Apar o yara mektüp

Yaĥamı kurtar giwlim (2/522 “götür”)

Hey uyudu uyudu

Turĥu summaĥ suyudu

Teneke **apar** buĥda **get**

Wırun Nemĥi toyudu (1/502 “götür, getir”)

Ķah ta bir **baĥ** giwlime

Ꞑonca gl **taḥ** giwlime

Diydim kirppigiy oḥtu

Diymedim **ḥaḥ** giwlime (2/520 “kalk”)

Uyattım **uyan** diydim

Ey baḡrım uyan diydim

Mēni yerimde ḳoyan

Yād ile **uyan** diydim (2/525)

Aḥşamın arasın **gr**

Aḥ baḡrım yarasın **gr**

Umuduyı **kes** mennen

Git başıy ḥarasın **gr** (e/489)

Aḡ ḳoyun ebreş ḳoyun

Daḡ başınnan aş ḳoyun

Ḑobanı küstürüpsey

Wr sdy barış ḳoyun (1/486)

Seyyidim zada seyyit

Gelmişsen dada seyyit

Çapıy merhemet çapsı

Yetiş imdada seyyit (1/511)

Çonşusu ögeni **al** geç

Anasın ögeni **sal** geç (1/462)

Yaz duwara

Çalsın bahara (1/465)

İt azap at azap

Harda geldi **yat** azap (1/103)

Mēnim bu mir giwlimi

Yar  dip pir giwlimi

Men diydim **yap** giwlimi

Diymedim çır giwlimi (2/523)

Teklik 3.Şahıs (-sIn, -sUn): Telafer Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü şahıs emir eki, -sIn, -sUn şekillerinde görülür ve bazen ünlü uyumlarına uymaz. Bedduaların yönü de bağlama göre, 2. veya 3. teklik kişiye doğru olabilir. Ancak kipin 3. şahısta kullanılması zorunludur.

Allah siye köppek ef'ālī **wərsin** (1/479)

Boynıy **dönsin** (1/479)

Ayağıy aşşuğ torbası kim **ķırılın** (1/479)

Lişi **gelsin** (1/481)

Külüy göge **sawrulsun** (1/481)

Seni bir ķudurmuş **didsin** (1/482)

Yayıy duwarda aslı **ķalsın** (1/485)

Seni ne ķıraç ķölgesi ne de tepe **sahlasın** (1/483)

Seni ķafil ķaza **aparsın** (1/483)

Canıy cehennemde **olsun** (1/480)

Ķulağıya ķurguşun **tōķülsün** (1/482)

Boynın bükülsün babay yeriy boş **görsün** (1/480)

Üzüy **dünsün** (1/485)

Allah balayı **wərsin** (1/479)

Allah seni tēş **ēylesin** (1/479)

Mēnim bu Һas giwlimi

Tutmasın pas giwlimi

Ҙoy *girsin* Һara yire

Tutmasın yas giwlimi (2/524)

Musul'da ҘassapҺana

Sebep cigeriy yana

Bizi yardan ēdēni

Boyansın Һızıl Һana (1/504)

Bu taҺҺada gōg kisse

Mēni wērdile pise

Alanı Һir gōrmesin

Wēreni *düſsün* hise (1/494)

Bu gelin eſiktedi

Zülfü iliſiktedi

Ҙoymayın gelin *gitsin*

Balası bēſiktedi (1/493)

Kehepe kancıg tospağa

Malla *nëlesin* yağa

Damazlıgını çoğ koy

Keuwwet wër çalhamaga (1/509)

Şat kırağı yarpızlar

Yer yerden yaram sızlar

Daldalı daldalandı

Nëynesin daldasızlar? (1/513)

Çokluk 1.Şahıs. Telaar Türkmen Türkçesinde çokluk birinci şahıs emir eki –AğIn şeklinde kullanılır. Bir veya birden fazla kişiye hitap ederken –AğIn şekli bir işi gerçekleştirmek amacıyla cümleye “davet ve katılma” anlamı katar. Sözkonu ek, çokluk birinci şahıs ekiyle çokluk ikinci şahıs ekinden –AğIn şekli ortaya çıkmıştır. Bu durum Azerbaycan ağızları yanı sıra Kars, Sivas ve Hatay’da da örneklerine rastlanılmıştır (Sarıkaya, 2008:156).

Suyu soldım banıgtan

Bir nar derdim narlıgtan

Kızlar dü’e dileyin

Çıhağın bu darlıgtan (1/512“çıkalım”)

Gel mēnim ħurda giwlim

Gideğın yurda giwlim

Başın al köç buradan

Neyin war burda giwlim (2/524 “gidelim”)

Çokluk 2.Şahıs: Eski Türkçede çokluk ikinci şahıs emir eki –(X)ñ ve –ñlar şekillerindeydi (Gabain, 2007:79). Eski Oğuz Türkçesinde ise aynı ek –ñ, -Uñ, -ñUz, -UñUz şekillerinde görülmüştür (Timurtaş, 2005:148-149). Telafer Türkmen Türkçesinde ñ>y değişimini göz önünde bulundurarak çokluk ikinci şahıs emir eki, -in, -un, -y, -Iy şekillerinde görülür ve ünlüyle biten fillere y ünsüzüyle girer.

Ĥıdırraz altı life

Ĥızlar gelirler kēfe

Ĥızlar burda kēf yoħtu

Yērin gideğ Tilkiŕ'e (1/515 “yürüyün”)

Diri pağkuzu **yēyin**

Gidin anama dēyin

Zalım ĥükmet elinden

Gidin Bağdad'a **dēyin** (1/496)

Ağ ĥoyun ebreş ĥoyun

Dağ başınnan aş **koyn**

Çobanı küstürüpsey

Wër südüy barış koyun (1/486)

Hey uyudu uyudu

Turşu summağ suyudu

Teneke apar buğda get

Wirun Nemşi toyudu (1/502)

Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk ikinci şahıs emir eki, ñ > y değişmesi sonucunda –y, -ly şekillerinde de görülür.

Çaladan **atıy** mēni

Deliyem **tutuy** mēni

‘Ēzizimin atı yohtu

Aparıy satıy mēni (1/506)

‘Erep aldı fēsimi

Su kesti nefesimi

Gēdiy o yara **siley**

Ağır tutsun yasımı (1/488)

Olumsuz

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik birinci şahıs emir ekinin olumsuz çekimi –miyim şeklinde tespit edilmiştir.

Malım seni wèrim kötü olum yoħsa *wèrmiyim* (1/447)

Teklik 2.Şahıs. Telafer Türkmen Türkçesinde teklik ikinci şahısta fiil kökleriyle yapılan emrin olumsuzu –mA ile görülür.

Ĥec eden hecci qalır

Şah ölüür tacı qalır

Ĥırma şüşe giwlimi

Yapılmaz acı qalır (2/532)

Çobana *wèrme* kıızıy, ya koyun getirir ya kuzu (1/433)

Alçağ yèrde *yatma* sèl alır, üskek yèrde yatma yèl alır (1/426)

Ètme bulma

Ĥazma düşme (1/459)

Çalma eller qapısın qapıy çalınır bir gün (1/432)

Dostnan alış wèriş *èyleme* (1/535)

Serhoşa *degme* kendisi düşer (1/450)

Sirriyi *wërme* yāriya yāriyındih yāri war (1/450)

Aşşamın işini sebbehe *koyma* (1/426)

Sağ başıya saqqız *yappıştırma* (1/449)

Dolanma eller borküne borkün ellerde qalır (1/435)

Qara ‘āba bir ennen

Oğlan gel *gêçme* mennen

Eger mennen geçdiysey

Babicım yêgdi sennen (1/507)

Saqqalın ele *wërme*

Emegin yêle *wërme*

Başını wêrsey bile

Yurdunu êle *wërme* (2/532)

Bağdat’ta hurma yārım

Keşkölüy *burma* yārım

Men burdan h̄abar saldım

Sen orda **durma** yārım (1/491)

Dam başında çürütme

Şalıy başına **örtme**

Kimse gemiyde degül

Çoḡ öz özüy **büyütme** (1/496)

Meles köynek meleme

Men gördüm dügmeleme

Çaradı gözüy çara

Her gün bir **sürmeleme** (1/503)

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü şahıs emir ekinin olumsuzu, -mAsIn şeklindedir.

Allah siye uşaḡlarıyın ħirini **göstertmesin** (1/479)

Allah çıraḡıy **söndürmesin** (1/476)

Başıy üstünnen hiç sıcaḡ yel **esmesin** (1/476)

Allah siye aḡrıḡ incik **wèrmesin** (1/476)

Allah wèren elden **kesmesin** (1/476)

Tayrı çebir ‘azabı **wèrmesin** (1/478)

Etiy yere sepilsin düşüren **bulmasın** (1/480)

Baş buğday eskük **olmasın** (1/476)

Eliy Piygamber elinnen uzağ **olmasın** (1/477)

Börkün tut başıydan **uçmasın** ya'ni geçen dalğa sayılmaz (1/431)

Ağşam güneş batsın gel

Ufuk kaymağ tutsun gel

Kimse seni **görmesin**

Çonup çonşu yatsın gel (2/527)

Mēnim çınar giwlime

Çuşlar çonar giwlime

Degmeyin **bulanmasın**

Duru pınar giwlime (2/524 “kirlenmesin”)

Mēnim bu ças giwlimi

Tutmasın pas giwlimi

Çoy girsin çara yire

Tutmasın yas giwlimi (2/524)

Bu yollar *işlemesin*

Bezirgān *hıslamasın*

Biz sêwdüg èller aldı

Ĥudam *bağışlamasın* (1/494)

Mēnim bu özel giwlim

Alıp bir güzel giwlim

Esmesin hızan yêli

Tökmesin gazel giwlim (2/521)

Bu taḥçada gög kisse

Mēni wêrdile pise

Alanı ĥir *görmesin*

Wêreni düşün hise (1/494)

Çokluk 2.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk ikinci şahıs emir ekinin olumsuzu, -mAyIn şeklindedir.

Bu gelin eşiktedi

Zülfü ilişiktedi

Ķoymayın gelin gitsin

Balası bēşiktedi (1/493)

Mēnim çınar giwlime

Çuşlar konar giwlime

Degmeyin bulanmasın

Duru pınar giwlime(2/524)

Mēnim bu saf giwlimi

Aldadır laf giwlimi

Çusuruna **bağmayın**

Èlēyin ‘āf giwlimi (2/521)

Mēnim bu şüşe giwlim

Çalmayın daşa giwlim

Çapıyda kul yazıldı

Mēnim bu paşa giwlim (2/524)

Apardı sular mēni

Dağ daşa çalar mēni

Altuna denk olamam

Sanmayın dolar mēni (2/526)

Çalıştığımız metinde çokluk üçüncü şahıs örnekleri bulunmamaktadır.

2.9.2.2. Şart Kipi

Eylemin yapılması dileğini bildirir. Başka bir eylemin yapılabilmesi için kendi eylemi şart olur. Dilek-şart kipi bildirdiği zaman, dilek anlamı kaybolur (Ediskun, 2017: 184).

Tarihi Türk lehçelerinde ve özellikle Oğuz grubunda şart kipi çekminde –sA eki iyelik menşeli kişi ekleri kullanılmaktadır. Bu durum Telafer Türkmen Türkçesinde de görülmektedir. Fakat nadir durumlarda “eger” sözcüğü şart ekinin yanında kullanılmaktadır (Bayati, 2017:57). Olumsuz çekimi de –mAs şeklinde görülmektedir.

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesine teklik birinci şart şeklinin eki –sAm şeklinde kullanılır.

Bahsam yārım yar degül

Elim **çeksem** ‘ār degül (1/457)

Qalankuçam uçaram

Dar ‘āwcadan geçerem

Eski nişannım **görsem**

Yengiden wazgêçerem (1/506)

Şat içinde gezerem

Quş qanadın yazaram

İşitsem ewlenipsey?

Deli deli gezerem (1/512)

Keşeriye **çihşam** yar

Kösküye gül **tahsam** yar

Deger dünýe malına

Gül üzüye **bahsam** yar (2/525)

Teklik 2.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesine teklik ikinci şart kipinin eki ñ > y değişmesi neticesinde –sAy şeklinde kullanılır.

Bahsay bir yerden şey geliyi özünü pohta sıwa (1/429)

Keşpenin üstünde çadır **kursay** sikilir (1/444)

Gelsey ikindi gelme

Wāde bilindi gelme

Rağıptan göz kulluğ ol

Telesme indi gelme (2/527)

Sakçalın ele wërme

Emegin yële wërme

Başını *wêrsey* bile

Yurdunu èle wêrme (2/532)

Zengin *olsay* õgerler

Yohsul *olsay* sõgerler

Ağa kıızı kápılsa

Feķir kıızın dõgerler (2/533)

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesine teklik ikinci şart kipinin eki, –sA şeklinde kullanılır.

Baş bizim *olsa* tıraş asanttı (1/429)

Gişinin acığı *dursa* bir tağar duz gemirir (1/439)

İşegin canı *yansa* atı gèçer (1/443)

Ƙırılış degirmen *talansa* bir awıç unum gitmez (1/444 “çalınsa, yağmalansa”)

Çoğ ağız bir *ossa* bir ağız hiç olır (1/433)

Dilençi yüz yıl *ķassa* dilencidi (e/434)

Ƙara günü arzula ağ *gelse* bahtıydı (1/443)

Bı bulut bile *gitse* bağ neler yağar (1/429)

Altun torpağa *düşse* kıymeti azalmaz (1/427)

Bu yèl bile *eserse* bu maķas bile *keserse* ne boğ kıoyar ne saķķal (1/431)

Ekmegi ekmekçiye wër eger yarsın **yise** (1/436)

Giwil kimi **sêwse** gözel odı (1/439)

Ƙarğa yüz **yaşasa** kāmıl olmaz (1/577)

Yalan **aḥsamlandırsa** çeştlendirmez (1/452)

Gelse melektendi, **gitse** felektendi (1/438)

Dişin **ağırsa** çek ƙurtul

Başın ağırsa öl ƙurtul (1/458)

Bu yollar ince yollar

Yar yara incir yollar

Yar yārın ƙadrin **bilse**

İnciri düzer yollar (1/494)

Ağac başı al olır

Şumallanır dal olır

İgit ƙahraman **olsa**

Sêwdigine ƙul olır (1/487)

Çokluk 3.Şahıs: Telaar Türkmän Türkçesine çokluk üçüncü şart kipi eki –seler şeklinde kullanılır.

Ağşam gellem odaya

Çalhan ollam kadaya

Seni miye *werseler*

Felleh ollam babaya (1/489)

2.9.2.3. İstek Kipi

Tasaralanan hareketin istendiğini gösteren kiptir. Bu kip istek şeklinde bir tasarlama ifade eder, dilek bildirir (Vural-Böler, 2015:223).

Muharrem Ergin'e göre istek kipi Batı Türkçede –A'dır. –A Eski Türkçede gelecek zaman eki –ğ1/ ge (-ğay/ -gey) şekillerinden gelişmiştir. Eski Türkçedeki gelecek zaman ekinin ğ ve g'si Batı Türkçesine geçerken düştüğünü, –A ekinin ortaya çıkmışdır (Ergin, 2019: 310). Azerbaycan Türkçesinde de istek kipi –A'dır ve ünlüyle biten fillerden sonra –y ile bağlanır (Yalçın, 2018:291).

Telaar Türkmän Türkçesinde istek kipi konusunda, teklik ve çokluk birinci şahıslarda karaktersitik birtakım özellikler önümüze çıkmaktadır. Sözkonusu ekler aşağıda belirtilecektir.

Telaar Türkmän Türkçesinde de istek kipi -A ile karşılanır. Fakat teklik 1. ve 3. ve çokluk 1. ve 2. şahıslarda emir kipi –AyIm, -Am, -Im, -Um, -Ağ, -Allm, -asız şekillerinde kullanılır. Ayrıca olumsuz çekimi de –mI ve -mA ile yapılmaktadır.

Teklik 1.Şahıs: Telaar Türkmän Türkçesinde teklik birinci istek eki, -AyIm, -Am, -Im, -Um şekillerinde görülür ve kalınlık incelik uyumuna uyar. Sözkonusu ekler, hece kaynaşmasına uğramış, Telaar Türkmän Türkçesinin morfolojik özelliklerinden birsidir.

Altını *buzdurayım*

Sireyi *düzdüreyim*

Alma armut degülsey

Cübümde *gezdireyim* (2/536)

Mēnim bu *qum giwlimi*

Yar itti mum *giwlimi*

Giwliyin bir tayın wēr

Wēreyim *qum giwlimi* (2/521)

Ağaç başında *quşam*

Qorhuyam yere *düşem*

Qum *quşlar iwalıdı*

Men bir iwasız *quşam* (1/487 “*düşeyim*”)

Yeri hilalım yeri

‘*Āqlı balalım yeri*

Qızlıgıy *alamadım*

Seni dul *alım* yeri (1/516 “*alayım*”)

Sakqalıya **sıçam** heşe buğuydan (1/449)

Yārım Allah bileyce

Gitme **gelim** bileyce

Aldıraydım ağ sıfat

Gezdireydim bileyce (1/515 “geleyim”)

Gêçi köynek qolu dar

Oğlan giwliy mende war

Giwliye qurban **olum**

Oğlan elimde ne war (1/503 “olayım”)

Gel gideğ boş aywana

Yapısı hoş aywana

Sen sile men **ağlyım**

Tökülsün yaş aywana (1/499)

Zülflerin burum burum

Men **daryım** men **hörüm**

Allah yoluna urban

Günde bir seni **gürüm** (2/532 “tarıyayım, öreyim”)

Éwleri asar **néynim**

Ėem ġami basar néynim

Özi bir tarra gözel

Bir kıçtan asar néynim (1/498)

Su saldım baġa **néynim**

Degmez yarpaġa **néynim**

Yārım ceyran oluptu

Girmez yataġa **néynim** (1/512)

Gel ey mēnim sunam gel

Gel başına **dönem** gel

Sen éwimin direġi

Sensiz olmaz anım gel (2/528)

Teklik 2.Şahıs: Yakın gelecekte tasarlanan hareketi, işi, niyeti, düşünceyi, isteği bildirir. Bu durum Azerbeycan Türkçesinde de geçerlidir (Yalçın, 2018:293). Bu olay teklik ikinci kişide görülmektedir.

Telafer Türkmen Türkçesinde teklik ikinci şahıs istek eki, $\tilde{n} > y$ değışmesi sonucunda –AsAy şeklinde görülür.

Gideseş seni şaplı yaradı **dönesey** (1/480)

Tayrı'nın oduna **geleşey** (1/484)

Muhammed'in öğünde el boş üz kara **durasay** (1/482)

Seni dört derhem **yişey** (1/483)

Külü küdür oğlı kimi **kalasay** (1/481)

Qara yire **giresay** (1/482)

Seni Peyğemberin şef'âtinnan mahrum **köşey** (1/483)

Tirde geleşey tüşte **yuyulasay** (1/484)

Hey seni zece **batasay** (1/481)

Çüreg atlı sen yayan **olasay** (1/480)

Telafer Türkmen Türkçesinde teklik ikinci şahıs istek kipi eki, -AsAn şeklinde de görülür.

Qurda kuşa yem **olasan** (1/481)

Zornan **zorlanasan** tornan **torlanasan** (1/485)

On barmağın mum **elesen** razı olmaz (1/448)

Yer dibine *giresen* (1/485)

İlim ilim *itesen* (1/481)

Telafer Türkmen Türkçesinde teklik ikinci şahıs istek kipi çekimi, -A ile de görülür. Konuşan kişinin herhangi bir iş veya hareketle ilgili dileğini ve niyetini bildirir.

Umaram ağ bahtıy *ola* altun tahtıy *ola* (1/478)

Bir yanıy bit *ola* bir yanıy kırt *ola* (1/479)

Saçıy burnuy *kesile* kız (1/482)

Alniya Hadisoğlu kurguşunu *dege* (1/479)

Emegiy hiç *ola* çüregiy püç *ola* (1/480)

Yoğ yerden siye bala *gele* (1/485)

Ahıratıya kör *ene* (1/479)

Külüm zibilim başıya *gele* (1/481)

Cezeyi Allah *were* (1/480)

Èwiye yaz uldurumu *düşe* (1/480)

Gözüy yaşlı ayağıy daşlı *ola* (1/481)

Her çıkıy bir hançer başında *kala* (1/481)

İkki gözüy awcuma *düşe* (1/481)

Milkiyde bayğuşlar *öte* (1/482)

Muradın gözünde *kala* (1/482)

Çokluk 1.Şahıs: Telaar Türkmän Türkçesinde çokluk birinci şahıs isteki kipi eki şü şekillerde görülür:

1. Telaar Türkmän Türkçesinde çokluk birinci şahıs isteki kipi eki, -Ağ, -eğ şekillerinde meydana çıkar.

Gel *gideğ* bilesince

Geripler meħlesine

Burda bir gerip ölüp

Kimse gelmez yasına (1/499 “gidelim”)

Gel *gideğ* boş aywana

Yapısı hoş aywana

Sen sile men ağlıyım

Tökülsün yaş aywana (1/499 “gidelim”)

Ĥıdırraz altı life

Kızlar gelirler kefe

Kızlar burda kef yoħtu

Yerin *gideğ* Tilki'e (1/515 “gidelim”)

Bulağa saldım awran

Kimdi bu odun yaran?

Gel ikkimiz *çütleşeg*

Kör olsun bizi gören (1/494 “çiftleşelim”)

Ağaç başında haşhaş

Şekerden şirin kardaş

Yilde bir bayram gelir

Gel *olağ* bacı kardaş (1/487 “olalım”)

2. Telaar Türkmän Türkçesinde çokluk birinci şahıs istek kipi eki seyrek olarak kullanılan (-AlIm) şekli de tespit edilmiştir. Sözkonusu ek, Azerbaycan Türkçesinin bazı ağızlarında da görülür ve Türkiye Türkçesinin tesiriyle ortaya çıktığı tahmin edebilir (Sarıkaya, 2008: 157).

Hawalanda talan war

Ėemzesi can olan war

Giwil atlan *gidelim*

Gözü yolda kalan war (1/502)

Dişlerin mercan güzel

Dudağın fincan güzel

Saralım kol boyına

Olalım bir can güzel (2/531)

Görelim mēwlam neyler?

Neylese güzel èler (1/460)

Olumsuz

Teklik 2.Şahıs: Telafer Türmen Türkçesinde tekik ikinci şahıs istek ekinin olumsuz çekimi ñ > y değişmesiyle ve y sesinin daraltıcı tesirinden dolayı –mIsAy şeklinde yapılır.

Seni can **kırtarmıyasay** (1/483)

Seni küreken durmağa **yitirmiyesey** (1/483)

Gençliğıye **doymıyasay** (1/481)

Seni hiçbir gün **görmiyesey** (1/483)

Seni dar kaba el **uzatmıyasay** (1/477)

Kimseye mühteç **olmıyasay** (1/477)

Delüg döşeg **tapmıyasay** (1/480)

Seni yurt **tutmıyasay** (1/484)

Seni al dudağ **açmıyasay** (1/482)

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü şahıs istek ekinin olumsuz çekimi, y sesinin daraltıcı tesirinden dolayı –mIyA şeklinde kullanılır.

Burnun tutan üstüye *gêçemiye* (1/480)

Derdiye dermen *tapılmıya* (1/480)

Diliy yèddi malla *açamıya* (1/480)

Ocağıyda su *ķaynamıya* (1/482)

Siye yıǵlıyan *olmıya* (1/484)

Allah dert wère, dermen *wèrmiye* (1/479)

Bostanıy *içlenmiye* ektüğün *biçilmiye* (1/479)

Çokluk 2. Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk ikinci şahıs istek çekimi, -mıyasız şeklinde yapılır.

Çüreg *tapmıyasız*, gögerip bitmıyesız (1/480 “bulmıyasınız”)

2.9.2.4. Gereklilik Kipi

Fiillin gösterdiği oluş ve kılışın yapılmasının gerekli olduğunu bildirir ve Türkçede –mAll eki ile ünlü uyumuna göre yapılır (Korkmaz, 1992: 71). Gereklilik eki nispeten yeni bir ektir. –m1/ -ma fiilinden isim yapma eki ile –lı/ –li sıfat ekinden oluşmuştur (Er- gin, 2019: 313). Gereklilik kipi bir işin yapılması gerektiğini bildiren lazım, gerek ve icap etmek sözcüklerinin anlamını verir (Hengirmen, 1999: 188).

Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi” eserinde gereklilik ekiyle ilgili şöyle izahta bulunmuştur: “Gereklilik kipi eki Eski Anadolu Türkçesinin son- larına doğru, Oğuzcaya özgü yeni bir ek türü olarak ortaya çıkmıştır. Yapısı bakımından –mA fiilinden ad türetme eki ile –IU (<-lıg) sıfat ekinin kaynaşmasından ortaya çıkmıştır. Gereklilik kipi için Eski Anadolu Türkçesinde özel bir ek yoktur. –mAk/ -mA mastar ek- leri, -sA şart ve –A istek kipleri üzerine gerek kelimesinin getirilmesiyle (bilmen gerek, söylemek gerek vb.) yapılır” (Korkmaz, 2013: 613).

Telafer Türkmen Türkçesinde ise gereklilik eki 2 tip kullanılır:

1. Telafer Türkmen Türkçesinde birinci tip gereklilik kipi eki, -mAll getirilerek yapılır ve zamir kökenli şahıs ekleriyle kullanılır.

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik birinci şahıs gereklilik eki, -meliyem şeklinde görülür.

Giderem *gelmeliyem*

Gör ne derde deliyem

‘Aķibet yar uğruna

Bu sırrı *wèrmeliyem* (1/500)

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik üçüncü şahıs gereklik kipi eki, -mAll şeklinde yapılır

Bir üzü war **öpmeli**

Götüne saman **tepmeli** (1/457)

Ya bu derdi **çekmeli**

Ya bu elden **köçmeli** (1/465)

Ata dost kimi **bahmalı**, düşman kimi **minmeli** (1/427)

2. Telafer Türkmen Türkçesinde ikinci tip gereklik kipi, mecburiyet ve ihtiyaç anlatmak için kullanılır. (gerek+fiil kökü+istek eki) ile yapılır).-mAll ekinin yerine çok kez bu kalıp kullanılır.

İşegi süren **gerek** osrağına düzsün (1/443 “Eşegi süren osrağına dayanmalı”)

Kötü adamlar birleşse, iyiler de el ele wërmeğ **lazım** (1/446 “Kötü insanlar birleşse, iyiler de el ele vermeli”)

Bir elin wërdüğünü **gerek** öbir el görmesin (1/430 “Bir elin verdiği gerek diğer el görmemeli”)

2.10.EK FİL

Eski Türkçede “olmak” anlamına gelen er- > ir- > i- şeklinde gelişmek suretiyle, bugün Oğuz Türkçesinde ekleşmiş vaziyettedir. i- fiilinin görevi, isim soylu kelimeleri fiil durumuna ve basit çekimli fiilleri birleşik çekimli duruma getirmektir (Doğan, 2010:181).

Ek eylemde bazı örneklerde “i-” eylemi düşer. Ek eylem örneklerde uyuma girmiştir.

2.10.1.Ek fiili şimdiki (geniş) zamanı

İsim kök ya da gövdelerine ulandığı zaman, varlığın ne durumda bulunmakta olduğunu bildirir, sözü bir yargıya bağlar (Ediskun, 2017: 188). i- fiilinin şimdiki zamanın teklik birinci şahıs eki köken itibarıyla şahıs zemirinden gelmiştir. Eski Türkçede er-ür-men, er-ür-sen vb. geniş zaman çekimindeki, er- yardımcı fiil ile -ür ekinin birbirleriyle kaynaşarak eriyip kaybolması ve çekimin şahıs gösteren -men, -sen zamirlerinin de bir ek kalıntısı hâlden devamıyla ortaya çıkmıştır. Üçüncü şekilleri ise tur- > dur fiilinin geniş zaman çekiminden tur-ur > dur-ur > -Dır/-Dur gelişmiş çekiminin üçüncü şahısları ortaya çıkmıştır (Vural, 2015: 231-232).

Telafer Türkmen Türkçesinde bildirme ekleri ünlü uyumuna uygun olarak : -Am, -sAy, -d(-I/U), -t(I/U), -dIr,-dür, (-uğ) şekillerde ortaya çıkar. Ek fiilin olumsuz çekimi ise “degül” edatı getirilerek yapılır.

Teklik 1.Şahıs. –Am

Ağ şalıy men yumuşam

Hañçeriye *gümüšem*

Ƙoy siliyen silesin

Men seni begenmişem (1/486)

Ay altında **ulduzam**

Gelin degülem **kızam**

Gel hey üreksiz oğlan

Seher bağda **yalğuzam** (1/489)

Qaladan atıy mēni

Deliyem tutuy mēni

‘Ezizimin atı yohtu

Aparıy satıy mēni (1/506)

Men bir awuc **boyagam**

Yatmıybam **uyagam**

Eger sora gelirsey

Babay yanna **konagam** (1/504)

Qaranfil **destesiyem**

Qara gün **hastasiyam**

Sözüm kāmıl sözüdür

Çünkü söz **ustasiyam** (2/528)

Tutuşan oda menem

Od udan oda menem

Felegin bir düşmanı

Warıysa o da *menem* (2/525)

Ağaç başında kuşam

Qorhuyam yere düşem

Hım kuşlar iwalıdı

Men bir iwasız *kuşam* (1/487)

Apardı talan mēni

Ġaflette çalan mēni

Üz üsne *biriyem*

Qandırır yalan mēni (2/526)

Çayçıyam müşterim yoĥ

Çayım war şekerim yoĥ

Qorida su kaynıyı

Daşıyı ĥabarım yoĥ (2/534)

Dağların *başındayam*

On ikki *yaşındayam*

On ikki yaştan soyra

Qızların *pəşindeyem* (1/496)

Qoncayam qoqla mēni

Qahta bir yoqla mēni

Oliram bir çüt meme

Qoynuyda saqla mēni (2/528)

Teklik 2.Şahıs. –sAy

Oqlan oqlan *nacisey*

Kömeler *āgidisey*

Haqa çütçü *çobansay*

Bize begler *begisey* (1/505)

Sarı ebrinen eniy

Sensey saraldan mēni

Gün olır diwrān döner

Meger saraldam seni (1/510)

Dam başında **şüşesey**

Sıyrılasay düşesey

Ecelsiz ölüm odu

Yardan ayrı düşesey (1/517)

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde üçüncü şahısta kullanılan –Dir/-DUr şeklindeki r ünsüzü çoğunlukla düşer. Bazı örneklerde de düşmez.

Dêwe bir **pengedi** peng bulunmassa (1/434 “paradır”)

Dostnan ögce utanmaň soynı utanmaňtan **yêgdi** (1/435 “iyidir”)

Ëryãtidi bir şey bilmez (1/443 “tembeldi”)

Ƙızlar poňlı **pincerdi** têz büyür (1/444)

Nahırcıdı çüregın yığmağa ‘arı geliyi (1/447)

Köppegin döneceği **Ƙassaphanadı** (1/445)

Ne aşıyın **hawıncıdı** (1/473 “anasonudur”)

İş adam oğlının **aynasıdı** (1/442)

Can canın **yoldaşıdı** (1/442)

Mal can **yonƘasıdı** (1/446)

Bir baş soğan bir Ƙazanı **Ƙohıdır** (1/430)

Dêweye diydile boyny **egridi** diydi be haram **duzdu** (1/434)

Dil ucunda sümük **yohtı** (1/434)

Dilençi yüz yıl assa *dilencidi* (1/434)

Baş bizim olsa tıraş *asanttu* (1/429 “kolaydır)

Tohun acdan abarı *yohtu* (1/451)

Üregi eli *üstünder* (1/474)

aranfil destesiyem

ara gün astasıyam

Sözüm kāmil *sözüder*

Çünkü söz ustasıyam (2/528)

Hey uyudu uyudu

Turşu summa *suyudu*

Teneke apar buda get

Wırun Nemşi *toyudu* (1/502)

Aa başında uşam

oruyam yere düşem

um uşlar *ıwalıdı*

Men bir iwasız uşam (1/487)

Ağaçta nar *ferikti*

Qız dabany *erikti*

Oğlan çoğ gelip gitme

Qonşularıy *çürüktü* (1/487)

Başındakı *püşüdü*

Püşüsü Şam *işidi*

Babayı tanımanam

Babay nice *gişidi*? (1/492)

Mışaralar *suluğtu*

İçi dolu *balığtu*

‘Ezzim nişannıy gördüm

Qoltuğunda *tuluğtu* (1/504)

Hıdırraz altı *şattu*

Mağramay yeddi *qattu*

Seniy orda sağlığıy

Burda miye *kuwweti* (1/514)

Ağac başı *tahtadı*

Her ne görsey *hahtadı*

Hum benzimin sazlığı

Sennen *ayrılmağtadı* (1/487)

Çokluk 1.Şahıs: Telaar Türkmn Türkçesinde çokluk birinci şahıs eki standart dilde olduğu gibi “-(Iz)z/ -(U)z değil, –uğ şeklinde görülür.

‘Āskerüđ *esirdeyuğ*

Ķapalı *kasırdayuğ*

Ķız oğlanı begenmez

Ne yaman *‘āsırdayuđ* (2/528)

Çokluk 2.Şahıs:

Ķaymađ Ķatın *balasız*

Ķalırsız dert balasız

İwam balasız Ķoyduy

İway Ķalsın balasız (2/525)

Ek fiilin olumsuzu: Telaar Türkmn Türkçesinde ek fiilin olumsuz çekim ise yuvarlak ünlülü “degül” edatı getirerek yapılır.

Teklik 1.Şahıs.

Ay altında ulduzam

Gelin degülem kıızam

Gel hey üreksiz oğlan

Seher bağda yalğuzam (1/489)

Teklik 2.Şahıs:

Osurduy dilmedim men

Yanıyda bilmedim men

Bildim ***adam degülsey***

Çağırdıy gelmedim men (2/535)

Teklik 3.Şahıs:

‘Ākıl başıadı ***yašta degül*** (1/428)

‘Āşıka Bağdad ***uzağ degül*** (1/428)

Bêş barmağıy ***tey degül*** (1/429)

Fekirliḥ ‘ēyyip ***degül***, tembeliḥ ‘ēyyipti (1/438)

Dam başında çürütme

Şalıy başına örtme

Kimse ***gemiyye degül***

Çoḥ öz özüy büyütme (1/496)

Baħsam yārım *yar degül*

Elim çeksem *'ār degül* (1/457)

Kim begler begi *degül*

Èwin diregi degül

Bu günde hansı gişi?

Arwat *köppegi degül* (2/535)

2.10.2.Ek filin görülen geçmiş zamanı

Ad kök ya da gövdelerine ulandığı zaman, varlığın geçmiş zamandaki durumunu kesin olarak bildirir (Ediskun, 2017: 190). *i-* fiiline –Dı/-Du geçmiş zaman eki ve iyelik kökenli şahıs eklerinin eklenmesiyle olur.

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde *i-* fiili, ünsüzle biten isimlerden sonra, görülen geçmiş zaman ekine çoğunlukla *y* ünsüzüyle bağlanır. Fakat bazen *y'siz* de görülmektedir.

Altunnan *ağırydım*, samannan yüngül oldum (1/427)

Teklik 3.Şahıs:

Mēnim bu genç giwlimi

Èl kıymaz dinç giwlimi

Altunıydı bu felek

Èledi tunç giwlimi (2/522)

Az *warıydı* bacadan

Bir diğ geldi tereceden (1/456)

Men diyerem abbam acınnan öldü, o diyyi halwa külçe *yohıydu* yèsin (1/447)

Çamda çakkal *azıydu* bıdıh üsne geldi (1/432)

Bugün bir gemim *yohıydu* bu gündih kónşumun işegi kıyruğsuz doğdu (1/431)

Kara günü arzula ağ gelse *bahtıydu* (1/443)

Telafer Türkmen Türkçesinde *i-* fiilin düştüğü örnekleri de görülmektedir.

Şehirden köye geldim

Çöl kestim yaya geldim

Adıma hazna *wardı*

Kazdım kayaya geldim (2/531)

Ek fiilin Olumsuzu:

Teklik 2.Şahıs:

Kaşları kıarışıptı

Gün aywana düşüptü

Çohça *gözel degüldiy*

Giwil siye düşüptü (1/508)

Şat içinde sıyala

Taptım gümüş pıyala

Ewwel *yādda degüldiy*

İndi düştüy hayala (1/512 “hatırada değildin”)

Teklik 3.Şahıs:

Oy dereler dereler

Neler bilirim neler

Seniy degüldü mēnim

Gözel gök gözler (2/536)

2.10.3.Ek fiilin öğrenilen geçmiş zamanı

Ad kök ya da gövdelerine ulandığı zaman, varlığın geçmiş zamanda başlayıp biten ya da geçmiş zamandan şimdiki zamana kadar süregelen durumunu başkasından duymuş ya da sonradan sezmiş gibi bildirir (Ediskun, 2017:190). *i-* fiiline–mIş/-mUş geçmiş zaman eki ve zamir kökenli şahıs eklerinin eklenmesiyle ortaya çıkar. Görülen geçmiş geçmiş zamanda olduğu gibi bu kipte de *i-* ek fiili bazen eriyip düşmektedir (Vural, 2015:233).

Telafer Türkmen Türkçesinde *i-* fiilinin öğrenilen geçmiş zamanla çekimi 1. ve 3. teklik şahısta tespit edilmiştir.

Telafer Türkmen Türkçesinde *i-* fiili, ünlü ve ünsüzle biten isimlerden sonra, öğrenilen geçmiş zaman ekine genellikle *y* ünsüz ile bağlanır. Bazen de *y'siz* olur.

Teklik 1.Şahıs:

Mallayam oĥumuşam

Ne derdi *çohıymışam*

Bugün bir êw açılmış

Şükür men *yoĥuyımışam* (1/503)

Teklik 2. Şahıs:

Yaşıl gözlerine yandım

Mēnim olacaĥ sandım

Eger *wafasızımışsan*

Yazuĥ siye inandım (2/535)

Teklik 3.Şahıs

Gittim baĥa girmeĥe

Baĥın gülün dermeĥe

Baĥwānçısı *yādıymış*

Çoymaz mēni girmeĥe (1/499)

Çurt *awcıymış* tülkü *bekçiymiş* (1/446)

Yazımız bile yazılmış

Alın yazımız **karaymış**

Gelmez olaydım dünyeye

Çederde ayrılığ **warmış** (2/535)

Telafer Türkmen Türkçesinde *i*-fiili “iymiş” ayrı yazıldığı şekli örneğine rastlanılmıştır.

Külü kündür **zengin iymiş** ancağ oğlı gayet yoğsul olır (1/481)

2.10.4.Ek fiilin şartı

Başka bir fiilin oluşabilmesi için kendi fiilini ya da durumunu şart gösterir. *i-* fiilin –Sa şart ekinin eklenmesiyle gerçekleşir (Ediskün, 2017:191). Öğrenilen ve görülen geçmiş zamanda olduğu gibi bu kipte de *i-* ek fiili bazen düşmektedir (Vural, 2015:233).

Telafer Türkmen Türkçesinde *i-* fiilinin şart fiili kiple çekimi 2. ve 3. teklik şahısta tespit edilmiştir.

Telafer Türkmen Türkçesinde *i-* fiili, ünlü ve ünsüzle biten isimlerden sonra, şart kip ekine genellikle *y* ünsüz ile bağlanır. Bazen de *y*'siz olur. Ayrıca *i-* fiili “ıysa” ayrı yazıldığı şekli örneğine de rastlanılmıştır. Bazı örneklerde ise *i-* fiilinin düştüğü görülmektedir.

Teklik 3.Şahıs

Rızkında *warıysa* gelir Yemen'nen

Rızkında *yoh ıysa* çıkar gümandan (1/464)

Bugün *başımdaysa* sebbeh başıydadı (1/431)

Ey subaşı subaşı

İçinde üzük kaşı

Sizinki *ağarıysa*

Bizimki bölükbaşı (e/498)

Tutuşan oda menem

Od udan oda menem

Felegin bir düşmanı

Wariysa o da menem (2/525)

Telafer Türkmen Türkçesinde *i-* fiilnin düştüğü görülmektedir.

Eger kıarrın *gözelse*

Toy seniñ ewinde

Eger kıarrın *çirkinse*

Yas seniñ ewinde (2/536)

Olumsuz

Teklik 2.Şahıs.

Altını buzdurayım

Sırayı düzdüreyim

Alma *armut degülsey*

Cübümde gezdireyim (2/536)

Osurduy dilmedim men

Yanıyda bilmedim men

Bildim *adam degülsey*

Çağırdıy gelmedim men (2/535)

Teklik 3.Şahıs:

Şemendefirin demiri

Yar mēnim degül mi?

Yar *mēnim degülse*

Öldürrem özüzümü (2/536)

2.9.3.BİRLEŞİK FİİL ÇEKİMİ

2.9.3.1.HİKÂYE

Fiillerin hikâye şekli i-(<er-) yardımcı fiiline geçmiş zaman eki –dI/-dU getirilmesiyle oluşur (Yalçın, 2018:297). Telaar Türkmän Türkçesinde ek, fiilin üzerine bitişik olarak yapılabılır.

2.9.3.1.1.Geniş Zaman Hikâyesi

Geçmişte tanık olunan veya olunmayan bir iş ve hareket olduğunu bildirir. Telaar Türkmän Türkçesinde geniş zamanın hikâyesi –dI/-dU asıl fiilin üzerine –(I)r –(U)r –(A)r+ iyelik kökenli şahıs ekleri getirilmesiyle yapılır. Geniş zamanın hikâye çekimi şu şekilde görülmektedir:

Teklik 1.Şahıs: Telaar Türkmän Türkçesinde geniş zaman hikâyesinin teklik birinci şahısta ünlü uyumuna uyarak –ArdIm, -ırdım şeklinde meydana çıkar ve herhangi bir ünlü uyumsuzluğu göze çarpmaz.

Ayrıldım özlerinden

O şirin sözlerinden

Bileydim ayrılmazdım

Öperdim gözlerinden (1/490)

Bileydim eddem ölüyü özünü bir kuru çüreye **satardım** (1/430)

Tülkü diydi ikindi sıcakınnan olmasaydı bir şikerte **ekerdim** (1/781)

Çağırırdım munca men

Çaldım kıldan ince men

Tökerem acı yaşlar

Babası gelince men (e/85)

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde geniş zaman hikâyesinin teklik ikinci şahısta ünlü uyumuna uygun olarak –irdi, -ardı şekillerinde görülür.

Giden gelseydi abbam **gelirdi** (1/439)

Allah köppeğin dü'esini kabul eyliyeydi dünyeye sümük **yağardı** (1/426)

Olumsuz

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde geniş zaman hikâyesinin teklik birinci şahısta olumsuzu –mAzdım şeklinde meydana çıkar.

Ayrıldım özlerinden

O şirin sözlerinden

Bileydim **ayrılmazdım**

Öperdim gözlerinden (1/490)

Begenmezdim begleri kepez oldum kullara (1/429)

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde geniş zaman hikâyesinin teklik birinci şahısta olumsuzu –mazdı şeklinde görülür.

Her suça Tayrı bir daş wırsaydı günah **kalmazdı** (1/441)

Geniş zaman hikâyesinin çokluk şekilleri tespit edilmemiştir.

2.9.3.1.2.Şimdiki Zaman Hikâyesi

Geniş zaman gibi geçmişte tanık olunan veya olunmayan bir iş ve hareketin anlamında kullanılır.

Telafer Türkmen Türkçesinde şimdiki zamanın hikâyesi asıl fiilin üzerine -(X)y, -Iy+ -dı/dU +iyelik kökenli şahıs ekleri getirilmesiyle yapılır. Şimdiki zamanın hikâye çekimi şu şekilde görülmektedir:

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik birinci şimdiki zamanın hikâyesi –IydIm şeklinde görülür.

Gidiydim dombalana

Çaldım dolana dolana

Yeddi kız kurban olsun

Bir keçelce oğlana (1/500“gidiyordum”)

Yatıydim bir diş gördüm

Sağ elimde kuş gördüm

Uyandım gözüm açtım

İkki elim boş gördüm (1/516 “yatıyordum”)

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde şimdiki zamanın hikâyesi teklik üçüncü şahısta –iydi şeklinde görülür.

‘Ezzim **gidiydi** dağa

Parasın wêrdi yağa

‘Ezzime kurbân olsun

Her mehlede bêş ağa (1/490 “gidiyordu”)

Olumsuz

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman hikâyesinin teklik birinci şahısta olumsuzu –miydim şeklinde ortaya çıkar.

Qaladan endirdiler

Qara don giydirdiler

Men bu donu *giymiydim*

Zoruyan giydirdiler (1/507 “giymiyordum”)

2.9.3.1.3.Öğrenilen Geçmiş Zaman Hikâyesi

Uzak bir geçmişte gerçekleşen bir işi veya tanık olunan hareketi bildirir.

Telafer Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinde —Ib, -Ub – Ip, -Up, -Ipt(I/U) kullanılmıyor sadece –mİş, -mUş ekleri kullanılıyor.

Telafer Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi –dI/-dU asıl fiilin üzerine –mİş, -mUş+ iyelik kökenli şahıs ekleri getirilmesiyle yapılır.

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde teklik birinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman hikâyesi –mıştım şeklinde görülür.

Elimin ardını *koşlamamıştım* (1/470)

2.9.3.1.4.Şart Kipinin Hikâyesi

Şart kipi hikâyesi gerçekleşmemiş bir isteğin ya da dileğin anlamında kullanılır.

Telafer Türkmen Türkçesinde şartın hikâyesi –dI/-dU asıl fiilin üzerine –sA+ iyelik kökenli şahıs ekleri getirilmesiyle yapılır. Ayrıca –sA ile –dI arasına –y ünsüzüyle bağlanır.

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde şartın hikâyesi teklik birinci şahısta –seydim şeklinde görülür.

Siye wêrdügum südü köppeklere *wêrseydim* (1/484)

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde şartın hikâyesi teklik üçüncü şahısta –sAydI şeklinde görülür.

Boynımı wıran callat keşke merd *olsaydı* (1/431)

Her suça Tayrı bir daş *wırsaydı* günah kalmazdı (1/441)

Giden *gelseydi* abbam gelirdi (1/439)

Emir Kipinin Hikâyesi yoktur.

2.9.3.1.5.İstek Kipinin Hikâyesi

Bu kip bir durumun, bir hareketin geçmişte bir niyet veya zorunluluk hâline geldiği anlama gelir. Ayrıca pişmanlık da bildirir.

Telafer Türkmen Türkçesinde istek şeklinin hikâyesi –dI/-dU asıl fiilin üzerine –A+ iyelik kökenli şahıs ekleri getirilmesiyle yapılır. Ayrıca –A ile –dI arasına –y ünsüzü türemektedir.

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde istek şeklinin hikâyesi teklik birinci şahısta –AydIm şeklinde görülür.

İbrişim wêrdim siye

Wêreydim dal fêsiye

Her meħleden geçende

Ûulağ wêrrem sesiye (1/502)

Yārım Allah bileyce

Gitme gelim bileyce

Aldıraydım ağ sıfat

Gezdireydim bileyce (1/515 “çektireydim”)

Başıma bir dem geleydi dostum işim **tanıyaydım** (1/429)

Bileydim eddem ölüyü özünü bir kuru çüreye satardım (1/430)

İçeydim mest **olaydım**

Yara sermest **olaydım**

Acığlar açığına

Bileyce dost **olaydım** (1/502)

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde istek şeklinin hikâyesi teklik üçüncü şahısta –AydI şeklinde görülür.

Seni anay ekkiz **doğaydı** (1/450)

Seni talan **alaydı** (1/484)

On ikki İmam seni **wıraydı** (1/482)

Torpağıy **sawurulaydı** (1/584)

Doyuz boynızın **göreydi** kapıdan geçemezdi (1/435)

Allah köppegin dü'esini **ka**bu**l **ë**yliyeydi** dünyeye sümük yağardı (1/426)

Başıma bir dem **geleydi** dostum işim tanıyaydım (1/429)

Köppegin dü'esi **geçeydi** sümük yağardı (1/445)

Kestek kellemi yardı keşkeydi daş **olaydı** (1/444)

Yar miye şan **wëreydi**

Benzime kan **wëreydi**

Mennen bin can alanda

Keşke bir can **wëreydi** (2/530)

Mënim bu kâr giwlime

Ƙonaydı yar giwlime

Yara giwil wëreli

Gelipti bar giwlime (2/522)

2.9.3.2.ŞART

Fiillerin hikâye şekli i-(er-) yardımcı fiiline geçmiş zaman eki –sA getirilmesiyle oluşur (Yalçın, 2018:317).

Telafer Türkmen Türkçesinde şart birleşik zamanı “eger” ve basit çekimli fiillerden sonra -sA getirelerek yapıldığı da karşımıza çıkmaktadır.

2.9.3.2.1.Geniş Zaman Şartı:

Telafer Türkmen Türkçesinde geniş zamanın şartı –sA asıl fiilin üzerine –(I)r –(U)r –(A)r+ -sA+ iyelik kökenli şahıs ekleri getirilmesiyle yapılır. Geniş zamanın şartı çekimi şu şekilde görülmektedir:

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde geniş zamanın şartı teklik birinci şahısta –arsam, -ırsam şekillerinde görülür.

Adım dil alır gider

Ahım yèl alır gider

Hansı kıza göz **koysam**?

Onı èl alır gider (2/531)

Giderim yolum yohtu

Çanadım kolum yohtu

Yüz yıl bir yerde **kalırsam**

Soranım halım yoht (1/500)

Teklik 2.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde geniş zamanın şartı teklik ikinci şahısta ñ > y değişmesi sonucunda –ersey şekline görülür.

Ƙara maħsap Ƙablama

Murwat éle çih dama

Eger mēni **sēwersey**

Elçi yolla babama (1/507)

Men bir awuc boyağam

Yatmıybam uyağam

Eger sora **gelirsey**

Babay yanna Ƙonağam (1/504)

Ğeribin giwlini yapmağ **istersey** özüne bir salam wēr (1/438)

Olumsuz

Teklik 1. Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde geniş zamanın şartı teklik ikinci şahısta ses bezeşmesi (-zs->-ss-) sonucunda –mAssAm şeklinde görülür.

Ardınca Ƙoşaram men

Dağları aşaram men

Bir gün seni **görmessem**

Yatağa düşerem men (2/526)

Saman diyer aldır mēni

Yaramassam yandır mēni (1/464)

Mēnim āni giwlimi

Kerem anı giwlimi

nanmassay iine

Gel gir tanı giwlimi (2/521)

Diysey bir bala *diyemessey* ikki bala (1/435 “demezsen”)

Teklik 2. ahıs: Telafer Trkmn Trkesinde geni zaman artının teklik ikinci ahısta olumsuzu ñ > y deimesi sonucunda (-zs->-ss-) –massay eklinde grlr

‘Emmim olı al mēni

Heme yola sar mēni

Eger mēni *almassay*

Heme yol wırsun seni (1/497)

Teklik 3. ahıs: Telafer Trkmn Trkesinde geni zaman artının teklik uunc ahısta olumsuzu (-zs->-ss-) –messe eklinde grlr.

Gül Mēnim ayna giwlim

Çal çağır oyna giwlim

Eger bu gün **gelmesse**

Yar gelir dayna giwlim (2/524)

Mēnim bu güler giwlim

Arzular diler giwlim

Muradı wēren Allah

Wērmesse niler giwlim? (2/520)

Wērmesse mā‘bud

Nēynesin Sultan Maħmud? (1/465)

2.9.3.2.2.Görülen Geçmiş Zaman Şartı

Geçmişte meydana gelen iş ve hareketi şarta bağlar.

Telafer Türkmen Türkçesinde geniş zamanın şartı –sA asıl fiilin üzerine -d(I/U)+ -sA+ iyelik kökenli şahıs ekleri getirilmesiyle yapılır. Ayrıca –sA ile –dI, -dU arasına –y ünsüzüyle bağlanır. Görülen geçmiş zamanın şartı çekimi şu şekilde görülmektedir:

Teklik 2.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde görülen geçmiş zamanın şartı teklik ikinci şahısta ñ > y değişmesi sonucunda –diysey şekline görülür.

Qara ‘āba bir ennen

Oğlan gel geçme mennen

Eger mennen **gediysey**

Babıcım yeğdi sennen (1/507)

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde görülen geçmiş zamanın şartı teklik üçüncü şahısta –duysa, -dıysa şekillerinde görülür.

Babıcıy boz **olduysa**

Yemenim toz **olduysa**

Men ayağım kesmenem

Arada şan **olduysa** (1/491)

Ağlak şuşe kimdir **ķırıldıysa** doğrulanmaz (1/426)

Olumsuz

Teklik 2.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde geniş zaman şartının teklik ikinci şahısta olumsuzu –madıysay şeklinde görülür.

Gözümde nem war mnim

Giwlimde ğem war mnim

Eger sen **olmadıysay**

Burada nem war mnim? (2/533)

2.9.3.2.3.Öğrenilen Geçmiş Zaman Şartı

Geçmişte meydana gelen iş ve hareketi şarta bağlar.

Telafer Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın şartı iki tip ile görülür:

1. Telafer Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın şartı –sA asıl fiilin üzerine –Ib, -Ub –Ip, -Up+ -sA+ zamir kökenli şahıs ekleri getirilmesiyle yapılır.

Teklik 2.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın şartı teklik ikinci şahısta ñ > y değişmesi sonucunda –ıpsay, -upsay şekillerinde görülür.

Çara maşsap *alipsay*

Ne saçağın *salipsay*

Sen siye yar *tutupsay*

Mēni elden *salipsay* (1/507 “almışsan, bırakmışsan, tutmuşsan”)

Olumsuz

Çokluk 2.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman şartının çokluk ikinci şahısta olumsuzu –miyipseğ şeklinde görülür.

Eger dēwe *görmiyipseğ* kıyyığın görübüğ (1/436 “görmemişsek”)

2. Telafer Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın şartı –sA asıl fiilin üzerine –mİş, -mUş+ -sA+ zamir kökenli şahıs ekleri getirilmesiyle yapılır.

Teklik 1.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın şartı teklik birinci şahısta –misen şekline görülür.

Seyyidim zada seyyit

Gelmişsen dada seyyit

Çapıy merhemet çapsı

Yetiş imdada seyyit (1/511)

2.9.3.2.4.Şimdiki Zaman Şartı

Konuşma anındaki iş ve hareketi şarta bağlar.

Telafer Türkmen Türkçesinde şimdiki zamanın şartı –sA asıl fiilin üzerine -(X)y, -Iy + -sA+ zamir kökenli şahıs ekleri getirilmesiyle yapılır.

Teklik 2.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde şimdiki zamanın şartı teklik ikinci şahısta ñ > y değişmesi sonucunda –isey şeklinde görülür.

Gidiysey uğur olsun gül çimen yolun olsun (1/477 “gidiyorsan”)

Sêl gelir kıpar mēni

Kandala çırpır mēni

Gidiysey İmāmlar’a

Bileyce apar mēni (2/528 “gidiyorsan”)

2.9.3.3.RİVAYET

Fiillerin hikâye şekli i-(<er-) yardımcı fiiline geçmiş zaman eki –mİş/ -mUş getirilmesiyle oluşur (Yalçın, 2018:308).

2.9.3.3.1.Geniş Zaman Rivayeti:

Geçmişte rivayet edilen olay veya hâlleri anlatır.

Telafer Türkmen Türkçesinde geniş zamanın rivayeti –mİş/-mUş asıl fiilin üzerine –(Dr –(U)r –(A)r+ -mİş/-mUş+ zamir kökenli şahıs ekleri getirilmesiyle yapılır.

Teklik 3.Şahıs: Telafer Türkmen Türkçesinde geniş zamanın rivayeti teklik üçüncü şahısta –ermiş şeklinde görülür.

Oğlan aya *benzermiş*

Çağmur çaya *benzermiş*

Yengi küreden çığmış

Sıyalaya *benzermiş* (1/505)

2.9.4.Yapı Bakımından Fiiller

2.9.4.1.Basit Fiiller

Aslında fiil olan; başka bir kelimedenden türememiş, başka bir kelime ile birleşmemiş fiilerdir (Vural-Böler, 2015: 244).

Bı bulut bile gitse *bağ* neler yağar (1/429)

Đalwata *çek* özün (1/471)

Uşağtan *al* habarı (1/452)

Dostıynan *ye* iç mu‘āmele étme (1/435)

İt azap at azap

Harda geldi *yat* azap (1/461)

Giderem *gelmeliyem*

Gör ne derde deliyem

‘Ağibet yar uğruna

Bu sırrı *wermeliyem* (1/500)

Aḥşamın arasın gör

Aç bağrım yarasın gör

Umuduyu kes mennen

Git başıy çarasın gör (1/489)

Mēnim gāni giwlimi

Kerem kıanı giwlimi

İnanmassay içine

Gel *gir* tanı giwlimi (2/521)

Dağlar dağladı mēni

Gören ağladı mēni

Felek *tuttu* kıolumdan

Çarpaz dağladı mēni (1/495)

Ay yıldız *battu* güzel

Èl ‘elem *yattu* güzel

Üzüy sap sarı geçip

Kim siye battı güzel (2/530)

2.9.4.2. Türemiş Fiiller

İsim ya da fiil kök ve gövdelerine yapım ekleri ulanarak yapılan yeni anlamdaki fiilerdir (Ediskun, 2017: 224).

Derdiye dermen *tapılmıya* (1/480)

El ağzına bağan arwadın tüz *boşar* (1/436)

Ölüm gören sitmeye *kanar* (1/448)

Zornan *zorlanasan* tornan *torlanasan* (1/485 “avlanasın”)

Tawuğ mırtladuğça götü *daralır* (1/451)

Altun torpağa düşse kıymeti *azalmaz* (1/427)

Kulağıya kurguşun *tökülsün* (1/482)

Allah siye uşağlarıyın hırini *göstertmesin* (1/479)

Seni *emizdiren* anadan uzağ olmiyasan (1/477)

Seni dar kaba el *uzatmıyasay* (1/477)

Sağ başıya sakıkız *yappıştırma* (1/449)

Aranın Turanın adamı *yığışıptı* buraya Allah boyınnarını kırsın (1/479 “toplanmış”)

Ağır yonkayı yel *kaldırmaz* (1/426)

Ahmaqtı o insan dünye için *yığlar* (1/426)

Allah alsın o altun teşti ki içine kan *kusulur* (1/426)

Başa gelmiyince **bilinmez** (1/429)

Bir koltuhta ikki karpız **tutulmaz** (1/430)

Her geldi suya burğul **tökülmez** (1/471)

Çıkıy **tapılmasın** (1/480)

Etiy yere **sepilsin** düşüren bulmasın (1/480)

Allah çırağıy **söndürmesin** (1/476)

Yüz serçe bir kazan **doldurmaz** (1/453)

Allah size kara partal **giydirmesin** (1/476)

Allah kemaliy **artırsın** (1/476)

Siye el uzadan düşmanın eli **kırılsın** (1/478)

Dam başında çürütme

Şalıy başına örtme

Kimse gemiyde degül

Çoğ öz özüy **büyütme** (1/496)

İnsan yaħlaşa yaħlaşa

Saman **doldurur** postuya (1/461)

Saman diyer **ƙaldır** mēni

Yaramassam **yandır** mēni (1/464)

Damda ırağ **yandırır**

Mēni görer **sōndürür**

Ōzi yoręan altında

Mēni sawuğ **ōldürür** (1/496)

Ağ oyun ebreş oyun

Dağ başınnan aş Çoyun

Çobanı **küstürüpsey**

Wēr südüy barış Çoyun (1/486)

ağrılan yere **erinme**

ağrılmıyan yere **gōrünme** (1/458)

Felek kimine awun **yēdirir** kimine kelek (1/438)

Ot öz kōkü üstünde **gōgerir** (1/448)

Borçlı ölmez benzi **sararır** (1/431)

Budala zem **kaldirir**

‘Akıllı gem kaldirir

Herkes diyer oy canım

Düşeni kim kaldirir? (2/533)

Sarı babıc kıçında

Halhal **oynar** içinde

Yara yoldaş olaydım

Serin **baglar** içinde (1/510)

Parçalıg **çiceklendi**

Gelmedi yar eglendi

Ağrıgıy yalan oldı

Ölümüy **gəciklendi** (1/506)

2.9.4.3. Birleşik Eylemler

“Birleşik eylemler, bir ad veya ad soylu Türkçe veya yabancı kökenli bir kelime ile etmek, edilmek, olmak, olunmak, eylemek, kılmak, kılınmak vs. yardımcı eylemlerin birleşmesinden ya da belirli kurallar içinde bir araya gelmiş iki ayrı eylemin anlamca kaynaşmasından oluşmuş birleşik yapıdaki eylem türleridir” (Korkmaz, 2014: 489).

2.9.4.3.1. Bir Ad + Bir Yardımcı Eylemden Yapılan Birleşik Eylemler

Sabr eden murada yeter (1/449)

Külü kündür zengin iymiş ancağ oğlı gayet *yoğsul olur* (1/481)

Kapı bacayı ört konuşuyu *hirsiz etme* (1/443)

Ölümü görset sitmeye *razı olsun* (1/448)

Hüsinim sen *alçağ ol* su gelir gölde durur (1/442 “mütevazı ol”)

Begenmezdim begleri *kepez oldum* kullara (1/429)

Çüregi *bütün olsun* (1/476)

‘Umrüy *uzun olsun* işiy düzgün olsun (1/476)

Çarrı kız bezenince toy *battal olur* (1/444)

Subaşı yèddi yoldu

Çaldım tulugum doldu

Men bu yola gitmiydim

Sebebi *rakıp oldu* (1/512)

At sattım *pişman oldum*

Ƙız wêrdim *düşman oldum* (1/456)

At gelmeden *ahur yaptı* (1/427)

Dêwenin yükü *ƙasp olur* yêdügü *âgöl olur* (1/434)

Ağac başı al olur

Şumallanır dal olur

İgit ƙahraman olsa

Sêwdigine *ƙul olur* (1/487)

Ƙaldırıp ƙoyma mēni

Dillere yayma mēni

On barmağım *mum êttim*

Ha õgdüy saldıy mēni (2/531)

Hec eden hecci ƙalır

Şah õlür tacı ƙalır

Ƙırma şüşe giwlimi

Yapılmaz acı ƙalır (2/532)

Gögde terezi mizan

Hoş geldiy mehle gezen

Mehle gezmeğ *kār êtmez*

İğit ol para kıazan (1/500)

Mēnim bu kıum giwlimi

Yar itti mum giwlimi

Giwliyin bir tayın wēr

Wēreyim kıum giwlimi (2/521 yar etti")

Mēni wērdiler lala

Temeh êttiler mala

Alanı kıir görmesin

Wēreni çeksin bala (1/504)

Yataram yanım üsne

Kıuş kıonar kıanım üsne

Bübüller *figān eyler*

Bu kıirin canım üsne (1/516)

Dostıynan yê iç **mu‘āmele êtme** (1/435)

Helefo kessesinnen **cūmertliĝ êliyi** (1/440 “yapıyor”)

Pohlıdıĝ çamırriya **‘esk êliyi** (1/449 “dalga geçiyor”)

Heşen, Heşiyingilden **uzaĝ olmuş** (1/481)

Tayrı tutuĝunuz orucu **ka^{bul} êlesin** (1/478)

Allah bizi Abdal Musa'nın hışmı ĝāzabinnen **hıfz êlesin** (1/476)

Çoban istese erkek dawardan **pênir êler** (1/433)

Karatepe yassıdı

Sincar daĝı ‘āsıdı

Aĝız **kör olmuş** Nürki

İsma‘il’in nesidi? (1/508)

Zülfüy ilişen yere

İlişip düşen yere

Dünye ‘elem **çar êtmez**

Bir giwil düşen yere (1/517)

2.9.4.3.2. Bir Sıfat-eylem + Bir Yardımcı Eylemden Yapılan Birleşik Eylemler

Yazımız bile yazılmış

Alın yazımız karaymış

Gelmez olaydım dünyeye

Çederde ayrılığ warmış (5/535)

2.9.4.3.3. Eylem+ Eylemden Oluşan Birleşik Eylemler (Tasfir Eylemler)

2.9.4.3.3.1. Yeterlilik Eylemi

Esas eylemin –A zarf fiil şekli üzerine bil- yardımcı eylemin getirilmesiyle oluşan eylemlerdir. Yeterlik eylemi, bir oluş ve kılışı gerçekleştirme güç ve yeterliğini veya bir oluş ve kılışın gerçekleşme ihtimalinin bulunduğunu gösterir (Vural-Böler, 2015: 246).

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Telaar Türkmən Türkçesinde de –bil yardımcı eylemi ile yapıldığı görülmektedir. Olumsuz şeklinin –ebilmez, -abilmez, -AmAm ve na-diren –AmmA ile yapıldığı görülür. Bu durum Azerbaycan Türkçesinde de geçerlidir.

Teklik 3.Şahıs:

Bir baba yèddi oğlan *besliyebilir* yèddi oğlan bir baba besliyemmez (1/430)

Olumsuz

Teklik 1.Şahıs:

Ey mēnim sayın giwlim

Çekemem yayın giwlim

Bilmem mēnim neyim war

İstersey payın giwlim (2/525)

Apardı sular mēni

Dağ daşa çalar mēni

Altuna denk *olamam*

Sanmayın dolar mēni (2/526)

Sêwdim qalada seni

Burcu ā'lede seni

Sêwdim *alabilmedim*

Qoydum balada seni (1/511)

Gençliğ geldi *tutammadım*, ehiliğ geldi *kaçammadım* (1/438 “tutamadım, kaçamadım”)

Duvarı *delemedim*

Yanıya *gelemedim*

Kör olsun yaman qonşu

Halıyı *saramadım* (1/497)

Yeri hilalim yeri

‘Aklı balalım yeri

Qızlığıy *alamadım*

Seni dul alım yeri (1/516)

Teklik 3.Şahıs:

Gezegen *gezebilmez*

Gezmesse *dözebilmez* (1/459)

At satan işeg *alammaz* (1/427 “alamaz”)

Qurttan köppek ortağ olsa çoban bir şey *edemmez* (1/446 “yapamaz”)

Derdini sahlıyan dermen *tammaz* (1/434 “bulamaz”)

Bir baba yèddi oğlan besliyebilir yèddi oğlan bir baba *besliyemmez* (1/430)

Doyuzdan qorhan darı *ekemez* (1/435)

Qazı çıhtı qazıya

Çüreg saldı tazıya

Sēlih teres oluptu

Çıhammıy yazıya (1/509 “çıkamıyor”)

2.9.4.3.3.2.Süreklilik Eylemi

Bu altı gruba giren tasfir eylemleri, esas eylemin -(y)A, -(y)I ve -(y)Ip zarf- fiil biçimleri üzerine dur-, gel-, kal-, gör-, koy- yardımcı eylemlerinin getirilmesiyle oluşturulur (Korkmaz, 2009:152).

Irak Türkmen Türkçesinde süreklilik eyleminin, zarf-fiili -(y)Ip, -(y)-A ekleri üzerine dur-, gel-, gör-, koy- yardımcı eylemlerinin getirilmesiyle yapıldığı görülmektedir (Sukur, 2019:99). Metnimizde tespit edilen örnek aşağıda görülmektedir:

Ƙaldırıp Ƙoyma mēni

Dillere yayma mēni

On barmağım mum étim

Ha õgdüy salma mēni (2/531)

Telafer Türkmen Türkçesinde “Tezlik ve Yaklaşma” eylemleri çalıştığımız metinde bulunmamaktadır.

2.9.4.3.3.3.Anlamca Kaynaşmış Birleşik Eylemler

Bir eylemin, eylemisi ya da yardımcı eylemle bütünleşmesiyle meydana gelebilir. Çoğu mecaz manadır. Kaynaşma yoluyla teşkil olunan birleşik fillerden bazıları diyemler olarak kullanılmaktadır (Bilgegil, 2014:252) Aşağıda verilen örnekler;

Ƙalankuçam uçaram

Dar ‘āwcadan geçerem

Eski nişannım görsem

Yengiden ***wazgēcerem*** (1/506)

Ağzım açtırma (1/467)

Allah'tan qorhmaz (1/467)

Bası ibinmedi (1/468)

Ağı sulandı (1/467)

Dil açtı (1/470)

Qulağı asmadı (1/473)

Adım *dil alır* gider

Ahım yəl alır gider

Hansı kıza göz qoyarsam?

Onı əl alır gider (2/531)

Gögde ulduz san wèrir

Coştı yaram qan wèrir

Yar mēni gemli görse

Üzün burur yan wèrir (1/501)

Mēnim bu lenk giwlime

Olmasın tenk giwlime

Her kıza *giwil wèrmem*

Araram denk giwlim (2/522)

Qazma boşa gelipti

Su yoĥ daşa gelipti

Ölüm Allah'ın emri

Acal **başa gelipti** (2/533)

Qarşıda ŝaĥra baĝlar

Keĥkülün ĥalka baĝlar

'Emmisi kıızın salmış

Yabancıya **bêl baĝlar** (1/508)

Yêr dibine giresen (1/485)

Can çekiyi (1/469)

Seni görölmez balaya **rast gelesey** (1/483)

Deliye **el wêrdiler**

Eline bêl wêrdiler (1/458)

2.9.5. İsim-Fiil Ekleri

İsim filler, bir yandan bir fiil adı oldukları için isim, öbür yandan da özne, nesne, tümleş adıkları için fiil olan kelimelerdir (Ediskun, 2017:247).

2.9.5.1.-(i/U)ş

Bu ek, fiildeki oluş ve kılış anlamını değiştirmeden onları ad kalıbına sokar ve fiil kök gövdelerini tarz gösterme işleviyle isimleştirir (Yalçın, 2018:339).

Gidişiyiz olsun *gelişiyiz* olmasın (1/480)

Hürmeğin bilmiyen köppek sehþine *sögüş* getirir (1/442)

Dostnan *alış wəriş* eyleme (1/535)

Yaylış hısep Bağdat'tan döner (1/452)

Çutlu gün *doğuşunnen* bellidi (1/446)

Oynaşına inanan arwat, gişisiz qalmaz (1/448)

Sürgü qalağda qaldı

Sırğa qulağda qaldı

Yardan bir *öpüş* aldım

Yeri dudağda qaldı (2/534)

Kerin *tutuşu*

Körün *wuruşu* (1/461)

Yağışın yeli geldi

Çara tut sèli geldi (1/465)

Bu kadın zilli kadın

Oynaşı èlli kadın

Zilli çilğın olduğu

Herkese belli kadın (2/532)

Yèrişi Hemadani

Çırmızı camadanı

Nedi bir kız kemalı

Sèwen alsın sèweni (1/516)

2.9.5.2.-mA

Bu ek, yaygın kullanım anlamına sahiptir. Fiildeki oluş ve kılış anlamını değiştirmeden onları isim gibi kullanılmasını sağlar ve fiil kök gövdelerinin gösterdiği işin ismini belirtmede ifade eder (Yalçın, 2018:340).

Uzağ meħellenin dögmeci *holamasıynan* sürülür (1/452)

War yilin *yarması* yoħ yile dayağtı (1/452)

Her şeyi haq saqlar

Ƙatmayı taw saqlar (1/460 “ipi”)

Dağda bulut **yarması**

Ƙüççük kız **bağırması**

On bësh lireye deger

Bir gèce **sarılması** (1/495)

Dam başında **çürütme**

Şalıy başına örtme

Kimse gemiyde degül

Çoğ öz özüy büyütme (1/496 “çürütme, bir tür yemek”)

Ƙazma boşa gelipti

Su yoh daşa gelipti

Ölüm Allah’ın emri

Acal başa gelipti (2/533)

Meles köyneke meleme

Men gördüm *dügmeleme*

Karadı gözüyü kara

Her gün bir sürmeleme (1/503)

2.9.5-3.-mAğ, -mAğ

Bu ek, yaygın kullanım anlamına sahiptir. Fiildeki oluş ve kılış anlamını değiştirilmeden onları isim gibi kullanılmasını sağlar ve fiil kök gövdelerinin gösterdiği işin ismini belirtmede kullanılır (Yakçın, 2018:341). Telaar Türkmen Türkçesinde de kullanımı çok yaygındır ve mAğ, -mAğ şekilleriyle görülür.

Doğar *kundağlamağ* bilmez (1/435)

Ağır *basmağ* (1/467)

Çüregi yohtı *yemeğe* atnan gidiyi *sıçmağa* (1/433)

Kadın kabırğa sümügü kimidi *düzeltmeğ* istesey kırılır (1/443)

Seni küreken *durmağa* yitirmiyesey (1/483)

Azaba arwat *dögmeğ*

Yohsula sıfra *salmağ* (1/456)

‘Aklı başına *gelmeğ* (1/468)

Göz *elemeg* (1/471“kırmak”)

Emegsiz *yemeğ* olmaz (1/437)

Sakçalı sakçkala *bağlamağ* asanttı açmağ zehmetti (1/449)

Çalışmağ ʿibadattı (1/432)

Bal **dēmehnen** ağız şirinnenmez (1/429)

Dostnan ögce **utanmağ** soynı **utanmağtan** yēgdi (1/435)

Gögde terezi mizan

Hoş geldiy mehle gezen

Mehle **gezmeğ** kār étmez

İgit ol para kazan (1/500)

Bu ʿālemden farkım war

Ayrı ʿāşkıım zewkim war

Çursağım her şey sığmaz

Hağ **diymeğte** hağkıım war (2/529)

Mēnim bu awşar giwlim

Başboş yaşar giwlim

Yaşamağ ustalığtı

Hayatı başar giwli (2/522)

Mēnim ھاqqım sende war

Seniy ھاqqıy mende war

Adam kellesi *kesmeğ*

Hansı mezhep dinde war? (2/534)

Barmağa baħ barmağa

Meferim yoħ *durmağa*

Dağlardan uca giwlim

Ne döndü *yarwarmağa* (1/492)

Ƙeħpe Ƙancığ tospağa

Malla nēlesin yağa

Damazlıgını çoħ Ƙoy

Ƙuwwet wēr *çalħamağa* (1/509)

Gittim bağa *girmeğe*

Bağın gülün *dermeğe*

Bağwānçısı yādıymış

Ƙoymaz mēni *girmeğe* (1/499)

Sèlemeğe lüzüm yoĥ

Çirkin kııda gōzüm yoĥ

Sōzüm ‘āqıl olana

‘Āqılsıza sōzüm yoĥ (2/530)

Diydiler: Abdal kıış geldi? diydi durubam *titremeğe* (1/435)

2.9.6.Sıfat-Fiil Ekleri

Zaman ve hareket kavramı taşıyarak nesnelere karşılayan, anlam bakımından isim soyundan olan fiilimsidir. Sıfat-fiil ekleri getirilerek yapılır. Sıfat-fiil ekleri geçici sıfat ve isim yaparlar (Özkan, Aşçı vd, 2017:114).

2.9.6.1.-(y)An

İşlek bir ektir. Eski Türkçede –ğan, -gen şeklerinden gelişmiştir. -(y)An eki geniş zaman anlamı bildirir (Yalçın, 2018:345). Telafer Türkmen Türkçesinde genellikle geniş zaman bildirir.

-(y)An eki, Telafer Türkmen Türkçesinde bulunma hâli ekiyle (-AndA) birleşerek zarf-fiillerin oluşturmasında da kullanılır.

Çoĥ *wèren* malınnan, az wèrir canınnan (1/433)

Kaçanı tut kalan seni olsun (1/443)

Ölüm *gören* sitmeye kıanar (1/448)

Burnunnan *düşen* çibin bin parça olır (1/431)

Hamama *giren* terror (1/440)

Kaçan balıĝ büyük olır (1/443)

Derdi **wèren** dermenidiĝ wèrir (1/434)

Ƙuyyuyu **kaazan** düşer (1/446)

Èl atına **minen** tèt ener (1/436)

Çıhmiyan canda umut war yaşar (1/432)

Ƙızlarını **ohutmiyan** millet oĝlannarının safalatına yığlasın (1/444)

Hürmeĝin **bilmiyen** köppek sehpine söĝüş getirir (1/442)

Ƙızını **döĝmiyen** düzünü döger (1/444)

Halay tepmeĝ **bilmiyen** diyer yèr egridi (1/440)

Apardı talan mēni

Ĝaflette **çalan** mēni

Üz üsne biriyem

Ƙandırır yalan mēni (2/526)

Èledi wirān mēni

Tanımaz **gören** mēni

Èler Ka'be'yi tawaf

Bu ĥalda **soran** mēni (1/497)

Hawada **uçan** kuşlar

anadı kırılmışlar

Oturma o daş üsne

Seni canawar dişler (1/501)

2.9.6.2. -Ar

Geniş ve gelecek zaman ifade eden bu ek, işlek ve sıfat-fiil ekidir (Yalçın, 2018:346).

Seni gişiden **güler** üz görmiyesey (1/483)

Hak gelende **aħar** su durur (1/442)

Gügerçin gölden gitti

Mor ebir bêlden gitti

Malla miye bir ‘älac

Sêwer yar elden gitti (1/501)

Yaşıl yarpağ gög incir

Sêwer yardan kim incir

Sêwer yārın elinnen

Taħtım boynıma zincir (1/516)

2.9.6.3.-AcAğ

Gelecek zaman bildiren bir sıfat-fiil ekidir. Telaar Türkmn Türkçesinde bazı kelimelerde kalplaşmış olarak görölür.

Ağacağ kan damarda durmaz (1/426)

Köppegin *döneceği* kassapđanadı (1/545)

Cana *geleceğine* mala gelsin (1/476)

Geleceğiy çırağsız ola (1/481)

Ey *sawacağ sawacağ*

Su gelir sawuğ sıcağ

Kız yıryı bilmiyse

Ağzıya iti pıçağ (1/498)

2.9.6.4.-Dİğ, -DUğ

Eskiden beri kullanılan bu ek, geçmiş zaman taşıır ve işlek olarak kullanılan bir sıfat-fiil ekidir (Yalçın, 2018:342). Telaar Türkmn Türkçesinde bu ek genellikle iyelik ekleriyle birlikte gelmektedir.

Salduğuy kiçe üsne oturursay (1/449)

Begenmeduğuy daş kelley yarır (1/429)

Ummadığıy daş baş yarır (1/451)

Seni anaydan *emdüğüy* südü burnuydan gele (1/484)

Bir emcekten **emdüğün** irin obir emcekten emdüğün kan olsun (1/479)

Yedüğüy çürek **giydüğüy** partal peytunada kıala (1/485)

Gëçi geçidi **yattuğu** yeri kıaşar (1/438)

Bostanıy içlenmiye **ektüğün** biçilmiye (1/479)

Umut **tuttuğum** dağa kıar yağdı (1/452)

Yëduğuy yuhğa olsun giyduğuy çuğa olsun (1/478)

Cem'ët yüz silesin malla **bildüğün** oğur (1/432)

Borç **wërdüğüyun** elin öpersey (1/431)

Dëwenin yükü kıasp olur **yëdüğü** 'ägül olur (1/434)

İstedüğüy sile, **istemedüğüy** işittir (1/442)

Uşağın **yedüğü** halaldı, **giyduğu** haramdı (1/452)

Oğlan adı Yusufu

Gün tutulup küsufu

Wërdüğüy üzükler

Barmağımı kıısıptı (1/505)

Dişiriy bağladılar

Cigerim dağladılar

İstemediğim yarı

Boynıma bağladılar (1/496)

Çarşıda kuzu gördüm

Tükü kırmızı gördüm

Çıhtım bulağ başına

Sêwdiğim kıızı gördüm (1/495)

Aşşamdı bi wa‘dedi

Yollar cedde ceddedi

Telesme deli giwil

Yar *gittüğü* wa‘dedi (1/489)

2.9.6.5.-miş, -muş

Eski Türkçeden beri kullanılan bu ek, geçmiş zaman anlamı taşır ve bir sıfat-fiil ekidir. Ayrıca bu ek, belirli kelimelerde kalplaşmış olarak da görülür. (Yalçın, 2018:343).

Degirmen saza benzer

Kız *degmiş* nara benzer

Azap kızın memmesi

Erimiş bala benzer (1/496)

Dadanmış kudurmuştan beterdi (1/433)

Alma yānı

Kızarmış alma yānı

Nice kebire koyallar

İstedüğün almıyanı (1/495)

Gögde terezi mizan

Bir èwe düştüm hızan

Ahratına kör ensin

Düzülmüş işi buzan (1/500)

Bulağ başında sêwdim

Kızlar karşında sêwdim

Yemişler degen çağda

On dört yaşında sêwdim (2/533)

2.9.6.6.-mAz

Türkçenin her döneminde kullanılan bu ek, geniş zaman ifade eder. Bu ek, -Ar sıfat-fiil ekinin olmusuz şeklini bildirir (Yalçın, 348).

Seni **görülm**ez balaya rast gelesey (1/483)

Allah bizi **yaramaz** konşu şerrinnen hıfz eylesin (1/476)

Mēnim bu **aymaz** giwlim

Ayınmaz duymaz giwlim

Qıysa canına kıyar

Dostuna kıymaz giwlim (2/524)

2.9.7.Zarf-Fiil Ekleri

2.9.7.1.-(y)A

Eskiden beri kullanılan bu ek, genellikle zarf-fiil tekrarlarında kullanılır (Karaağaç, 2019:380).

Sora sora hecce gidilir (1/450)

Borç **güle güle** gider **yığlıya yığlıya** gelir (1/431)

Deneliye deneliye göl olur (1/434 “damlaya damlaya”)

Zornan namaz kılan **osura osura** kıılır (1/454)

Ay çıhtı lüle lüle

Yar gelir **güle güle**

Elinde maḥraması

Terini *sile sile* (1/490)

İnsan *yaħlaşa yaħlaşa*

Ėaywan *koħlaşa koħlaşa* (1/461)

Baħa baħa gözçü olır

Wıra wıra oħçu olır (1/457)

‘Ėlem düstüre döndü

Ėaħ *sora sora* döndü

Ėecce gitti kör pıçağ

Bize ustura döndü (2/534)

Sular *aħa aħa* durulur (1/450)

Gidiydim dombalana

Ėaldım *dolana dolana*

Yeddi kız Ėurban olsun

Bir keçelce oğlana (1/500)

2.9.7.2.-AII

Bu ek, “bir zamandan beri” anlamı katar. Süreklilik taşıır. Eski Türkçede –gAII şeklinden ön sesteki g’nin düşmesiyle meydana çıkmıştır (Yalçın, 2018:350). Ayrıca bu ek “Kerkük Türkmen Türkçesi Ağzında “-ānı, -ēni” şeklinde görülür (kalānı, gidēni) gibi (Mustafa, 2019:192).

Tılāfar’dı kendimiz

Su tutmuyu bendimiz

Tılāfar’dan *çıhali*

Suluptu gül benzimiz (1/513)

Wèrelı sana giwlim

Gelipti dine giwlim

Başına sèwda wırup

Coşuptu gene giwlim (2/523)

Gününe ay *diyeli*

Siline çay *diyeli*

Yaşamı kapıp felek

Atına tay *diyeli* (2/531)

2.9.7.3.–AndA

-An sıfat-fiil ekine bulunma hâli ekinin +dA'nın birleşmesiyle ortaya çıkmıştır (Karaağaç, 2019: 387). Telafer Türkmen Türkçesinde –AndA şekli –dığında ya da -IncA işlevinde kullanılmaktadır.

Sebbeğ gün **çıhanda** gel

Ƙonca gün **koğanda** gel

Seni Allah sağlasın

Men siye **bağanda** gel (2/527)

Başından fësin aldım

Bilmedim nesin aldım?

Mehlemizden **geçende**

Ƙalğalın sesin aldım (1/492)

Olanda çat çat

Olmyanda aç yat? (1/463)

İgit maydana **enende** bilinir (1/442)

Duwar **düşende** toz ƙopar (1/436)

Ƙağ **gelende** ağar su durur (1/442)

Baĝa bar **düşende** gel

Tut incir **bişende** gel

Sen yadımnan çıhmassay

Men yāda **düşende** gel (2/527)

Gel gideĝ köri kende

Bir gül taptım **tikende**

Men seni onda sêwdim

Damda yorĝan **bükende** (1/499)

Ġeribem bu watanda

Ġerip kuşlar **ötende**

Ġeriblig ma'lum olır

Baş yastuĝu **yatanda** (1/501)

Yar miye şan wêreydi

Benzime kan wêreydi

Mennen bin can **alanda**

Keşke bir can wêreydi (2/530)

2.9.7.4.-duḡça, -dUḡça

Bu ek, zaman bildirmenin yanı sıra müddetçe anlamı da katar. Sıfat fiil eki -duḡ ve -duḡ'a eşitlik eki -ça'nın gelmesiyle meydana çıkmıştır (Yalçın, 2018:354).

Ölüyü *yuduḡça* poḡu çıḡar (1/448)

Tawuḡ *mırladuḡça* götü daralır (1/451)

Su gölde *ḡalduḡça* ḡoḡar (1/450)

Dünye *durduḡça* durasay seni (1/477)

Ḡara ḡoyun saḡarlar

Ḡız *doḡduḡça* boḡarlar

Gel gitme çeffiyeli

Siye oḡlan doḡarlar (1/507)

Dama çıḡartmış partal

Gördüḡçe derdim artar

Uzaḡ meḡleden gelmiş

Burda degirmen darter (1/517)

2.9.7.5.–ennen

Bu ek, sıfat-fiil –an ekiyle ayrılma hâli –dan’ının birleşmesi sonucunda meydana çıkmıştır (Yalçın, 2018:351). Bu ek, Telafer Türkmen Türkçesinde ilerleyici benzeşme sonucunda (-nd->-nn-) -andan>ennen şekline çevrilmiştir. Ayrıca –ennen eki, Telafer Türkmen Türkçesinde soyra edatıyla birlikte kullanılır. Sözkonusu –enen şekli –dıktan işlevinde kullanılmaktadır.

Dêwe **düşennen** soyra pıçağ çeken çoğ olur (1/434 “düştükten”)

Men **ölennen** soyra doyuz eti hâlal olsun (1/447 “öldükten”)

2.9.7.6.–(I/U)p

Bu ek, Eski Türkçeden beri kullanılan bir zarf-fiil ekidir (Yalçın, 2018:355). Telafer Türkmen Türkçesinde hem yuvarlak hem de düz ünlülerle kullanılır.

Seni **alıp** satar (1/447)

Çağırılan yere git ‘âr eleme, çağırılmayan yere **gidip** yerini dar eleme (1/432)

Haşa el **açıp** dilenesey (1/481)

Gözeli sêweller êwe geçince ‘âkıllıyı sôgerler **ölüp** gidince (1/439)

Çüreg tapmıyasız, **gögerip** bitmiyesiz (1/480)

Wêreli sana giwlim

Gelipti dine giwlim

Başına sêwda **wırup**

Coşuptu gene giwlim (2/523)

Yārın ōzüne qurban

Tehne sōzüne qurban

Boyağçıda **boyadıp**

Mawı zıbnuna qurban (1/516)

Mēnim bu zarı giwlim

Diler o yārı giwlim

Tūkenip yārı giwlim

Qalıptı yārı giwlim (2/523)

Şamtaqayın etegi

Têl têt olmuş ipegi

Oğlan çoğ **gelip** gitme

Sallaḥana köppeği (1/512)

Qaldırıp qoyma mēni

Dillere yayma mēni

On barmağım mum  ttim

Ha  gd y salma m ni (2/531)

Ağaçta nar ferikti

Kız dabanıy erikti

Oğlan  oğ *gelip* gitme

Konşularıy  r kt  (1/487)

Ağşam güneş batsın gel

Ufuğ kaymağ tutsun gel

Kimse seni görmesin

Konup konşu yatsın gel (2/527)

2.9.7.7.–Inca

Bu ek, Eski Türkçede –gınc1/gince Şekillerinde kullanılmış; Batı Türkçesine –ınc1/-ince Şekline dönüşmüştür (Yal m, 2018:357). Bu ek, metnimizde sadece –Inca Şekli tespit edilmiştir.

G zeli s weller  we *geçince* ‘ağllıyı sögerler ölüp *gidince* (1/439)

Karrı kız *bezenince* toy battal olır (1/444 ‘s slenince’)

Bir dağ *d şmiyince* bir dere dolmaz (1/430)

Yoğun *incelince* ince kırılır (1/453)

Uşag *yiglamıynca* ağızına emcek kıymazlar (1/452 “ağlamayanca”)

Başa *gelmiynce* bilinmez (1/429)

Baş başa *dayanmiynca*, daş yerinnen kıahmaz (1/429)

Dişi köppek kıuyruğunu *kıaldırmıynca* erkek köppek ardına düşmez (1/435)

Çağırırdım munca men

Kıaldım kııldan ince men

Tökerem acı yaşlar

Babası *gelince* men (1/495)

2.9.7.8.–ken

Zarf-fiil eki –ken zaman anlamı bildirir. i- fiiline gelir ve zarf-fiil oluşturur (Yalçın, 2018:358).

Ākıllı *düşünürken* deliler wırar geçer (1/428)

At *beslenirken*, kıız *istenirken* (1/427)

Sürmeliyken gözün çıharttı (1/450)

2.9.7.9.-mağıynan

Araştırmalarımıza göre Irak Türkmen Türkçesinde yapılan çalışmalarda ele alınmamış bir ektir. Bu ek “-mak+i+ile’nin birleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu ek Telafer Türkmen Türkçesinde rastlanan özel eklerden sayılmaktadır ve incelediğimiz metinde bir örneğe rastlanmıştır.

Bu sular *ahmağıynan*

Kandallar *yıhmağıynan*

Yar yardan hiç toğ olmaz

Uzağtan *bahmağıynan* (1/493“aktığı zaman ile, yıkıldığı zaman ile, bakıldığı zaman ile”)

2.9.7.10.-meden

Bu ek, Eski Türkçede –mAtIn şeklinde görülen işlek olarak kullanılan bir zarf-fiil ekidir (Yalçın, 2018:359). Telafer Türkmen Türkçesinde bu ek ile ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

Dağda giyik bağırır

zusununu çağırır

k kıızın memmesi

El *degmeden* ağırır (1/495)

At *gelmeden* ağur yaptı (1/427)

SONUÇ

Irak Türkmen Edebiyatının önde gelen ünlü şair, araştırmacı ve yazarlarından Telaferli Rıza Çolakoğlu, Telafer'den derlediği halk bilimi ürünlerini Telafer Türkmen Türkçesiyle kaleme almıştır. Çalışmamızda, Çolakoğlu'nun "Telafer Folkloru ve Hoyrat ve Manilerim" adlı eserleri esas alınmıştır. Metnin 845 atasözü, 177 kafiyeli atasözü, 273 deyim, 75 dua, 187 beddua ve 479 maniden oluştuğu tespit edilmiştir. Daha sonra derlenen halk bilimi ürünlerinden hareket ile şekil bilgisi incelemesi yapılmıştır. Ayrıca inceleme ve metin bölümü dışında alfabetik sırayla bir de sözlük oluşturulmuştur.

Yaptığımız çalışmada metnin şekil bilgisi açısından incelenmesi neticesinde elde edilen sonuçlar şöyle sıralabilir:

1. Telafer Türkmen Türkçesinde bulunan yapım eklerinin birçoğu standart Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Fakat fonetik bakımdan farklılık görülmektedir.
2. Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk eki -lAr'dır. Ancak kelimenin son sesi /n/ ve /r/ ile biterse ilerleyici benzeşme neticesinde -nAr, -rar şekillerini alır.

Aranın Turanın adamı yığıştı buraya Allah *boyinnarını* kırsın (1/479)

Hıdırraz altı torpağ

Gawurrar giydi kalpağ

Bu zaman bağda ne war?

Al çiçek yaşıl yarpağ (1/515)

Wardmannardan eniyi

Ꞑuş dennedi deniyi

Hisiyin Elyes kıızı

Saro artuꞑ perrüşleniyi (1/514 “merdivenlerden”)

Duwar alçağ dam alçağ

Ꞑassap elinde pıçağ

Şemmer’e söz *wèrenner*

Oldı köppekten alçağ (1/497)

3. Telaar Türkmén Türkçesinde bulunma ve yönelme ekleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir.
4. +DAn ayrılma eki; ad /n/ ve /m/ sesleri ile biterse ilerleyici benzeşme sonucunda +nAn kullanılır.

Adam *adamnan* korhmaz utanır (1/425)

Sağ *ꞑulağınnan* alır sol ꞑulağına alır (1/449)

Başy *üstünnen* hiç sıcağ yel esmesin (1/476)

Acınnan köppüg ꞑusıy (1/467)

5. Telaar Türkmén Türkçesinde vasıta hâli “(-y)+nAn/, (X)+nAn/ +den ve +tan” şekillerinde görölmektedir. Bunun yanında “ile” şekli de birkaç örnekte görölmüştür.

Çüreg atlı sen *yayan* olasay (1/480)

Yëlpeziyinen êwe en *manqalıynan* dama çıh (1/453)

Qurttan köppek ortağ olsa çoban bir şey edemmez (1/446)

Ėlemnen gelen toydu bayramdı (1/438)

Cıhtım dam kırnasına

Bahtım ay parlasına

Bir *gözelden* bir esmer

Girdi ağ arasına (1/495)

6. Telafer Türkmen Türkçesinde eşitlik eki, +CA olarak kullanılır.
7. Telafer Türkmen Türkçesinde yön gösterme eki ise sadece kalıplaşmış kelimelerde görülmektedir.
8. Telafer Türkmen Türkçesinde soru eki bulunmamaktadır. Ancak sorular tıpkı Azerbaycan ve Kıbrıs Türkçelerinde konuşma dilinde gibi son heceyi vurgularak tercih edilmektedir. Bu özelliği ile Telafer Türkmen Türkçesi, Azerbaycan sahasına bağlanır. Ayrıca bunun yanında çalıştığımız metinde sadece bir manide (-mi) soru ekini kullanımına rastlanmıştır.

Şemendefirin demiri

Yar mēnim *degül mi?*

Yar mēnim degülse

Öldürrem özüzümü (2/536)

Aħşam kıdiri sebbeħten **kıdiri**? (1/426“akşam kıdiri sabahta mı kıdiri?)

Tembele diydiler: apıy rt? dedi. Yl eser rter (1/451 “Tembel dediler: “Kapıyı kapatır mısın? diye. Rzgr kapatır demiş”)

9. Telafer Trkmn Trkesinde ilgi hli ekleri Trkiye Trkesinde olduğu gibidir. Ancak ny değişmesi sonucunda +iy, +yın, +yin, +yun, +yn şekillerinde de grlmektedir.

Eski Musul iwana

Oldum deli diwana

Nice kıyamım geliydi

Seniy kimi cuwana (e/498)

Mnim bu um giwlimi

Yar itti mum giwlimi

Giwliyin bir tayın wr

Wreyim um giwlimi (2/521)

Duwar sne kc war

Zlfyn drt ucu war

Bir can bir canı swse

Kimin ona gc war (1/497)

10. Telaar Türkmän Türkçesinde ilgi hâli bazen eksiz biçimindedir.

Keklügüm hırda daşı

Yandı *üregim* başı

Ne sennen hıbar gelir

Ne kırur gözüm yaşı (1/503)

Gittim *Tayrı* kapisına ewimkim görmedim (1/439)

11. Telaar Türkmän Türkçesinde yükleme eki, teklik ikinci şahıs iyelik ekinden sonra +ı, +i , +u, +ü şekillerinde ortaya çıkar.

Öz eliynen *başyı* kasha (1/448)

Kapı *bacayı* ört *konşuyu* hirsiz étme (1/443)

Kaşları karasına

Mil çekiy arasına

Miliyi melhem éle

Bas bağrım yarasına (1/508)

12. Telaar Türkmän Türkçesinde teklik üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra yükleme eki +n şeklinde de görülür.

Ekmegi ekmekçiye wér eger *yarsın* yise (1/436)

Zenginın malı hızanın **başın** yorur (1/454)

Çalma eller **kapısın** kapıy çalınır bir gün (1/432)

Bu giden mayalıdı

Hürüden hayalıdı

Açtım Cennet **kapısın**

Üç melek dayalıdı (1/493)

13. Telafer Türkmen Türkçesinde yükleme hâli eki bahsinde dikkate çeken bir diğer durum, teklik ikinci şahıs iyelik eki olan /+y/'nin tesiriyle yükleme hâli eki /+y/ ile de görülür.

Dünyüy sël alsa 'âklı wız elemez (1/436“dünyayı”)

Begenmeduğuy daş **kelley** yarır (1/429“kafayı”)

Lukmyy çinememiş udulmaz (1/446“lokmayı”)

14. Telafer Türkmen Türkçesinde de aitlik eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi + ki' dir. Ancak ekin nadiren de olsa kalınlık- incelik uyumuna uyarak, “+k1” şekli de görülür.

Altakı cırramamış **üstteki** cırradı (1/427)

Êwdeki hisep **yazdakına** uymaz (1/437 “dışardakine”)

15. Telafer Türkmen Türkçesinde şahıs ekleri üçe ayrılır: Zamir menşeli, iyelik menşeli ve emir kipinde kullanılan iyelik ekleri.

16. Telaar Türkmän Türkçesinde teklik ikinci şahıs iyelik eki, ñ > y değişimesi neticesinde +y, +ıy, +iy, +uy, +üy şekilleri karşımıza çıkmaktadır. Bu da Telaar Türkmän Türkçesine özgü olarak bilinen eklerdir. Bunun yanında seyrek olarak kullanılan +n şekli de görülür.

Seni **çeyyey** üstüne düşesey (1/483 “çenen”)

Boynın bükülsün **babay yëriy** boş görsün (1/480)

Seni **anay** ekkiz doğaydı (1/450)

Emegiy hiç ola çüregiy püç ola (1/480 “ekmeğın”)

Çıkıy tapılmasın (1/480 “parçan”)

Yoluy tikenni olsun (1/485)

Dışlerin mercan güzel

Dudağın fincan güzel

Saralım kol boyına

Olalım bir can güzel (2/531)

17. Telaar Türkmän Türkçesinde çokluk ikinci şahıs iyelik eki ñ>y değişmesi sonucunda +(I/ü)yIz, +yUz şekillerinde görülür.

Allah **rızkıytza** bereket salsın (1/476)

Ayahlarıyız Mekke torpağlarına basa (1/476)

Gidişiyiz olsun **gelişiyiz** olmasın (1/480)

Kömeýize bereket düşsün (1/477)

18. Telafer Türkmen Türkçesinin ilgi çekici durumlardan birisi de Azerbaycan sahasında örnekleri görülen, mastar ekinin çekime girmesi durumunda son-daki ünsüzünün düşmemesidir. Telafer Türkmen Türkçesinde hâl ve iyelik ekleri alan mastar eklerinin sondaki ünsüzlerini düşürmediği görülmektedir.

Çüregi yohtı *yêmeğe* atnan gidiyi *sıçmağa* (1/433)

Seni küreken *durmağa* yitirmiyesey (1/483)

Sepmeğin dennemeği war (1/450)

Hürmeğin bilmiyen köppek sehpine sögüş getirir (1/442 “havlamasını”)

Bu sular *ahmağıynan*

Kandallar *yıhmağıynan*

Yar yardan hiç toň olmaz

Uzahtan *bahmağıynan* (1/493)

19. Görülen geçmiş zaman eki, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi –DI, -DU şek-lindedir.
20. Tasarlama kipinin şart eki, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi –SA’dır.
21. Telafer Türkmen Türkçesinde geniş zaman eki kalınlık incelik uyumuna uu-gun olarak –Ar, -I(r), -U(r) ve –r şekillerinde kullanılır.
22. Telafer Türkmen Türkçesinde sonu r ve l ünsüzleriyle biten fiillerden sonra geniş zaman eki düşer ve bunun neticesinde fiilin sonunda bulunan r ve l ün-süzleriyle geniş zaman ekinin ünsüzü yan yana kalır.

İbrişim wêrdim siye

Wêreydim dal fêsiye

Her meħleden geçende

Ƙulağ *wêrrem* sesiye (1/502“veririm”)

Ƙurban *ollam* oğlana

Oğlan Ƙubça bağlana

Ƙırh Ƙızı Ƙurban olsun

Bir keçelce oğlana (1/510 “olurum”)

23. Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk üçüncü geniş zaman eki bazen gerileyici benzeşme sonucu /r/ sesinin /l/ sesine dönüşmesiyle –AllAr ile görülür.

Gözeli *sêweller* êwe geçince ‘âkıllıyı sögerler òlöp gidince (1/439“severler”)

Alma yānı

Ƙızarmış alma yānı

Nice Ƙebire *Ƙoyallar*

İstedüğün almıyanı (1/495 “koyarlar”)

24. Telafer Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman (x)I, (X)Iy eklerinin kullanıldığı görülmektedir.

Ağaç başında kuşam

Korhuyam yere düşem

Hum kuşlar iwalıdı

Men bir iwasız kuşam (1/487 “korkuyorum”)

Qızım siye **siliyem** gelinim sen işit (1/444)

Helefo kisesinnen **cümertliĝ eliyi** (1/440 “yapıyor”)

İşegten cüm'e günün **soruyu** (1/527)

Bileydim eddem **ölyü** özünü bir kuru çürege satardım (1/430)

25. Gelecek zaman eki –AcAĝ'dır. Ancak genellikle gelecek zamanı ifade etmek için geniş zaman kullanılır.

Ağşam **gellem** odaya

Qalhan ollam qadaya

Seni miye wërseler

Felleh ollam babaya (1/489 “geleceğim, olacağım”)

Malla Nasraddin diydi: Arwat hiç sözü tutmamışam bunu **tutacaĝım** (1/447)

26. Telafer Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman için iki farklı ek kullanılmaktadır. Bunlardan biri –Ib, -Ub –Ip, -Up, -Ipt(I/U) zarf-fiil şekillerine

gelen –Dİr, -DUr bildirme eklerinin kaynaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Diğer ise seyrek olarak kullanılan -mİş/ -mUş şekilleri de görülmektedir.

Diydiler: Abdal kış geldi? Diydi *durubam* titremeğe (1/435 “durmuşum”)

Adam oğlu çig süd *emipti* (1/425 “emmiş”)

Üzsüz, üzün partal kiriynen *yuyuptu* (1/452 “yıkamış”)

‘İsa *tutuptu* Musa *sümürüptü* (1/443)

Hesen, Hisiyingilden uzağ *olmuş* (1/481)

Gögdeki bulut menem

Gürülderem gitmenem

Sèwmişem ‘emmim kızın

Almıyınca gitmenem (1/501)

27. Telafer Türkmen Türkçesinde gereklilik kipi, mecburiyet ve ihtiyaç anlatmak için (gerek+fiil kökü+istek eki) ile yapılır).-mAll ekinin yerine çok kez bu kalıp üstlenir.

İşegi süren gerek osrağına *düzsün* (1/443 “Eşegi süren osrağına dayanmalı”)

Kötü adamlar birleşse, iyiyiler de el ele wërmeğ *lazım* (1/446 “Kötü insanlar birleşse, iyiyiler de el ele vermeli”)

Bir elin wërdüğünü *gerek* öbir el *görmesin* (1/430 “Bir elin verdiğini gerek diğer el görmemeli”)

Ata dost kimi *baħmalı*, düşman kimi *minmeli* (1/427)

Giderem *gelmeliyem*

Gör ne derde deliyem

‘Akıbet yar uğruna

Bu sırrı *wermeliyem* (1/500)

28. Telafer Türkmen Türkçesinde teklik birinci şahıs emir eki, -Im, -Um şekillerinde görülür ve ünlüyle biten fillere y ünsüzüyle bağlanır. Sözkonusu ekler, hece kaynaşmasına uğramış, Telafer Türkmen Türkçesinin morfolojik özelliklerinden birisidir. Teklik ikinci şahısta emir kipi ek almaz fiilin kendisiyle kullanılır. Telafer Türkmen Türkçesinin emir kipinde diğer bir özelliği ise çokluk birinci şahısta cümleye “davet ve katılma” anlamı katan -AğIn şeklinde kullanılır. Çokluk ikinci şahısta emir kipi, ñ>y değişimi sonucunda -in, -un, -y, -Iy şekillerinde görülür ve ünlüyle biten fillere y ünsüzüyle bağlanır.

Hañçerin allı pullu

Bir yar sêwdim Musullu

Utandım adın *diyim*

Çağırdım ince bëlli (1/514 “diyeyim”)

Wêr *yiym* ört yatım (1/452 “yiyeyim, uyuyayım”)

Suyu saldım banığtan

Bir nar derdim narlığtan

Kızlar dü'e dileyin

Çıhağın bu darlığtan (1/512 "çıkalm")

Diri pağkuzu **yeyin**

Gidin anama dëyin

Zalım hükmet elinden

Gidin Bağdad'a **dëyin** (1/496)

'Erep aldı fësimi

Su kesti nefesimi

Gëdiy o yara **siley**

Ağır tutsun yasımı (1/488)

29. Telafer Türkmen Türkçesinde çokluk birinci şahıs isteki kipi eki, -Ağ, -eğ şekillerinde meydana çıkar. Ayrıca seyrek olarak kullanılan –Alım eki de kullanılır.

Gel **gideğ** bilesince

Geripler meğlesine

Burda bir gerip ölüp

Kimse gelmez yasına (1/499 “gidelim”)

Gel *gideĝ* boş aywana

Yapısı hoş aywana

Sen sile men aĝlıyım

Tökülsün yaş aywana (1/499 “gidelim”)

Hıdırraz altı life

Kızlar gelirler k fe

Kızlar burda k f yoştu

Yerin *gideh* Tilkif’e (1/515 “gidelim”)

Hawalanda talan war

Gemzesi can olan war

Giwil atlan *gidelim*

Gözü yolda çalan war (1/502)

30. Telafer Türkmen Türkçesinde geniş zamanın hik yesi –dI/-dU + –(I)r –(U)r –
(A)r+ iyelik kökenli şahıs ekleri getirilmesiyle yapılır.

Ayrıldım özlerinden

O şirin sözlerinden

Bileydim ayrılmazdım

Öperdim gözlerinden (1/490)

Bileydim eddem ölüyü özünü bir kuru çürece **satardım** (1/430)

31. Şimdiki zamanın hikâyesi $-(X)y, -Iy+ -dI/dU+$ kişi eki şeklinde kullanılır.

Yatıydım bir diş gördüm

Sağ elimde kuş gördüm

Uyandım gözüm açtım

İkki elim boş gördüm(1/516 “yatıyordum”)

32. Birleşik zamanlarda, öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi $-mİş, -mUş$ şeklindedir.

Elimin ardını **koşlamamıştım** (1/470)

33. Şart kipinin hikâyesi ise Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir.

34. İstek kipinin hikâyesi $-Ay+ -dI/dU+$ kişi eki şeklinde kullanılır.

İbrişim wêrdim siye

Wêreydim dal fêsiye

Her meħleden geçende

Qulağ w rrem sesiye (1/502)

35. Telafer Türkmen Türkçesinde görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, Şart, istek ve gereklilik kiplerinin rivayeti konuŐmalarda bulunmamaktadır. Metnimizde sadece geniş zamanın rivayeti tespit edilmiştir.

Oğlan aya *benzermiş*

 ağmur  aya *benzermiş*

Yengi küreden  ıđmiŐ

Sıyalaya *benzermiş* (1/505)

36. Türkiye Türkçesinde ek fiili olan –i, Telafer Türkmen Türkçesinde görülen geçmiş zaman ekine çoğunlukla “y” harfi eklenerek görülür. Bunun yanında öğrenilen geçmiş zaman ve Şimdiki zamanın 3. ŐahıŐta kullanılan “–dır” son-daki “-r” çoğunlukla düştüğü tespit edilmiştir.

M nim bu genç giwlimi

 l Çoymaz din  giwlimi

Altunıydı bu felek

 ledi tunç giwlimi (2/522)

Buğ n bir gemim *yohıydı* bu g ndiğ  onŐumun işegi  uyruğsuz doğdu (1/431)

 ara güni arzula ağ gelse *bağtıydı* (1/443)

Nahırcıdı   regın yığmağa ‘arı geliyi (1/447)

Bir baş soğan bir  azanı * ohıdır* (1/430)

D weye diydile boynı *egridi* diydi be  aram *duzdu* (1/434)

Dil ucunda sümük *yohtı* (1/434)

37. Telafer Türkmen Türkçesinde yeterlilik ekinin olumsuzu değişik şekillerde görülmektedir. Bunlardan biri –(y)Abil, ile yapıldığı görülmektedir.

Sèwdim alada seni

Burcu ā'lede seni

Sèwdim *alabilmedim*

oydum balada seni (1/511)

38. Yeterlilik fiilinin olumsuzu bazen –(y)A zarf-fiil eki, bil- fiili ve –mA olumsuzluk ekinin kaynaşmasıyla ortaya çıkan -AmAm ve –AmmA ekiyle yapılmıştır.

urttan köppek ortağ olsa çoban bir şey *èdemmez* (1/446 “yapamaz”)

Gençliğ geldi *tutammadım*, ehiliğ geldi *açammadım* (1/438 “tutamadım, kaçamadım”)

Ey mēnim sayın giwlim

Çekemem yayın giwlim

Bilmem mēnim neyim war

İstersey payın giwlim (e/354)

39. Türkiye Türkçesinde görülmeyen -mağıynan zarf- fiili incelediğimiz metinde görülmüştür. Bu ek, “-mak+i+ile'nin birleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

Bu sular *amağıynan*

Kandallar *yılmağıynan*

Yar yardan hiç toğ olmaz

Uzahtan *bağmağıynan* (1/493“aktığı zaman ile, yıkıldığı zaman ile, bakıldığı zaman ile”)

40. Sıfat-fiil –an ekiyle ayrılma hâli –dan’ının birleşmesi sonucunda ortaya çıkan –AndAn eki, Telafer Türkmen Türkçesinde (-nd->-nn-) –enen şeklinde karşımıza çıkmıştır.

Men *ölennen* soyra doyuz eti halal olsun (1/447 “ben öldükten sonra domuz eti halal olsun”).

41. Türkiye Türkçesinde kullanılan birleşik fiil, Telafer Türkmen Türkçesinde de aynıdır.

Sabr eden murada yéter (1/449)

Külü kündür zengin iymiş ancağ oğlı gayet *yohsul olur* (1/481)

Kapı bacayı ört konuşuyu *hirsiz etme* (1/443)

42. Zarf fiil eki olan (-eli,-alı), Kerkük Türkmen Türkçesinde (āni, –ēni) şeklinde görülür. Fakata Telafer Türkmen Türkçesinde (-eli, -alı) şeklinde tespit edilmiştir.

Gününe ay *diyeli*

Siline çay *diyeli*

Yaşamı kapıp felek

Atına tay *diyeli* (2/531)

Tılāfar’dı kendimiz

Su tutmuyu bendimiz

Tılāfar'dan *çıhalı*

Suluptu gül benzimiz (1/513)

43. Azerbaycan sahasında görülen “haralısay, harasına, harda, hardan” zarfları
Telafer Türkmen Türkçesinde de yaygın kullanılmaktadır.

Birinnen sordular *haralısay*? Diydi hele arwat almıybam (1/430 “almamışım, ev-
lenmemi-şim”)

Kiçenin *harasına* wırsaykanı çılmaz (1/445)

Çonşudan babıç oğurluyan *harda* yırtar? (1/445)

İt azap at azap

Harda geldi yat azap (1/461)

Çēdir köynegiy dardı

Çılma yazıya ‘ardı

Bu mor ebriler *hardan*?

Diyersey bacım hürdü (1/506)

44. Telafer Türkmen Türkçesinde sıklıkla kullanılan soru sıfatları “hansı, niçe,
nice” şekilleri karşımıza çıkmaktadır.

Bir çuwaldızdan *niçe* igne olur? (1/430 “ne kader”)

Mēnim haqqım sende war

Seniy haqqıy mende war

Adam kellesi kesmeğ

Hansı mezhep dinde war? (2/534)

Başındaki püşüdü

Püşüsü Şam işidi

Babayı tanımanam

Babay **nice** gişidi? (1/492)

45. Telaar Türkmän Türçesinde sıra sayı sıfatları, belirsizlik sıfatları, asıl sayı sıfatları, niteleme sıfatları ve pekiştirme sıfatları Türkiye Türçesinde olduğu gibidir.

Bir hatır ikki hatır

Üçüncüyü poğa batır (1/457)

Bu hamır **çoh** su götürür (1/431)

Deliye **her gün** bayramdı (1/434)

Her kuşun eti yiyilmez (1/441)

Ağacın her **ikki** başı pohlıdı (1/425)

Yèddi oğlan babası olasay (1/478)

Ƙara gōz sürme istemez (1/443)

Men bu defi almanam

On barmağım burmanam

Büyük ‘āşiret ƙızıyam

Yabancıyı almanam (1/504)

Ay yıldız battı gözel

Èl ‘ēlem yattı gözel

Üzüy *sap sarı* geçip

Kim siye battı gözel (2/530)

46. Telafer Türkmen Türkçesinde karşılaştırma edatları “ne...ne, hem... hem, ya...ya” şeklinde karşıımıza çıkmaktadır.

Keklüğüm ĥurda daşı

Yandı üregim başı

Ne sennen ĥabar gelir

Ne ƙurur gōzüm yaşı (1/503)

Mēnim bu naçār giwlim

Bin derde duçar giwlim

Ne çalgı gemim alır

Ne türkü açar giwlim (2/520)

Hem toydan oldı *hem* toy aşınnan (1/440)

Qızın kēfine salsay *ya* dümbükçü alır *ya* zurnaçı (1/444)

Adam oğlı qanatsız kuştı *ya* dişinnen artırır *ya* işinnen (1/425)

47. Telafer Türkmen Türkçesinde cümle başı edatları “ama, eger, çünkü, meger, hele, ki, belke” gibi şekllerinde görülür.

Çibin bir şey degül *ama* mē‘de bulandırır (1/432)

Allah alsın o altun tēşti *ki* içine qan kusulur (1/426)

Men bir awuc boyaçam

Yatmıybam uyaçam

Eger sora gelirsey

Babay yanna qonaçam (1/504)

G çindi adı  almadı

İtti y dı  almadı

Çünkü sır sahlıyan yo 

Sırrın dadı  almadı (2/528)

Sarı ebrinen eniy

Sensey saraldan m ni

Gün olır diwr n döner

Meger saraldam seni (1/510)

Oğlan oğlan oğlancuğ

Ar asında dağarcuğ

On ikki  ız s wipti

Hele diyer azacuğ (1/505)

Oğlanam adım H lil

 urđuşun  rek delir

H kmete bartıl w rir

Belke s wdiğin alır (1/506)

48. “Kimim, kimi” Telafer Türkmen Türkçesinde “gibi” anlamı taşıyan bu edat daha çok kimin şeklinde kullanılmaktadır. Bu anlamda kullanılan kimin veya kimi, adın yalın, zamirlerin ise ilgi hâliyle kullanılmaktadır.

Tut derdim barmağ *kimin*

Hınnalı dırnağ *kimin*

‘Ezzime tut yolladım

Her biri barmağ *kimin* (e/514)

Sarıdan giy sarıdan

Ürek yağı eriden

Duydum hatırıy kalıp

Mēnim *kimi* deliden (1/510)

49. Telafer Türkmen Türkçesinde görülen çekim edatı sarı “e doğru” anlamında kullanılmaktadır.

Qala qala keyseri

Başım koydum yar *sarı*

Qoy mēni öldürsünler

Qanım ahsın yar *sarı* (1/507)

50. Telafer Türkmen Türkçesinde sona gelen edat “de, da, diğ” şekillerinde önümüze çıkmaktadır.

Qara maḥsap saçağı

Sensey giwlim alçağı

Bir aḥşam gel bir sebbeh

Bir **de** günorta çağı (1/507)

Tutuşan oda menem

Od udan oda menem

Felegin bir düşmanı

Warıysa o **da** menem (2/525)

Bir ağaçta hem gül **hemdiḥ** tiken biter (1/430)

İşegi yorulanın **ciwdesidiḥ** yırtılır (1/443)

51. Telafer Türkmen Türkçesinde nöbetleşme bağlaçları “biri...biri, biri...o biri” şekillerinde görülmektedir.

Kör sözüne söz ister

Haḫtan ikki göz ister

Biri koy egri olsun

O birini düz ister (2/531)

Biri yiyer **biri** baħar

Onda kıyamet ƙopar (1/457)

52. Telafer Türkmen Türkçesinde görülen ... “da...da” Farsça kökenli bir ektir. Türkçede da...da bağlaç yerine kullanılmaktadır.

‘Arsızın **** başına **** götüne (1/428)

53. Telafer Türkmen Türkçesinde “bile” sözcüğü bazen “sen” zamirinin de yerini tutar.

İçeydim mest olaydım

Yara sermest olaydım

Acığlar açığına

Bileyce dost olaydım (1/502)

Morfoloji dışında Telafer Türkmen Türkçesinin fonetik bakımdan önemli hususlar:

1. Türkçe ve alıntı kelimelerde kalınlık-incelik uyumunun ileri derecededir.

Ƙardař Ƙardařı pıçağlamış, dönmiş gene ƙucaėlaşmıř (1/443)

Seyyidim zada seyyit

Gelmişsen dada seyyit

Ƙapıy **merħemet** ƙapsı

Ytiş imdada seyyit (1/511)

Alma biş

Ağzıma düş (1/455)

2. Telaar Türkmän Türkçesinde düzlük-yavarlaklık uyumu bazen uyum dı-şında kaldığı görülmektedir.

Gün çıhtı güneş *oldı*

Ƙonşumuz haneş *oldı*

Elin işeg dişledi

Eli bir yanaş oldı (1/501“ısırdı”)

Yaşıl gözlerine yandım

Mēnim olacağ sandım

Eger wafasızımışsan

Yazuğ siye inandım (2/535)

3. Telaar Türkmän Türkçesinde ع, Ğ, ح sesleri değışiklik yapmadan Arapça’da olduğu gibi telaffuz edilir.

‘*Āskerüğ esirdeyuğ*

Ƙapalı *Ƙasırdayuğ*

Ƙız oğlanı begenmez

Ne yaman ‘*āsırdayuğ* (2/528)

Men diyerem abbam acınnan öldü, o diyyi **halwa** külçe yoħıydı yésin (1/447)

4. Yer yer /t/ sesinin /1/ sesine dönüştüğü görülür.

Gışinin acığı dursa bir tağar **duz** gemirir (1/439)

Elti eltiye bağar zülfün **darar** (1/437)

Kestek kellemi yardı keşkeydi **daş** olaydı (1/444)

5. Yer yer n->h-, b->m-, h->ħ-, -zs->-ss-, -nd->-nn değışmleri Telafer Türkmen Türkçesinin en önemli hususudur.

Ha zaman yağış

O zaman kış (1/460)

Gèçi köynek kolu dar

Oğlan giwliy **mende** war

Giwliye kurban olum

Oğlan elimde ne war (1/503)

Dağbaşınnan duman eskük olmaz (1/433)

Zaman siye **uymassa** sen zamana uy (1/453)

Biz giderüg **hasta** sormağa, **hasta** gidip gelin görmeğe (1/430)

6. Eski Türkçedeki /ñ/ ünsüzünün /y/ sesine dönüşmesi Telaar Türkmn Türkçesinin karakterisitik ses özelliğidir. Bu özellik Telaar Türkmn Türkçesine en önemli husuttur.

Hıdırraz altı şattu

Maħramay yèddi kıttı

Seniy orda sağılığı

Burda miye kıwweti (1/514)

Gèçi köynek kılu dar

Oğlan *giwliiy* mende war

Giwliye kıurban olum

Oğlan elimde ne war (1/503)

Kaldırıp kıoyma mēni

Dillere yayma mēni

On barmağım mum èttim

Ha *ōgdiy* saldıy mēni (2/531)

7. Telaar Türkmn Türkçesinde sağır n sesinin zamanla /w/ ve /g/ seslerine dönüşme özelliği de vardır. Telaar Türkmn Türkçesinin en belirgin özelliklerinden biridir.

Ensedem götü açuğ **ögden** piştemal tutar (1/437)

Géçi köynek kolu dar

Oğlan **giwliy** mende war

Giwliye kurban olum

Oğlan elimde ne war (1/503)

Kaşlarıy karıştı

Gün aywana düşüptü

Çoğça güzel degüldiy

Giwil siye düşüptü (1/508)

8. 1. ve 2. teklik şahıs zamirlerine eklenen yönelme hâli eki (Siye- miye) biçimi Telaar Türkmem Türkmesinde de görülmektedir. (ben+ge > beñe > meñe > meye > miye, siye sen+ge > señe > señe > seye > siye)

Miye yoğ

İçine poğ (1/463“bana yok”)

Zaman **siye** uymassa sen zamana uy (1/453)

9. Telaar Türkmem Türkmesinde ses olayları ile ilgili ikizleşme, ünsüz düşmesi, yer değiştirme, ünlü daralması, ünlü genişlemesi, ünlü düzleşmesi, ünlü yuvarlaklaşması vs. ile çalıştığımız metinde karşılaşılmıştır.

Allah'ın **küççük** sabrı kırk yıldır (1/427)

Malla Nasraddin diydi: **Arwat** hiç sözü tutmamışam bunu tutacağım (1/447)

Wurandı **igit** yoḥsa wur diyen? (1/452 “Vuran mı yiğit, vur diyen mi”?)

Dagbaşınnan duman **eskük** olmaz (1/433)

Mirtadan çıḥıptı kabuḡunu begenmiyi (1/447)

Torpaḡa el atasay altun olsun (1/478)

Dostnan öḡce utanmaḡ **soynı** utanmaḡtan yėḡdi (1/435)

Çürük ipte koyyuya **enilmez** (1/433)

Gel bu işegi bu **çamırdan** çıḥart (1/438)

Bir koltıḡta ikki **karıpız** tutulmaz (1/430)

Doyuza diydiler: **niş** boynızıy yoḡundu? diydi şurum elimdedi (1/435)

Alma biş

Aḡzıma düş (1/455)

Oḡlan oḡlan nacisey

Kömeler ‘āḡidisey

Haha çütçü çobansay

Bize begler begisey (1/505 “halka”)

Ağaçta nar ferikti

Qız dabany erikti

Oğlan çoğ gelip gitme

Konşularıy çürüktü (1/487)

Dalı budama düşer

Duwara dama düşer

Dünye **biyle** kurulmuş

Adam adama düşer

Ebdes buzdu (1/470)

Ahlak **şüşe** kimdir kırıldıysa doğrulanmaz (1/426)

10. Telafer Türkmen Türkçesinde yer yer eski biçimini “ğ, k” ve sözcük başında “t ve k” harfleri varlığını sürdürmüştür.

Suyuna **burgul tökme** (1/474“Bulgur, dökme”)

Seni ne **kıraç kölgesi** ne de tepe sağlasın (1/483 “kıraç, gölgesi”)

11. Türkiye Türkçesinde alıntı kelimelerde bulunan /j/ sesi Telafer Türkmen Türkçesinde tespit edilememiştir. Bunun yanında Telafer Türkçesinde dişdudak sesi /v/ çift dudak /w/ ile karşılanır.

Malla Nasraddin diydi: **Arwat** hiç sözü tutmamışam bunu tutacağım (1/447)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZLÜK

A

abba	“baba” 1/439
abdal	“yolcu, derviş” 1/435
acığ	“öfke, sinir” 1/509
açuğ	“açık” 2/532
adar	(<Ar. adar) “mart ayı” 1/448
ağ	“ak, beyaz” 1/425
ağız	“ey kız” seslenme eki sadece kızlara veya hanıma karşı kullanılır 1/508
ağrığ	“hastalık” 1/506
ağu	“zehir” 2/531
ağlan	“çukur, kuyu, çökük” 1/453
ağmak	(<Ar. aḥmāk) aptal 1/426
ağmet kara	“telafer bağlarında bir çeşit incir” 1/488
ağsa-	“topallanmak” 1/498
aldır-	“çektirmek” 1/515
ağça	“para” 1/486

apar-	“götürmek” 2/526
araçla-	“iki kavga yapan kişiyi ayrt etmek” 1/437
arḥ	“ark” 1/514
arḥa	“sırt, soy” 1/457
arşun	“metre, 90 cm dolayında bir uzunluk birimi” 2/532
artuḥ	“fazla, arta kalan” 1/514
arwat	(<Ar. arvet) “kadın” 1/427
asant	“kolay, asan” 1/428
astar	(< Far. āstar) giyecek kumaşın veya derinin iç tarafına geçirilen ince kat 1/449
aşşuĝ	“âşık kemiĝi, mafsâl kemiĝi” 1/479
awadan	(Far. ābadān) “mamura” 1/477
awcı	“avcı” 1/428
awran	“büyük yılan” 1/494
ayaĝ	“ayak” 1/481
ayın-	“bayıldıktan sonra kendine gelmek” 2/524
aylat-	“anlatmak” 1/440
aymaz	“utnmaz” 2/424
aywan	“önü açık salon” 1/508
azab	(<Ar. a‘zap) “bekâr, evli olmayan” 1/456

azar	“acısı” 1/449
azdır buzdur	“zırvalamak, saçmalamak” 1/468
‘āba	(<Ar. ‘āba) “hırka gibi giyecek” 2/533
‘āb	“amca” 1/490
‘āf	(<Ar. ‘afu) “affetmek” 2/521
‘āgid	(<Ar. ‘agid) “yiğit, cesur, kabaday” 1/505
‘āgöl 1/434	(<Ar. ‘agöl) “bel, çapa veya sabanın topraktan kaldırdığı iri parça”
‘ākībet	(<Ar. ‘ākiba) “akıbet, sonunda, önünde” 1/500
‘akkiy	“filistin’de bir şehir adı, akka” 1/468
‘akrap	(<Ar. ‘akrap) “akrep” 1/512
‘ālac	(<Ar. ‘ilaç) “ilaç” 1/501
‘ālı	(<Ar. ‘ali) “ali” 1/447
‘ālem	(<Ar. âlem) “herkes” 1/513
‘ār	(<Ar. ‘ār) “çirkin, utanma, utanç duyma” 1/506
‘āsı	(<Ar. ‘āsı) “dikbaşı” 1/508
‘ānka	“Ahmak, akılsız, angut” 1/435
‘āsır	(<Ar ‘asr) “dönem” 2/528
‘āsker	(<Ar. ‘asker) “asker” 2/528

‘āşık (<Ar. ‘işk) “aşk, bir kimse veya bir şeye karşı duyulan çok kuvvetli sevgi ve bağlılık, aşırı muhabbet” 1/506

‘āşiret (<Ar. ‘aşira) “aşiret” e/504

‘āttar (<Ar. ‘atar) “parfüm satıcısı” 1/513

‘atebe (<Ar. ‘atebe) “ev basamağı” 1/476

‘ûk̄ke “koyun yağı saklanan tulum” 1/510

‘āwca (<Ar. ‘āvca) “sokak” 1/506

‘āzab (<Ar. ‘azāb) “azap, kâfirlere ve günahkârlara ölümden sonra verilecek cezâ” 1/381

b

bab (< Far. bāb) “uygun, denk, munasip” 1/428

babiç (< Far. pā-puş) “papuç” 1/445

bacā “pencere” 1/443

bad (< Far. bāde) “içki” 1/511

badam (< Far. bādām) “badem” 2/529

bağwān (< Far. bāgbān) “bahçevan” 1/499

baht (< Far. bāht) “şans, talih” 1/443

barḥ “bark, mal, mülk” 1/429

barḥ- “parlamak, ışıldamak” 1/427

bartıl	“rüşvet” 1/506
barmağ	“parmak” 2/531
banıĝ	“su bendi” 1/512
battal	(<Ar. battāl) “işsiz” 1/444
bayaĝ	“bayak, az önce, önceden” 1/507
bayar	“ekilmeyen yer” 1/429
bayhuda	(< Far. bi hudā) “kimsesiz” 2/534
bezirgān	(< Far. bâzârgān) “ticaretle uğraşan, tacir” 1/494
beg	“bey, beyefendi” 1/429
belke	(<Ar. bel, Far. ki) “belki” 1/506
bend	“suyu yaptırmak için önüne yapılan set” 1/501
benek	“iz, kirli, leke” 1/500
benne	(<Ar. bennā) “duvarcı, yapı ustası” 2/529
bes	(<Ar. bes) “yeter, sadece” 1/460
bey	“tende bulunan ufak, koyu renkli leke veya kabartı, ben” 2/531
bezek	“süslü” 1/515
biçin	“hasat” 2/535
bilesince	“senin ile, yanında, birlikte” 1/499

bit	“insan ve memeli hayvanların vücudunda asalak olarak yaşayan ufak böcek” 1/479
biş	“olgunlaşmak, yetişmiş” 1/455
boğ	“bıyık” 1/431
buğda	“buğday” 1/502
bulamac	“un ile yapılan bir tür yemek” 1/431
bulağ	“pınar” 2/533
c	
cahil	(<Ar. cehil) “genç, bilgisiz, okumamış” 1/435
callat	(<Ar. callād) “zalim, acımasız” 1/431
camadan	“geleneksel erkek başörtüsü, poşu” 1/516
can şirindi	“can tatlıdır” 1/469
carra	“toprak su testi, çömlek” 1/450
cındar	“oyunbaz” 2/520
cırra-	“sabretmek, dayanmak” 1/427
cuwan	(< Far. civân: genç; yiğit) 1/498
cil	(<Ar. cil) “nesil” 2/536
cisir	(<Ar. cisir) “köprü” e/491
ciwde	“küçük tulum” 1/443

ciwilde-	“civıldamak” 1/511
cubara	“Telafer’e bağlı bir köy adı” 1/461
cüb	“cep” e/536
çuha	(< Far. çûhâ: çuha) “eskiden ceket yerini alan ve kaba dokunuşlu kumaştan yapılan giyişi” 1/516
cülhe	(<Far. culâh) “culha, dokumacı” 1/496
cüm’e	(<Ar. cüm’e) “cuma günü” 1/527
ç	
çal-	“vurmak” 2/526
çanağ	“ağaç ya da madenden yapılmış kap” 1/463
çarpaz	(< Far. çaprâz, çep- râst) “sol ve sağ” e/495
çaş	“şaş, şaş kalmak” 1/446
çeffiye 1/507	(<Ar. kefiye) “araplara mahsus bir çeşit geleneksel sarık, sünger”
çengem	“bir el dolusu” 1/504
çepik	“alkış” 1/430
çęstlen-	“kahvaltı yapmak” 1/452
çeyye	“çene” 1/483
çık	“parça” 1/481

çırağ	(< Far. çerāğ) “evleri aydınlatmak için kullanılan araç, lamba” 1/432
çıyırğ 1/445	“çocukları yürümeye alıştırmak için kullanılan üç tekerlekli araba”
çibin	“sinek” 1/432
çigin	“omuz” 1/480
çille	“sıcaklık ya da soğukluğun şiddetli olduğu belirli günler” 1/432
çim-	“yıkanmak” 1/512
çirtik	“fıska” 1/495
çirtik	“kurutulmuş nar tohumu, taneleri” 1/495
çisse	“ince ince yağan yağmur” 1/428
çögen	(< Far. çevgân) “elde taşınabilen ve yürürken dayanmaya yarayan, genellikle ağaçtan yapılmış, baston” 1/451
çömçe	“kepçe” 1/441
çü	“hayır, kaba” 1/444
çüreg	“ekmek” 1/433
çürütme	“sütten yapılmış bir çeşit yemek” 1/496
çüt	“genç kızların başlarına taktıkları başörtüsü” 2/528
çütçü	“çifitçi” 1/433

d

dadan-	“alışmak” 1/462
dağarcuğ	“çoban ya da avcı torbası, deriden yapılmış” 1/462
dalda	“gölge” 1/496
dalde	“de harfinde başlayan ad” 2/525
dam	“çatı, evi ” 1/499
damazlığ	“yoğurt mayası, yoğurt damazlığı” 1/509
darı	“mısır” 1/435
dawar	“büyük baş hayvanlar” 1/433
daw dilemeğ	“arz etmek” 1/469
dayna	“yarın” 1/515
day	“aykırı” 2/532
dellal 1/434	(<Ar. dellāl) “yükses sesle bağırın, müşteri çeken, emlakçı”
dem	“kara gün, darlık” 1/453
denne-	(< Far. dan) “tahıl tanesi, kuşyemi, hububat” 1/514
deneliye	“damlaya” 1/434
dereçi	“banyo yapan” 1/434
derisi ağ	“sarışın kız, güzel kız” 2/527
dermen	(<Far. darmān) “ilaç” 1/480

dermic	“bilezik” 1/504
deleme	“kızdıktan sonra çürüyen süt” 1/513
dèyin	“diyın” 1/494 (<ET tegin: “kadar”)
dibbe tuluğ	“kilolu, şişman birine söylenir, tompiş” 1/470
deyez	“derin olmayan su kenarı, sığ” 2/536
diş	“rüya, düş” 1/516
dişle-	“ısırmak” 1/501
ding	“dövme yapmakta yararlanılan değirmen taşı” 2/534
doğram	“parça parça” 1/483
doğkac	“tokaç, dögeç” 1/464
dombalan	“domalan, mantar” 1/500
don	“giysi, kılık, elbise” e/509
dor	(<Ar. dor) “rol” 2/533
dög-	“dövmek” 1/444
dögmec	“bir çeşit yemek” 1/510
dönder-	“çevirmek” 1/475
döz-	“dayanmak, katlanmak” 2/523
duhtur	“doktor” 2/520
düz	“doğru” 1/436

dükçe “çıkırcık kelefî, bir miktar, bir parça (yün, pamuk)” 1/493

e

ebri “renkli başörtüsü” 1/506

ebdes “abdest” (Far. Âb,dest) “abdest” 1/470

edde “baba” 1/430

eglen- “geç kalmak” 1/506

ehil “yaşlı kimse” 1/438

elçi “kız nişanlamak için gönderilen kadın” 1/507

eleleşe “el vermek” 1/470

emcek “meme” 1/452

emizdir- “çocuğa ana göğüsünden süt vermek, emizdirmek” 1/477

ense “arka, sırt, geri” 1/448

enüg “enik” 1/437

en- “inmek” 1/433

erte “erken” 1/490

erik “yırtılmış” 1/487

‘ecemi (<Ar. ‘acemi) “bir işin yabancıısı olan” 1/438

‘erep (<Ar. ‘arp) “arap” 1/488

‘esk (<Ar. ‘esk) “dalga geçmek” 1/499

‘eyyib (<Ar. ‘ayıp) ayıp, kusur, eksiklik 1/435

f

faḵ (<Ar. feḥ) “fare kapanı, tuzak” 1/470

feḵir (<Ar. fekir) “yoksul, fakir” 1/438

felleḥ (<Ar. felleh) “çiftçi” 1/508

ferik (<Ar. ferik) “ufak, erginleşmemiş tavuk” 1/487

ferz (<Ar. fard) “önemli, yakın, akraba” 1/444

fēs (< İng. fes) “bebekler için başörtüsü, şapka” 1/492

fistan (< Rum. fistan) “kadın giyisi” 1/517

firiz “biçilmiş ekin” 1/458

fit “dümdüz” 1/470

g

gèci- “kaşanmak” 1/438

gèçi “keçi” 1/438

gèçin- “vefat etmek” 2/528

gemir- “yutmak” 1/439

gene “yine” 1/489

gey “geniş” 1/434

geyes “kolay” 1/426

gezegen	“serseri” 1/459
gişi	“eş, koca” 1/448
giwil	“gönül” 1/437
giyik	“ceylan, geyik” 1/428
gor	“mezar, kabir” 2/532
gög	“gög, mavi” 1/500
göger-	“yeşermek” 1/448
gün	“güneş” 1/505
güman	“tahmin, zan, şüphe” gibi anlamına gelmektedir 1/464
günorta	“öğlen” 1/507
günde	“her gün” 2/532
gürülde-	“kalın ve gür ses çıkarmak” 1/501

ğ

ğar	(<Ar. ġār) “hadi, koş” 1/502
ğarbıl	“kalbur” 1/440
ğem	(<Ar. ġem) “gam, dert, keder” 2/531
ğerip	(<Ar. ġerip) “garip” 1/499
ğubarı	(<Ar. ġubār) “sonbaharda tahıl ekim mevsimi” 1/459

h

his	“ışığın siyahlanmış şekli” 2/529
haralısay	“nerelisin” 1/430
harasına	“neresine” 1/445
hardan	“nerden” 1/503
hola dövmesi” 1/452	“birkaç katır ve eşeğin harman başında çark dönerek başakları
hürmeğ	“havlamak” 1/442
h	
halwa	(<Ar. helvā) “helva” 1/447
haramzada	(<Ar. haram, far. zada) “ kötü insan” 1/427
hawuş	(<Ar. hūş) “avlu” 1/493
hawınc	(<Ar. hawınc) “ekmeğe koyulan bir tür baharat” 1/473
hēy	“ne güzel” 1/428
heyderi	“gelenksel bir giyim” 1/534
heket	(<Ar. hikāye) “söz” 1/440
helep	“halep” 1/445
henek	“şaka” 1/460
hesen zehir	“telafer’de bir çeşit zehirli bitki adı” 1/481
hesüd	(<Ar. hesūd) “kıskanç” 1/441

heşe	(<Ar. haşa) “affedersiniz, özür sözü” 1/449
heyıf	(<Ar. hiyif) “maalesef” 1/500
hez	(<Ar. haz) “hoşlanma duygusu, sevmek, haz” 1/442
hısar	(<Ar. hisār) “ekonomik ambargo” 2/531
hıto	“eşkıya birisi” 1/449
hıllig	(<Ar. hıli) “ineğin yavrusu, öküz, buzak” 1/430
hükmet kazuğu	“devletin cezâsı” 1/472
h	
hah	(<Ar. halk) “halk” 1/338
haral	(<Ar. harar) “keçi kılından yapılmış çuval” 1/460
has	(<Ar. hes) “özel” 2/524
haşhaş	“bitki türü” 1/487
halwat	“boş yer” 1/517
hıdırraz	“hıdır ilyas, telafer”in 20 km güneyinde bulunan bir mezar” 1/514
hışla-	“bir şey bulur gibi mal etmek” 1/494
hışm	“dehliz” 1/476
hınnı	“kanlı” 1/485
hızan	“maddî durumda kötü olan, yoksul” 1/454
hişte	“küçük parçaları birbirine bağlayan kumaş” 1/447

ħirri	(<Ar. ħyir) “hayırlı” 1/441
ħor	(<Far. ħor) “itibarsız, değersiz, aşağılamak” 2/532
ħuda	(<Far. ħuda) “allah, tanrı” 1/494
ħulħ	(<Ar. ħulk) “mizaç, zevk” 1/427
ħum	“bütün” 1/487
ħumsu	“hepsi” 1/498
ħurda	(< Far. ħurde) “parçalanmış, ufak tefek” 2/524
i	
imşag	“yumşak” 1/472
irag	“uzak” 1/466
istım	“yumuşak taş” 1/482
i	
ibin-	“ıslanmak” 1/468
içlen-	“sulanmak” 1/479
igit	“yiğit” 1/508
ilanciğ	“kanserli yara” 1/509
ilig	“sümük” 1/481
iliş-	“takılmak, takınmak” 1/517
incik	“ağrı” 1/476

indi	“şimdi” 2/527
iskirrihi kırılmağ	“namı kötülenmiş” 1/472
işle-	“çalışmak” 1/449
işeg	“eşek” 1/501
itir-	“yitirmek” 1/505
iti	“keskin” 1/498
‘iryāti	“tembel, ağır davranan birisi” 1/443
iwa	“yuva” 1/487
‘izri	“telafer’de yahudi kökenli ‘azra adlı şahıstan kalma” 1/474

K

keşköl	(< Far. kâkül) “Alna düşen kısa kesilmiş saç, perçem” 1/508
keçel	“kel” 1/444
kelef	“iplik yumağı” 1/501
kelek	“olgunlaşmamış kavun” 1/491
kelle	“kafa” 2/534
kendal	“kaya, yüksek yer” 1/472
kendir	“kalın ip” 1/452
kepeg	“bulgur ve yarma unu, kepek” 1/427
kepenek	“kelebek” 1/500

kepez	“rezil” 1/429
keprem	“beşiğe konulan bebek yastığı” 1/453
ker	(<Far. ker) “sağır” 1/461
kerewiz	“maydanoz” 2/535
kesim	“başlık parası” 2/528
kestek	“kesek” 1/444
ketten	“bir tür kumaş” 1/503
kelam	(<Ar. kelam) “söz” 1/426
kiçe	“koyun, keçi, deve, tavşan vb. gibi hayvanların yapağısının, tüyünün dü-rülüp dövülmesi yoluyla yapılan, kaba, kalın kumaş, keçe” 1/449
kiflet	“aile, eş” 1/509
kilit	“anahtar” 2/529
kisse	(<Ar. kîs) “poşet” 1/494
köken	“kuzuyu kazığa bağlayan ip” 1/492
kölge	“gölge” 1/483
köme	“toplu” 1/486
kötek	“dayak yemek” 1/473
köppüg	“köpük” 1/467
kösk	“göğüs” 1/506

köynek	“gömlek” 1/503
külçe	“kurabiye” 1/447
küllü	“fakir, yoksul, derviş” 1/455
küllük	“çöplük” 1/451
külü kündür	“çok zengin biri” 1/481
küreken	“damat, güvey” 1/483
küwere	“çamurdan yapılmış erzak saklamak için dolap” 1/438
ķ	
ķaban kelleli	“keleş, aptal” 1/472
ķada	“aķabey” 1/489
ķaķat	(<Ar. ķaķt) “kıtlık, açlık” 1/513
ķalak	(<Ar. kelek) “korku, stres” 1/472
ķalaĝ	“duvar örölürken büyük taşların arasındaki aralıĝı kapatmak için konulan küçük taşlar” 2/534
ķalanķuĉ	“kırılancık” 1/506
ķamara	“araba” 1/511
ķancıĝ	“hayvanların dişisi” 1/509
ķaraca ķappo	“bir çeşit kuş adı” 1/472
ķara aĝrıĝ	“verem, tüberküloz hastalığı” 1/476

ķasp	“hurma” 1/434
ķaşāmir kara” 1/453	“söz ve davranışlarıyla halkı güldürüp eğlendiren kimse, mas-
ķaraççı	“çingene” 1/443
ķaratepe dır” 1/508	“telafer’in merkezinden 30 km uzaklığında bulunan bir tepe adı-
ķarrı	“yaşlı kadın” 1/444
ķawurğa	“kavurulmuş buğday” 1/453
ķaytan	(<Ar. ķayten) “kalın ip” 1/510
ķardadıh	“karda da” 1/433
ķarannuh	“karanlık” 1/432
ķaz	“ördek” 1/509
ķazalkurt	“telafer’de zehirli bir tür ot, küfürlü söz” 1/483
ķazan	“tancere” 1/453
ķenşer	“karşı” 1/482
ķessiflen-	(<Ar. kasf) “topa tutmak, bombalamak” 1/481
ķıç	“ayak” e/510
ķıdır-	“atmak” 1/435
ķıdiri	“ekmek ve nar ile yapılan geleneksel bir çeşit yemek” 1/426

ķılaw	“Şişman” 1/430
ķınneh	“keleş, çıplak kafalı” 1/473
ķıraē	“yan taraf, kenar, köŐe” 1/513
ķırıēlē	“baēırtlak kuşu” 2/532
ķıyyıē	“ koyun ve kuzu pisliēi, dışkı” 1/436
ķızlıē	“bekâret” 1/450
ķoca	“yaşlı” 1/506
ķoduē	“eŐeēin yavrusu, sıpa” 1/445
ķoŐsulū	“yemek verme” 1/445
ķop-	“koŐmak” 2/535
ķorhucan	“korkak” 1/430
ķoru	(< Far. ķori) “aydanlıkta” 2/534
ķotur	“uyuz” 1/477
ķoz	“ceviz” 1/435
ķoy	“bırak, müsaade et” 1/507
ķurŐaē	“kadınların arkadan bellerine baēladıkları iŐlemlı kuŐak, kemer”
1/498	
ķuru ķamıŐ	“ok zayıf olan kişi” 1/473

lağ	“kötü, pis, çürük” 1/514
lal	(< Far. lāl) “dilsiz, ahraz” 1/504
Ne’leti	(<Ar. la’ne) “çok kötü, lanet” 1/486
legleg	“leylek” 1/446
life	(<Ar. life) “hamam kesesi” 1/509
liš	(< Far. lāşe) “leş” 1/481
lüle lüle	“yavaş yavaş, hafif hafif” 1/409
m	
mahna	(< Far. bahâne) “bahane” 1/451
malla	“molla” 1/509
maḥrama	(<Ar. maḥreme) “mendil” 1/514
maḥsap	“kadın başörtüsü” 1/507
maral	“ceylan, dişi geyik” 2/529
maya	(< Far.maya) “arsız, utanmaz” 1/493
mecel	(<Ar. mecel) “fırsat, imkân” 1/473
mefer	(<Ar. mefir) “imkân” 1/492
messas	“küreğe benzeyen bel” 1/495
meles	“Ham ipekten yapılan bir çeşit kumaş” 1/503
mıḥ	“çivi” 1/460

mıraz	“murat” 1/501
mırta	“yumurta” 1/431
mıtrıp	(<Ar. mıtrıb) “şakıcı, müzisyen” 1/447
mız mızı	“fazla gümürdenen” 1/473
miçek	“sivrisinek” 1/514
mikriw	“iğrenç, zararlı, mekruh” 1/473
mil	“göze sürme çekmeye yarayan araç” 1/508
milik	(<Ar. mulk) “ev sahibi” 1/482
min-	“binmek” 1/428
miye	“bana” 1/463
muħannet	(<Ar. muħannes) “korkak, namert” 1/437
muncuħ	“boncuk” 1/434
murwat	(<Ar. muruvve) “iyilikseverlik, yardımcı olmak” 1/507
muştuluğ	“müjde, müjdelik” 1/507
muşfağ	(<Ar. müşfik) “sevecen, şefkatli” 2/523

n

naci	“kimlerden” 1/505
nağda	“ne kadar” 1/427
naħırcı	“sığırları nahıra güdeyen çoban” 1/447

nağkara	“davul, düğün, toy” 1/447
nal	“at ve davar gibi hayvanların ayaklarına takılan demir” 2/529
nardan	“kurutulmuş nar taneleri” 1/511
neccanlar olsun	“afiyet olsun, nice nice olsun” 1/477
ne‘let	(<Ar. le‘net) “lanet” 1/486
nıg nıgı	“her şeyde kusur bularak hiçbir şeyden memnun olmayan, mız- mız” 1/486
niçe	“kaç, tane” 1/430
niş	“niçin, neden” 1/435
ninewa	“Musul’da bir yer adı” 1/504
nürki	“telafer’de bir kadın adı” 1/508
o	
ocağı kör	“yurdu kör” 2/532
od	“ateş” 1/448
oğun-	“hızla dönmek” 1/505
oğura-	“çalmak” 1/445
oğur	“gizli gizli, saklı saklı” 1/448
ossa	“olursa” 1/433
oy-	“yakışmamak” 1/500

oynaş “sürekli kadınların arkasından koşan çapkın erkek, zampara” 2/532

ö

öf “bıktırıcı bir koku” 1/449

ög “ön” 1/448

öllük dirrik “ailenin son çocuğu” 1/473

ört- “kapatmak” 1/490

özü “kendi” 2/536

p

pak “iyi, temiz” 1/458

pağkuz “olgunlaşmamış incir” 1/496

pambuğ “pamuk” 1/446

palan (< Far. pālān) “eyer, semer” 1/427

partal “elbise” 1/517

parpara “paraya benzeyen bir tür gümüş” 1/517

pengüre “kuş avlama lastiği, sapan lastiği” 1/457

pend (< Far. pend) “nasihat” 2/527

perrüşle- “kibirlenmek, büyüklenmek” 1/514

piyala (< Far. piyāle) “su içme tası” 1/512

pin “kümes” 1/432

pippik	“düçük” 1/449
pir	(< Far. pîr) “yaşlı, ihtiyar” 2/523
pirrik	“ucuz” 1/473
pis	“kötü” 1/494
pissik	(< Far. pişşik) “kedi” 1/449
pişte	“bir bağlam odun yükü” 2/535
piştemal 1/437	(< Far. puştâmâl) “baş ve omuzları örtmek için kullanılan örtü”
piy	“yağ” 1/438
pul	“para” 2/528
püç	“içi boş” 1/480
püşü	“başörtüsü” 1/492

r

raf	“bölük” 1/449
rende	(< Far. rende) “marangozların kullandığı araç” 1/436
rezil	“cimri” 1/482

s

sallahana	“kanara” 1/512
sal-	“bırakmak” 1/437

sañç-	“ısırmak, sokmak” 1/472
sap	“ip” 1/472
sarı	“-e doğru” 1/507
sarı yara	“cildiye hastalığı, dermatoloji hastalığı 1/509
sayağ	“sessiz, sakin” 2/525
saya	(< Far. sâye) “gölge, saye” 1/452
sezüklü	“dikkatli, uyanık, tedbirli 1/464
sebbeh	“yarın, sabah” 1/431
sêleş-	“konuşmak, sohbet etmek” 1/448
sıçan	“fare” 1/451
sıfat	“fotoğraf” 1/515
sırğa	“küpe” 2/534
sıyan	“pis su, bulanık su” 1/427
sinbil	“başak” 1/511
sini	“tepsi” 1/511
sincar	“telafer’den 65 km uzaklıkta bir ilçe” 1/508
sine	(< Far. sinē) “göğüs” 1/508
sinet	“sünnet” 1/463
sitme	“ateşi yükselme, ısıtma hastalığı” 1/448

siy-	“işemek” 1/447
siye	“sana” 1/508
siyran	(<Ar. seyr) “gezme, dolaşma” 1/515
soymı	“sonra” 1/435
sög-	“sövmek” 1/501
subaşı	“telafer’de osmanlı döneminden kalan bir bulak, göz” 1/512
sun-	“yenilmek, sınımak” 1/452
surma len süs” 1/501	“Yün dokumalarda kimi motiflerin altına çizgi biçiminde çeki-
sümük	“süñük, kemik” 1/434

§

şahmaran	(< Far. şah-maran) “yılan” 1/484
şahra	“Ekini harman yerine götürmeye yarayan araç” 1/508
şamtağa	“bir tür bez adı” 1/512
şak	“tüyden yapılan ayakkabı” 2/534
şal	“kadın önlüğü” 1/496
şapalağ	“tokat” 1/457
şat	(<Ar. şat) “nehir” 1/414
şemmer	“telafer’e bağlı rabia kasabısında yaşayan arap aşireti” 1/497

şer	(<Ar. şeer) “kötülük” 1/451
şil	(<Ar. şii) “sakat, engelli, özürlü” 1/483
şığ	“ışık, aydınlık” 1/437
şimşat	“şimşek” e/496
şink-	“takmak” 1/434
şirin	“tatlı” 1/516
şor	“tuzu biraz fazla” 2/532
şor kara	“telafer bağlarında bir çeşit incir” 1/488
şum	(< Far. şûm) “yaramaz, kötü gün; uğursuz” 1/451
şumallan-	“tomurcuklanmak” 1/487

t

taḥça	“duvarda kazılan raf, dolap” 1/494
taḥt	“takım” 1/478
talán-	“yağmalanmak” 1/444
tambura	(<Ar. tanbur) “saz” 1/513
tana	“küpe” 1/499
tap-	“bulmak” 2/534
tarra	“kalitesiz” 1/498
taphur	“kere” 1/428

tatar	“gezgin” 2/522
taw	“güç, kuvvet” 2/527
tay	“bir taraf, parça” 2/521
tayrı	“tanrı, allah” 1/439
tazı	“bir cins çoban köpeği, zağar” 1/451
tebriz	“iran’da bir şehir adı” 1/486
tehne	“kişinin onuruna dokunan gönlünü inciten acı söz” 1/516
telesme-	“acele etmek” e/489
temeḥ	(<Ar. tama) “açgözlü” 1/451
tenk	“dar, sıkı” 2/522
tep-	“çekmek” 1/440
Tewekkelli	“her şeyi oluncaya bırakan” 1/451
teres	“pezevenk” 1/509
terece	“küçük raf” 1/456
têšt	“tepsi” 1/484
teyle-	“denklemek” 2/526
tezek	“fışkı, dışkı” 1/459
tilkif	“musul’a bağlı bir ilçe adı” 1/515
tingir-	“yuvarlanmak” 1/444

tir	“eşegin üzerine konulan çuval” 1/484
tirimpil	“araba, otomobil” 1/513
tırpıldı	“nesnelere yere düşüp ses çıkarmak” 1/502
toppur git-	“yanlışlık yapmak” 1/474
toba	(Ar. tevbe) “tövbe” 1/437
tor	“av, tuzak, ağ” 1/532
toy	“düğün” 1/451
tuğyan	(<Ar. tuğyān) “zülüm ve küfürde çok ileri gitme” 1/463
tumman	(< Far. tonban) “pijama, kilet” 1/490
tum-	“suya batmak, dalmak” 1/479
turş	“ekşi” 1/502
turşa-	“kabarmak” 1/514
tuluğ	“içerisine peynir konulan torba, sıcak su torbası” 1/512
türeme	“Yaşama, öl anlamında ilenç” 1/481

u

ulduz	“yıldız” 1/489
umağ	“arzu, dilek” 1/481
ustura	“jilet” 2/534
usmarış	“ısmarlamak” 1/499

uşağ “çocuk” 1/479

uyat- “uydurmak” 2/525

ü

üşkek “yüksek” 1/426

üz üsne “niyeti üstüne” 2/526

üz “yüz” 1/426

üzük “yüzük” e/498

üryan (<Ar. ‘üryan) “çıplak” 1/463

w

warlığ “zengin” 1/476

warwar “tabanca” 1/513

y

yādına sal- “hatırlatmak” 1/494

yağış “yağmur” 1/1460

yağlığ “büyük mendil” 1/444

yalđuzluđ “yalnızlık” 1/452

yanaş “eğri” 1/501

yan- “yakılmak” 1/503

yappuşuğ “yan yana” 1/496

yarma	“iri buğday” 1/475
yarpız	“dere kenarında çıkan bir çeşit bitki” 1/513
yassı 1/508	“eni boyundan ve derinliğinden çok olan, basık ve geniş, yayvan”
yayıl-	“yanılmak” 1/430
yal	“yamaç, küçük tepe” 1/504
yazı	“dışarı” 1/506
yeg	“iyi, güzel” 1/491
yesi	“sahibi, iye” 1/443
yël	“rüzgâr” 1/426
yengi	“yeni” 1/505
yığış-	“toplaşmak, toplanmak” 1/479
yelik-	“beslemek” 1/445
yır	“türkü, şarkı” 1/498
yırrıg	“gömlek gibi giyimlerin etek kesiği, delik” 1/464
yiriş-	“yetişmek” 1/449
yoğun	“kalın” 1/435
yonka	“tahta parçası” 1/426
yu-	“yıkamak” 1/452

yuḥu	“uyku” 1/453
yüngül	“hafif” 1/427
z	
zabun	(< Far. zabun) “zayıf” 1/430
zaḥma	“kolsuz çeket” 1/508
zar	(Ar. zâhir) “zahir” 2/523
zeḡel	“kandırıcı, tembel, huysuz” 1/451
zece	“bir tür kır bitkisi” 1/481
zır deli	“çıldırılmış” 1/475
zibillik	(<Ar. zibil) “çöplük, ağıl” 1/441
zift	“kokusunu çıkartmak” 1/475
zilli	“edepsiz” 2/532
zoḡılda-	“titremek, acı çekmek” 1/475
zozan	“kuzey irak'ta hayvan olatma yeri” 1/509
zubun	“geleneksel bir giyim” 1/510
zuwan	“arpa çeşitlerinden biri” 1/430
zürriyyet	“kimsesiz, çocuksuz” 1/478

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİZİN

(1)TELAFER FOLKLORU

A. Atasözleri

1. Ac ayı oynamaz
2. Ac arına acı sakız
3. Acıhl başta akl olmaz
4. Acın iman olmaz
5. Acın arn doyar, gz doymaz
6. Ama sırrıy dostıya, odı siler dostına
7. Au aız ac almaz
8. Adam adama dşer
9. Adam adam bir kere aldadır
10. Adam adamın arasıdı
11. Adam adamın aynasıdı
12. Adam adamın şaytanıdı
13. Adam adamnan ormaz utanır
14. Adam her dşmehte bir akl azanır
15. Adam adrini adam bilir
16. Adam olı ig sd emipti
17. Adam olı anatsız uştı ya dışinnen artırır ya işinnen
18. Adam olana bir sz yeter
19. Adam sznнен uşa gznнен
20. Adam war ır kreknen ikki kppegi aralıyamaz
21. Adama bala ayaınnan gelir
22. Adamın pk işte bilinir
23. A aa ara gnde yarar
24. Aacı urd yiyer, adam derd yiyer
25. Aacın her ikki başı polıdı
26. Aacın urdu znнен olur
27. Aa yaşılıyken egilir
28. Aanın gz, igidin sz

29. Ağır ayağ başa deger yüngül ayağ daşa deger
30. Ağır başlı gişiye hum hağ sayğı gösterir, ağır başlı olmayana kimse sayğı göstermez
31. Ağır ol batman çih
32. Ağır yonkayı yel kaldırmaz
33. Ağız yiyer üz utanır
34. Ağızdan çıhan kelam, yaydan çıhan oh
35. Ağzına yolunmamış tawuğ geçmiyi
36. Ahacağ kan damarda durmaz
37. Ahlak şüşe kimdir kırıldıysa doğrulanmaz
38. Ahmaqtı o insan dünye için yığlar
39. Ahşam kıdiri sebehten kıdiri?
40. Ahşamın işini sebehe koyma
41. Alçağ işege minmeğ geyes olur
42. Alçağ uçan üskek konar, üskek uçan alçağ konar
43. Alçağ yerde yatma sel alır, üskek yerde yatma yel alır
44. Aldı bitti sattı itti
45. Alın yazısı degişmez
46. Allah alsın o altun tēsti ki içine kan kusulur
47. Allah basanı eldiğ basar
48. Allah dağı görür karı wèrir
49. Allah dèwiye kanat wèrmesin
50. Allah doğru adamın yardımcısıdı
51. Allah gümüş kapıyı örtse altun kapıyı açar
52. Allah herkese giwiline göre wèrir
53. Allah köppegin dü'esini kabul èyliyeydi dünyeye sümük yağardı
54. Allah wèren elden kesmez
55. Allah yıhanı kimse kaldıramaz
56. Allah'ın büyük adı sabırdı

57. Allah'ın küçük sabrı kırk yıldı
58. Allah'ın topuna degip
59. Altakı cırramamış üstteki cırradı
60. Altun altundu kepege mühteç olır
61. Altun sıyanda barķar
62. Altun torpaĝa düşse kıymeti azalmaz
63. Altuna kablasay iyyi olmaz kötü
64. Altunnan ağırıydım, samannan yüngül oldum
65. Ana kızının üstünde tutsa açmaz
66. Anamı istiyen gelir babamı istiyen gelmez
67. Anasına baĝ kızını al
68. Arbab olan aldanmaz
69. Ardınca giden pişman öĝünce giden pişman
70. Arnawud'a diydiler: cehenneme gidisey? Diydi: aylıĝ naĝdadı?
71. Arpa eken buĝda biçmez
72. Arwadın boşuyan toppuĝunun aĝına baĝmaz
73. Arwadın keĝpesi özözünü siktiriy ĝişinin keĝpesi kimsesini siktiriy
74. Arwadın silahı yıĝlamaĝtı
75. Arwadına danış sözüne gitme
76. Arwat kimsesiysey gir içeri ĝişi kimsesiysey çıĝ yazıya
77. Arwattan korĝanı ölü say
78. Asıldan ĝata çıĝmaz
79. Aslını inkār eyliyen ĝaramzadadı
80. Aşı halat getirir kiweni diyer men uzam
81. At beslenirken, kız istenirken
82. At gelmeden aĝur yaptı
83. At kaçtı palan düştü
84. At satan işeg alammaz
85. Ata dost kimi baĝmalı, düşman kimi minmeli

86. Atı at yanında bağlasay ya huyudu ya hulhu
87. Atı olanın koyunu etmez
88. Atıcı ata mindi, Allah'ı diħ unuttu
89. Atın ölümü arpadan olsun
90. Atlı atınnan enmez
91. Attan endi işege mindi
92. Avcı yanar giyik otlar
93. Ay seni dedeyin elinnen
94. Ayağı yorganıya göre uzat
95. Ayının kırğ oyunu war humsu armut üsnedi
96. Az ağığ asant ölüm
97. Azdan doymıyan çoħtan diħ doymaz
98. Azlıħ uzluħ, çoħlıħ poħlıħ
99. 'Ākıl baştadı yaħta degül
100. 'Ākıl bir taphur aldanır
101. 'Ākıl war 'ākıla müħtec
102. 'Ākıla gelmiyen başa gelir
103. 'Ākıllı düşünürken deliler wırar geçer
104. 'Āklı götündedi
105. 'Āklında soğan ekmem
106. 'Ārsızın çü başına çü götüne
107. 'Ārsızın üzüne tükürdüler diydi hēy çisse yağıyı
108. 'Āşıka Bağdad uzağ degül
109. 'Āşığın bir gözü kördü
110. Bablı babını tapar
111. Baca egridiħ ossa dumanı doğru çıħar
112. Bacı bacıdan kızhanır
113. Bacının acısı olur
114. Bağı bağwānçı yiyer koyunu çoban

115. Başsıy bir yrden şey geliyi zn poşta sıwa
116. Baştı olmayan ne geldi yler
117. Bal dmeşnen ağız şirinnenmez
118. Bal satan barmağını yalar
119. Balığa pıçağ yoştu
120. Balığa suda bazar olmaz
121. Balığı tutanın gt yaş olur
122. Balığ başınnan şoşar
123. Baltanın bişmedğ yri gz biçer
124. Barđ bacınnan şorşmaz
125. Baş başa dayanmıyınca, daş yrinnen şahmaz
126. Baş bizim olsa tıraş asanttı
127. Başa gelen çekilir
128. Başa gelmiyince bilinmez
129. Başa yazılan gelir
130. Başı bir dili bin ter
131. Başı şonduran keser
132. Başıma bir dem geleydi dostum işim tanıyaydım
133. Başıma gelen dşmanımın başına gelmesin
134. Başını cem berberin eline wren, pambuğu cbnen eskk olmaz
135. Başının balası dilinnendi
136. Bayarı olan eker, bayarı olmayan alttan çekerek
137. Bayđuřun rızķı ayağına gelir
138. Begeñmedđy daş kelley yarır
139. Begeñmezdim begleri kepez oldum şullara
140. Bş barmağıy tey degl
141. Bı bir dertti dermeni yoştı
142. Bı bulut bile gitse bağ neler yağar
143. Bı dnyede şirin şey bir anadı bir arwattı

144. Bıdıh bır tawdı
145. Bildircinin k yfi ekin bıçiline kimdir
146. Bilene bir bilmiyene bin
147. Bileydim eddem ölüyü özünü bir kuru  irege satardım
148. Bilir g hansı damardan kan gelir?
149. Bin bilsey bir bilene danış
150. Bin dost azdı bir düşman  ohtı
151. Bir ağahta hem g l hemdihtiken biter
152. Bir ağızdan  ıhar, bin ağıza yayılır
153. Bir ayda g n y olmadıysa nesine sayıysay?
154. Bir baba y ddi oğlan besliyebilir y ddi oğlan bir baba besliyemmez
155. Bir baş bir torbaya bin baş bir torbaya
156. Bir baş soğan bir kazanı kohtıdır
157. Bir  uwaldızdan niçe igne olur?
158. Bir dağ d şmiyince bir dere dolmaz
159. Bir elden  eppek olmaz
160. Bir elin w rd g n  gerek  bir el görmesin
161. Bir kıza bin elçi gelir biri alır
162. Bir kohtıhta ikki karpız tutulmaz
163. Bir koyun bir derede y ddi kez kılawlar, y ddi kez zabunlar
164. Bir salam bir hatır yapar
165. Bir tek kohtucan bir ordıyı buzar
166. Bir zuwan bir cezi buzar
167. Birinnen sordular haralısay? Diydi hele arwat almıybam
168. Biz bilir g o naşsı inegin hulligidi
169. Biz giderüg hasta sormağa, hasta gidip gelin görmeğe
170. Bize gelen bize benzer
171. Bize  rt l  geleniy açuğ gelsin
172. Bizim  ller bize benzer

173. Borç güle güle gider yığılıya yığılıya gelir
174. Borç sidipti ölmüyüptü
175. Borç wêrduguyun elin öpersey
176. Borçlı ölmez benzi sararır
177. Borçlının dili kıssa olur
178. Bostana dadanan işegin kulağı olmaz
179. Boş başına hüren köppegin kellesin kesesey
180. Boş buğaza ikki köy wêrdiler, boş buğazlığın elinden salmadı
181. Boş buğazlıh adamı toh élemez
182. Boş egbe düz durmaz
183. Boş söze kulağ wêrme
184. Boş torbanan at tutulmaz
185. Boyınsız geçinin, boynızlı geçide haqqı yohtı
186. Boynımı wıran callat keşke merd olsaydı
187. Börkün tut başıydan uçmasın ya'ni geçen dalğa sayılmaz
188. Bu bulut yağışı getirdi
189. Bu hamır çoh su götürür
190. Bu yel bile eserse bu mağas bile keserse ne boğ koyar ne saqqal
191. Buğazına yolınmamış tawıg geçer
192. Bugün başımdaysa sebebeh başıydadı
193. Bugün bir gemim yohtıydı bu gündih kınşumun işegi kuyruğsuz doğdu
194. Bugünün mırtası sebebehin tawugunnan yegdi
195. Bulamac aş degül ama acam
196. Bulamac deliye kaldı
197. Bulanuh suda balih tutulmaz
198. Burda at burda maydan
199. Burnunnan düşen çibin bin parça olur
200. Bülbülün dili başına baladı
201. Büyük balih küççük balığı tutar

202. Büyük başın büyük ağrığı olur
203. Büyük daş yaħunnan gelir
204. Cafe çekmiyen safa sürmez
205. Cahıl adam öz özünün düşmanıdı
206. Cahıla söz aylatmaħ zehmetti
207. Camî‘ mallasız olmaz
208. Can canın yoldaşıdı
209. Can ħum şeyden ‘ēzizdi
210. Can olmasın mal olsun
211. Canı yanan atı geçer
212. Canı yanmayan üregi yanmaz
213. Cannan soyra cihan ħaraptı
214. Cem‘ēt yüz silesin malla bildüğün oħur
215. Cinsine çekipti
216. Culħa bize doymaz
217. Cümerdin elin tutan numarttı
218. Çağırılan yere git ‘ār eleme, çağırılmayan yere gidip yerini dar eleme
219. Çaķķal war baş keser ħurdun adı yamandı
220. Çalışmaħ ‘ibadattı
221. Çalma eller ħapısın ħapıy çalınır bir gün
222. Çam çaķķalsız olmaz
223. Çamda çaķķal azıydı bıdıħ üsne geldi
224. Çayır köki üsne biter
225. Çewirge çoħ olsa tawuğlar pine geçer
226. Çıħmıyan canda umut war yaşar
227. Çırağ dibi ħarannaħ olur
228. Çibin bir şey degül ama mē‘de bulandırır
229. Çibin şirin yerde ħonar
230. Çillede ħırħ çüregiy olsa yazıya çıħma

231. Çirkin kız kardadıñ bezegin soymaz
232. Çoban istese erkek dawardan pênir èler
233. Çobana wërme kızıy, ya koyun getirir ya kuzu
234. Çobansız koyunu kurt yiyer
235. Çoñ ağız bir ossa bir ağız hiç olur
236. Çoñ bilen çoñ yayılır
237. Çoñ sudan geçti toppuğu ibinmedi
238. Çoñ wèren malınnan, az wèrir canınnan
239. Çoñ yaşıyan çoñ bilmez çoñ gezen çoñ bilir
240. Çüregi düzü üsnedi
241. Çüregi yohtı yemeğe atnan gidiyi sıçmağa
242. Çürük ipte koyuyaya enilmez
243. Çürük tahtıya ayağ basılmaz
244. Çütücü çoban kalmadı, humsu sagban yazıldı
245. Dadanmış kudurmuştan betardi
246. Dadı damağımda kaldı
247. Dağ dağa gelmez adam adama gelir
248. Dağ nağda kocaman ossa? Yol üstünnen geçer
249. Dağbaşınnan duman eskük olmaz
250. Dağda bağı war, üreginde dağı war
251. Dağdaki geldi bağdakın kawaladı
252. Darlığın ardı geyliğı
253. Daş degene yol gidene bellidi
254. Daş yerinde ağırdı
255. Daşı wır sahibı kaldır
256. Da'waçiy kazı ossa yardımcıy Allah ossun
257. Degenek cenetten çıhtı
258. Deli alaca sèwer
259. Deli bilmez ayranı, fıfır içer ayranı

260. Deli deliden hoşlaşır
261. Deli deliyi görür degenegini saħlar
262. Deli duwara mındı
263. Deli siledi ‘āķıl inandı
264. Deli utanmaz saħıbyı utanır
265. Delinin ne õgünce git nede ardınca
266. Delinin termusunu bastı
267. Deliye her gün bayramdı
268. Dellal ola işegi ite
269. Delüklü muncuħ yérinde ҡalmaz
270. Demir ҡapının aĝaç ҡapıya işi düşer
271. Deneliye deneliye göl olır
272. Derdi wèren dermenidiħ wèrir
273. Derdim war ҡaf daĝınca
274. Derdini saħlıyan dermen tammaz
275. Dereçi doķķaç gemirir
276. Derede ekin ekme sèlindi, tepede ĥarman sawurma yèlindi
277. Dereden yèriyen tepeye ıħar
278. Derziye diydiler: köçüyüg ignesini başına şinkti
279. Dèwe bir pengedi peng bulunmassa
280. Dèwe düşennen soyra pıçaĝ çeken çoħ olır
281. Dèweçinen ҡonuşan ҡapısını gey èler
282. Dèweden düşüptü hop hopunu elden salmıyı
283. Dèwenin derisi, işegin başına baladı
284. Dèwenin yükü ҡasp olır yèdüĝü ‘āĝül olır
285. Dèweye diydile boyny egridi diydi be ĥaram duzdu
286. Dil kesük baş salamet
287. Dil ucunda sümük yoħtı
288. Dilençi yüz yıl ҡassa dilencidi

289. Dilençidi hañçeri bilinde
290. Dilençinin torbası dolmaz
291. Dilençiye borç wérilmez
292. Dili dost qalbi hayın
293. Dinsizin haqqınan imansız gelir
294. Dişi köppek kıyruğunu qaldırmıyınca erkek köppek ardına düşmez
295. Diydiler: Abdal kış geldi? Diydi durubam titremeğe
296. Diysey bir bala diyemessey ikki bala
297. Doğar qundaqlamağ bilmez
298. Doğru siliyenin başı kesilmez
299. Doğruyan bilir doğramıyan ne bilir
300. Doğruyu ac görmedim, egriyi toğ görmedim
301. Doğsun koy tuwaşı olsun
302. Doqqacı suda ahtı götündekin götüme yahtı
303. Dolanma eller borküne borkün ellerde qalır
304. Dost başa baħar düşman ayağa
305. Dost ete kıysa sümüğe kıymaz
306. Dost mēni alışta werişte görsün
307. Dost mēni bir qoznan aysın oda puç çıhsın
308. Dostıyan ye iç mu'āmele étme
309. Dostnan alış weriş eyleme
310. Dostnan ögce utanmaħ soynı utanmaħtan yegdi
311. Dostum odu 'ēyyibim üzüme çalır
312. Dostun kıdırduğı daş başı kırmaz
313. Dostun şeker olsa ħumsun yeme
314. Doyuz boynızın göreydi qapıdan geçemezdi
315. Doyuza diydiler: niş boynızıy yogundu? diydi şurum elimdedi
316. Doyuzdan qorħan darı ekemez
317. Doyuzun öğüne gēlme

318. Dul alma gül al
319. Dul arwat oğlıdı
320. Duwar düşende toz kıpar
321. Duwarı dayanmağ yılmaz
322. Duwarı nem çeker insanı gem çeker
323. Duwarındıh kıulağı war
324. Dünye Sultan Süleymen'e kıalmadı
325. Dünyenin ewweli āhırı belli, ne al giyen kıalır ne sürme tēlli
326. Dünyüy sēl alsa 'āklı wız ēlemez
327. Düşman düşmanın hālınan aylamaz
328. Düşmanıy kıarınca olsa gene hısebin gör
329. Düz duwar egilir ama yıılmaz
330. Edebi edepsizden öğren
331. Êden tapar
332. Eger dēwe görmiyipseğ kııyyığın görübüğ
333. Eger hānfiş eger derwiş paranan biter her iş
334. Egilen baş kesilmez
335. Egri ağaç düz olmaz rende wırsay yüz yērinnen
336. Egri egri kıalır ölene kim
337. Egri otur düz kıonış
338. Eken biçer kıonan köçer
339. Ekine yoluğma felhenine yoluğ
340. Ekmegi ekmekçiye wēr eger yarsın yise
341. Ekmiyen biçmez
342. Êl ağzına baħan arwadın tēz boşar
343. Êl atına minen tēz ener
344. El eli tanır
345. El eli yuyar eldiğ döner üzü yuyar
346. El elin aynasıdı

347. El elin üstündedi
348. El gewher göz muhannet
349. El wergisi giwil sewgisi
350. El yanında kızını yatırt oğlını yatırtma
351. Eli daş altındadı
352. Eliyle buzğun düzgün
353. Elti eltiye bahar zulfün darar
354. Elti eltiye inanmaz
355. Emegsiz yemeğ olmaz
356. En büyük warlıg sağıg
357. Enseden götü açuğ öğden piştemal tutar
358. Enüğü yiyen kudurur
359. Erkegi olmayanın ewine şig geçmez
360. Eski dost düşman olmaz yengisinen wafa olmaz
361. Eski düşman dost olmaz
362. Eski günah yengi toba
363. Eski hamam eski tas
364. Eski harmanı sawurma
365. Eski pambuğ böz olmaz
366. Eski yanar böz çoğar osırana töz çoğar
367. Eskisi olmayanın yengisidiğ olmaz
368. Esnek esnegi bastı heyif samandakına
369. Et dirnağtan araçlanmaz
370. Ettuğun etegime koy
371. Ew hirsizi tapılmaz
372. Ew hirsizine çara yohtu
373. Ew sahibı salır hirsiz salmaz
374. Ewdeki hisep yazdakına uymaz
375. Ewi ew eyleyen arwattı

376. Êwimin yaban çüregi haşın pılawınnan yêgdi
377. Êwli êwine köyli köyine
378. ‘Ecemi oyun bilmez
379. ‘Êlem üstekiynendi
380. ‘Êlemin diline düşen dilenir
381. ‘Êlemnen gelen toydu bayramdı
382. ‘Êlimin ‘ârı kebir ‘âzabinden artuġtu
383. Fala inanma falsız qalma
384. Feķiri dêwe üstünde ilan sancıptı
385. Feķirin dişi piynirde kırılıptı
386. Feķirliħ ‘ēyyip degül, tembeliħ ‘ēyyipti
387. Felek kimine qawun yêdirir kimine kelek
388. Fursat her waķıt elde olmaz
389. Gêcimiye yeri qaşama
390. Gêçen dalġa sayılmaz
391. Gêçi canı wayında qaşap piy aħtarıy
392. Gêçi gêçi kıçınnen asılır qoyun qoyun kıçınnan
393. Gêçi gêçidi yattuġu yeri qaşar
394. Gêçinin qoturu içmez meger bulaġ başından
395. Gêçinin ‘emeli azar gider çobanın çüregini yiyer
396. Gel bu işegi bu çamırdan çıħart
397. Gelene git silenmez
398. Gelin erkek toy battal
399. Gelinin eli küwerede qaldı
400. Gelinin ‘ēyyibini qaynanasınnan sor
401. Gelse melektendi, gitse felektendi
402. Gençliġ geldi tutamadım, ehiliġ geldi qaçammadım
403. Ġeribin giwlini yapmaħ istersey ôzüne bir salam wêr
404. Ġerip quşın iwasını Allah yapar

405. Gezen kırt a kıalmaz
406. Gezen tülkü yatan aslannan yegdi
407. Giden gelseydi abbam gelirdi
408. Giderüg biz kıalırız siz, diyersiz way biz way biz
409. Gişi gidiy asılmağa arwat diyyi bir çiyne m saqqız getir
410. Gişi kırt olsa arwadın yemez
411. Gişinin acığı dursa bir tağar duz gemirir
412. Gişinin keşpesi arwadın keşpesinnen artuğtu
413. Gittim Tayrı kıapısına ewimkim görmedim
414. Giwil kimi sewse güzel odı
415. Giwil sewen sultandı
416. Giwilden giwile yol war
417. Gördüğü günnen geri kıaldı
418. Gözden olan giwilden olır
419. Gözündeki diregi görmüyü menim gözümdeki çöpü kıınıyı
420. Gözyaşı borçtu
421. Gök gözli Piyğamberler düşmanı
422. Gören gözün haqqını wër
423. Görmemiş gördü gümüş
424. Görmemişin bir oğlı oldı çekti sikinen kıuparttı
425. Görünen köye kılawuz istemez
426. Görüşüne aldanmak
427. Gözelden yar eskük olmaz çirkinnen dert eskük ment olmaz
428. Gözeli hum hağ sewer
429. Gözeli seweller ewe geçince ‘aqlıyı sögerler ölüp gidince
430. Gözelin ikki Tayrısı war
431. Gözellerin bahtı kıara olır
432. Gülden tiken tikennen gül
433. Gülü sewen tikenine dözer

434. Gündüz babıç fırladır, gece ırağ tükedir
435. Günün gözü garbılınan tutulmaz
436. Hağ diyenin brk dlğ olur
437. Hağ gelende ağar su durur
438. Hağ sz acıdı
439. Hağ yrde almaz
440. Hağlı hağınnan wazgçmez
441. Hağlı söz hağsızdı Bağdat'tan çwirir
442. Halal mal itmez
443. Halalını kimseye aylatmaz
444. Halay tepmeğ bilmiyen diyer yr egridi
445. Haldan aylıyana canım urban olsun
446. Hamama giren terror
447. Hançı handa yolçu yolunda
448. Haram haldan datlı gelir nemerde
449. Hasta olmayan sağlığın ederini bilmez
450. Hastaya bağan hasta olur
451. Hatın egrisi bykkzdendi
452. Hayın olan tapar
453. He nan Őy wağtında gerek
454. Heddini bilmiyene bildiriller
455. Hediyyenen ız alınmaz
456. Heket war Őahıt ister heket war Şahıdı bilesince
457. Heketinin ne ucu war ne bucağı
458. Hele sağlar ymiyipti ölülere noldı?
459. Helefo kissesinnen cümertliğ liyi
460. Hem toydan oldı hem toy ağınnan
461. Hençer yarası biter, heket yarası bitmez
462. Her ağaç bar wrmez

463. Her ayda bir mekük atar her yilde bir böz islen
464. Her çiçegin bir çoşısı war
465. Her delüğe barmağ soğma
466. Her demir bir sudu
467. Her Fir‘un’ın bir Musası war
468. Her geldi suya burgul tökülmez
469. Her gözelde bir ‘eyyip
470. Her horuz zibilliginde baylar
471. Her kazanın bir çömçesi war
472. Her kazuğa bir torba asar
473. Her kuşun eti yiyilmez
474. Her sabırda bir hır war
475. Her sakkalın bir darağı war
476. Her suça Tayrı bir daş wırsaydı günah kalmazdı
477. Her şeyde bahtım karadı bes karpızda ağ çıktı
478. Her ‘aşıkın bir diwrānı war
479. Herkes ektüğün biçer
480. Herkes ölüsü için ağlar
481. Herkes öz ‘āqlın begēnir
482. Hēsret kıyamete kaldı
483. Hēsüd hēsüdden olmassa kurtnan koyun otlar
484. Hır iste konuşuya hır gelir karşıya
485. Hırri dü‘ē hırri habar getirir
486. Hırsiz hırsizi tanır
487. Hırsiz ölür gözü zibillikte kalır
488. Hırsizden kalan mal falçımındı
489. Hoğka her yerde dört yüz dirhemdi
490. Horızı çoğ olan köyin sebbehi geç olır
491. Horuz öz zibillikte baylar

492. Hoyalu huyunnan wazgêçmez
493. Hükmet olmazsa adam adamı yiyer
494. Hükmetin ignesini yiyen çuwaldız sıçar
495. Hürmeğın bilmiyen köppek sehpine söğüş getirir
496. Hüsınim sen alçağ ol su gelir gölde durur
497. İbınen yağıştan kôrhmaz
498. İçerden mēni yandırptı, yazdan ʿelemi
499. İğidi kıılınç kesmez bir acı tehne söz öldürür
500. İğit arhasınnan wırılmaz
501. İğit maydana enende bilinir
502. İğit ne keder kâhraman olsa sêwdiğine kıl olır
503. İgne at yere düşmez
504. İgnenen kuyyu kazılmaz
505. İhtiyarın düşkünü, bayaz giyer kış günü
506. İkki kuşu bir daşta wırdı
507. İkki diyle bir sile
508. İkki giwil bir olsa samanlığ siyran olır
509. İkki karpız bir elde tutulmaz
510. İkki kışını bir babıca koydu
511. İkki kuş bir dala kônmaz
512. İlan egilir bükülür delüğüne düz geçer
513. İlan gözüne od salır
514. İlan kolbağayı tuttu
515. İlan sancan ip sürüntüsünnen kôrhar
516. İlan yarpızdan hez elemez gelir burnu dibinde biter
517. İlanın ağına karasına laʿnēt
518. İstedüğü sile, istemedüğü işittir
519. İş adam oğlının aynasıdı
520. İşeg kazanır at yiyer

521. İşege edemez palanı döger
522. İşegi süren gerek osrağına düzsün
523. İşegi yorulanın ciwdesidiğ yırtılır
524. İşegi yüke yaḥlat yükü işege yaḥlat
525. İşegin canı yansa atı geçer
526. İşegten cüm'e günün soruyu
527. İşleyen demir paḥır tutmaz
528. İt hürür karwān geçer
529. İt yesini tanımıy
530. İyyiliğe iyyiliğ her kişinin kārıdı kötülüğe iyyiliğ mert igidin kārıdı
531. İryātidi bir şey bilmez
532. İsa tutuptu Musa sümürüptü
533. Қаған балығ büyük olur
534. Қағанı tut қалан seniу olsun
535. Қадын қабırға сүмүгү kimidi düzeltmeğ istesey қırılır
536. Қаdrimi bilene қатлим ҳалалdı
537. Kafir zalımdan yegdi
538. Қалана қар yağıptı
539. Қан қanı yumaz su қanı yuyacağ
540. Қанatsız қуш olmaz
541. Қапı bacayı ört қоңсууу һирсиз etme
542. Қара göz sürme istemez
543. Қара günü arzula ağ gelse baḥtıydı
544. Қара yerini alıptı
545. Қараççı қızı һатун olmaz
546. Қарası қарıdadı
547. Қарayı içeri қой ağı yazıya çıḥart
548. Қардаш қардаşı pıçaғлаmış, dönmiş gene қucaḥlaşmış
549. Қарға besledim gözüm çıḥarttı

550. arġa yüz yaşasa kmil olmaz
551. arın ardaştan ferzdi
552. arnına wırdular diydi aġ arġam
553. arrı ız bezenince toy battal olır
554. arsalıġta bursalıġ
555. ařřuġnan yduġun menen daġıttı
556. atıra diydiler: babay kimdi? diydi at dayımdı
557. awanın arġadařı oġ olır aanın olmaz
558. azan arası gider z arası gitmez
559. azan tingirlenir apaġın tapar
560. azan  daşın üstünde urulur
561. azana ne oysay miye o gelir
562. azan udurdu anasın ydi
563. azuġa diydiler: naġada enersey? diydi toġmaġ bilir
564. Keçel başına ikki yaġlıġ baġlar sarı keġklt toyun içinde başını açar
565. Keçel ġalwa yiyyi parasına minnet
566. eġpenin üstünde adır ursay sikilir
567. Keklġ altun afasa oysay diyer way watan
568. Keklġn dili başına baladı
569. Kestek kellemi yardı keşkeydi daş olaydı
570. ılın ımını kesmez
571. ırılıġ degirmen talansa bir awı unum gitmez
572. ısmetten artuġ olmaz
573. ız anasının ıyrılıġında egirir
574. ızım siye siliyem gelinim sen işit
575. ızın kefine salsay ya dümbükçü alır ya zurnaçı
576. ızını dgmiyen düzünü dger
577. ızlar poġlı pincerdi tz büyür
578. ızlarını oġutmıyan millet oġlannarının safalatına yıġlasın

579. Kiçenin harasına wırsay ƙanı ışmaz
580. Kilit paşa blinde paşa Ėelep yolunda
581. Kiminde haydu huydu, kiminde tellim telele
582. Kimse diymeş ayranım turştu
583. Ƙoduęumdıř oldu yüküm arşamda
584. Ƙonaę umduğun ymedi
585. Ƙonřu ĥirsizine bağwn niler
586. Ƙonřudan babıç oğurluyan harda yırtar?
587. Ƙonřuluę wrduğ ardınnan gittiğ
588. Ƙonřuya umutlanan çöreği doğranmış ƙalır
589. Ƙorřan göze çöp düşer
590. Ƙorřanı yddi çam saşlamaz
591. Ƙorřmıyan ƙorřutmaz
592. Ƙorřu başa baladı
593. Ƙoyun grmemşğ ama ƙıyyıęını grpğ
594. Ƙoyun ƙıtlıęınnan geçıye Āllah ƙrim ağa diydiler
595. Ƙoyun ƙuzusunu basmaz
596. Ƙoyun yelikliyen ƙurttan ƙorřmaz
597. Ƙoyunu ƙurda amanat eğiyi
598. Ƙoz sayılı dağarcuğ ağzı bağlı
599. Kppeğe çreg salırlar seĥibi ĥatırıçn
600. Kppeğin döneceği ƙassapřanadı
601. Kppeğin d'esı geçeydi sümük yağardı
602. Köppek bayram smgiyinen doymaz
603. Köppek ƙılawlasada gene kppekti
604. Köppek köppeğin eğin ymez
605. Köppek seĥibini dışlemez
606. Kppeksiz köye gelen değeneksiz gezer
607. Kppeği öldürene sürükledirler

608. K r atıcı yaş pambuğ
609. K r kuşun iwasını Allah yapar
610. K r y ddi k se sıştı
611. K rnen yatan aşa alkar
612. K rnen ye insafı eliyden salma
613. Kötü adamlar birleşse, iyiler de el ele w rmeğ lazım
614. udurmuşun  g ne gel yengi g rm ş n  g ne gelme
615. udurmuşun  g ne gelme
616. urda diydiler: oban ol k finnen yığladı
617. urt awcıymış tülkü bakıymış
618. urt diydim ulağı göründü
619. urt dumanlığı s wer
620. urt arrısa köppeklere maşkara olır
621. urttan köppek ortağ olsa oban bir şey edemmez
622. uş war et yiyer çuş war  ti yiyilir
623. utlu gün doğuşunnen bellidi
624. uyuyuyu azan düşer
625. uzu k kendeyken bellidi
626.   k deli büyük deli b şikteki başın bular
627. Lal kızın dilinnen anası bilir
628. La'n t ilanım ağına arasına
629. La'n t Yehudiyadığ sadakasınadığ
630. La'n t yoldan dönene
631. Leglegin güni lağlağnan geçer
632. Luğmıy inememiş udulmaz
633. Mal adama hem dosttı hem düşmandı
634. Mal can yonkasadı
635. Mal malı azanır
636. Mal yerine mal gelir - can yirine can gelmez

637. Malı gidenin imanıdıh gider
638. Malım seni wèrim kötü olum yoħsa wèrmiyim
639. Malına kıymıyan canına kıymaz
640. Malla bildüğün oħur
641. Malla Nasraddin diydi: Arwat hiç sōzū tutmamışam bunu tutacağım
642. Mart kuruluş Nisan yağmurluğ
643. Mayħanaya giren fincan saymağtan koħmaz
644. Mazlumun ahı yerde kalmaz
645. Men diyerem abbam acınnan öldü, o diyyi ħalwa külçe yoħıydı yèsin
646. Men ölenen soyra doyzuz eti ħalal olsun
647. Mırtadan çıħıptı kabuğunu begenmiyi
648. Mırtıy dişime çalıbam
649. Mırtıp ola toy õzünün ola
650. Mızrak cuwala girmez
651. Miye degmiyen ilanı yüz yaşasın
652. Murwat ‘Ālı’dan kalıptı
653. Naħırcıdı çüregın yığmağa ‘arı geliyi
654. Naħkara sesi uzaħtan hoş gelir
655. Namaza bël bağlamıyan kulağı ezende olmaz
656. Ne deliyi aldat ne de deliye aldan
657. Ne ekersey onı biçersey
658. Ne feķir ol basıl ne zalım ol kesil
659. Ne ħana minnet ne sultana minnet
660. Ne miye bir ne koņsuma ikki
661. Ne şaytanı gör ne kul huwallah oħu
662. Ne şiş yansın ne kabap
663. Ne tapan diyer işte, ne itiren diyer heyıf
664. Ne yan olduğ ne ħıştek, ne boy olduğ sallanduğ
665. Nüh diyer Piyğamber diyemez

666. Odunun irisini deli adara saḫlayın
667. Oḡurruyun tekeye gelen aşkāra uzular
668. Olannan lūme ara yoḫtı
669. lū gtū ballıdı
670. lūm gren sitmeye anar
671. lūm ḫa, mıras ḫalal
672. lūm lūmdi ḫırıldamaḫtıḫ nedi?
673. lūmū grset sitmeye razı olsun
674. lūsū lenin yuḫsu gelir acın yuḫsu gelmez
675. lūyū yuduḫa poḫu ıḫar
676. On barmaḫı war, on iḫi war
677. On barmaḫın mum lesen razı olmaz
678. Osraḫnan tendür ızmaz
679. Osuran gte arpa ūregi mahna olır
680. Osuran kyde almaz
681. Ot z kkū stūnde ggerir
682. Oynaḫına inanan arwat, giḫsisiz almaz
683. zi bir giwli bin
684. zi Kūrt men Erep
685. gce dūḫūn soynı sleḫ
686. gden aḫlı deri, enseden gūllū peri
687. gretmenin wırduḫu yerde gūl biter
688. ldūrūrūm diyennen orḫma lūrūm diyennen orḫ
689. lme iḫegim lme ḫette bahar gelince
690. pūlen el diḫlenmez
691. z eliyen baḫıyı aḫa
692. Paklıḫa arḫı paklıḫ bekleniy
693. Para el kirridi
694. Para parayı azanır

695. Para şadlıg getirmez
696. Paranın üzü sıcahtı
697. Parayı wèren pippik çalır
698. Pıçağ gitti ustura döndü
699. Pıçağ sümüğe dayandı
700. Pissige diydiler: poħıy dermendı gitti samanlığa sıştı
701. Pissigin burnu ete yirişmez diyer öf ne pis koħuyu
702. Pissik kimi yèddi ruħu war
703. Pohlıdıħ çamırriya ‘esk èliyi
704. Poħta işle boħ oğlına ihtiyaç olma
705. Puç paķlanın kör alıcısı olır
706. Rafınnan ayrılan kırılığ azar
707. Raħmat Ĥitoya
708. Rawan at tèz yorulur
709. Rızķı wèren Ĥudadı
710. Sabr èden murada yèter
711. Saç çüregi kimi ne üzü war ne astarı
712. Sağ baş yastuğ istemez
713. Sağ başıya saķķız yappıştırma
714. Sağ kulağınnan alır sol kulağına salır
715. Sahıpsız èw ĥaraptı
716. Saķķalı saķķala bağlamağ asanttı açmağ zehmetti
717. Saķķalın degirmen èwinde ağartmıyıp
718. Saķķalıya sıçam ĥeşe buğuydan
719. Salduğuy kiçe üsne otursay
720. Salgım da‘waçi şahıdı sawuğ saķķal èler
721. San‘at elde altun üzükütü
722. Seksen doķsan ‘aķıbet bir gün yoħsay
723. Sen düz ol egri zewalın bulur

724. Seni anay ekkiz doğaydı
725. Seni subaşına aparır sussuz getirir
726. Seni tanıyan kırt yèsin
727. Sepmeğın dennemeğı war
728. Serhoşa degme kendisi düşer
729. Sıçan delüğe geçemmez kıyruğuna süpürge bağlar
730. Sıçan süydüğünün denize faydası war
731. Sınanmış ayran sınanmamış yoğurttan yègdi
732. Sikimin etini yiyeceğim kıassabın minnetini çekmem
733. Sirriyi wèrme yāriya yāriyındıh yāri war
734. Soğan yèmiyenin ağzı kıoħmaz
735. Sora sora Hecce gidilir
736. Sorulmuyunca sileme
737. Soyğun gülegen olır
738. Sõzü aylıyana sile
739. Sõzünü bişir at
740. Su carrası su yolunda kıırılır
741. Su gölde kıalduğça kıoħar
742. Su kıaķkı suya gider
743. Su köppüğün kıırağa atar
744. Su yèri sudan serin
745. Sular aħa aħa durulur
746. Sultan sultanlığını wèrir kıız kıızlığını wèrmez
747. Sumarrışnan Hec olmaz
748. Suyun durağınnan kıorh
749. Sürme çoħ oldu hem gõze hem göte
750. Sürmeliyken gõzün kııharttı
751. Sürüden ayrılan kıoyunu kırt yiyer
752. Sürüye kırt tapıldı way birim

753. Şattan küppük bağışlar
754. Şaytanın bilmedüğünü bilir
755. Şebi kaynatmañnan şeker olmaz
756. Şekeri çoñ yèsey şalgam dadı wèrir
757. Şerine bala şaytannan ewwel anasinnan olup
758. Şeri'atin kestüğü barmağın kanı çıñmaz
759. Şirin dil ilanı delükten çıñardır
760. Şum gün seni taptım
761. Tawuğ mırtladuğça götü daralır
762. Tawuğ òlürdiğ gözü küllükte
763. Tawuğu olmayana mırta borç wèrmezler
764. Tayrı zegele wèrmez
765. Tazının aw waqtında sıçağı gelir
766. Tek elin nesi war, ikki elin sesi war
767. Telesen pissik kör doğar
768. Tembele diydiler: kapıy ört? Dedi. Yèl eser örter
769. Temeh olmazsa miflis acınnan òlür
770. Terese mahna çoğ
771. Terezi kimseden utanmaz
772. Tewekkelli gelini öz eli öz yağası
773. Toñun acdan ħabarı yoñtu
774. Top çögen elindedi
775. Toy ewin tanımaz kaçşuğun eline alır
776. Toy ikkisinin gecik on ikkisinin
777. Toya girir zurna begenmez
778. Tülkü diydi ikindi sıcağınnan olmasaydı bir şikerte ekerdim
779. Tülküye diydiler: hanı şahıdıy? diydi kıyruğum
780. Ucuz et kıazan dibi delir
781. Ummadığıy daş baş yarır

782. Umut tuttuğum dağa qar yağdı
783. Uşaq yığlamıyınca ağızına emcek qoymazlar
784. Uşaqı yolla ardınca git
785. Uşaqın h kmi paşanın h km nnen artuğtu
786. Uşaqın y ddi payı dayısına  eker
787. Uşaqın yed g  halaldı, giyduğı haramdı
788. Uşaqtan al habarı
789. Utancağın oğı olmaz
790. Uzağ mehellenin d gmeci holamasıynan sürülür
791.  reginnen  an gidiyi
792. Üzsüz,  z n partal kiriynen yuyuptu
793. War yilin yarması yoğ yile dayağtı
794. W r yiyim  rt yatım
795. W ren elden Allah kesmez
796. W rende degül alandadı
797. Wurandı igit yoğsa wur diyen?
798. Ya ipte ölür ya kendirde
799. Ya sunar b l eken ya  ıhar dombalan
800. Yağ yalıyan köppek malıdı
801. Yalan a şamlandırsa   stlendirmez
802. Yalançının  wi yandı kimse inanmadı
803. Yalanın dibi deyezdi
804. Yalguzluğ Allah'a gelipti
805. Yanıynan yatannan g t n dih yırtan bir oldu
806. Yarisı kaçtı yabana, yarisı kaldı  obana
807. Yarisı balam balası, yarisı ilan balası
808. Yatuğ işeg y m yiymez
809. Yaştı   urunun sayasına yandı
810. Yaylış hısep Bağdat'tan döner

811. Yaz gelir gözeller esmer olur çirkinler kaçāmir olur
812. Yaz günü bağısızın kış günü yorgunsızın bahar günü ayransızın hālī fenadi
813. Yaz günü beynini kaynatmıyan kış günü kazanını kaynatmaz
814. Yaz günü feķir dedesidi
815. Yē bedenim yē
816. Yēddi yētimnen bir mağarada alıp
817. Yēl ayadan ne alır
818. Yēlpeziynen ēwe en manalıynan dama ı
819. Yērin ulağı war
820. Yētim elinde awura gōrūptū
821. Yētim uzu ederince emer
822. Yıqladanın ardınca git gūldūrenin ardınca gitme
823. Yırtı kepremden bit eskūk olmaz
824. Yiyen bilmez ne yiyyi doruyan bilir ne
825. Yoğun incelince ince ırılır
826. Yosul mal taptı yir tapmadı
827. Yosulluē atatan bir kōynekti
828. Yosulluē dem odudu
829. Yosulun dii pinirde ırılır
830. Yolu yolunda gerek
831. Yolun ortasınnan git
832. Yuu yuuyu eker
833. Yūz ba bir turbıya, bir ba bir torbaya
834. Yūz degirmen talansa bir tas ısım unu gıtmez
835. Yūz derenin baın bir alan keser
836. Yūz igne bir uwaldız olmaz
837. Yūz uruluē felle elli uruluē felle
838. Yūz sere bir azan doldurmaz
839. Zaman siye uymassa sen zamana uy

840. Zengin kessesini döger, hızan düzünü
841. Zenginın malı hızanın başın yorur
842. Zilliyi sıfata göre wıruyu
843. Zornan namaz kılan osura osura kıılır

B. Kafiye Atasözleri

1. Ac aman bilmez
Uşaq zaman bilmez
2. Ac kulağ
Diç kılağ
3. Acı yere saqqızım
Quru yere toppuzum
4. Açma kutuyu
Siyletme kötüyü
5. Adar südden yoğurttan dadar
Nisan südden yoğurttan ossun
6. Ağ gün ağardır
Qara gün qaraldır
7. Ağ Şubat
Al əabayı damda yat
8. Alan aldı
Weren wərđi
9. Allah dağı görür
Qarı wərir
10. Allıdıh ölür şallıdıh ölür
Yüz bin timen mallıdıh ölür
11. Alma biş
Ağzıma düş
12. Altun ataşta bilinir
İgit sawaşta bilinir
13. Ana kimi yar olmaz
Bağdad kimi diyar olmaz
14. Analı kız belli kız
Anasız kız küllü kız

15. Anam  llere w rmiŐ
Babam  llerden almış

16. Ananinkı uŐađ  sne
UŐađinkı daş  sne

17. Asıl itmez
Soy batmaz

18. At minenin
Kılınç kuruŐananın

19. At ölür maydan k alır
İğit  l rŐan k alır

20. At sattım pişman oldum
Kız w rdim düşman oldum

21. AŞŞamın arasın g r
Aç bağrım yarasın g r

22. Ayranı yoğ iŐmeđe
Atnan gider sıŐmađa

23. Az
 z

24. Az konuş
 z konuş

25. Az warıydı bacadan
Bir diğ geldi tereceden

26. Azaba arwat d gmeğ
Yoğsula sıfra salmağ

27.  Alisi deli
Welisi deli

28. Kıran kırmıŐ
K llisi deli

29.  Allo  der
Cello  eker

30.  Akıll harda
Dewlet orda

31. Bağ alma bağlar seni
 Qoyun al yağlar seni

32. Baharın sawuğu
 Qurudur pinde tawuğu

33. Bağ yaruğu börk içinde
 Qol kırığı yink içinde

34. Başı ağırana şapalağ
 Qarnı ağırana toppalağ

35. Bağa bağa gzu olır
 Wıra wıra oğu olır

36. Bağsam yrim yar degül
 Elim eksem ‘r degül

37. Bayram haftası
 Mağmer tağtası

38. Beg mnim aręam
 Men kimnen qoręam

39. Bin l
 Bir bi

40. Bir buğada pengre
 Başıy attan endire

41. Bir ulum war ataram
 Harda geldi yataram

42. Bir donu war kırmızı
 Gh ana giyer gh kıızı

43. Bir z war pmeli
 Götüne saman tepmeli

44. Bir ęatır ikki ęatır
 ncy poğa batır

45. Biri yıyer biri bağar
 Onda kıyamet qopar

46. Buğda maldı qoyun can
 Gfil olam pambuğtan

47. Çağrılan yere erinme
Çağrılmıyan yere görünme

48. Çoğ yaşa
Gör tamaşa

49. Çüreg yapıldı
Heyder tapıldı

50. Daş daş üsne qurulur
Göz yaşıynan durulur

51. Dayı dayar
‘Emmi sayar

52. Degirmende deniy olsun
Meħlede pak ‘arıy olsun

53. Deliye el wêrdiler
Eline bël wêrdiler

54. Den siye
Saman miye

55. Dişin ağırsa çek qurtul
Başın ağırsa öl qurtul

56. Dosttan bazar
Mu‘āmele buzar

57. Dostun tanı yola war
Yolda dert war bala war

58. Dügde war igde war
Egiren qehpêde war

59. Ektim bayar
Geldi bi‘āyar

60. Ektim firiz
Geldi bir üz

61. El el ile
Degirmen sêl ile

62. El eli yuyar
El döner üzü yuyar

63. Eli işte
Gözü oynaşta

64. Emegin itler yiyer
Yahasın bitler yiyer

65. Eski yanar böz çoğar
Osurana tüz çoğar

66. Êtme bulma
Kazma düşme

67. Êw derdi
Dêw derdi

68. Feķirin ahı
Endirir tahttan şahı

69. Felhen düzden
Ĝubarı üzden

70. Gâh saz
Gâh söz

71. Geldi yüküme
Gitti sikme

72. Gelen geçer
Konan köçer

73. Gezegen gezebilmez
Gezmesse dözebilmez

74. Gidennen yoldaş
Gelennen kardaş

75. Gişi seldi
Arwat güldü

76. Gişiy it olsun
Getirdüğü et olsun

77. Gitme gitme
Dönme dönme

78. Gittüğ gelini görmeğe
Gelin gidip tezek dermeğe

79. Görelim mēwlam neyler?
Neylese gözel èler

80. Gōzü kör ne ister ikki gōz
Biri egri biri düz

81. Gōzüm gitti
Dünyen gitti

82. Gülme konuşuya
Gelir başıya

83. Gündüz babıç firradır
Gēce çırağ tükēdir

84. Güwenme warlığa
Düşersey darlığa

85. Ha zaman yağış
O zaman kış

86. Harda aş
Orda baş

87. Heket hekēti açar
Heket diğ döner götü açar

88. Heket war hālk içinde
Heket war hūlk içinde

89. Hem nala wırur
Hem mıha wırur

90. Hem ziyaret
Hem ticaret

91. Hēnek
Ardı degenek

92. Her şeyi hāq sahlar
Katmayı taw sahlar

93. Her şeyin yēngisi
Bes dostun ēskisi

94. Hey engine engine
Dünye qaldı puşt pēyzezeweng
zengine

95. H̄aralada yatar
Cubara'da mırtlar

96. H̄ir iste k̄onşuya
H̄ir gelir k̄arşıya

97. İçen yiye k̄urtuldu
K̄abuğun yiye tutuldu

98. İgidi ğem yıhar
Duvarı nem yıhar

99. İgit ondu
Doğkuzu dondu

100. İh cemalıy
Artsın kemaly

101. İnanma ğayın dostuya
Saman doldurur postuya

102. İnsan yağlaşa yağlaşa
Ħaywan k̄oğlaşa k̄oğlaşa

103. İt azap at azap
Harda geldi yat azap

104. Kerin tutuşu
K̄örün wıruşu

105. Kim k̄azar derin k̄uyyu
Düşer üzü k̄uyyu

106. Kiminin atı ölü
K̄iminin iti doyar

107. K̄ökü sudadı
Weren Ħudadı

108. K̄ör pıçağ
İçine sıçağ

109. Kaçan diyer Allah
Kaawan diyer Allah

110. Kāfir yaşa
Doğru қоша

111. Kara koduḥ şata koyduḥ
Sabunlanduḥ ağarmadı

112. Karnı acdan қuruldar
Üstü gün kimi parıldar

113. Qatır 'Abbas'ın
Bègir Dirbes'in

114. Kawum acısı
Kawun acısı

115. Kazanım қuru қaynar
Gişim ne şirin oynar

116. Konşudan aş geldi
Giwlime hoş geldi

117. Yèdim doymadım
Gözümnen yaş geldi

118. Konşumun daşsağı şıştı
Qayğusu miye düştü

119. Konşusu ögeni al geç
Anasın ögeni sal geç

120. Konşuyu aşa dadandırma
Gişiyi işe dadandırma

121. Qoz sayılı
Dağarcuğ ağız bağı

122. Mal sahibi milk sahibi
Hanı bunun ilk sahibi?

123. Mèni bir ilan çaldı
Dilimnen bilen çaldı

124. Men ağa sen ağa
İnekleri kim sağa

125. Men razı
Sen ne tazı

126. Miye yoğ
İçine poğ

127. Ne aldıy bitti
Ne sattıy gitti

128. Ne gözüm yarı görsün
Ne giwlim dert bağlasın

129. Ne işim işti
Ne elim boştu

130. Ne köy olır bakğalsız
Ne çam olır çağğalsız

131. Ne hana minnet
Ne sultana minnet

132. Ne zalım ol asıl
Ne fekir ol basıl

133. O çarğ
Bu çanağ

134. Od köz ile
Adam söz ile

135. Oğlan küllük
Kız zibillik

136. Oğlına sinet èler
Konşusuna minnet èler

137. Olanda çat çat
Olmıyanda aç yat?

138. Olma tuğyan
Olırsay çürıyan

139. Ölü bir gün
Şöleni bir gün

140. Öz işine daşşaglı
Èl işine kurşaglı

141. Parasın  ller alır
Dumanın y ller alır
Acısı miye  alır

142. Rızķında wariysa gelir Ye-
men'nen
Rızķında yoĥ ıysa  ıĥar güman-
dan

143. Sabırnan  igler biŗer
Sabırsız melek  aşar

144. Saĥlıĥnan git ay  ardaŗ
Allah baŗ Hıdır yoldaŗ

145. Saman diyer  aldır m ni
Yaramassam yandır m ni

146. Saĥla samanı
Gelir zamanı

147. Sennen ĥeraket
Mennen bereket

148. Serçe ne?
ŗorbası ne?

149. Sez kl  sezer
G manlı gürpıldar

150. Sırĥalıĥı aĥ olsun
Etegi yırrıĥ olsun

151. S e s e
 alduĥ ĥi e

152. Sofudu soĥan yemez
Eline girse  abuĥun  oymaz

153. Su aĥar
 Elem baĥar

154. Suda doĥķacım aĥtı
 ıĥındakın  ıĥıma yaĥtı

155. Suya at balıĥ bilir
Bilmesse ĥalıĥ bilir

156. Suyun yawaŗ aĥanınnan  orĥ
Adamın yere baĥanınnan  orĥ

157. Tapmaz aşına
Yaħar başına

158. Tepebaşında mum war
Feķiri sikmiyen kim war

159. Tepede ħarman salma yèlindi
Genç arwat alma èlindi
Derede çadır kurma sèlindi

160. Uşagım yoħ
Eteğim poħ

161. Uzun uzun çarşılar
Paşa aşiy karşılar

162. War èwi kerem èwi
Yoħ èwi wèrem èwi

163. Wèr bacıy
Sèwindir ağacıy

164. Wèr niyaz
Al muraz

165. Wèrmesse mǎ'bud
Nèynesin Sultan Maħmud?

166. Ya bu derdi çekmeli
Ya bu èlden köçmeli

167. Yağışın yèli geldi
Kara tut sèli geldi

168. Yan yattı
Çamura battı

169. Yaz duwara
Kalsın bahara

170. Yazılan başına
Gelir karşına

171. Yilde ayda bir namaz
O da ħaķķa yaramaz

172. Yètene yèter
Yètmiyene daş atar

173. Yoşsulun şastası sorulmaz
Zenginın şehpesi sorulmaz

174. Yüz baş bir torbaya
Bir baş bir torbaya

175. Yüz ölç
Bir biç

176. Zengin şaşar işine
Yoşsul şaşar dişine

177. Zengine toşan gęc
Yoşsuldan ırağ gęc

C. Deyimler

1. Ac aparram sussuz getirrem
2. Acığı sawudu
3. Acınnan köppüg kıısı
4. Adıy nedi Gerebit
5. Ağıllanmış nar
6. Ağır basmağ
7. Ağzım açtırma
8. Ağızlara düştü
9. Ağzı buzuğ
10. Ağzı sulandı
11. Ağzı war dili yoğ
12. Ağzın açtı gözün yumdu
13. Ağzınnan süd kıoğısı geliy
14. Al kıana boynandı
15. Alçacuğ duwar
16. Alçaç giwilli
17. Alın yazımız
18. Allah için
19. Allah'ı sêwersey
20. Allah'ın emrini bitirdi
21. Allah'tan kıorđmaz
22. Altan altan
23. Altta kıalanın canı cığsın
24. Ayazda kıaldı
25. Arada kıalmağ
26. Arıy buzdu
27. Arwat uşağ

28. Aslı faslı yoḡ
29. Aşlı deri
30. Aşşuḡ torbası
31. Azdır buzdur
32. ‘Āba dolusu
33. ‘Acız ƙalmaḡ
34. ‘Akkiy Mekkiy gezdi
35. ‘Āƙlı başına gelmeḡ
36. Bahar yaḡışı
37. Başa ƙaḡmaḡ
38. Başı dolandı
39. Başı ibinmedi
40. Başı sawuḡ
41. Baştan sawma
42. Balaban aş bişirmiş, uşaḡlarını başına üşürmüş
43. Bayram èyledi
44. Bayramnan bayrama
45. Bèl baḡladı
46. Bèlim ƙırdı
47. Berber aynası
48. Bin ƙat
49. Bir köynek artuḡ yırtmaḡ
50. Bir sürü
51. Boḡu çewik terledi
52. Burun boḡaz
53. Boş kuwara
54. Boynıya olsun
55. Boynıyın ölçisini alıbam
56. Burnında sèleşiy

57. Burnunan getirdi
58. Burnu gögde
59. Burnu hawada
60. Burnu kırılmış
61. Burnunnan osuran
62. Can çekiği
63. Can şirindi
64. Canı istiy
65. Canım yandırdı
66. Canına kıydı
67. Cigeri yandı
68. Çakkal ölüsüne wırdurdu
69. Çaş kaldı
70. Çewik tüklendi
71. Çeyye çalmağ
72. Çiçeği burnunda
73. Çine sıştı
74. Çobansız koyuna benziyüğ
75. Çöl arşunu
76. Çöl çamırı
77. Çöl kesme
78. Daban dögmeg
79. Dadandı
80. Dama direk
81. Daw dilemeğ
82. Dehle doyuzu
83. Demegin burdular
84. Demir dırnağ
85. Dertli Kamber

86. Dırnağ çalmağ
87. Dibbe tuluğ
88. Dil açtı
89. Dilden dile dolaşmağ
90. Dili uzun
91. Dilin uddu
92. Dilinin balasını çekiy
93. Diş kıcıtmağ
94. Dudağ salladı
95. Duzun daddı
96. Ebdes buzdu
97. Egri bügrü
98. El ayağ öptü
99. El mende
100. Elden saldı özün
101. Eleleşe wêrdi
102. Elimin ardını çoqlamamıştım
103. Eline kıana bıladı
104. Eliy ayağı bağı
105. Enügün yemiş
106. Etegi uz
107. Ğcem hınası
108. Êw arwadı
109. Êl ‘eleme karşı
110. Fağ kırdum
111. Fit wêrdim
112. Ğarbıl üstü
113. Ğarip dost
114. Géceli gündüzlü

115. Gel zaman git zaman
116. Ğem iyyen
117. Giwil kıran
118. Giwlime geçmiyi
119. Giwline göre adam
120. Gişiyi dostınnan sorallar
121. Göz elemeğ
122. Göz kırpyı
123. Göz ögünde
124. Göz yormamağ
125. Gözden sürme oğurıy
126. Gözüyner görücü
127. Ğabar wërdim
128. Ğalal süd emmiyipti
129. Ğalwata çek özün
130. Ğammal işegi
131. Ğamze'nin boz bëgiri
132. Ğarhura boyınlı
133. Ğeneksiz
134. Ğesen keçel, keçel Ğesen
135. Ğeşe hazırđan
136. Ğeşe sennen
137. Ğetirini sordı
138. Ğıllık bıllık
139. Ğoruz mırtası
140. Ğoş geldiyiz
141. Ğoşuna gitti
142. Hoydı hoydıya tutmağ
143. Hulluri gitmeğ

144. Hurru hop
145. Hut hamır iledi
146. Hükmet kazıgu
147. İmşag damaranı awdı
148. İkki üzli
149. İlan kim sançmağ
150. İpi sapı kesük
151. İskirrihi kırılmağ
152. İstanbul kazısı
153. İştahım açıldı
154. İlleriye kıpmağ
155. İnad sapı kesük
156. Kıba çışt
157. Kıban kelleli
158. Kıfası kalın
159. Kıfil kıada
160. Kıalaqtan siyen
161. Kıalıp battal
162. Kıamış kıapı
163. Kıanı ağır olma
164. Kıaninan içmiş
165. Kıappan rappan
166. Kıaraca kıappo
167. Kıarnı burnunda
168. Kıarnına basmağ
169. Kıaşı enmeğ
170. Kılemler kıan fışkırıyı
171. Kendala wérmeğ
172. Kııçın kııçı üstüne kıoydu

173. ınnelı kelleli
174. ıŖhanç konŖu olı yaŖamaz
175. Kim ucu
176. Kök salmıŖ
177. Köppegi kppege salıylar
178. Kr krne
179. Ktek yedi
180. ulağ asmadı
181. ulağı iwildedı
182. uŖ yoğusu
183. uru amıŖ
184. uyruğlu ulduz
185. uyuruğunu bastı
186. Kln atmağ
187. Kp uurdan
188. Küskün oroz
189. Malı pirrik
190. Mecel wermmez
191. Mız mızı
192. Mikriw canawar
193. Nazlandı
194. Ne aŖıyın awıncıdı
195. llk dirrik
196. z baŖına alıptı
197. zznden razı
198. Para wırmıŖ
199. Pelesi dŖt
200. Pissik ruğlu
201. Rahba duzu

202. Saç çüregi
203. Saçı buçuğ
204. Saķat ‘Abbas’ın tayı
205. Sarımsağın dibine siydi
206. Sawı gitti
207. Sawuğ demir dōğüü
208. Sawuğ saķķal olmağ
209. Sayıladı
210. Seni alıp satar
211. Sıcağ kanlı
212. Sirri kayımdı
213. Soylu
214. Suyuna burğul tōkme
215. Sümük attı ōğüne
216. Sümüksüz uddu
217. Şaytan diyyi
218. Tandürlük serçesi
219. Tas etti
220. Tawı kaçtı
221. Tëllim tëlele
222. Tın tın efendi
223. Tiş aşşuğ
224. Toppur gitti
225. Totup dolamağ
226. Uzahtan uzağa
227. Uzun ‘izri
228. Üregi eli üstündedir
229. Üregi rehet oldı
230. Üregi yandı

231. Üstüne döndermek
232. Üz gördi
233. Üzü kesük
234. Üzü üstüne
235. Wırdum duymaz
236. Yağasını silkeliyi
237. Yalan ayağ
238. Yalan yere
239. Yanagınnan kan ahıyı
240. Yarma aşı
241. Yawan ağızlı
242. Yavaş ilan
243. Yaz uldurumu
244. Yèddi ruħlu
245. Yèddi yaban
246. Yèl inciri
247. Yèngi çoban
248. Yola yıhtı
249. Zır deli
250. Ziftin çıharttı
251. Zoқıldamağ

Ç. Dualar

1. Ağ südü siye kalhan olsun
2. Allah ahiratta utandırmasın
3. Allah baş Hıdır yoldaş
4. Allah bizi Abdal Musa'nın hışmı gāzabinnen hıfz eylesin
5. Allah bizi yaramaz konşu şerrinnen hıfz eylesin
6. Allah çırağı söndürmesin
7. Allah her başı yastuğa olan rehim eylesin
8. Allah işiy rast getirsin
9. Allah kemaliy artırsın
10. Allah rızkıyıza bereket salsın
11. Allah siye ağrığ incik wermesin
12. Allah siye bir Cennet hatunu kısmet eylesin
13. Allah siye kara ağrığ wermesin
14. Allah siye kara gün göstertmesin
15. Allah size çaştırmasın
16. Allah size kara partal giydirmesin
17. Allah warlığıy rewa görsün
18. Allah weren elden kesmesin
19. Allah yüngülüğ eylesin
20. Altıy gül üstüy rehhen olsun
21. Ayağlarıyız Mekke torpağlarına basa
22. Baş buğday eskük olmasın
23. Başıy üstünnen hiç sıcağ yel esmesin
24. Bulağı kurumasın
25. Cana geleceğine mala gelsin
26. 'Atebeyiz altunnan olsun
27. 'Umrüy uzun olsun işiy düzgün olsun
28. Çüregi bütün olsun

29. Dostun çoğ olsun düşmanın az olsun
30. Dünya durduhça durasay seni
31. Eliy Fatma ana elinde olsun
32. Eliy Piyğamber elinnen uzağ olmasın
33. Eliy üstünde el olmasın
34. Er ekmeği yiyese
35. Êwiy awadan olsun
36. Gidiyse uğur olsun gül çimen yolun olsun
37. Hakkın diwanında üzüy ağ olsun
38. Huda Mustafa seni sahlamın
39. Kanı kıtura dermen olsun
40. Kazancı çoğ olsun
41. Kebri nurru olsun
42. Kimseye mühteç olmyasay
43. Kömeyize bereket düşsün
44. Mewlam sahlamış seni
45. Neccanlar olsun
46. Nur imannı olasay
47. Oğruy adımıy ħir olsun
48. Piyğamber'in 'âlemi altında durasay
49. Sağlıhtan git ay kardaş
50. Seni Cennet ħatunu olasay
51. Seni çöller bekçisi Hıdır beklesin
52. Seni dar kıba el uzatmyasay
53. Seni emizdiren anadan uzağ olmyasan
54. Seni Eyüp Piyğamber'e wèren sabrı wèrsin
55. Seni murazıya ulaşasay
56. Seni Piyğamber'e kınşu olasay
57. Seni pirri budahlı olasay

58. Seni yüskek tahtta oturasay
59. Siye day baħan gözü kör olsun
60. Siye el uzadan düşmanın eli kırılısın
61. Size hiçbir darriğ göstertmesin
62. Su kimi ‘umrüy olsun
63. Suyuy sawuğ çüregiy sıcağ olsun
64. Tabağiy dolu olsun
65. Tayrı kebir ‘azabı wèrmesin
66. Tayrı siye mal maaş wèrsin
67. Tayrı size bilgi güç wère
68. Tayrı tutuğunuz orucu kabul èlesin
69. Torpağa el atasay altun olsun
70. Umaram ağ bahtıy ola altun tahtıy ola
71. Üzüy ağ olsun
72. Yèddi oğlan babası olasay
73. Yèduğuy yuħħa olsun giyduğuy çuħa olsun
74. Yırtıgıy çoħ olsun tikenı az olsun
75. Züriyyetsiz qoymasın

D. Beddualar

1. Acalıy gele
2. Ağ günüy bu olsun qaradıñ ensede geliyi
3. Ağu olsun
4. Allah balayı wêrsin
5. Allah biriy ikki èylemesin
6. Allah canıy alaydı
7. Allah dert wêre, dermen wêrmiye
8. Allah köküyüzü quruda
9. Allah seni tês èylesin
10. Allah siye ağız dadı göstermesin
11. Allah siye köppek ef'ālı wêrsin
12. Allah siye uşağlarıyın ħirini göstertmesin
13. Allah yuħarıdan bir bala wêrsin
14. Alnıya Hadisoğlı qurğuşunu dege
15. Anasız abbasız qalasay seni
16. Anay öle
17. Aranın Turanın adamı yığışıptı buraya Allah boyınnarını kırsın
18. Aħıratıya kör ene
19. Ay sıyana tummuş
20. Ayagıy aşşuğ torbası kim kırılısın
21. 'Azrāil çewik yanınaya gele
22. Başı yastuğta gözü qapıda olasay
23. Bayħudan biçäre
24. Bir yanıy bit ola bir yanıy kırt ola
25. Bir emcekten emdügün irin obir emcekten emdügün qan olsun
26. Bostanıy içlenmiye ektügün biçilmiye
27. Boynıy dönsin

28. Boynıyın altına gelesey
29. Boynın bükülsün babay yèriy boş görsün
30. Burnun tutan üstüye geçemiye
31. Canıy cehennemde olsun
32. Cehennemin dip deresine geçesey
33. Cezeyi Allah wère
34. Çarasız kalasay
35. Çatlıyasan
36. Çıkıy tapılmasın
37. Çüreg atlı sen yayan olasay
38. Çüreg tapmıyasız, gögerip bitmiyesiz
39. Dağ dağ olasay
40. Darda kalasay seni
41. Delüg döşeg tapmıyasay
42. Derdiye dermen tapılmıya
43. Dilegiy kurusun
44. Dilin dağılsın
45. Diliy yèddi malla açamıya
46. Dönmemişin oğlu
47. Dönmiyesen
48. Duwarların altında kalasan
49. Ekiniye od düşsün
50. Dört gişinin çigininde gideseş
51. Emcegi kesile
52. Emegiy hiç ola çüregiy püç ola
53. Etiy yère sepilsin düşüren bulmasın
54. Êwiye yaz uldurumu düşe
55. Gideseş seni şaplı yarıda döneseş
56. Gidişiyiz olsun gelişiyiz olmasın

57. Gz ımış
58. Gzy yaşlı ayağıy daşlı ola
59. Gençliğiye doymıyasay
60. Geleceğiy ırağsız ola
61. Hesen zehiri yiyese
62. Hesen, Hısiyingilden uzağ olmuş
63. Hağa el aıp dilenese
64. Heme seni keşsiflenese oğlan
65. Her ıkıy bir haņcer başında ala
66. Hey zn trememiş
67. Hey seni zece batasay
68. Hey umağı sunmuş
69. ‘İbrat olumda olmuş
70. İligi sepilmiş
71. İkki gzy awcuma dşe
72. İlim ilim itesen
73. İmam Hısiyin’e saldım seni
74. İyyi günün bu ola
75. Külüm zibilim başıya gele
76. Kl kündür oğlı kimi alasay
77. Kl kündür zengin iymiş ancağ oğlı gayet yoğsul olı
78. Kly göge sawrulsun
79. urda uşa ym olasan
80. Lal olasay
81. Lişi ımış
82. Lişi gelsin
83. Lişi tapılmasın
84. Lokma lokma doğranasay
85. Mehit olaydı

86. Milkiyde bayguşlar öte
87. Muhammed'in ögünde el boş üz kara durasay
88. Malı ıstimoğlu
89. Muradın gözünde kıala
90. Muratsız kıalasay
91. Nāçar kıalasay
92. Nemerde mühteç olasay
93. Ocağıy söne
94. Ocağıyda su kıaynamıya
95. On ikki İmam seni wıraydı
96. Parça parça olmuş
97. Pınçığı pınçığı olasay
98. Parçay tapılmasın
99. Perem parçalanasay
100. Kıenşeriye kıudurmuş gele
101. Kıara yire giresey
102. Kıarası kıaħmış
103. Kıarayı soymıyasay
104. Kıulağıya kıurguşun tökülsün
105. Kıolun kıanadın kıırılısın
106. Kıuş kimi uçmuş kökensiz kıalmış
107. Kıotur olasay
108. Rezil olasay seni ħum 'äleme
109. Saçıy burnuy kesile kıız
110. Seni al dudak açmıyasay
111. Seni al kıana boyanasay
112. Seni bir kıudurmuş didsin
113. Seni bir zalım derde düşesey
114. Seni bu boyda bu yaşta ölesey

- 115.Seni bud bud olasay
116.Seni can kırtarmıyasay
117.Seni can kıusasay
118.Seni cehennem kesewi olasay
119.Seni çeyyey üstüne düşesey
120.Seni dem ilan sançsın
121.Seni dedeme degen derdi yè
122.Seni doğram doğram olasay
123.Seni dört derhem yiyesey
124.Seni duwardan tutasay
125.Seni gişiden güler üz görmiyesey
126.Seni gömen tapılmasın
127.Seni görölmez balaya rast gelesey
128.Seni Hemim suyu içesey
129.Seni hiçbir gün görmiyesey
130.Seni epiresey çürüyesey
131.Seni igit ölesey
132.Seni ikki gözden kör olasay
133.Seni Muskıf Yehudüsüne baş başa gelesey
134.Seni kazalkurt yiysey
135.Seni ker, kör, şil kıotur olasay
136.Seni küle batasay
137.Seni küreken durmağa yitirmiyesey
138.Seni ne kııraç kölgesi ne de tepe sağlasın
139.Seni o gök astarıya saldım
140.Seni öldürenin eli yaşıl olsun
141.Seni Peyğemberin şefātınnan mağrum köçesey
142.Seni kıan kıusasay kıan siyesey
143.Seni kıafıl kıaza aparsın

- 144.Seni dađ kimin durasay duz kimin eriyeseý
145.Seni kan kıusasay
146.Seni kara yere giresey
147.Seni kara zece batasay
148.Seni kıotur frengi olasay
149.Seni kıuş rāfi geğirmiyen İmam ‘Abbas’a saldım
150.Seni şahmaran sanca
151.Seni şuman sunasay
152.Seni talan alaydı
153.Seni Tayrı alaydı
154.Seni anaydan emdüğüy südü burnuydan gele
155.Seni yaşamıyasay
156.Seni yurt tutmıyasay
157.Sıcađ çüreg görmiyeseý
158.Sidikliği bağlana
159.Sıfatıy yere yappışa
160.Siye yığlıyan olmya
161.Siye werdüğum südü köppeklere werseydim
162.Sizi sizden bir zalıma rast getirsin
163.Sürüm sürüm sürünesey
164.Suyuy kıuruya hey zalım
165.Suyuy sawuğ olmasın
166.řadadsız köçeseý seni
167.Tayrı’nın oduna geleseý
168.Tirde geleseý teřte yuyulasay
169.Torpağıy sawurulaydı
170.Uçum uçum uçmuş
171.‘Umrıy yaşıy bu ola
172.Umudum Allah’a heble kıaradan giyersiz

173. Üstüye bambo düşe gülley kelleme düşe
174. Üstüye bezensin
175. Üzüy dünsün
176. Hınnı hırab
177. Yarı yolda kalasan
178. Yayıy duwarda aslı kalsın
179. Yêr dibine giresen
180. Yêr yurtsız kalasay
181. Yêdügüy çürek giydügüy partal peytunada kala
182. Yêrsiz olasay
183. Yêriy nari cehennem olsun
184. Yoluy tikenni olsun
185. Yoğ yêrden siye bala gele
186. Zehir zıkkım ola
187. Zornan zorlanasan tornan torlanasan

E. Maniler

1. ‘Abbas ‘Ākrîş nıĝ nıĝı
Ne saĝĝalı ne buĝu
Bir kōme aĝçası war
Ĥumsu dēwe kıyyıĝı
2. Aĝ dēwe düzde ĝaldı
Yükü Tebriz’de ĝaldı
Ne‘leti oĝlı Şemmer
Bu heyıf sizde ĝaldı
3. Aĝ dēwe gözü ĝanlı
Toppuĝu düzü ĝanlı
Gēçeruĝ meĥleyizden
Ėderuĝ sizi ĝanlı
4. Aĝ gēce ĝara gēce
Reĥme üzüyde peçe
Reĥme küle batasay
Ėoymadıy bayram gēçe
5. Aĝ ĝoyun ebreş ĝoyun
Daĝ başınnan aş ĝoyun
Çobanı küstürüpsey
Wēr südüy barış ĝoyun
6. Aĝ şalıy men yumuşam
Ĥançeriyde gümüşem
Ėoy siliyen silesin
Men seni begenmişem
7. Aĝ şalıy tilkim tilkim
Üz yuyum ‘arı silkim
Hansı yola gidersey?
Yola gözüm tikim
8. Aĝ yolda ĝassapĥana
Arwat cigeriy yana
Kim kime sebep olır
Ėwi uşaĝı yana

9. Ağac başı al olır

Şumallanır dal olır

İğit qahraman olsa

Sêwdiğine qul olır

10. Ağac başı tahtadı

Her ne görsey haqtadı

Hum benzimin sazlığı

Sennen ayrılmagtıdı

11. Ağaç attım ağaca

Bir kuş tuttum alaca

Bu gece gelin geldi

Meħmid ile Ferec'e

12. Ağaç başında kuşam

Qorhuyam yere düşem

Hum kuşlar iwalıdı

Men bir iwasız kuşam

13. Ağaç başında terham

Oğlan elinde haham

Eger sora gelirsey

Babay yanna fellaħam

14. Ağaç başında haşhaş

Şekerden şirin qardaş

Yilde bir bayram gelir

Gel olağ bacı qardaş

15. Ağaçta nar ferikti

Qız dabany erikti

Oğlan çoğ gelip gitme

Qonşuları çürüktü

16. Ağaçta nar sallanır

Yere deger ballanır

Bu 'asırın kızları

El degmeden aldanır

17. Aḥmet ḳara űor ḳara

Derdim yolladım yara

Ya gellem ya gēlmiyem

Yıgla ey baḥtı ḳara

18. ‘Āli'yem ‘ālemim war

Gümüűten ḳelemim war

Bağdad’a giden olsa

Yara salamım war

19. Alma attım ağ oldu

Ḥesret çektim dağ oldu

Ḥesret çeksem ḥaḳkımdı

Yar mennen uzağ oldu

20. Altun üzük dar barmağ

İster Bağdad’a warmağ

Ḥeyyif gelen ḳızadı

Genç igide yarwarmağ

21. ‘Emmim ḳızadı damdadı

Baş barmağı ḳandadı

Çıhtım ḳanın silmeğe

Heble gōzü mendedi

22. ‘Erep aldı fēsimi

Su kesti nefesimi

Gēdiy o yara siley

Ağır tutsun yasımı

23. ‘Erep köçü köçüyü

Bağ altınnan geçiyi

Ağız ḳızlar yırramıy

Yārım burdan geçiyi

24. Aű yēdim dene dene

Ne dēydim küstüy gene?

Gēçi köynek giyipsey

Umbarek olsun siye

25. Aḥşam gellem odaya

Ḳalḥan ollam ḳadaya

Seni miye wêrseler

Felleḥ ollam babaya

26. Aḥşam oldı way gene

Egdi çulun tay gene

Êwliler êwe döndü

Azaplara way gene

27. Aḥşamdı bi wa‘dedi

Yollar cedde ceddedi

Telesme deli giwil

Yar gittüğü wa‘dedi

28. Aḥşamın arasın gör

Aç bağrım yarasın gör

Umuduyu kes mennen

Git başıy çarasın gör

29. Ay altında ulduzam

Gelin degülem kızam

Gel hey üreksiz oğlan

Seḥer bağda yalğuzam

30. Ay çıḥtı ulduzuynan

Yaram ḳayar duzuynan

Başım balada ḳaldı

Bir dil bilmez kıızıynan

31. Ay çıḥar meram êler

Ûlker’e salam êler

Ḳonşusınnan kıız sêwen

Yuḥsunu ḥaram êler

32. Ay çıḥtı buru buru

‘Āleme düştü nuru

Eski yar siye düştü

Yengi yar gōzüm nuru

33. Ay çıhtı erte gèce

Mihibbet arta gèce

Bir yanım açuğ kıaldı

Yar gele örte gèce

34. Ay çıhtı lüle lüle

Yar gelir güle güle

Elinde maħraması

Terini sile sile

35. Ayağında gög mişten

İndi gèçti ħawıştan

Yārım gel bayramlaşağ

Sen dudaktan men diştan

36. Ayağında gög tumman

Saldı giwlime güman

Ele wırdu yan gèçti

Ne din kıoydu ne iman

37. Ara aynadan baħ aynadan

Bu gün yègdi daynadan

Aħratına kör ensin

Bizi yaylış aynadan

38. Ayrıldım özlerinden

O şirin sözlerinden

Bileydim Ayrılmazdım

Öperdim gözlerinden

39. ‘Ēzzim gidiydi dağa

Parasın wèrdi yağa

‘Ēzzime kıurban olsun

Her meħlede bèş ağa

40. ‘Ēzzim oyun èledi

Kıurdu kıoyun èledi

Yığdı ‘ābin ‘āşretin

Özi toyum èledi

41. ‘Ēzzim oyunnan gelir

Kıol salır damnan gelir

Kıur’ānı kıoltuğunda

Mallası yannan gelir

42. Babıcım boz oluptu

Yemeniy toz oluptu

Oğlan çoħ gelip gitme

Arada söz oluptu

43. Babıcıy boz olduysa

Yemenim toz olduysa

Men ayağım kesmenem

Arada kan olduysa

44. Bağa girmemiş kimi

Gülün dermenmiş kimi

Üregine daş bağla

Mēni görmemiş kimi

45. Bağdad Basra Mısır'ı

Bağladılar cisiri

Azap kızdan yeg olur

Dul arwadın kısrı

46. Bağdad'a gelir gemi

İçinde war zerzemi

Gel olağ bacı kardaş

Geldi ayrılığ demi

47. Bağdad'a kelek lazım

Siye bir mektüp yazım

Téz yazım téz gönderim

Siye lazımdı lazım

48. Bağdad'ın 'ālimleri

Ne güzel tā'limleri

Kör olsun Hāfiz Paşa

Dul koydu gelinneri

49. Bağdat'ta hurma yārım

Keḥkülüy burma yārım

Men burdan ḥabar saldım

Sen orda durma yārım

50. Bağdat'tan gelir alluç

Ağ bilek kara dermiç

Sefili derde salır

Ḳaytan dudağçı Ḥadiç

51. Bağdat'tan gelir hawan

Sarı babıç al daban

İgidi derde salır

Maḥmur gözlü Şahraban

52. Bağımızda bağ olmaz

Ḳara salḥum ağ olmaz

Ḳonşusunnan kız séwen

Üreginde yağ olmaz

53. Bağımızın başınnan
Kesteginnen daşınnan
Ne sen kırnadan kesil
Ne men bulağ başınnan

54. Bađlara ar dūşüptü
ar degül bar dūşüptü
Başım allam giderem
Yādıma yar dūşüptü

55. Bağların böğürtleni
Oğlağların kökeni
İgidi derde salır
ızların ağiykeni

56. Barmağa bağ barmağa
Meferim yoğ durmağa
Dağlardan uca giwlim
Ne döndü yarwarmağa

57. Başım da tacısı war
Ne göznel bacısı war
İstedim wërmediler
albinde acısı war

58. Başında yazma yārım
İrarın buzma yārım
Siye õgüdüme budu
Her yerde gezme yārım

59. Başındaki pūşüdü
Pūşüsü Őam işidi
Babayı tanımanam
Babay nice gişidi?

60. Başından fësin aldım
Bilmedim nesin aldım?
Meğlemizden geçende
alalın sesin aldım

61. Bir aslan ıhtı amnan
Boynı bükülmüş ğemnen
Ğem mēni miskin awlar
Salmaz yağamı elden

62. Bir ay ıhtı kinarsız
Yārım gezer fenersiz
Bu ğün bir āh ekerem
Siz yer yerden yanarsız

63. Bizim gelin az işler
Özi yatar kız işler
Ayda bir mekük atar
Her yilde bir böz işler

64. Bizim gelin bellidi
Bellidi hünerlidi
Altı ayda bir dükçe
Örtün gelin terlidi

65. Bu dere derin dere
Kölgesi serin dere
Bu dereyi beklerem
Yar gele gülün dere

66. Bu gelin eşiktedi
Zülfü ilişiktedi
Koymayın gelin gitsin
Balası bêsiktedi

67. Bu giden mayalıdı
Hürüden hayalıdı
Açtım Cennet kapısın
Üç melek dayalıdı

68. Bu giden men olaydım
Torbayda nar olaydım
İnce bël gümüş kemer
Kilidi men olaydım

69. Bu giden men olaydım
Torbayda nar olaydım
İnce bël gümüş kemer
Kilidi men olaydım

70. Bu hawuş ne hawuştu
Kubbaları gümütü
Babam wilayet ağası
Oğulları çawuştu

71. Bu gelin acı gelin
Başımın tacı gelin
Degipti yar ağzına
Oluptu hacı gelin

72. Bu sular ahmağıynan
Kandallar yıhmağıynan
Yar yardan hiç toh olmaz
Uzahtan bahmağıynan

73. Bu tağçada gög kisse

Mēni wērdile pise

Alanı ħir görmesin

Wèreni düşsün hise

74. Bu yoldan dawar geçer

Qassaplar qoyun seçer

Nē'lēti oğlı qassap

Ne alır ne wazgèçer

75. Bu yollar ince yollar

Yar yara incir yollar

Yar yārın qadrin bilse

İnciri düzer yollar

76. Bu yollar işlemesin

Bezirgān ħışlamasın

Biz sēwdüg eller aldı

Ĥudam bağışlamasın

77. Bulağa saldım awran

Kimdi bu odun yaran?

Gel ikkimiz çütleşeg

Kör olsun bizi gören

78. Bulağın başındayım

Gözümün yaşıdayım

Hem qulum hem qurbanım

Anam qardaşım dayım

79. Bulut bulut üsnedi

Bulut ħaqqın üsnedi

Bulut ħaqqı sēwersey

Yağma yārım üsnedi

80. Bundan Tebriz'e dēyin

Nar biter güze dēyin

Sağla bu tēwir donuy

Bu gelen yaza dēyin

81. Bülbülem bele mēni

Qondurun dala mēni

Neyim war yar yanında

Yādına sala mēni

82. Camadanıy ikki qat

Birsin sağla birsin at

Dedey anay ħirine

Gel bu gece burda yat

83. Cıhtım dam kırnasına

Bahtım ay parlasına

Bir gözelden bir esmer

Girdi ağ arasına

84. Çütçünün cüt messası

Odadan gelir sesi

Oturmuş şahwe döger

Üregimin köşesi

85. Çağırırdım munca men

Qaldım kıldan ince men

Tökerem acı yaşlar

Babası gelince men

86. Çarşıda kuzu gördüm

Tükü kırmızı gördüm

Çıhtım bulağ başına

Sêwdiğim kıızı gördüm

87. Çirtik çirtik çedene

Bêş kuruşluğ bedene

Çirtik bir arwat aldı

Bir têşte bir legene

88. Alma yānı

Qızarmış alma yānı

Nice kebire koyallar

İstedüğün almıyanı

89. Dağda bulut yarması

Qüççük kıız bağırması

On bêş lireye deger

Bir gece sarılması

90. Dağda giyik bağırır

Quzusunu çağırır

Qüççük kıızın memmesi

El degmeden ağırır

91. Dağlar başında bağlar

Qonca gül qonca bağlar

Qıza elçi gelende

Qağar kэфinnen yığlar

92. Dağlar dağladı mēni

Gören ağladı mēni

Felek tuttu qolumdan

Çarpaz dağladı mēni

93. Dağlar daldadı nêynim

Gözüm yoldadı nêynim

Cülhesi ölmüş çerke

Üze daldadı nêynim

94. Dağların başındayam

On ikki yaşındayam

On ikki yaştan soyra

Qızların pêsindeyem

95. Dam başında çürütme

Şalıy başına örtme

Kimse gemiyde degül

Çoğ öz özüy büyütme

96. Dam başında nergüle

Doldur wêr güle güle

Üregim taqat wêrmez

Qahım gidim yargile

97. Damda çırağ yandırır

Mêni görer söndürür

Özi yorğan altında

Mêni sawuğ öldürür

98. Damda şımşat qaşşuğlar

Dam dama yappuşuğlar

‘Emmi mênim ne suçum?’

Oğlıy mêni aşşağlar

99. Damnan saqqız ağıy1

Qız nişannıy bağıy1

Eski nişannıy gelmiş

Damı daşı yıhıy1

100. Degirmen saza benzer

Qız degmiş nara benzer

Azap kızın memmesi

Erimiş bala benzer

101. Diri paqquzu yeyin

Gidin anama deyin

Zalım hükmet elinden

Gidin Bağdad’a deyin

102. Dişiriy bağladılar

Cigerim dağladılar

İstemediğim yarı

Boynıma bağladılar

103. Dul kécisi ağaçtı
‘Âli Elyes yol açtı
Titük saqqallı ‘Abbas
Bizden ne gördi kaçtı?

104. Duwar alçağ dam alçağ
Kassap elinde pıçağ
Şemmer’e söz wèrenner
Oldı köppekten alçağ

105. Duwar üsne daş koyar
Al fësin yanaş koyar
Mënim bu çoğ sêwdiğim
Çoğ odalar boş koyar

106. Duwar üsne kücü war
Zülfüyün dört ucu war
Bir can bir canı sêwse
Kimin ona gücü war

107. Duwarı delemedim
Yanıya gelemedim
Kör olsun yaman qonşu
Halıyı saramadım

108. Ekme bitmiyen yere
Can wër itmiyen yere
Ayağlar nice warsın
Giwil gitmiyen yere

109. Êledi wirân mēni
Tanımaz gören mēni
Èler Ka‘be’yi tawaf
Bu haldə soran mēni

110. Elimde yara çıhtı
Sümügüm dara çıhtı
Gittim malla yanına
Kağıdım qara çıhtı

111. ‘Emmim oğlı al mēni
Heme yola sar mēni
Eger mēni almassay
Heme yol wırsun seni

112. ‘Emmim oğlı ermende
‘Ābay qaldı h̄armanda
Egil ‘abayı qaldır
Yilde qurbanıy mēnde

113. Endim kuyyu dibine

Bahtım suyun rengine

Zenginner kız beslemiş

Wermiyi sêwdiğine

114. Enerem baş aşığı

Bêlimde Şam kuruşığı

Men kimseyi almanam

Meger ‘emmimin uşığı

115. Eski Musul iwana

Oldum deli diwana

Nice kıyamım geliydi

Seniy kimi cuwana

116. Esti şehir yêlleri

Titrer zülfüy têlleri

Bizim Tılâfar eli

Humsu Türkmen dilleri

117. Êwler köçtü dam kaldı

Damda mênim nem kaldı

Yardan ayrı düştüm

Üregimde gem kaldı

118. Êwleri hasar nêynim

Ėem Ėami basar nêynim

Õzi bir tarra gözêl

Bir kıçtan ahsar nêynim

119. Êwleri yol başında

Kelem oynar kaçında

Yarı gelin gidiyi

Gelen ayın başında

120. Ey sawacağ sawacağ

Su gelir sawuğ sıcağ

Kız yırıy bilmiyse

Ağziya iti pıçağ

121. Ey subaşı subaşı

İçinde üzük kaşı

Sizinki ağayısa

Bizimki bölükbaşı

122. Ey şahraçı şahraçı

Siye yolladım elçi

Yolladım wêrmediler

Kesilsin anay saçı

123. Ey Zekerim Zekerim

Almalı bağ ekerim

Yārım burdan geçende

Armağanım tökerim

124. Aç kemeriy wır mēni

Tapılmıya dermeni

Bubayı hasta düşe

Gāwur kıızı Ermeni

125. Gidiy siley anama

Altun taḥsın tanama

Bir bezirgān geliyi

Çoy kondursun ḥanama

126. Gidiydim nesibine

Şamama kēsibine

Analar kız beslemiş

Wērmiyi nesibine

127. Gel gideğ bilesince

Ġeripler meḥlesine

Burda bir Ġerip ölüp

Kimse gelmez yasına

128. Gel gideğ boş aywana

Yapısı ḥoş aywana

Sen sile men ağlıyım

Tökülsün yaş aywana

129. Gel gideğ köri kende

Bir gül taptım tikende

Men seni onda sēwdim

Damda yorğan bükende

130. Gittim bağa girmeğe

Bağın gülün dermeğe

Bağwānçısı yādıymış

Çoymaz mēni girmeğe

131. Gittim dedem ēwine

Ġemli giwil sēwine

Gittim anam görmedim

Ġemli döndüm ēwime

132. Giden gitme işim war

Bileyce usmarrışım war

Wirān qalmış bağlarda

Gözü bağlı kuşum war

133. Giderem gelmeliyem

Gör ne derde deliyem

‘Aķibet yar uğruna

Bu sırrı wèrmeliyem

134. Giderem èliyizden

Ėurtullam diliyizden

Yaşıl başı göğ suna

Uçaram gölüyüzde

135. Giderem yolum dağdı

Gör ne meyveli bağdı

İşlerem uğruyuzca

Nağada canım sağdı?

136. Giderim yolum yoğtu

Ėanadım Ėolum yoğtu

Yüz yıl bir yerde Ėalırsam

Soranım Ėalım yoğtu

137. Gidiydim dombalana

Ėaldım dolana dolana

Yèddi Ėız Ėurban olsun

Bir keçelce oğlana

138. Giyipsey göğ kepenek

Eteği benek benek

Dost diyer siye Ėeyyif

Düşman diyer ne gerek

139. Göğ köynegim oymuyu

Giwlım sennen doymuyu

Men yanıya gelende

Zalım millet Ėoymuyu

140. Göğde terezi mizan

Bir èwe düşüm Ėızan

AĞratına kör ensin

Düzülmüş işi buzan

141. Göğde terezi mizan

Ėoş geldiý meĖle gezen

MeĖle geźmeę Ėār ètmez

İğit ol para Ėazan

142. Göğde ulduz beş nişan

Yalandı ‘aşĖa düşen

Ya hurudu ya melek

Muradına Ėawuşan

143. Gögde ulduz gidiyi

Surma kelef èdiyi

Yengiştēn ‘āşka düşēn

Yuhsun haram èdiyi

144. Gögde ulduz san wèrir

Coştu yaram qan wèrir

Yar mēni gēmlī görse

Üzün burur yan wèrir

145. Gögdeki bulut menem

Gürülderem gitmenem

Sèwmişem ‘emmin kızın

Almıynca gitmenem

146. Güger bostanım güger

Su gelir bendi döger

Düşmişem gurbet èle

Her gelen mēni söger

147. Gügerçin gölden gitti

Mor ebir bēlden gitti

Malla miye bir ‘ālac

Sèwer yar elden gitti

148. Gügerçinin bayazı

Hanım ètme bu nazı

Qaldır baş haqqa yarwar

Haqtan iste mırazı

149. Gün çıhtı güneş oldı

Qonşumuz haneş oldı

Elin işeg dişledi

Eli bir yanaş oldı

150. Ğeribem bu watanda

Ğerip quşlar ötende

Ğeriblig ma‘lum olır

Baş yastuğu yatanda

151. Hawada quş men oldum

‘Āleme düşman oldum

‘Ēlem sèwdi şad oldı

Men sèwdim pişman oldum

152. Hawada uçan quşlar

Qanadı kırılmışlar

Oturma o daş üsne

Seni canawar dişler

153. Hawalanda talan war
Ġemzesi can olan war
Giwil atlan gidelim
Gōzü yolda kalan war

154. H̄awuŝun orta daşı
Anam bişirir aşı
Koy çatlıyan çatlasın
Yārımdı köme başı

155. Hey atlıya atlıya
Ġar salın Baĝdatlı'ya
Canım kurban èlerem
‘Èzzim kimi atlıya

156. Hey ayıra ayıra
Atlar çıhtı çayıra
Kız yırıy bilmiysey
Seni ‘İnnab ayıra

157. Hey tırpıldı tırpıldı
K̄aladan top atıldı
Küle batasay Reħme
Tirimpilde k̄apıldı

158. Hey uyudu uyudu
Turşu summaħ suyudu
Teneke apar buĝda get
Wırun Nemşi toyudu

159. İbrişim wèrdim siye
Wèreydim dal fèsiye
Her meħleden geçende
Kulaĝ wèrrem sesiye

160. İçeydim mest olaydım
Yara sermest olaydım
Acıĝlar açıĝına
Bileyce dost olaydım

161. İkki k̄apı yan yana
İstemiyem k̄aynana
K̄aynana istiyenin
Cigeri başı yana

162. İncir aĝacı milden
Dullar giyipti gülden
Durallı k̄ara bata
Kızlar düşüptü dilden

163. İndi yağar yağışlar

Derdin canımda kışlar

Yeddi yıldız gidipsey

Hanı bize bağışlar?

164. Keklögüm ħurda daşı

Yandı üregim başı

Ne sennen ħabar gelir

Ne ħurur gözüm yaşı

165. Kelegim ħaħtı neynim?

Bağdad'a aħtı neynim?

Men Bağdad'a gitmiyem

Nesibim ħaħtı neynim?

166. Yar üzüme baħmıyı

Hiç Allah'tan ħorħmıyı

Yar üstüne yar sêwen

Kemer ağır ħaħmıyı

167. İkki ħapı yan yana

İstemiyem ħaynana

ħaynana istiyenin

Cigeri başı yana

168. Ketten köynek düzden yar

Üz ħiwirdi bizden yar

Kötülüg bizden oldu

Üz ħaralığ sizden yar

169. Ketten köynek mil mili

Hardan aldıy bu dili?

Bu dil buranın degül

Bu dil ħurasanca dili

170. Gêçi köynek ħolu dar

Oğlan giwliy mende war

Giwliye ħurban olum

Oğlan elimde ne war

171. Mallayam oħumuşam

Ne derdi çoħıymışam

Bugün bir êw açılmış

Şükür men yoħuymışam

172. Meles köynek meleme

Men gördüm dügmeleme

ħaradı gözüy ħara

Her gün bir sürmeleme

173. Men bir awuc boyagam

Yatmybam uyaam

Eger sora gelirse

Babay yanna konagam

174. Men bir cengem incirem

Dermicinde zincirem

Eger sora gelirse

Meheleyizde tecirem

175. Men bu defi calmanam

On barmagim burmanam

Buyuk 'asiret kiziyam

Yabanciyi almanam

176. Mēni wērdiler lala

Temeh ēttiler mala

Alanı hir görmesin

Wēreni çeksin bala

177. Mēnim bu hasta canım

Qurbandı dosta canım

Gidiyse imāmlara

Bir miraz iste canım

178. Mercimek aş sarıdı

Gēçen kimin yārdı

Başın örtmüş gēçiyi

Ya kördü ya qarrıdı

179. Mışaralar suluġtu

İçi dolu balıġtı

‘Ezzim nişannıy gördüm

Qoltuġunda tuluġtu

180. Musul altı Ninewa

Bir bostan ekim sewa

Bostanım dolu tōktü

Qaldım bēykes biynewa

181. Musul yolu yal yaldı

Şekerden şirin baldı

Mēnim bu güzel ‘ēzzim

Pēşine kehkül saldı

182. Musul'da Qassaphana

Sebep cigeri yana

Bizi yardan ēdeni

Boyansın kızıl kana

183. Musul'un bucağında
Od yanar ocağında
Koy mēni öldürsünler
Nazlı yar kucağında

184. Musul'un kırağıynan
Gül biçtim orağıynan
Yārımı itirmişem
Gezerem çırağıynan

185. Niyet ëledim Hecce
Oğundım ucdan uca
Dëydim gelin ol gelin
Dëydi gelinniğ nice

186. Giyik yaralandı
Yarası paralandı
Bizden yārın arası
Gün begün aralandı

187. Oğlan adı Yusuf tu
Gün tutulup küsuf tu
Wërduguy üzükler
Barmağımı kısıptı

188. Oğlan aya benzermiş
Çahmur çaya benzermiş
Yengi küreden çıhmış
Sıyalaya benzermiş

189. Oğlan oğlan nacisey
Kömeler 'āgıdisey
Hāha çütçü çobansay
Bize begler begisey

190. Oğlan oğlan oğlancuğ
Arhasında dağarcuğ
On ikki kız sëwipti
Hele diyer azacuğ

191. Oğlanam adım Bëkir
Bëş barmağ ëyler zikir
Yārıma kurban olsun
Musul Bağdad Dirbëkir

192. Oğlanam adım Kulu
Amanat alma dulu
Yarı gëceden soyra
Başıya töker külü

193. Oğlanam adım Hıalil

Qırguşun ürek delir

Hükmete bartıl wêrir

Belke sêwdiđin alır

194. Oğlanam adım Zeynel

Gör Hıdam size neyler?

Kimine yar wêripti

Kimini yardan êyler

195. Oğul oğul qara kıız

Zülfüy batıp tere kıız

Oğlan siye ‘aşıqtı

Kösküdeki nara kıız

196. Parçalığ çiçeklendi

Gelmedi yar eğlendi

Ağrığıy yalan oldı

Ölümüy geçiklendi

197. Qêdir köynegiy dardı

Çıhma yazıya ‘ardı

Bu mor ebriler hardan?

Diyersey bacım hürdü

198. Qala qalaya bağar

Ortasınnan şat ağar

Qarılar gelin gider

Qocalar damnan bağar

199. Qaladan atıy mēni

Deliyem tutuy mēni

‘Êzizimin atı yoğtu

Aparıy satıy mēni

200. Qalanın ardındayam

Bezirgān yurdundayam

Men kimseden qorđmanam

Bes ‘êzzin ardındayam

201. Qalanqıçam uçaram

Dar ‘āwcadan geçerem

Eski nişannım görsem

Yengiden wazgeçerem

202. Qapıları durmıy

Köppekleri hürmüyü

Qızları qapılıptı

Teresleri görmüyü

203. ara aba bir ennen

Oqlan gel geçme mennen

Eger mennen gediysey

Babıcım yeğdi sennen

204. ara dağın zümü

Bağladım sağ zümü

İşittim ezzim geliy

Açtım bağlı zümü

205. ara maħsap alıpsay

Ne saçağın salıpsay

Sen siye yar tutupsay

Mēni elden salıpsay

206. ara maħsap ablama

Murwat ēle ıħ dama

Eger mēni sēwersey

Elçi yolla babama

207. ara maħsap saçağı

Sensey giwlim alçağı

Bir aħşam gel bir sebbeh

Bir de gūnorta aėı

208. ara oyun sağarlar

ız doğduğa boğarlar

Gel gitme effiyeli

Siye oqlan doğarlar

209. aranfilem dalım yoħ

Genç igidem yārim yoħ

Apardılar satmağa

Men cahıl ħabarım yoħ

210. ala ala eyseri

Başım oydum yar sarı

oy mēni ōldürsünler

anım aħsın yar sarı

211. aladan endim sayağ

Elimde altun darağ

ēzzim siye muştulug

Yāriyı gōrdüm bayağ

212. aladan endirdiler

ara don giydirdiler

Men bu donu giymiydim

Zoruynan giydirdiler

213. K̄ara dağdan nar gelir
Oğlan zah̄may dar gelir
Baş koyum siney üsne
Belke miye ter gelir

214. K̄erenfil k̄utudadı
Muḥammed yuḥudadı
Uyadıram uyunmaz
Ne şirin yuḥudadı

215. K̄erenfil tasta gider
K̄oḥusu dosta gider
Özünü s̄ewen igit
Ewine ḥasta gider

216. K̄aratepe yassıdı
Sincar dağı ‘asıdı
Ağız k̄ör olmuş Nürki
İsma‘il’in nesidi?

217. K̄aratepe düzdedi
Siyah sürme gözdedi
K̄oy çatlıyan çatlasın
Mert igidler bizdedi

218. K̄arşıda şaḥra bağlar
Keḥkülün ḥalka bağlar
‘Emmisi kızın salmış
Yabancıya b̄el bağlar

219. K̄aşlarıy çoḥtu seni
Kirppigiy oḥtu seni
Men seni gizli s̄ewdim
Ḥabarıy yoḥtu seni

220. K̄aşlarıy k̄ara kelem
Malım yoḥ seni alam
Babaya felleḥ ollam
Ḥeyyifim sennen alam

221. K̄aşlarıy k̄arışıptı
Gün aywana düşüptü
Çoḥça güzel degüldiy
Giwil siye düşüptü

222. K̄aşlarıy k̄arasına
Mil çekiy arasına
Miliyi melḥem ele
Bas bağrım yarasına

223. Keþpe kancıg tospaða
Malla nelesin yaða
Damazlıgını çoð koy
Kuwwet wër çalhamaga

224. Kazı çıhtı kazıya
Çüreg saldı tazıya
Selið teres oluptu
Çıhammıyı yazıya

225. Kız adıy Neylo besti
Bezbendiý kolum kesti
Kızlıgıy ele düşmez
Dulluguy miye beşti

226. Kız adıy Henifedi
Gıyduğıy kadifedi
Get eliy bayramlaşağ
Sürtündüğüy lifedi

227. Kız adıy Rehme sara
Üregim septi yara
Rehme sara elinnen
Çıharttı sarı yara

228. Kız adıy Rehme handı
Gözleriy dolu handı
Her gelen seni siler
Bu can sende ne candı

229. Kız köynegiy mawıdı
Keklük begler awıdı
Ewwelki mihibbetiy
Be niş indi sawıdı?

230. Kızım kızım kız ana
Kızım wermem hızana
Hızanın işegi war
Alır gider Zozana

231. Kõlbaða cıg cıg eler
Yaram ilancıg eler
Bu beyinsiz kifletim
Günde bir acıg eler

232. Koyun gelir kumlağtan
Yar gelir don yumağtan
Ayağıma kan endi
Karşıy alıp durmağtan

233. oyun gelir uzuynan
Ayağının tozuynan
ardaş mēni yād ēler
Arwadının sōzūyner

234. urban ollam oğlana
Oğlan ubça bağlana
ırh ızı urban olsun
Bir keçelce oğlana

235. urban ollam men siye
Sen hardan geldiy miye?
Bir ‘ūqqede yađım war
Dōgmec ēyelerem siye

236. urbanam an gōzūye
Miye bađan gōzūye
Ne sūrmeler çekipse
Ēwim yıđan gōzūye

237. uyyu uyyu başında
Gōzüm aldı daşında
Giyipti ipek tağa
Durup ırna başında

238. Sarı ebrinen eniy
Sensey saraldan mēni
Gün olır diwrān dōner
Meger saraldam seni

239. Sarı babıç ıçında
alal oynar içinde
Yara yoldaş olaydım
Serin bağlar içinde

240. Sarı çütün incesi
Sen giwlim eglencesi
Bir ağşam gel bir sebbeh
Bir diğ cüm‘e gēcesi

241. Sarı zubun aytanı
Yeri yawaş yol tanı
Gitti geri dōnmedi
Genç iğitler sultanı

242. Sarıdan giy sarıdan
Ürek yağı eriden
Duydum atırıy alıp
Mēnim kimi deliden

243. Seher mēnim bad mēnim
Ėemli giwlim şad mēnim
Giderem men hānama
Neyim gelir yād mēnim

244. Seherden endim bağa
Başım degdi yarpağa
Men o yardan doymıybam
Nice girim torpağa?

245. Seherden kuş ciwilder
Dertli olan iyilder
Dertlinin derdi çoğtı
Dertsiz neden iyilder?

246. Sen sarı zülfüy sarı
Sebede konu arı
Zülfüye tenbih eyle
Esmesin bizim sarı

247. Sēwdim şalada seni
Burcu ā'lede seni
Sēwdim alabilmedim
Ėoydum balada seni

248. Seyyidim zada seyyit
Gelmişsen dada seyyit
Ėapıy merĖemet Ėapsı
Yetiş imdada seyyit

249. Sinbil süsenlerimiz
Toydan küsenlerimiz
Orda bağdan geliyi
Nardan yiyenlerimiz

250. Sini sini içinde
Bardağ sini içinde
Orda yārim geliyi
Gög şamara içinde

251. Siniye şoydum biber
Ėölde gördüğüm dilber
AĞzı yawan olanın
SēwdiĖi elden gider

252. Subaşı başı şirin
İçinde daşı şirin
Orda yārim geliyi
Özi yoldaşı şirin

253. Subaşı baştan gelir

Süzülür daştan gelir

Mënim o çoğ sêwdiğim

Seher o baştan gelir

254. Subaşı yèddi yoldu

Çaldım tuluğum doldu

Men bu yola gitmiydim

Sebebi raqıp oldı

255. Subaşının qayası

Gışinin ağ sayası

İgidi derde salır

Qızların çal kırnası

257. Suyu saldım ahlana

Çölde 'Erep sahlana

İlan 'aqrıp suyunda

Raqıp çime çalhana

256. Su saldım bağa nêynim

Degmez yarpağa nêynim

Yārım ceyran oluptu

Girmez yatağa nêynim

258. Suyu saldım banıqtan

Bir nar derdim narlıqtan

Qızlar dü'e dileyin

Çıhağın bu darlıqtan

259. Sürmedenin milin çek

Odun yandır külün çek

Ğıybet éliyenlerin

Tut dibinnen dilin çek

260. Şamtaqayın etegi

Têl têl olmuş ipegi

Oğlan çoğ gelip gitme

Sallağana köppeği

261. Şat içinde gezerem

Quş kanadın yazaram

İşitsem êwlenipseý?

Deli deli gezerem

262. Şat içinde sıyala

Taptım gümüş pıyala

Ewwel yâdda degüldiy

İndi düştüy hayala

263. Şat kırağı Һu mēni

Ne çoҺ sēwdi bu mēni

Èyle fitayı kefen

Gōz yaşıynan yu mēni

264. Şat kırağı yarpızlar

Yer yerden yaram sızlar

Daldalı daldalandı

Néynesin daldasızlar?

265. Tamburam birdi mēnim

Yaram on birdi mēnim

Her günüm bir haftadı

Haftam bir yildi mēnim

266. Tamburam bēşti mēnim

Yaram on bēşti mēnim

Hem çallam hem çağırram

Emegim hiçti mēnim

267. Tılāfar'dı kendimiz

Su tutmuyu bendimiz

Tılāfar'dan çıhālı

Suluptu gül benzimiz

268. Tepebaşında 'attar

Gidin görün ne satar

Yarı Һasta düşüptü

Öğlan warwarın satar

269. Tıptıptı tapılasay

Toppalağ sepilesay

Tılāfar қаһat oldı

Gāwura қапılasay

270. Tirimpil toz èledi

ReҺme bir gōz èledi

Küle batasay ReҺme

Sōzünü söz èledi

271. Teşt altında deleme

Қaşıy benzer keleme

Men seni gizli sēwdim

Sen duyurduy 'āleme

272. Tut ağacı burulur

Altında su durulur

'Èzzim burdan geçende

Düşman boynı burulur

273. Tut ağacı laptadı

‘Ezzim bir alaptadı

Hum haşın yarı geldi

Bizimki Helep’tedi

274. Tut derdim barmağ kimin

Hınnalı dırnağ kimin

‘Ezzime tut yolladım

Her biri barmağ kimin

275. Ülen oğlan lağ oğlan

Yaşası ipek oğlan

Men seni istemiyem

Çıh siktir köppek oğlan

276. Wardmannardan eniyi

Kuş dennedi deniyi

Hisiyin Elyes kıızı

Saro artuğ perrüşleniyi

277. Hamır ‘arı turşamış

Bélin kemer kırşamış

Ha dèydi gellem gellem

Gelmedi yaşamamış

278. Hançerin allı pullu

Bir yar sèwdim Musullu

Utandım adın diyim

Çağırdım ince bëlli

279. Hastahana arhları

Al yaşıl kırahları

Duhtor zalım oluptu

Qawuyu qonaqları

280. Hıdırraz altı çiçek

Yarama qondu miçek

Ağla gözlerim ağla

Ayrılığ oldu gerçek

281. Hıdırraz altı mezar

On barmağ qelem yazar

Zubnun èwde qoyuptu

Zahma qatında gezer

282. Hıdırraz altı şattı

Maqramay yèddi qattı

Seniy orda saqlığıy

Burda miye quwweti

283. Hıdırraz'da kıyyu war
‘Abı hayat suyu war
Men yārın delisiyem
Gören diyer hıyyu war

284. Hıdırraz altı maydan
Kız üzüy büyük aydan
Men seni onda sêwdim
Bezekli çıhtıy toydan

285. Hıdırraz altı torpağ
Gawurrar giydi kalpağ
Bu zaman bağda ne war?
Al çiçek yaşıl yarpağ

286. Hıdırraz altı wirān
Otlar kızulu cêyran
Süzülümüş ketten köynek
Èler memeler siyran

287. Hıdırraz altı life
Kızlar gelirler kêfe
Kızlar burda kêf yohtu
Yerin gideh Tilkif'e

288. Hoş geldiyy hoş oturduy
Hoş menzile yitirdiy
Çöl bizim yer Allah'ın
Gözüm üsne oturduy

289. Yar gidersey holuya
Yaba dege koluya
Mennen geyre yar sêwsey
N'âlet gele ôlüye

290. Yar mēni unudupty
Sümügüm kırudupty
Gözümnen ahan yaşlar
Yaşamı çürüdüpty

291. Yara wêrdim bir ayna
Ortağ oldum payına
‘Ecele borçlu canım
Ya bu gün ya da dayna

292. Yārım Allah bileyce
Gitme gelim bileyce
Aldıraydım ağ sıfat
Gezdireydim bileyce

293. Yārın òzüne kırbān
Teħne sòzüne kırbān
Boyağçıda boyadıp
Mawı zubnuna kırbān

294. Yaşıl yarpağ gög incir
Sèwer yardan kim incir
Sèwer yārın elinnen
Taħtım boynıma zincir

295. Yaşıl zubun gök çuħa
Ha bekledim yar çıħa
Ha bekledim çıħmadı
Az kıaldı canım çıħa

296. Yataram yanım üsne
Kuş konar kıanım üsne
Bübüller fiğān èyler
Bu şirin canım üsne

297. Yatıydım bir diş gördüm
Sağ elimde kuş gördüm
Uyandım gözüm açtım
İkki elim boş gördüm

298. Yèri daldadan yèri
Adam aldadan yèri
Adam adamı yemez
Biraz beriden yèri

299. Yèri geriden yèri
Ürek eriden yèri
Adam adamı yemez
Biraz beriden yèri

300. Yèri hilalım yèri
‘Āklı balalım yèri
Kızlığıy alamadım
Seni dul alım yèri

301. Yèrişi budu bunun
Boyı sèrwidi bunun
Ağ giymiş kuğu kimi
Meskeni sudu bunun

302. Yèrişi Hemadani
Kırmızı camadanı
Nedi bir kıız kemalı
Sèwen alsın sèweni

303. Zülfüy ilişen yère

İlişip düşen yère

Dünye 'elem çar étmez

Bir giwil düşen yère

304. Dam başında parpara

İfirdin yel apara

Men küççük yarım büyük

Salamım kim apara

305. Dam başında şüşesey

Sıyrılasay düşesey

Ecelsiz ölüm odu

Yardan ayrı düşesey

306. Dam başında divanımız

Yücedi harmanımız

Sen ordan baħ men burdan

Çatlasın düşmanımız

307. Dama çıhartmış partal

Gördüğe derdim artar

Uzağ mehleden gelmiş

Burda degirmen darter

308. Dama çıhmış el èyler

Al fistanın dal èyler

Dili yoħ dilleşmeğe

Èleyennen gel gel èyler

309. Dama çıhmış dam titrer

Ketten köynek yan titrer

Yarı halwatta görsem

Dil sileşir can titrer

310. Damda burgul serirler

Çıhma boyuy görürler

Keħkülüy ipektedi

Çalhana baħ hörürler

(2)“HORYAT VE MANİLERİM”

1. Qah ta bir baq giwlime

Qonca gul taq giwlime

Diydim kirppigiy ohtu

Diymedim caq giwlime

3. Menim bu usta giwlim

Sever saz beste giwlim

Bekledim yardan mektup

Gelmedi posta giwlim

5. Menim bu nacar giwlim

Bin derde duqar giwlim

Ne calgi gemim alir

Ne turku acar giwlim

7. Menim bu dem giwlimi

Goz itti nem giwlimi

Basim qahir agardip

Tukedip gem giwlimi

2. Menim bu sert giwlimi

Eridip dert giwlimi

Bir cindar yaraladi

Qorhusuz mert giwlimi

4. Menim bu guler giwlim

Arzular diler giwlim

Muradi weren Allah

Wermesse niler giwlim?

6. Menim bu kus giwlimi

Gem koymaz bos giwlimi

Goz acdim gamgin gordum

Gormedim hos giwlimi

8. Menim hawayi giwlim

Gorup aywayi giwlim

Her gelen duqtur bilmez

Derde dawayi giwlim

10. Mēnim bu saf giwlimi

Aldadır laf giwlimi

Çusuruna baħmayın

Ėleyin ‘āf giwlimi

10. Mēnim zāde giwlimi

Wērmem yāda giwlimi

Alırsay her şeyim al

Alma sade giwlim

11. Mēnim ġāni giwlimi

Kerem xanı giwlimi

İnanmassay içine

Gel gir tanı giwlimi

12. Mēnim şahane giwlim

Deger cinane giwlim

Sen dilimden çalıpsay

İtme mahana giwli

13. Mēnim bu özel giwlim

Alıp bir güzel giwlim

Esmesin hızan yeli

Tökmesin ġazel giwlim

14. Mēnim bu çum giwlimi

Yar itti mum giwlimi

Giwliyın bir tayın wēr

Wēreyim çum giwlimi

14. Mēnim bu filce giwlim

Çalıp bir kılca giwlim

‘Umrü kıssadı yaşar

Ancağ bir ġölce giwlim

16. Mēnim bu mister giwlim

Ne görse ister giwlim

İtirdim ‘āşk yolunu

Gel mene göster giwlim

17. Mēnim bu ‘āttar giwlim

Terezi tutar giwlim

Seherden dükkan açar

Her bir şey satar giwlim

18. Mēnim bu lenk giwlime

Olmasın tenk giwlime

Her kıza giwil wermem

Araram denk giwlim

19. Mēnim bu kār giwlime

Qonaydı yar giwlime

Yara giwil wèrelî

Gelipti bar giwlime

20. Mēnim bu awşar giwlim

Başiboş yaşar giwlim

Yaşamağ ustalığı

Hayatı başar giwli

21. Mēnim bu ulu giwlim

Sêwdalar yolu giwlim

Qula kulluğ èlemez

Allah’ın qulu giwlim

22. Mēnim bu behlul giwlim

Olmasın melül giwlim

Acından ölse minnet

Èlemez kabul giwlim

23. Mēnim bu anıq giwlim

Her haqqā tanıq giwlim

Ne suç èdip ne günah

Boş yere sanıq giwlim

24. Mēnim duyar giwlimi

Alıp o yar giwlimi

Qoyup rende altına

Qat qat o yar giwlimi

25. Mēnim bu tatar giwlim

At üsne yatar giwlim

Apar o yara mektüp

Yaşamı kurtar giwlim

26. Mēnim bu genç giwlimi

Èl kıoymaz dinç giwlimi

Altunıydı bu felek

Èledi tunç giwlimi

27. Mēnim buralı giwlim
Bahtı qaralı giwlim
Yād awçı wırdı mēni
Qoydu yaralı giwlim
28. Sēwdalar yoqlar giwlim
Her gülü qoqlar giwlim
Oluptu oqa nişan
Her gelen oqlar giwlim
29. Mēnim bu zarı giwlim
Diler o yarı giwlim
Tükenip yarı giwlim
Qalıptı yarı giwlim
30. Şafağı gözler giwlim
Aydınlıq özler giwlim
Derdin qapalı qoyar
Sırrını gizler giwlim
31. Mēnim bu yād giwlimi
Görmedim şad giwlimi
Ne her bir kız kandırır
Ne her bir dad giwlimi
32. Mēnim bu acı giwlim
Çekip çoq acı giwlim
Ne muşfağ anası war
Ne yanan bacı giwlim
33. Görsem günde giwlimi
Toy dügünde giwlimi
Qoymazlar düzenlensin
Baht öğünde giwlimi
34. Mēnim bu mir giwlimi
Yar edip pir giwlimi
Men diydim yap giwlimi
Diymedim qır giwlimi
35. Wèrelı sana giwlim
Gelipti dine giwlim
Başına sēwda wırup
Coşuptu gene giwlim
36. Mēnim bu ağa giwlim
Sapmaz sol sağa giwlim
Görüptü qara günner
Dözer her dağa giwlim

47. Mēnim bu delli giwlim
Sēwdiği belli giwlim
Sēwda ‘umür yaş bilmez
Ne kırh ne elli giwlim

48. Ey mēnim sayın giwlim
Çekemem yayın giwlim
Bilmem mēnim neyim war
İstersey payın giwlim

49. Mēnim bu şah giwlime
Yakışır cah giwlime
Gündüzler güneş doğar
Géceler mah giwlime

50. Géceler uyağ giwlim
Seherler sayağ giwlim
Miskinin yardımçısı
Düşküne dayağ giwlim

51. Uyattım uyan diydim
Ey bağrım oyan diydim
Mēni yërimde koyan
Yād ile uyan diydim

52. Adıy daldedi Seniy
İway daldadı seniy
Mēni güneş kawurmaz
Zülfüy daldadı seniy

53. Kaymağ katın balasız
Kalırsız dert balasız
İwam balasız koyduy
İway kılsın balasız

54. Degirmenin dolu hoş
Olsa buğda dolu hoş
Bahar günü ekine
Ne kar hoş ne dolu hoş

55. Tutuşan oda menem
Od udan oda menem
Felegin bir düşmanı
Warıysa o da menem

56. Keşeriye çıhsam yar
Kōsküye gül taşsam yar
Deger dünya malına
Gül üzüye başsam yar

57. Ardınca koşaram men

Dağları aşaram men

Bir gün seni görmessem

Yatağa düşerem men

59. O giden geline bah

Dudağı alına boh

Leyle yatağa düşüp

Mecnun'un halına bah

61. Serhoş sayarlar mēni

Dile koyarlar mēni

Qoyup rende altına

Qat kat oyarlar mēni

63. Dost dostunu arasın

Dost sarar dost yarasın

Her geldi dost dost degül

Dost isterem yarasın

65. Apardı sular mēni

Dağ daşa çalar mēni

Altuna denk olamam

Sanmayın dolar mēni

58. Gördüğüm düş düz çıhar

Sağ kafadan söz çıhar

Mēnim bu han giwlime

Gelin girir kız çıhar

60. Elim dar oldu mēnim

Günüm zar oldu mēnim

Qızlara pay saldılar

Payım 'ār oldu mēnim

62. Zurnasız toyu nidem

Toy étsem oyun edem

Ne yirim war ne bağım

Men bile köyi nidem

64. Apardı Dicle mēni

Yuğruğ bir gücle mēni

Bir arşun yārim boyla

Teyleme ocla mēni

66. Apardı talan mēni

Ğaflette çalan mēni

Üz üsne biriyem

Qandırır yalan mēni

67.Torpağın daş balası

Duvarın yaş balası

Din 'âkı1 alan para

Ancağ bir baş balası

69.Çızlar kemeri sêwer

Atlar semeri sêwer

Kimi derisi ağı

Kimi esmeri sêwer

71.Pir olan pendin öger

Düz adam endin öger

Kim diyer ayranım turş

Her gelen kendin öger

73.Ahşam güneş batsın gel

Ufuğ kaymağ tutsun gel

Kimse seni görmesin

Çonup çonşu yatsın gel

75.Gelsey ikindi gelme

W'ade bilindi gelme

Rağıptan göz kulluğ ol

Telesme indi gelme

68.Bu derwiş köye gider

Atı yoh yaya gider

Bereket halal malda

Su haqqı suya gider

70.Awçının awı kaçıp

Çahmağın çawı kaçıp

Yer yerden salıştı

Dünyenin tawı kaçıp

72.Sebbeğ gün çıhanda gel

Çonca gün çohanda gel

Seni Allah sahlasin

Men siye baçanda gel

74.Bağa bar düşende gel

Tut incir bişende gel

Sen yadımnan çıhmassay

Men yāda düşende gel

76.Gelsey kuşluk çağı gel

Halwatla sol sağı gel

Gelsey giwlim açılır

Gel ömrüm ortağı gel

77. Gel 'emmi gel dayı gel

Getir bizim payı gel

Sağ eliye güneşi

Solda getir ayı gel

78. Gel ey mēnim sunam gel

Gel başına dönem gel

Sen ewimin diregi

Sensiz olmaz hanım gel

79. Günüyı sayda gel

Haftada gel ayda gel

Cihan gelse ne fayda

Sen gelsey war fayda gel

80. Gözel siye meylim war

Mēnim sende giwlim war

Kesimiye bir canım war

Ne param ne pulum war

81. Çayı süzdüm çaydana

Çay içmedim fayda ne?

Malla bildüğün oğur

Hoyda ne war hayda ne?

82. Sēl gelir çapar mēni

Kandala çırpar mēni

Gidiysey İmāmlar'a

Bileyce apar mēni

83. Kōncayam koğla mēni

Kahta bir yoğla mēni

Olıram bir çüt meme

Koynuyda sağla mēni

84. Geçindi adı kalmadı

İtti yadı kalmadı

Çünkü sır sağlıyan yoğ

Sırrın dadı kalmadı

85. 'Āskerüğ esirdeyuğ

Kapalı kāsırdayuğ

Kız oğlanı begenmez

Ne yaman 'āsırdayuğ

86. Kāranfil destesiyem

Kāra gün hastasıyam

Sōzüm kāmīl sōzūdūr

Çünkü sōz ustasıyam

87. Keleşim yoĥ g¼c¼m war

Altunum yoĥ tuçum war

G¼nde bir g¼zel s¼wer

Giwlime ne g¼c¼n war

88. Benneye daş werirem

¼uru yoĥ yaş w¼rirem

Dostum wafalı olsa

Uğruma baş w¼rirem

89. Yatmadım geçe geçti

Geçe eglence geçti

O y¼r¼n tasanında

Bilmedim nice geçti

90. O giden geline baĥ

Selbi boy b¼line boĥ

Ağız ĥurma dil badam

Z¼lf¼n¼n tiline boĥ

91. Geline baĥ boya baĥ

Halaya baĥ toya baĥ

S¼wme yelloz çilg¼n¼

Sen asıla soya baĥ

92. Gelin geldi ¼z açuğ

F¼stan kıssa d¼z açuğ

Bu ‘¼s¼r¼n kızları

¼z açuğtu g¼z açuğ

93. Adım dilinde gitti

S¼rme milinde gitti

Giwlimi yar bağladı

Kilit bilinde gitti

94. Bağıw¼n¼ bağıda g¼rd¼m

Maralı dağıda g¼rd¼m

Suyu duru g¼rmedim

Hissi çırağıda g¼rd¼m

95. Nal nalç¼n¼n diymişler

Dil elç¼n¼n diymişler

¼irsizden arta kalan

Mal falç¼n¼n diymişler

96. Bu ‘¼lemden fark¼m war

Ayrı ‘¼ş¼m zewkim war

¼ursag¼m her şey s¼gmaz

¼ağ diymeğte ĥağ¼m war

97.Öğren az bilen adam

Söz ‘aķıl dilen adam

Güle güle gidersey

Ağlıya gelen adam

98.Miye ĥor baķan felek

Men köle sen ĥan felek

Püsküllü balarları

Boymuma taķan felek

99.Gel görüm kıızı felek

Nedi bu yazı felek?

O günden tasıy itip

Kim sennen razı felek

100. O yol turama gider

Toya bayrama gider

İçki kıumara giden

Para ĥarama gider

101.Dalı budama düşer

Duwara dama düşer

Dünye biyle kıurulmuş

Adam adama düşer

102.Düşen duwar toz kıoyar

Oğlan kııza göz kıoyar

Helbet üz üze gelir

‘Aķıl odu üz kıoyar

103.Selemeğe lüzüm yoķ

Çirkin kıızda gözüm yoķ

Sözüm ‘aķıl olana

‘Aķılsıza sözüm yoķ

104. Ay yıldız battı güzel

Èl ‘elem yattı güzel

Üzüy sap sarı geçip

Kim siye battı güzel

105.Yar miye şan wëreydi

Benzime kıan wëreydi

Mennen bin can alanda

Keşke bir can wëreydi

106. Ne bağım bağdı mënım

Ne canım sağdı mënım

Her şeyde bağtım kıara

Kıarpızda ağdı mënım

107.Adım dil alır gider

Ahım yıl alır gider

Hansı kıza göz koyarsam?

Onı  l alır gider

108.Yar bize hoş gelipti

Ne fayda boş gelipti

şadlığ mennen yan geçer

Ėem miye tuş gelipti

109.'İrağ' tan hısar geçer

Ağusun  usar geçer

Birini Allah yışsa

Her gelen basar geçer

110. K r sözüne söz ister

Hağtan ikki göz ister

Biri koy egri olsun

O birini düz ister

111.şehirden köye geldim

 l kestim yaya geldim

Adıma hazna wardı

 azdım  ayaya geldim

112.Gününe ay diyeli

Siline  ay diyeli

Yağamı  apıp felek

Atına tay diyeli

113. aldırıp  oyma m ni

Dillere yayma m ni

On barmağım mum  ttim

Ha  gd y salma m ni

114. Dişlerin mercan g zel

Dudağın fincan g zel

Saralım  ol boyına

Olalım bir can güzel

115.Bu sewmetin ayı war

G z üstünde yayı war

Bir yara mecbur oldum

Dudağ üstünde beyi war

116.Derd  sne derd eklerem

Ėemi Ėeme y klerem

Onay diydi  u   kt 

Diydim hele beklerem

117. Bölüğe kuş geleydi
Toruma tuş geleydi
Yara mektüp yolladım
Keşkeydi hoş geleydi
118. Bu dünya hor dünyedi
Çüregi şor dünyedi
Oğursuzdu yurt tutmaz
Ocağı kör dünyedi
119. Dünyenin gözü yohtu
Adı war özi yohtu
Suyuna burgul tökme
Nemertti sözü yohtu
120. Zülflerin burum burum
Men darıyım men hörüm
Allah yoluna kıurban
Günde bir seni güürüm
121. Saqqalın ele wërme
Emegin yële wërme
Başını wërsey bile
Yurdunu ële wërme
122. Bağdad'a posta gider
Yoldaşa dosta gider
Wirân kıalmış dünyeye
Sağ gelen hasta gider
123. Bu kadın zilli kadın
Oynaşı ëlli kadın
Zilli çılgın olduğu
Herkesë belli kadın
124. Hec eden hecci kıalır
Şah ölür tacı kıalır
Kırma şüşë giwlimi
Yapılmaz acı kıalır
125. Gün batsa ay görünür
Bir kaşı yay görünür
Gëçinin götü açuğ
Kuyuncu day görünür
126. Kıırıglığ tora gider
Harda su ora gider
Bu temeh adamoğlı
Bir arşun gora gider

127.Köylidi yabası yoḥ

Kürkü war ‘ābası yoḥ

Serḥoş toba ēledi

Tülkünün tobası yoḥ

128. Sürme war göz içinde

Me‘ne war söz içinde

Yara toḥandı gözüm

Bir köme kız içinde

129.Bulaḡ başında sēwdim

Qızlar qarşında sēwdim

Yemişler degen çağda

On dört yaşında sēwdim

130. Dön baḡ bu yana gözəl

Meyilem sana gözəl

Siye gelen qadalar

Gelsin bu cana gözəl

131.Gözümde nem war mēnim

Giwlimde ğem war mēnim

Eger sen olmadıysay

Burada nem war mēnim?

132. Bu yol diwana gider

Köşke aywana gider

Dünyeye gelen ‘āqıl

Burdan diwana gider

133. Budala zem qaldırır

‘Āqıllı ğem qaldırır

Herkes diyer oy canım

Düşeni kim qaldırır?

134.Zengin olsay ögerler

Yoḥsul olsay sögerler

Ağa kıızı qapılsa

Feqir kıızın dögerler

135.Qazma boşa gelipti

Su yoḥ daşa gelipti

Ölüm Allah’ın emri

Acal başa gelipti

136.Misafir qonar gider

Hafta ay sanar gider

Bu dünya bir seḥnedi

Gelen dor oynar gider

137.Çayçıyam müşterim yoħ

Çayım war şekerim yoħ

Ƙoruda su ƙaynıyı

Daşıyı ħabarım yoħ

138. Bu sular çoşa gelir

Şirin söz ħoşa gelir

Çoħ adam bu dünyeye

Bayħuda boşa gelir

139.Giydügüm ħeyderidi

Ƙumaş degül deridi

Bu ‘āsırım gençleri

Üç payı serseridi

140. Bizim köyde deli war

Ƙırƙası yoħ şalı war

İkki balıħ döğüşse

Amrika’nın eli war

141.Mēnim ħaƙƙım sende war

Seniy ħaƙƙıy mende war

Adam kellesi kesmeğ

Hansı mezhep dinde war?

142. Kim siler ħaƙƙı bu gün?

Yiyeceğ şaƙı bu gün

Sada su ħaram olup

Ƙalaldı raƙı bu gün

143.Gözel olsay göz deger

Çirkin olsay söz deger

Şam’da kilise düşse

Burda bize toz deger

144.‘ Ēlem düstüre döndü

Ƙaƙ sora sora döndü

Ƙecce gitti kör pıçağ

Bize ustura döndü

145.Sürgü ƙalağda ƙaldı

Sırğa ƙulağda ƙaldı

Yardan bir öpüş aldım

Yeri dudağda ƙaldı

146.Bu denizde dingi war

Dalğalarla cengi war

Bablı babını tapar

Herkesin bir dengi war

147. Bu kadın deşte gider

Dalında pişte gider

Dünye kınağ ewidi

Her gelen işte gider

148. Egri yola koparlar

Sağa sola saparlar

Ewwel puta taptilar

İndi ula taparlar

149. Bu yol çimene gider

Hind'e Yemen'e gider

Çoğ yazuğ çürük işiye

Ağır simene gider

150. Osurduy dilmedim men

Yanıyda bilmedim men

Bildim adam degülsey

Çağırdıy gelmedim men

151. Ānka kafı düşünür

Suçlu Āfi düşünür

Ākıl sōzün bişirir

Cahlı lafı düşünür

152. Hay hay biçin gelipti

Bizim için gelipti

Çoğ adam war dünyeye

Bilmez niçin gelipti?

153. Kim begler begi degül

Ēwin diregi degül

Bu günde hansı gişi?

Arwat köppegi degül

154. Bahçalarda kerewiz

Biz kerewiz yemenüğ

Bize Tılāfarlı diyerler

Biz gözeli séwerüğ

155. Yaşıl gözlerine yandım

Mēnim olacağ sandım

Eger wafasızmışsan

Yazuğ siye inandım

156. Yazımız bile yazılmış

Alın yazımız karaymış

Gelmez olaydım dünyeye

Çederde ayrılığ warmış

157. Oy dereler dereler

Neler bilirim neler

Seniy degüldü mēnim

Gözel gök gözler

158. Eger kıarrın gözelse

Toy seniý ewinde

Eger kıarrın çirkinse

Yas seniý ewinde

159. Şemendefirin demiri

Yar mēnim degül mi?

Yar mēnim degülse

Öldürrem özüzümü

160. Altını buzdurayım

Sireyi düzdüreyim

Alma armut degülsey

Cübümde gezdireyim

161. Sözüüm dillerde kıalır

Gelen cillerde kıalır

Girme eller börküne

Börkün ellerde kıalır

162. Şahinbaz ilan gelir

Hördek kıaz ilan gelir

İster ağla ister gül

Başa yazılan gelir

163. Yolcu yolunda gerek

Erken elinde gerek

Dilden ikrar ettiğin

Olsun giwlinde gerek

164. Bir çulum war ataram

Harda geldi yataram

Almınyınca sözüüm yoğ

Men alana satāram

165. Mēnim yara giwlime

Sen ol çara giwlime

Seniy kıara gözüyden

Oğup kıara giwlime

166. Ay çığtı ayaz oldı

Su gitti deyez oldı

ğumsu yarın derdinnen

Saçlarıy bayaz oldı

167. Bir kuş uçu kelekten

Çanatları yelekten

Mende bir cüt yara

Bir yardan bir felekten

168. Çarayam çaraldıram

Gül benzim saraldıram

Ölsem kefin isterem

Çalsam yer daraldıram

169.Nennilerem çoğ yatsın

Yastuğu güle batsın

Dedesı olan yere

Ay firransın gün batsın

KAYNAKÇA

- ABDULLAH, A. Sharaf. (2019). "*Türkiye Türkçesi ve Irak Türkmen Türkçesinde Çekim Ekleri*". (Yüksek Lisans Tezi), Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ABOŞ, Kahtan Ahmet (1969). *Sevre't Telafer 1920 Milâdî Ve'l Haraket'ül Vataniyet'ül Uhra V'i Mantakat'ul Cezire*. El-Azhar Basım ve Yayın Matbaası, Bağdat.
- AHMETBEYOĞLU, A., Cengiz, H., vd. (2003), "Irak Dosyası", Tarih ve Tabiat Vakfı Tatav Yayınları, İstanbul.
- AKSOY, Ömer Asım (2019) "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2", İnkılap Kitapevi, Konya.
- ALHURMUZİ, Ahmed Adeep Haseeb, (2017) "*Irak Türkmen Türkçesindeki Atasözlerinin Türkiye, Azerbaycan ve Türkmen Türkçesindeki Atasözleriyle Karşılaştırılması*", (Yüksek Lisans Tezi), Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- AL-SADOON, Watheq, ORSAM Analiz 221, "*Çağdaş Irak'ta Arap Aşiretlerinin Siyasî Rolü*", Eylül 2018, Orsam Araştırmalar Merkezi, Ankara.
- AYDEMİR, A. (2018) "Divanü Lügati't Türk'te Böcek Adları Üzerine Bir İnceleme" "Route Educational and Social Science Hournal Volume 5(14), December 2018, ss.683-292.
- BAKIR, Abdulhalik- Pekin, Süleyman, (2008) "Irak Türkmenlerinin Mazlum Şehri Telafer" *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. II/1:6-117.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1974) "Türkçenin Grameri", Baha Matbaası yayınları, İstanbul
- BANGUOĞLU, Tahsin (2015) "Türkçenin Grameri", TDK Yayınları, 10. Baskı, Ankara.
- BAREM, Ghadeer (2018), "*Telafer Mikrotoponimleri ve Dil İncelenmesi*", (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, İzmir.

- BAYATİ, Noor, (2017). "*Telafer Türkmen Ağzı Üzerine Bir İnceleme*" (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara.
- BAYATLI, H. K. (1996). "Irak Türkmen Türkçesi": Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dili Kurumu Yayınları. Ankara.
- BAYATLI, Necdet Yaşar (2007), "Irak Türkmen Folklorunda Geçiş Dönemleri Etrafında Oluşan Halk İnançları", Kültür Bakanlığı yayını, Bağdat.
- BİLAL, Z. (2015). "*Erbil Türkmen Ağzı*" (İnceleme-Metin), (Yüksek lisans tezi), Hacettepe Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana bilim Dalı. Ankara.
- BİLGEGİL, M. Kaya (2014), Türkçe Dilbilgisi, Salkımsöğüt Yayınları, 2. B. Konya.
- BULUÇ, S. (2007). "Irak Türk Ağızlarının Bazı Ses Özellikleri Makaleler", Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.
- BURAN, Ahmet (1996). "Anadolu Ağızlarında İsim Çekim Ekleri", Ankara: TDK Yayınları.
- CLAUSON Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, At The Clarendon Press, Oxford.*
- ÇOLAKOĞLU, Rıza, (1977) "Yaşamak İçin", El-Hürriyye Yayınevi, Bağdat.
- ÇOLAKOĞLU, Rıza, (1984) "Ben Ölecek İnsan Değilim", Kültür ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları, Bağdat.
- ÇOLAKOĞLU, Rıza, (1989) "Herkes İçin Şiirler", Kültür ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları, Bağdat.
- ÇOLAKOĞLU, Rıza, (1993) "Barış Marşı", Kültür ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları, Bağdat.
- ÇOLAKOĞLU, Rıza, (2010) "Hıdır İlyas Destanı", Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ÇOLAKOĞLU, Rıza, (2017). "Telafer Folkloru", Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ÇOLAKOĞLU, Rıza, (2018) "Memleketim Telafer İçin Şiirler", Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul.

- ÇOLAKOĞLU, Rıza, (2019). "Telafer Folkloru", El-Şuruk Yayınları, 2. B, Musul.
- ÇOLAKOĞLU, Rıza, (2020) "Değişik Yazılar", Fuzulî Vakfı Yayınları, Kerkük.
- ÇOLAKOĞLU, Rıza, (2020) "Hoyrat ve Manilerim", El-Şuruk Yayınları, Musul.
- DÂKÛKÎ, İbrahim (1970), "Irak Türkmenleri" (Dilleri, Tarihleri ve Edebiyatları), Güven Matbası, Ankara.
- DEMİRCİ, Fazıl, (1991) "Irak Türklerinin Dünü-Bugünü", Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
- DOĞAN, Talip (2010), "*Urmiye Ağızları*", (Doktora Tezi) Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- DOĞAN, Talip (2013) "Emşâl ü Neşâyiḥ-i Türkî ve Söz Varlığı Üzerine", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History Of Turkish Or Turkic* Volume 8/8, Ankara, 471-489.
- DOĞAN, Talip (2020) "Kaşgay Türkçesinde Geniş Zaman Çekiminde Gelişen Biçimler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi Yayınları*, Konya, 25-37.
- EDİSKUN, Haydar (2017), "Yeni Türk Dilbilgisi", Remzi Kitapevi, 13. Basım, İstanbul.
- EL- AZZAVÎ, Abbas (1982), "İrak Kadimen ve Hadisen", 7. Baskı, Bağdat.
- EL-HÜRMÜZÎ, Erşad (2005) "el-Türkman ve'l Vatan el-Irak", B.3, Dar-ül Arabiya li'l Mevsuat, Beyrut.
- EL-REŞİD, Reşid Abdülkadir(2017). "El-Veciz Vi't Tarih Telafer". Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul.
- EL-SEYYİD VAHAP, Muhammed Yunus El-Seyyid Abdullah (1967), "Tarih Telafer Kadimen Ve Hadişen", Birinci Cilit, Cumhuriyet Matbası Yay: Musul.
- EL-TELAFERÎ, Cafer (2012), Mucez Tarih Telafer, Yayınevi yok. Bağdat.
- EL-UBİDÎ, Yememe Salih İsmail, (2012) "Telafer Vi'l 'Ahd'ul Meleki 1921-1958", (Yüksek Lisans Tezi), Musul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Musul.
- ERCİLASUN, A. Bican (2007) "Türk Lehçeleri Grameri", Akçağ Yayınları, Ankara.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2002). Kars İli Ağızları, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2008) Başlangıçtan Yirminci Yüzyıl Türk Dili Tarihi, Beşinci baskı, Akçağ yayınları, Ankara.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, (1987), "Irak Türkleri Dil ve Edebiyatı", Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri, Haz. Mahir Nakip, Ziyat Köprülü, , Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.

EREN, M. Emin (1997), "Zonguldak, Bartın, Karabük İlleri Ağızları", Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERENDOR, Metin (2018), "Irak Türkmenleri Tarihi", Mersin Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Mersin.

ERĞİN, Muharrem (2019) "Türk Dil Bilgisi", Boğaziçi Yayınları, 1.B. İstanbul.

ERKEM, S. (2009), "Umutluğun Karanlığında Umudun Aydınlığına Uzanan Bir Türkmen Keti Telafer", Ortadoğu Analizi, Cilt 1. Ankara.

EROĞLU, C., Babuçoğlu, M., Özdil, O. (2008), "Osmanlı Vilayet Selnamelerinde Musul", Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı, 2.B, Ankara.

ERSOY, Feyzi (2016) "Türkiye Türkçesinde Kelime Tahlilleri", Gazi Kitapevi, Ankara.

ERTEN, Münür (1991) "*Diyarbakır Ağızı*" (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

GABAİN, A. Von (2007). "Eski Türkçenin Grameri", (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara.

GÖKÇÜR, Engin (2012). "*Van Gölü Havzası Ağızları*". (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ.

GÖKDAĞ, Bilgehan A. (2019). "Telafer Ağzı". *Karadeniz Araştırmaları*. XVI/61:102-119. Kırıkkale.

GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız, "Irak Türkmen Türkçesinin Şekil Bilgisine Dair Notlar", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 1/1 (2012), S. 113-123.

GÜL, Rıza (1993). *Kilis Merkez ve Köyleri Ağzları*. (Yüksek Lisans Tezi) Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adana.

GÜLENSOY, Tuncer (2011), "Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Sözlüğü", Türk Dili Kurumu Yayınları 2.B. Ankara.

HASSAN Rasheed Ali, (2006) "Irak Türkmen Atasözleri Üzerine Bir İnceleme", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul.

HAYDAR, Ç. H. (1979). "*Irak Türkmen Ağzları*", (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı. İstanbul.

HENGİRMEN, Mehmet (1999), "Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü", Engin Yayınevi, Birinci. Basım, Ankara.

HÜRMÜZLÜ, Erşat (2003), "Türkmenler ve Irak", Kerkük vakfı Yayınları, İstanbul.

HÜRMÜZLÜ, Erşat (2006). "Irak'ta Türkmen Gerçeği", Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul

HÜRMÜZLÜ, Habib (2013), "Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü", Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yayınları, Fuzulî Matbaası, 2. B. Kerkük.

HÜRMÜZLÜ, Habib (2020). "Irak'ın Hukuki Yapısı İçinde Türkmenler" (1921-2019), Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul.

HÜRMÜZLÜ, Habib; Pamukçu, Ekrem (2005), "Irak'ta Türkmen Boy ve Oymakları", Global Strateji Enstitüsü TİKV yayınları, Ankara.

İSMAEL, Luqman, Nadir (2013) "*Irak Türkmen Türkçesinin Bayat Ağzı*", (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

JAAFEER, Kubra Saadun (2017) "*Irak Türkmen Ağzlarıyla Yazılan Haydar Baba 'ya Selam Nazireleri*", (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara.

JASİM, Z. J. (2016). "*Kerkük Merkez Ağzı "ses bilgisi"*", (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

KAFASOĞLU, İbrahim, "Türkmen Kelimesi", *Kardeşlik Dergisi*, sayı:807 (Mayıs 1987) *Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneğinin Yayınları*, s.32. Yıl: 6.

KAHYA, Hayrullah, "Karamanlıca Zarf Fiil Eklerinden Örnekler", *Selçuk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fa-kültesi Dergisi*, S.19, s. 131-152, Konya.

KARAAĞAÇ, Günay (2019), "Türkçenin Dil Bilgisi", Akçağ yayınları, 4. Baskı, Ankara.

KARABAŞ, Zennün (2020), "Li Sade Udebe Telafer Baka F'il Zkire", 1. Baskı, Yayınevi yok, Ankara.

KARAÇALI, Zeynep (2020). "*Kars Türkülerinin Şekil Bilgisi Açısından İncelenmesi*", (Yüksek Lisans), Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

KARAHAN, Leylâ, "Türkiye Türkçesi Ağzlarında $\eta > y$ Değişmesi", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı, Ankara 1999, s.99-105.

KARİNİ, Jahangir (2009). *Erdebil İl Ağzları*. (Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

KERKÜKLÜ, İzzettin, (2004), "Haşim Nahit Erbil ve Irak Türkleri", Kerkük vakfi yayınları, İstanbul.

KERKÜKLÜ, Sabah (2017), "Muvsua İlam El- Türkmen", Kültür Bakanlığı, Bağdat.

KEVSEROĞLU, Necat (2012) , "Irak'ta Türkçe Yer Adları Kılavuzu": Fuzûlî Basım ve Yayın Matbaası, Kerkük.

KORKMAZ, Zeynep (1992), "Gramer Terimleri Sözlüğü", Türk Dili Kurumu Yayınları,

KORKMAZ, Zeynep (2013), "Oğuz Türkçesinin Gelişimi", TDK Yayınları, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep (2014), "Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi", TDK Yayınları, 4.Baskı, Ankara.

MUSTAFA, Mustafa Shakir (2019) "*Irak Türkmen Türkçesiyle Yazılan Halk Şiiri Üzerini Bir Dil Bilgisi İncelemesi*" (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Konya.

OĞUZ, Osman, "Rıza Çolakoğlu", *Altunköprü Edebiyat Kültür Sanat Dergisi*, Yıl 1, Sayı 9, Kasım 2003).

ÖZDAĞ, Ü. (2008) . "Telafer' Bir Türkmen Kentinin ABD Ordusu ve Peşmergelere Karşı Direnişi". Fark Yayınları, 1. Baskı, Ankara.

ÖZER, Ayşe (2020). *Halafeti Türkmen Ağzı* (Yüksek Lisans Tezi) Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.

ÖZKAN vd., (2017) "Türk Dili- Dil ve Anlatım", Palet yayınları, Konya.

ÖZKAN, Selim Hilmi, (2010), "Osmanlı İdaresinde Telafer", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 184, Şubat.

PAŞAYEV, Gazenfer (1998), "Irak Türkmen Folkloru", Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul

SAATÇI Önder, (1998), "*Kerkük, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Harput Ağızlarının Fonetik ve Morfolojik Mukayesesi*", (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.

SAATÇI, Ö. (2011) "Irak Türkmenlerinin Eğitim Dili", Kardeşlik Dergisi, İstanbul, S.52.s.22-23.

SAATÇI, Suphi (2015). "Irak Türkmen Boyları Oymaklar ve Yerleşime Bölgeleri". (2.Basım) Ötüken, İstanbul.

SAĞIR, Mukim (1995). *Erzincan Yöresi ve Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

SARKEHİYE, Kasım, (1999), "Birlik Sesi" *Türkmen Yazarlar Edebiyat Kültür Sanat Dergisi* Sayı 54, Bağdat.

- SERTKAYA, O. F. (2018) "Kelime Dağarcığımızdan Etimoloji Araştırmaları", Akçağ yayınları 1.B. Ankara.
- SEV, Gülsel (2007) "Tarihi Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri", (1. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara.
- SHABAZ, Hussin, (1979), "*Kerkük Ağzı*", (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul.
- SHUKUR, Karwan (2019), "*Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesiyle Karşılaştırmalı Olarak Irak Türkmen* (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- SÖKMEN, İsmail (2011). *Bismil Türkmen Ağzı*. (Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- SUKUR, Hussein Ahmed (2020). *Irak Türkmen Türkçesinin Tuzhurmatu Ağzı*. (Yüksek Lisans Tezi) Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
- ŞAKİR, Mahmud (1992), "Tarih'ül Muasır Biladul İrak", (Yayınevi yok), 1.B, Beyrut.
- TİMURTAŞ, F. Kadri (2005) "Eski Türkiye Türkçesi", 3. Baskı, Akçağ yayınları, Ankara.
- TİMURTAŞ, F. Kadri (2013) "Makaleler Dil ve Edebiyat İncelemeleri", Hazırlayan "Mustafa Özkan", TDK yayınları, Ankara.
- VURAL, Hanifi, BÖLER, Tuncay (2015), "Ses ve Şekil Bilgisi", Kesit Yayınları, İstanbul.
- YALÇIN, Süleyman Kaan (2018), "Azerbaycan Türkçesi Grameri", Kesit Yayınları, 1.B., İstanbul.
- YANAR, Ahmet, BAYATLI, İmat Sami (2019), "Irak Türkmen Edebiyatında Çağdaş Hoyratçılar", Berikanyayınevi, Ankara.
- YILDIZ, Hüseyin "Türkçede alçak Kelimesinin Etimolojisi Üzerine", *Word And Dictionaries, Jagiell Words and Dictionaries. A Festschrift for Professor Stanistaw Stachowski*

on the Occasion of His 85th Birthday, ed. E. Manczak-Wohlfeld, B. Podolak, Krakow 2015: s.379-396.

ZINEELABDIN, Adil Sakran (2007), "*Birleşik Devlet Modeli Ve Irak Uygulaması*", (Yüksek Lisans), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

İnternet Kaynakçası

<http://lugatim.com/> (Erişim Tarihi: 13.6.2020).

<http://www.kerkukvakfi.com/tr/content/345> (Erişim Tarihi: 13.7.2020).

<http://www.kerkukvakfi.com/tr/content/398> (Erişim Tarihi: 29.2.2020).

<https://bilgiyelpazesi.com/> (Erişim Tarihi: 9.8.2020).

<https://mawdoo3.com> (Erişim Tarihi: 12.2.2020).

<https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 10.3.2021).

<https://tr.glosbe.com/tr/fa> (Erişim Tarihi: 11.3.2020).

<https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/arap%C3%A7a-t%C3%BCrk%C3%A7e-s%C3%B6zl%C3%BCk/> (Erişim Tarihi: 12.3.2020).

<https://www.baytalmosul.com> (Erişim Tarihi: 1.3.2020).

<https://www.internethaber.com/kerkuk-kimin-turkmen-kurt-arap-nufusu-ne-kadar-1802334h.htm> (Erişim Tarihi: 1.5.2020).

<https://www.isalna.com> (Erişim Tarihi: 19.3.2020).

<https://www.sporx.com/irak-musulun-kelime-anlami-nedir-irakin-baskenti-musul-ne-demek-SXHBO657566SXQ> (Erişim Tarihi: 29.2.2020).

Kaynak Kişiler

BEYATLI, Adnan (Telafer Merkezi'nde) özel görüşme, 22.09.2019.

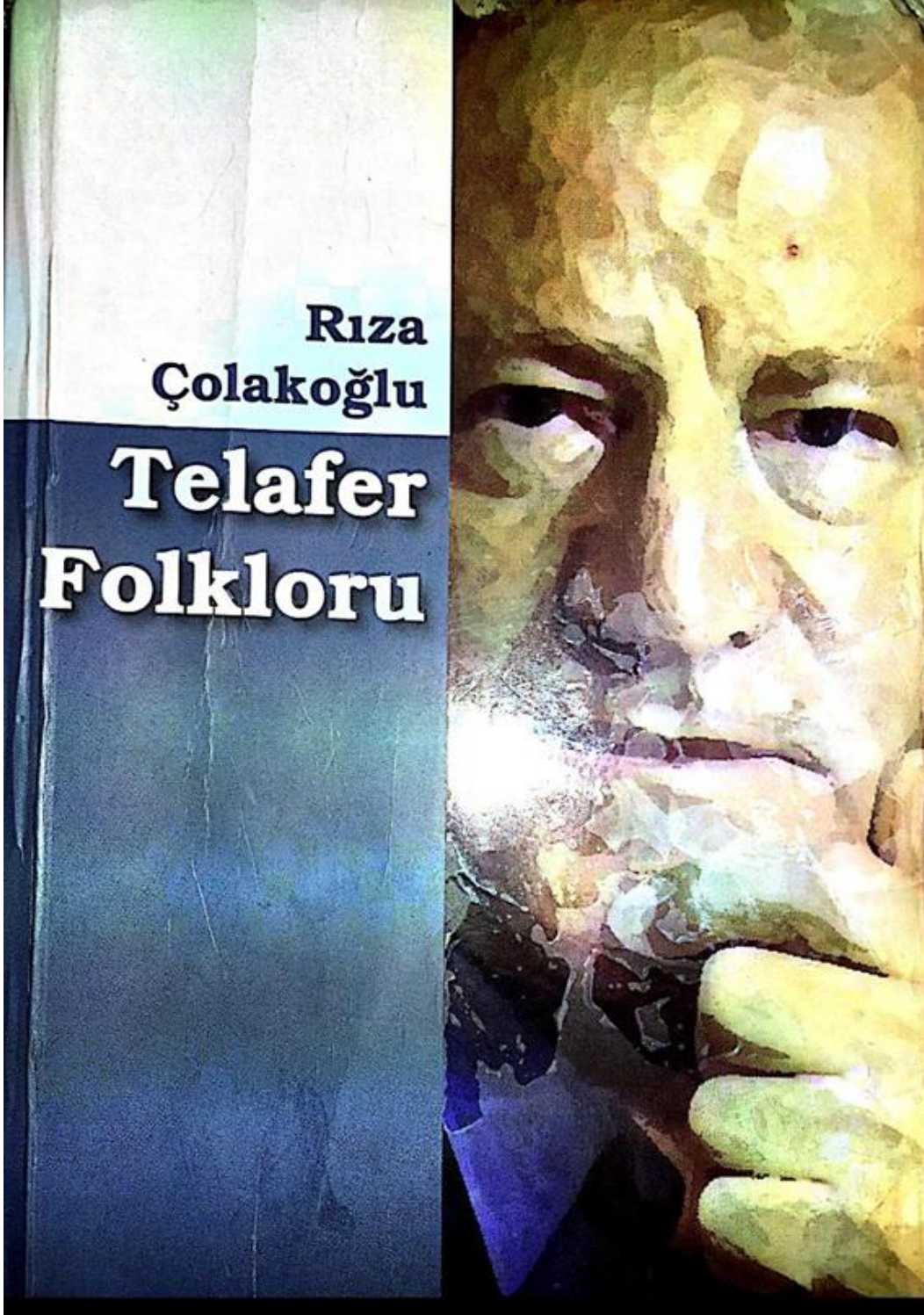
ÇOLAKOĞLU, Rıza (Telafer Merkezi'nde) özel görüşme, 19-20-22.01.2020.

EFENDİOĞLU, Fuat (Ankara Merkezi'nde) özel görüşme, 22.01.2020

KADOŞ, Ahmet (Telafer Merkezi'nde) özel görüşme, 24.01.2020.

HAVDİOĞLU, Mikdet (Ankara Merkezi'nde) özel görüşme, 26.02.2020.

EKLER:

ATASÖZLERİ**A**

Ac qarına acı saqqız
Aç ayı oynamaz
Açuğ ağız ac qalmaz
Adam adama düşer
Adam adamın arxasıdı
Adam adamın aynasıdı
Adam adamın şiytanıdı
Adam qadrini adam bilir
Adam oğlu çig süt emipti
Adam oğlu qanatsız quştı
Adam ya dişinnen artırır ya işinnen
Adama bela ayağınnan gelir
Ağ ağça qara günde yarar
Ağacın qurdu özünnen olur
Ağaç yaşılıyken egilir
Ağır ol batman çıx
Ağızdan çıxan qelâm, yaydan çıxan ox
Ağzına yolunmamış tavuğ geçmiyi
Allah alsın o altun teşti ki içine qan qusulur
Allah basanı eldex basar
Allah dağı görür qarı verir
Allah deviye qanat vermesin
Allah her kese gévline göre verir

EM

Sanât elde altun üzükütü
Saqalın degirmen évinde ağartmıyıp
Saqalıya sıçam haşa buğuydan
Sen düz ol eğri zevalın bulur
Seni anay çüt doğaydı
Seni subaşına aparır susuz getirir
Seni tanıyan qurt yesin
Sepmağın dennemağı var
Serxoşa degme kendisi düşer
Sezüklü sezer gümanli gürpıldar
Sıçan delüğe giçemez quyruğuna süpürge bağlar
Sıçan süydüğünün denize faydası var
Sınanmış ayran sınanmamış yoğurttan yegdi
Siriye verme yarıya yarıyındax yarı var
Soğan yimiyanın ağzı qoxmaz
Sora sora haca gidilir
Sorulmuyunca sileme
Soyğun gülegen olur
Sözü ayliyana sile
Sözünü bişir at
Su carrası suyolunda qırılır
Su gölde qalduğça qoxar
Su gülde qalduxca qoxar
Su haqqı suya gider
Su köppüğün qırağa atar
Su yeri sudan serin
Sular axa axa durulur
Sultan sultanlığını verir qız qızlığını vermez
Sumarrişnan hac olmaz
Suyun durağınnan qorx
Sürme çox oldu hem göze hem g..te
Sürmeliyken gözün çıxarttı

0-1

Dili dost qalbi hayın
Dinsizin haqqınan imansız gelir
Diveççinen qonuşan qapısını gey iler
Divenin yükü kasp olur yedüğü âgül olur
Diysey bir bela diyemesey iki bela
Doğar qondağlamağ bilmez
Doğruyu ac görmedim, eğriyi tox görmedim
Doğsun qoy tuvaşı olsun
Dolanma eller borküne borkün ellerde qalır
Dost başa baxar düşman ayağa
Dost ete qıysa sümüğe qıymaz
Dost mani alışta verişte görsün
Dost mani bir qoznan aysın oda puç çıxsın
Dostıynan ye iç muâmele etme
Dostum odu âyyibim üzümə çalır
Dostun attuğu daş başı qırmaz
Dostun şeker olsa xumsun yeme
Doyuz boynuzun göreydı qapıdan giçemezdi
Doyuza dıydiler nişi boynuzuy yoğundu diydi şurum
elimdedi
Doyuzdan qorxan darı ekemez
Doyuzun öğüne gelme
Dul arvat oğludu
Duvar düşende toz qopar
Duvarı dayanmağ yıxmaz
Duvarındax qulağı var
Dünya malı dünyada qalır
Dünya sultan süleymana qalmadı
Düşenin dostu yoxtu
Düşmanıy qarınca olsa gene hisabin gör

Qarası qarnıdadı
Qarayı içeri qoy ağı yazıya çıxart
Qarğa besledim gözüüm çıxartı
Qarğa yüz yaşasa kâmil olmaz
Qarın Qardaştan farzdı
Qarnına vurdular diydi ax arxam
Qarsalığa bursalığ
Qaşugnen yığduğun çömcenen dağıttı
Qatıra diydiler babay kimdi diydi at dayımdı
Qavanın yoldaşı çox olur qaçanın olmaz
Qazan qarası gider üz qarası gitmez
Qazan tingirlenir qapağın tapar
Qazan üç daşın üstünde qurulur
Qazana ne qoysay çömçiye o gelir
Qazanç qudurdu anasın yidi
Qazuğa diydiler nağada enersey diydi toxmağ bilir
Qılıç qınını kesmez
Qız anasının çıyrığında egirir
Qız poxluğ pinceridi
Qızım siye siliyem gelinim sen işit
Qızın kefine salsay ya dümbükçü alır ya zurnaçı
Qızını döğmiyen düzünü döger
Qoduğumdax oldu yüküm arxamda
Qonağ umduğun yimedi
Qonşu xirsizine bağvan niler
Qonşudan babıç uğurruyan harda yırtar
Qonşuluğ verduğ ardınnan gittiğ
Qonşusuna umütlanan ac yatar
Qonşuya umutlanan çüregi doğranmış qalır
Qorxan göze çöp düşer
Qorxanı yiddi çam saxlamaz
Qorxmıyan qorxurmaz
Qorxu başa baladı
Qoyun besliyen qurttan qorxmaz
Qoyun qıtlığinnan geçiye ali kârim ağa diydiler

DUALAR

- Ağ sdm siye qalxan olsun
Allah axiratta utandırmasın
Allah bizi Abdal Musa'nın xışmı gazabinnen hıfz elesin
Allah bizi yaramaz qonşu şerrinnen hıfz elesin
Allah ırağıy söndürmesin
Allah işiy rast getirsin
Allah kemalıy artırsın
Allah siye ağrığ incik vermesin
Allah varlığıy reva grsn
Altıy gl sty rehhen (reyhan) olsun
Cennet xatunu olasay
Dostun çox olsun dşmanın az olsun
Eliy dar qaba uzatmıyasay
Eliy Fatma ana elinde olsun
Eliy stnde el olmasın
viy avadan olsun
Gdiysey oğur olsun gl imen yolun olsun
Haqqın divanında zy ağ olsun
Kimseye muhta olmyasay
Oğry adımıy xer olsun

BEDDUALAR

Ağ güniy bu olsun qaradax ensede geliyi
Allah siye köpek efâli versin
Almya hadis oğlu qurğuşunu dege
Axiratiya kör ene
Ay sıyana tummuş
Başı yastuğta gözü qapıda olasay
Bir yanıy bit ola bir yanıy qurt ola
Bostanıy bar tutmıya
Burnun tutan üstüye geçmeye
Caniy cehememde olsun
Çürek atlı sen yayan olasay
Derdiye derman tapılmıya
Diliy yeddi malla açamiya
Emegiy hiç ola çüregiy püç ola
Gideseş seni şaplı yardı dönesey
Gidişiy ola dönüşüy olmya
Hasan zehiri yiyeseş
Her çiqıy bir xançer başında qala
Hey seni zece batasay
Hey umañı sunmuş

söylenen, unutulmayarak dillerde ağızlarda kalan kimi deyimleri aşağıya sıralıyorum:

Acığı savudu

Hıncı soğudu, öfkesi dindi

Adıy nedi Gerebit

İşi nedir gel git (adın nedir Gerebit, işin nedir gel git)
boşuna dömük birisine söylenir

Ağillanmış nar

Değmiş nar

Alçaçuğ duvar (alçak duvar)

Başka birisi tarafından küçümseme gözünde bakılan
birisi tarafından söylenir

Aşlı deri

Çirkin anlamına gelir, 'arkadan güllü peri/önden aşlı
deri' derler

Aşşuğ torbası

Gayet ağır

Azdır buzdur

Saçmalamak veya anlamayan bir şeyler konuşmak

Bahar yağışı

Çarçabuk vuku bulan bir durum

Başa qaxmağ

İyiliği yüze çalmak

Başı ibinmedi

Kanmadı, inadında durdu

Başı savuğ

Ciddiyetsiz bir şekilde davı 1/1 un, bir meseleye fazla
önem verme

MANİLER

'Abbas âqriş niğ niği
Ne saqalı ne bıği
Bir köme aqçası var
Xumsu deve qıyyıği

Ağ déve düzde qaldı
Yükü Tebriz'de qaldı
Nâleti oğlu şemmer
Bu hayyif sizde qaldı

Ağ déve gözü qanlı
Toppuğu düzü qanlı
Géçeruğ mahleyizden
Éderuğ sizi qanlı

Ağ gece qara gece
Rehme üzüyde peçe
Rehme küle batasay
Qoymadıy bayram geçe

Ağ qoyun ebreş qoyun
Dağ başınnan aş qoyun
Çobanı küstürüpsey
Ver südüy barış qoyun

Qaratepe düzdedi
Siyah sürme gözdedi
Qoy çatlıyan çatlasın
Mert igidler bizdedi

Qarşıda şaxra bağlar
Kehkülün halqa bağlar
Âmmisi qızın salmış
Yabancıya bel bağlar

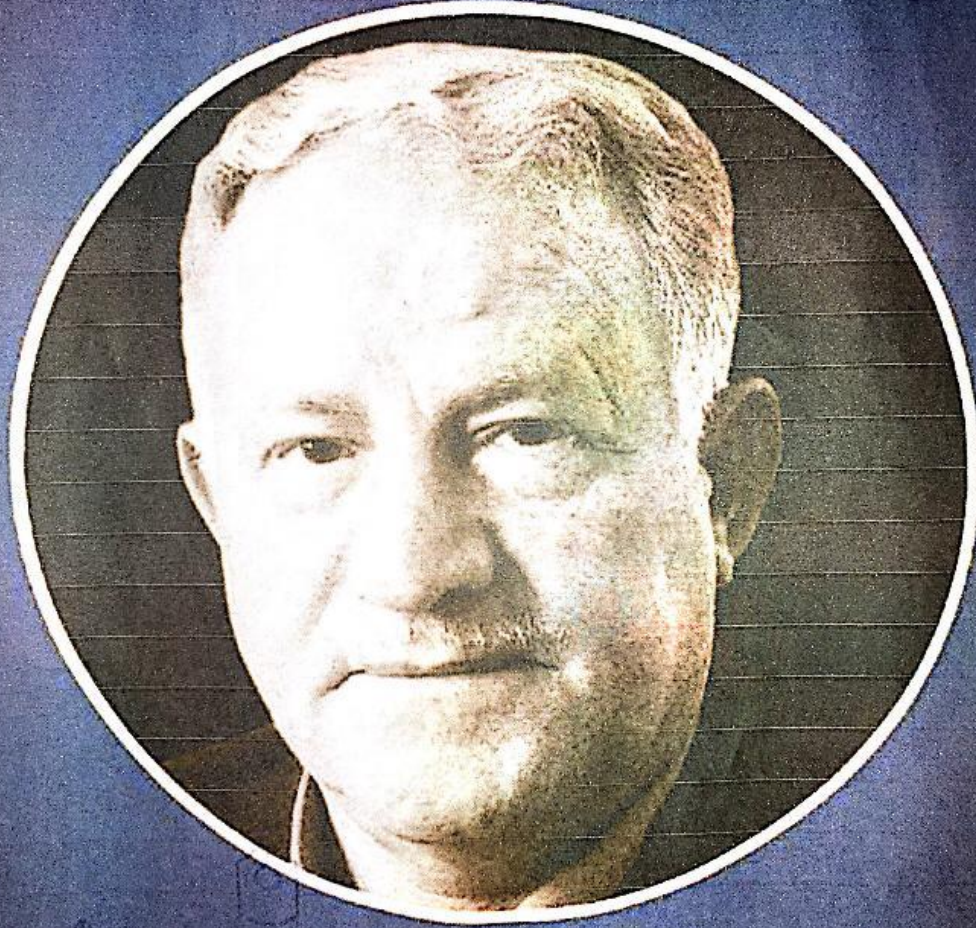
Qaşlarıy çoxtu seniy
Kirpigiy oxtu seniy
Men seni gizli sévdim
Xeberiy yoxtu seniy

Qaşlarıy qara qelem
Malım yox seni alam
Babaya fellah olam
Heyyifim sennen alam

Qaşlarıy qarışıptı
Gün ayvana düşüptü
Çoxça güzel degüldiy
Gévil siye düşüptü

Qaşlarıy qeresine
Mil çekiy arasına
Miliyi malham éle
Bas bağrım yarasına

Qehpe qancığ tospağa
Malla nélesin yağa
Damazlığını çox qoy
Qıyınatıfını

HOYRAT VE MANİLERİM

MANİLER VE HOYRATLAR

Apardı talan meni
Çaflette çalan meni
Üz üsne biriyem
Qandırır yalan meni

Torpağın daş balası
Duvarın yaş balası
Din □âqıl alan para
Ancağ bir baş balası

Bu derviş köye gider
Atı yox yaya gider
Bereket h alal malda
Su haqqı suya gider

Qızlar kemeri séver
Atlar semeri séver
Kimi derisi ağı
Kimi esmeri séver

Avçının avı qaçıp
Çaxmağın qavı qaçıp
Y r y rden salışıptı
Dünyenin tavı qaçıp

MANİLER VE HOYRATLAR

Saqqalın ele vërme

Emegin yële vërme

Başını vërsey bile

Yurdunu éle vërme

Bağdad'a posta gider

Yoldaşa dosta gider

Virân qalmış dünyeye

Sağ gelen xasta gider

Bu qadın zilli qadın

Oynaşı élli qadın

Zilli çılgın olduğu

Herkese belli qadın

Heç éden hecci qalır

Şah ölür tacı qalır

Qırma şüşe givlimi

Yapılmaz acı qalır

Gün batsa ay görünür

Bir qaşı yay görünür

Géçinin götü açuğ

Quyuncu day görünür

MANİLER VE HOYRATLAR

Menim bu qâr givlime
Qonaydı yar givlime
Yara givil véreli
Gelipti bar givlime

Menim bu ulu givlim
Sévdalar yolu givlim
Qula kulluğ élemez
Allah'ın qulu givlim

Menim bu anıq givlim
Her haqqa tâniq givlim
Ne suç édip ne günah
Boş yére sanıq givlim

Menim bu tatar givlim
At üsne yatar givlim
Apar o yara mektüp
Yaxanı kurtar givlim

Menim buralı givlim
Baxtı qaralı givlim
Yâd avçı virdü meni
Qoydu yaralı givlim

Menim bu avşar givlim
Baştboş yaşar givlim
Yaşamağ ustalığı
Hayatı başar givli

Menim bu behlul givlim
Olmasın melül givlim
Acından ölse minnet
Élemez qabul givlim

Menim duyar givlimi
Alıp o yar givlimi
Qoyup rende altına
Qat qat o yar givlimi

Menim bu genç givlimi
Él qoymaz dinç givlimi
Altınıydı bu felek
Éledı tunç givlimi

Sévdalar yoxlar givlim
Her gülü qoxlar givlim
Oluptu oxa nişan
Her gelen oxlar givlim